

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ

НАУКОВИЙ ЗБІРНИК

Заснований у 1966 р.

ВИПУСК 63

Київ-2011

ББК 65.04

- Науковий збірник " Економічна географія" заснований у січні 1966 р..
- Зареєстрований Міністерством юстиції України 22 жовтня 2009 р. (наказ № 1924/15).
- Постановою Президії ВАК України № 1-01/10 від 13 грудня 2000 р. включений до переліку фахових періодичних наукових видань за спеціальностями "Географічні науки".
- Атестовано Вищою атестаційною комісією України, Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 10 березня 2010 року.
- **Видавець:** Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Виходить двічі на рік.

Економічна та соціальна географія: Наук. зб. / [Ред. кол.: С. І. Ішук (відп. ред.) та ін.] - 2011. - Вип. 63. - 290 с.

У збірнику висвітлено актуальні питання теорії, методології й методики сучасної суспільної географії, особливості демографічної ситуації в різних регіонах України, функціонування міжгалузевих та територіально-виробничих комплексів, розробки територіальних екологічних відносин та регіональних аспектів розвитку продуктивних сил України.

Для наукових працівників, викладачів вузів, аспірантів, студентів, працівників планово-прогнозних органів.

Редакційна колегія:

С. І. Ішук, д-р геогр. наук, проф. (відп. ред.); *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Я. Б. Олійник, член-кор. НАПН України, д-р екон. наук, проф. (заст. відп. ред.); *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

П. Г. Шищенко, член-кор. НАПН України, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

О. О. Любіцева, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

К.В. Мезенцев, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

А. В. Степаненко, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

М.І. Фащевський, д-р геогр. наук, проф.; *Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана*

А. В. Загородній, к-т геогр. наук, проф.; *Національний педагогічний університет імені М.Г. Драгоманова*

О.В. Гладкий, д-р геогр. наук, доцент, (відп. секр.); *Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

Адреса редакційної колегії: м. Київ, МСП-680, проспект Академіка Глушкова, 2, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра економічної та соціальної географії, тел. 521-32-04, 521 -32-24

Автори опублікованих статей несуть повну відповідальність за оригінальність та авторську автентичність опублікованих творів і захищеність прав інтелектуальної власності на твір (ст. 14 та 15 Закону України „Про авторське право та суміжні права", Кримінальний Кодекс України, ст. 176 та Кодекс України про адміністративні правопорушення, ст 51²), за підбір і точність наведених фактів, цифр, цитат, географічних назв, власних імен людей, повноту і достовірність наведених матеріалів, посилань на літературні джерела та інших відомостей. Статті подаються в авторський редакції. Редакційна колегія збірника може не поділяти думку різних авторів та не несе відповідальності за зміст статей.

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011

I. ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, МЕТОДИКА

УДК 911.3

Олійник Я.Б., чл.-кор. НАПН України, проф., д.е.н.,

Шевчук С.М., к.г.н., доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЗВИТОК МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОСНОВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Розкриті особливості розвитку методологічних основ сучасної суспільної географії України

The methodological fundamentals of current social geography development in Ukraine are disclosed.

Відродження ряду галузей української національної науки припадає на 90-ті рр. XX ст. Найголовнішою причиною розвою української наукової думки слід вважати вихід методології науки взагалі з рамок спотвореної марксистсько-ленінської ідеології та московського адміністративного монополізму в розробці теоретико-методологічних засад науки. Все це, безумовно, відобразилося на методології усіх суспільних наук. Позитивним був цей процес і для суспільної географії. У таких умовах українська суспільна географія набирає нової концептуальної форми свого розвитку. Так з приводу становища нашої науки у 90-х рр. в умовах ринкових перетворень науковці Суспільно-географічного відділу Інституту географії у колективній статті відзначали, що сучасний етап розвитку соціально-економічної географії є надзвичайно складним і суперечливим.

Виникають серйозні проблеми теоретичного і прикладного характеру. Ядром теоретичних проблем є зростання протиріч між попередньою методологічною орієнтацією нашої науки, її традиційними концепціями, усталеним понятійно-термінологічним апаратом і новими реаліями, переходом суспільства до принципово нової моделі соціально-економічного розвитку. Ці вчені говорять також про те, що предмет наукових досліджень у суспільній географії не змінився, а його основою залишається виявлення, аналіз, пояснення і прогнозування закономірностей територіальної організації суспільства. Проте, наголошують на швидких змінах, що відбуваються у самому суспільстві, зміні його потреб і стратегічних орієнтирів та ін. У такому контексті вони акцентують на неминучості переосмислення теоретичних концепцій суспільної географії [2]. Українознавчі аспекти вітчизняної географічної науки обґрунтував Ф.Заставний в праці «Географія України» (1990, 1994 р.) [11].

Дещо в іншій ретроспективі розглядає проблеми, що постали перед

суспільною географією після 1991 р., О.Шаблій. Так в ряді досліджень [37,38,39,40], які присвячені проблемам розвитку науки, у цей час він обґрунтовує та відстоює позицію першочергової необхідності позбавити суспільну географію засад історичного матеріалізму, виходячи із застарілості його основ та їх теоретичної й практичної шкідливості для новітньої української суспільної географії. Особливої уваги в цьому контексті він приділяє проблемам «декомунізації» та «дерусифікації» суспільної географії в Україні. В однойменній статті О.Шаблій пише: «декомунізація соціально-економічної географії розчистить шлях до активізації її розвитку, сприятиме її втягненню в процес творення духовних цінностей, посиленню ролі просвітницької діяльності в умовах становлення самостійної України» [37,с.2]. Учений відзначає, що центральне місце в процесі декомунізації суспільної географії має зайняти перегляд марксистських основ розуміння об'єкта дослідження науки.

Якби там не було, але очевидно, що криза, яка охопила економічну та соціальну географію на початку 90-х рр. закономірно сприяла подальшому інтенсивному розвитку нової української суспільно-географічної науки та її методології.

Таким чином, після 1991р. для української національної науки взагалі і суспільної географії зокрема, почався якісно новий етап, що характеризувався, насамперед, визначенням нових завдань і пріоритетів її розвитку, ґрунтовними теоретико-методологічними дослідженнями. Саме в цей час теоретичні основи суспільної географії розробляють та поглиблюють вчені представники наукової школи *М.Паламарчука*, зокрема *М.Пістун*, *Я.Олійник*, *С.Іщук*, *Г.Балабанов*, *І.Горленко*, *О.Паламарчук*, *Я.Жупанський*, а також *О.Шаблій*, *А.Степаненко*, *А.Голиков*, *О.Топчієв* та інші.

Основні погляди на теоретико-методологічні засади сучасної суспільної географії *М.Паламарчука* були ним викладені у статті «Соціально-економічна географія як наука та її значення для сучасної України» (1995р) та узагальнюючій роботі «Економічна і соціальна географія України з основами теорії» (у співавторстві з *О.Паламарчуком*, 1998р.).

У цих працях *М.Паламарчук* ставив першочерговим завданням доопрацювати теоретико-методологічні основи соціально-економічної географії. Саме так він пропонує називати науку, оскільки, на думку вченого, суспільна географія («соціогеографія») знаходиться на стадії свого становлення.

М.Паламарчук окреслив основні теоретичні проблеми соціально-економічної географії за такими напрямками:

1. методологічні основи, наукові підходи та категорії науки;
2. системні об'єкти в економічній і соціальній географії;
3. елементи та функціональні зв'язки у суспільно-територіальному комплексі;
4. теоретичні суспільно-географічні відношення;
5. структура суспільно-територіальних систем.

Оскільки предметом нашого дослідження є лише методологічні основи української суспільної географії, ми розглянемо перший напрямок теоретичної діяльності М.Паламарчука. У рамках методологічних основ нашої науки вчений розглядав такі проблеми:

- глобальний об'єкт географічних досліджень;
- інтеграція наук й сутність географічного підходу;
- закономірності взаємодії суспільства і природи;
- закономірності комплексності у природі і суспільстві тощо.

У першу чергу він розглядав в цілому об'єктно-предметну сферу географічної науки: «географія вивчає поверхню Землі, оповиваючі і підстилаючі її шари речовини, які в сукупності становлять ландшафтну (географічну) оболонку» [23,с.8]. Саме ландшафтну оболонку Землі М.Паламарчук називав «глобальним» об'єктом для всіх географічних досліджень, а оскільки ландшафтна оболонка чи її компоненти досліджуються й іншими науками, вчений наголошував на виключному значенні розуміння предмету географії: «вивчає структуру, динаміку і організацію ландшафтної оболонки з метою обґрунтування шляхів і раціональної територіальної організації суспільства, зокрема розселення населення, розміщення виробництва, ефективного використання, збереження і відновлення природних ресурсів для створення, в кінцевому підсумку, сприятливих умов для життя людей» [24,с.7].

На основі такого розуміння предметної сутності географії М.Паламарчук та О.Паламарчук виділяють дві «підсистеми» географічної науки – фізико-географічну (природнича підсистема) та суспільно-географічну (соціальна підсистема). При цьому роблять наголос на всезростаючій ролі суспільної географії. Чинниками розвитку сучасної суспільної географії в Україні М.Паламарчук називав: процеси інтеграції національних господарств у світове; обмеженість сировинних ресурсів, ускладнення взаємодії між суспільством і природою, потребу в розвитку наукових основ управління економічним і соціальним розвитком регіонів та виключно великій ролі необхідності знань про комплексотворення [23, с.9].

Проблему предметної області суспільної географії М.Паламарчук розглядав крізь призму галузей науки та їх визначань, а вже потім пропонував узагальнене розуміння предмету суспільної географії. У системі суспільно-географічних наук чільне місце він відводив соціально-економічній географії, яку, в свою чергу, поділяв на економічну географію, соціальну географію та географію населення.

М.Паламарчук дав визначення кожній з цих галузей та визначив їх внутрішню диференціацію:

- економічна географія – «галузь соціально-економічної географії, що вивчає територіальну організацію суспільного виробництва, просторові процеси і форми організації життя людей з позицій самого виробництва. Основними її

науковими категоріями є територіальний поділ праці, розміщення виробництва, виробничо-територіальні комплекси, економіко-географічне положення та ряд інших». До економіко-географічних дисциплін відносив: географію промисловості, географію АПК, транспорту, соціальної інфраструктури, світового господарства, зовнішньої торгівлі (як бачимо, подібний поділ відповідав концепції галузевого підходу;

- соціальна географія – «галузь соціально-економічної географії, що вивчає просторові процеси і форми організації життя людей ...» [23,с.9]. Розуміючи соціальну географію як науку, яка вивчає все людство (об'єкт соціальної географії), М.Паламарчук говорив про її «конкретні об'єкти дослідження» - територіальні спільноти людей та їх зв'язки з навколишнім середовищем, регіональні відмінності життя людей та ін.

- географія населення – «наука, що вивчає закономірності і територіальні особливості формування і розвитку сучасного складу населення та поселень за різних соціальних, економічних і природних умов» [23,с.9]. До галузевих дисциплін географії населення вчений відносив географію трудових ресурсів, міграцій, поселень та ін.

На основі розуміння єдності економічних і соціальних процесів у суспільстві, М.Паламарчук прийшов до висновку стосовно єдності економічної і соціальної географії як науки, яка інтегрованим об'єктом свого вивчення має суспільно-територіальний комплекс, «який включає об'єкти виробничі, соціальні і ті, що формуються у процесі взаємодії суспільства і природи» [23,с.9]. Предметом економічної та соціальної географії М.Паламарчук називав «територіальну організацію суспільства в міждержавному масштабі, в різних країнах, районах, місцевостях» [23,с.9-10]. Розуміючи територіальну організацію суспільства як базову категорію економічної та соціальної географії він сформулював її теоретичні засади .

Маємо відзначити й те, що хоча М.Паламарчук розглядав суспільну географію як науку, що перебуває на стадії свого формування, він все ж розглядав проблему співвідношення між соціально-економічною та суспільною географією. У цьому контексті він відзначав, що соціально-економічна географія є вужчим поняттям стосовно суспільної, адже, за переконанням вченого, остання включає також політичну, військову, медичну, етногеографію. «Соціально-економічна географія становить основне ядро суспільної географії. Їх теоретико-методологічні основи є спільними [...]. Що стосується суспільної географії, [...] вона включає, крім соціально-економічної географії, інші суспільно-географічні дисципліни, тому її доцільно називати, як це прийнято в розвинених країнах, соціогеографією» [23,с.10].

На основі власних суспільно-географічних студій, закономірностей у розвитку географічної думки впродовж другої половини ХХ ст. М.Паламарчук сформулював інтегральне розуміння соціально-економічної географії як науки «про територіальну організацію суспільства, про суспільно-територіальні

комплекси, фактори їх формування, структуру, організацію і закономірності розвитку» [23,с.11]. Відзначаючи досягнення науки він також окреслив фундаментальні та прикладні завдання, які тісно пов'язував з актуальними проблемами, що їх доводиться нині вирішувати у зв'язку з оновленням українського суспільства. Основою фундаментальних досліджень у сфері суспільної географії, на думку М.Паламарчука, має стати розвиток «теорії ландшафтної оболонки, її структури і організації, всебічно опрацювати теорію суспільно-територіального комплексоутворення, досліджувати закономірності взаємодії суспільства і природи, розробляти еколого-географічні основи раціонального природокористування» [23,с.12].

Таким чином, М.Паламарчуком упродовж його невтомної плідної наукової діяльності було розроблено фундаментальні теоретико-методологічні положення вітчизняної суспільної географії. На цій основі була узагальнена геопросторова організація суспільства. А його теоретичні напрацювання стали однією з передумов остаточної еволюції соціально-економічної географії в сучасну суспільно-географічну науку. Учні та послідовники М.Паламарчука підтримуючи ідеї свого вчителя, продовжують розвивати їх, тим самим дають новий поштовх на шляху еволюції вітчизняної суспільної географії.

М.Пістун – видатний український економіко-географ сучасності. Основними напрямками його наукової діяльності є дослідження теорії, історії та методології суспільної географії, територіальної організації промислових комплексів, проблеми комплексного розвитку міст та ін. Чималим є доробок вченого у сфері історії розвитку української суспільної географії: дослідження закономірностей формування наукових економіко-географічних шкіл [26,30], історії становлення наукових регіональних центрів [27,28] та внеску окремих учених у суспільну географію [109], визначення сучасного стану та окреслення перспектив подальшого розвитку вітчизняної суспільної географії [29,31].

Праці М.Пістуна «Основи теорії суспільної географії» (1994, 1996 рр.) стали першими узагальнюючими дослідженнями з теоретико-методологічних проблем сучасної суспільно-географічної науки. Ці роботи репрезентували зміст поняття «суспільна географія», розкрили її головні завдання як науки, проте, а це мабуть найголовніше, що названі праці М.Пістуна та ще ряд його статей знову і знову започаткували й розвинули дискусію стосовно методологічних засад української суспільної географії, – вчений розглядає сутність, особливості та чинники розвитку теоретичного знання взагалі, звертає увагу на структуру наукового пізнання і його теоретичний рівень, аналізує «методологічну базу» суспільної географії (її суть, рівні, функції та принципи), досить детально формулює концепцію об'єкта вивчення суспільної географії, досліджує теоретичні основи суспільно-географічних відношень і процесів, характеризує основні суспільно-географічні закономірності.

У межах досліджень концепції об'єкта та предмету суспільної географії М.Пістун розглядає структуру географічної оболонки Землі; географічні

аспекти взаємодії природи і суспільства, визначає «суспільно-географічний комплекс» як інваріантний об'єкт вивчення суспільної географії, аналізує розвиток в історії науки поглядів стосовно предметної сутності суспільної географії, визначає її місце в системі географічних наук та зв'язки з іншими науками, розробляє модель внутрішньої структури науки.

Географію М.Пістун розуміє як природничо-суспільну науку, що вивчає територіальну і комплексно-пропорційну організацію обміну речовини, енергії та інформації між суспільством та навколишнім середовищем [25,с.37]. До такого визначення він приходять в результаті поетапного аналізу поглядів ряду зарубіжних та українських вчених. Таким чином, ми бачимо, що М.Пістун на основі концептуальної ідеї взаємодії двох складових, природи і суспільства, розкриває дефініцію географії як науки. Природу і суспільство вчений розглядає як рівноцінні складові.

Особливості функціонування суспільно-географічних об'єктів підпорядковуються дії певних закономірностей. М.Пістун виділяє основні закони, «які відображають найбільш загальні, істотні й необхідні внутрішні просторові відношення і процеси між матеріально-речовинними компонентами суспільства, насамперед, між продуктивними силами» [25,с.41]. До них М.Пістун відносить закони раціональних територіальних зв'язків, територіальної спеціалізації, територіальної концентрації, територіальної комплексності та територіальної пропорційності. Єдність дії цих законів він розглядає через суспільно-географічні закономірності територіальної і комплексно-пропорційної організації.

Таким чином, М.Пістун стверджує, що об'єктом суспільної географії є результати дії суспільно-географічних законів – суспільно-географічні комплекси – це «виокремлена на основі суспільно-географічних зв'язків територіальна і комплексно пропорційна структура матеріально-речовинних і духовних компонентів діяльності людини [25,с.33].

Розглядаючи методологічні основи суспільної географії, М.Пістун також аналізує структуру географічної науки, а також окремо зупиняється на її суспільно-географічній складовій. У цьому контексті він розглядає погляди радянських вчених С.Калесника, Б.Семевського, О.Асланікашвілі, Ю.Саушкіна та ін. Не залишив поза увагою вчений і проблему місця суспільної географії в системі наук. Він приходять до висновку, що суспільна географія перебуває у зв'язку не тільки з фізичною географією, а й з економічною наукою. Саме з процесом диференціації останньої М.Пістун пов'язує зміни у галузевій структурі суспільної географії, зокрема розглядає проблему співвідношення між суспільною географією та регіональною економікою: «конструктивно суспільна географія повинна максимально взаємодіяти з регіональною економікою, але вона є складовою частиною географічної науки, має свій об'єкт і предмет дослідження» [25,с.45].

Надзвичайно великого наукового значення набула розроблена М.Пістуном

модель структури суспільно-географічної науки. Розробляючи таку модель, він використовує два підходи: функціонально-генетичний та методичний (за співвідношенням методів, які використовуються).

За повнотою відображення змісту систему суспільно-географічних дисциплін М.Пістун поділяє на загальні дисципліни (основи теорії суспільної географії, суспільно-географічна картографія, управління розвитком регіону, основи районного і міського планування, методи і методика суспільно-географічних досліджень); економіко-географічні (галузеві та регіональні); соціально-географічні (галузеві і регіональні); політико-географічні, культурно-географічні; управлінсько-географічні; інфраструктурно-географічні [25,с.46].

На основі співвідношення аналізу і синтезу, що проявляються, на думку М.Пістуна, в процесах диференціації та інтеграції суспільно-географічного знання вчений виділяє аналітичні галузеві суспільно-географічні дисципліни (географія природних ресурсів, географія населення і розселення, географія промисловості, сільського господарства, транспорту, торгівлі (внутрішньої та зовнішньої), послуг, будівництва (будівельної індустрії), зв'язку, грошового обігу, культури, політики, рекреації, інфраструктури, адміністративного управління) та синтетичні суспільно-географічні дисципліни (країнознавчі, в тому числі районні, конструктивно-прикладні, теоретико-методологічні).

В окрему групу суспільно-географічних дисциплін М.Пістун включає методичні науки (курси-методи, різноманітні методики вивчення і навчання) [25,с.47-49].

Отже, формуючи методологічні основи сучасної української суспільної географії у їх взаємопов'язаному контексті, М.Пістун дав фактично перше системне розуміння предметної області суспільно-географічної науки на сучасному етапі її розвитку. Окрім методологічного базису нашої науки, він розробляє теоретичні основи категорії «розміщення продуктивних сил» як суспільно-географічного відношення, розробив теоретичні основи суспільно-географічного районування та ін. М.Пістун є фундатором власної наукової суспільно-географічної школи (докторами наук стали І.Дудник, П.Луцишин, О.Паламарчук). Науковий доробок вченого був вперше системно проаналізований Я.Олійником [20].

Як відзначалося нами раніше, протягом 90-х рр. ХХст. – на початку ХХІ ст. осмислення об'єкта і предмета суспільної географії, її внутрішньої структури та завдань розвитку знайшло своє відображення у монографіях, навчальних посібниках, окремих статтях. Це ще раз підкреслює потребу в узагальненні думок провідних вітчизняних вчених з цього приводу. Проблема методологічних основ суспільної географії активно досліджувалась протягом 90-х рр. й науковцями Відділу суспільно-географічних Інституту географії НАН України [2,3,5,6]. Проблему теоретико-методологічних основ української суспільної географії активно розглядають *Г.Балабанов та І.Горленко*. У статті

«Современный этап развития экономико-географических исследований в Украинской ССР» [5], проаналізувавши рівень тогочасного розвитку суспільної (економічної) географії Г.Балабанов та І.Горленко визначають основні напрямки досліджень та здійснили їх коротку характеристику. Проблему становлення суспільної географії та розвитку її основних галузей в Україні вчені досліджують у статті «Суспільна географія в Україні» [2] написаній у співавторстві з М.Пістуном. Ними було виділено такі напрями у розвитку економіко-географічних досліджень протягом 50-80-х рр. XX ст. в Україні: розвиток теорії і методів науки, розробка проблем природокористування, географія населення, територіальна організація виробництва, географія сфери обслуговування, комплексні дослідження господарства окремих економічних районів, вивчення зарубіжних країн. Вчені дали визначення суспільній географії як науки, що вивчає «складні територіальні проблеми розвитку суспільства у поєднанні їх соціальних (демографічних, медико-географічних, споживчих, етнокультурних, політичних), екологічних та економіко-географічних аспектів» [2,с.18]. Пріоритетним напрямком розвитку суспільної географії в Україні вчені вважають її спрямованість на визначення рівня розвитку країни, пізнання чинників формування територіальної диференціації його суспільно-природної ефективності, якості життя населення тощо.

Сучасні теоретико-методологічні засади суспільної географії також сформульовані *А.Голиковим, Я.Олійником та А.Степаненком* у колективний праці «Вступ до економічної та соціальної географії» [4] та окремо Я.Олійником та А.Степаненком у роботі «Вступ до соціальної географії» [21]. У передмові до праці «Вступ до економічної та соціальної географії» вчені говорять про певну обмеженість методологічних підходів в українській суспільній географії часів радянської науки, а у зв'язку з цим, на їх думку, виникає необхідність «проведення «очисних робіт» у теорії економічної та соціальної географії, чіткого визначення нових творчих орієнтирів економічної та соціальної географії». Дослідники розглядають науковий статус економічної та соціальної географії; розкривають етапність у становленні світової суспільно-географічної думки, висвітлюють розвиток суспільної географії в Україні, а також формулюють визначальні методологічні принципи соціально-економгеографічних досліджень.

Об'єктом економічної та соціальної (суспільної) географії А.Голиков, Я.Олійник, А.Степаненко називають «просторову організацію антропосфери», але при цьому вони розмежовують поняття «просторової організації суспільства як інтегрованого цілого» та «просторову організацію складових – господарства, населення, інфраструктури та ін.». До спільних об'єктів економічної та соціальної географії відносять територіально-виробничі комплекси, економічні райони, системи розселення тощо.

Далі науковці аналізують різноманітні підходи в поглядах на предметну сутність економічної та соціальної географії й дають його власну дефініцію –

«просторова організація суспільства» . Так А.Голиков, Я.Олійник, А.Степаненко пропонують під економічною та соціальною географією розуміти науку, що «вивчає особливості й закономірності просторової організації суспільства та окремих цивілізацій (господарство, населення, інфраструктура, природні ресурси тощо). Пізнання соціально-економічних процесів у територіальному вимірі передбачає вивчення їх з позицій локалізації, взаєморозміщення, взаємодії та просторових відносин, причинно-наслідкових зв'язків і ін. Предметна царина науки може розрізнятися масштабами охоплення – від гранично широкого до вузького, що відбиває в процесі розвитку науки позиції різних шкіл і вчених, формування та виокремлення нових наукових напрямів» .

Економічну та соціальну географію А.Голиков, Я.Олійник, А.Степаненко розглядають також у контексті дії на ті чи інші суспільно-географічні явища суспільно-географічних законів та закономірностей.

Основні завдання економічної та соціальної географії вони вбачають у розробці наукових засад просторової організації суспільства, його вдосконалення, вивчення територіальних суспільних систем. Досить цінним з наукової точки зору є їх підхід до проблеми внутрішньої структури нашої науки. Основними її компонентними складовими вони називають економічну географію й соціальну географію: «економічна географія – напрям, який досліджує територіальну організацію виробництва, просторові процеси та форми організації життєдіяльності людей», «соціальна географія – напрям, який досліджує закономірності територіальної організації соціальної сфери, просторові процеси й форми організації життя людей і суспільного виробництва передусім з погляду людини [...]» . В межах економічної та соціальної географії А.Голиков, Я.Олійник, А.Степаненко виділяють галузеві, комплексні, комплексно-галузеві й регіональні науки.

Насамкінець розгляду методологічного статусу економічно-соціальної географії вони відзначають напрями її подальшого розвитку, наголошують на необхідності розширення предмету науки та зміни її статусу у системі галузей наукового пізнання.

Таким чином, розробка методологічних основ української суспільної географії А.Голиковим, Я.Олійником та А.Степаненком визначає новий підхід в цьому суперечливому аспекті теорії науки. Свої погляди стосовно методологічних проблем соціальної географії Я.Олійник та А.Степаненко виклали у праці «Вступ до соціальної географії» [19]. Маємо принагідно відзначити, що проблеми становлення теоретичних основ соціальної складової суспільно-географічної науки потребує свого окремого дослідження.

Активні наукові дослідження у сфері досліджень теоретико-методологічних основ сучасної суспільної географії були продовжені на початку ХХІ ст. Зокрема, протягом останніх семи років вийшли праці з методологічних проблем суспільно-географічної науки П.Луцишина,

Я.Жупанського, М.Пістуна, М.Багрова, Я.Олійника, С.Іщука, О.Шаблія, О.Топчієва, А.Доценка, А.Степаненка, В.Джамана, В.Руденка, М.Фащевського, О.Заставецької, Л.Немець, К.Немця, М.Дністрянського, Л.Шевчук, К.Мезенцева.

Серед робіт *О.Топчієва*, присвячених цій проблематиці є фундаментальні праці «Терміни і поняття в економічній географії» [32] «Основи суспільної географії» [33] та «Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики» [35].

У своїх теоретичних студіях О.Топчієв значну увагу приділив загальнонауковим аспектам теорії та методології суспільної географії, дослідженню суспільно-географічних процесів, розробці наукових основ територіальної організації суспільства, методам суспільно-географічних досліджень, розробці дефініцій таких базових для науки категорій як «простір» та «час», дослідженню концепції геосистем у суспільній географії, і, безперечно, дослідженню предметної області суспільної географії.

О.Топчієв об'єкт географії визначає в цілому, виходячи з її досліджень просторової організації земної поверхні – «ландшафтна оболонка» [35,с.72,], а предмет – «просторова (територіальна) організація ландшафтної оболонки» [35,с.72]. У своїх попередніх дослідженнях він уточнював компоненти «ландшафтної» оболонки: «природа, населення, господарство» [33,с.177].

Виходячи з об'єктивної неможливості розмежування природної складової й геосфер з соціально-економічною складовою, тобто на основі концепції взаємодії суспільства і природи О.Топчієв визначає об'єкт суспільної географії: «у широкому розумінні - вся ландшафтна оболонка» [35,с.73]. При цьому він наголошує на необхідності деталізувати об'єкт суспільної географії та визначає наступні варіанти такої деталізації: 1) об'єкт – окремий компонент або його складова (підкомпонент), а предмет – територіальна (геопросторова) організація, територіальна диференціація та концентрація (зосередження); 2) об'єкт – певна сукупність (два чи більше) компонентів ландшафтної оболонки; предмет – їх просторова взаємодія та взаємозалежність, співпадання – неспівпадання у просторі, закономірності розподілів і співпадань; 3) об'єкт – цілісний комплекс компонентів ландшафтної оболонки, який називають геокомплексом, територіальним соціально-економічним комплексом, суспільно-географічним комплексом, предмет – закономірності формування та функціонування таких комплексів, їх роль у життєдіяльності суспільства; 4) об'єкт – окрема геосфера (антропосфера, техносфера, соціосфера, природне середовище, економосфера), предмет – закономірності формування і функціонування такої земної оболонки – геосфери, її взаємодія з іншими геосферами, значення і роль у життєдіяльності суспільства; 5) об'єкт – вся сукупність соціально-економічних геосфер ландшафтної оболонки Землі, предмет – виокремленість і автономність кожної складової геосфери, їх взаємопов'язаність та взаємозалежність, тенденції до інтеграції і формування

якісно нової геосфери – соціосфери, ноосфери [35,с.73-74].

Визначаючи такі варіанти деталізації об'єкта та відповідно предмета суспільно-географічних досліджень, О.Топчієв все ж говорить про його узагальненість, а виділені ним напрями лише окреслюють загальні підходи.

Предметом суспільної географії вчений називає «територіальну (просторову чи геопросторову) організацію суспільства та його основних складових – природно-ресурсного середовища, населення, інфраструктури, виробництва, соціальної й духовної сфер» [33,с.182].

Суспільну географію О.Топчієв розглядає в межах визнаного більшістю сучасних вчених дефініцій як науку «про територіальну організацію суспільства» [35,с.75], але він робить спробу визначити предмет суспільної географії крізь призму вчення про ландшафтну оболонку та приходять в цілому до такого висновку: «суспільна географія – наука про соціально-економічну організацію ландшафтної оболонки Землі» [34,с.6]. Подібне розуміння предмету науки може бути уточнене, на думку О.Топчієва, головним аспектом дослідження суспільної географії – «не просто територіальна (просторова) організація соціально-економічних компонентів та їх поєднань, а суспільна (соціально-економічна) організація ландшафтної оболонки в цілому» [34,с.6].

Розробляючи власний підхід до системи суспільно-географічних дисциплін, О.Топчієв аналізує погляди українських та зарубіжних науковців (С.Ниммік, С.Лавров, М.Пістун, О.Шаблій). Класифікаційну модель суспільно-географічних дисциплін він будує за такими ознаками: за напрямками досліджень (компонентні, комплексні та інтегральні суспільно-географічні дисципліни) та за предметними уявленнями (геосферні та геосистемні). Також в структурі суспільної географії О.Топчієв виділяє основні, допоміжні та суміжні дисципліни.

Як бачимо, теоретико-методологічні дослідження суспільної географії О.Топчієва мають досить широкий спектр та велике наукове значення. Його праці формують концептуальні напрями подальшого розвитку методологічних досліджень у сфері нашої науки; вчений фактично узагальнив сучасний стан методології української суспільної географії, що безперечно позитивно впливає на її імідж в системі наук та закладає теоретичні підвалини подальших досліджень.

Свій науково-теоретичний підхід до методологічних основ української суспільної географії на сучасному етапі розвитку науки презентував *О.Шаблій*. Вчений активно займається дослідженнями історичних особливостей розвитку нашої науки в різноманітних аспектах: 1) історія вітчизняної географії (організатор конференцій, автор монографій, присвячених видатним українським географам, шеф-редактор Всеукраїнського часопису «Історія української географії», обґрунтував наукові основи історії науки); 2) теоретико-методологічні основи суспільної географії (фундаментальні праці «Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії» [39] та «Основи загальної

суспільної географії» [40]; 3) питання галузевої структура господарства та соціально-економічного розвитку держави у всіх його аспектах тощо. Усі суспільно-географічні студії О.Шаблія ґрунтуються на засадах українознавства.

Теоретико-методологічні студії займають чи не найголовніше місце у дослідженнях О.Шаблія. Учений досліджує проблеми сьогодення суспільно-географічної науки: значення проблемного підходу у науці, рівні і об'єкти пізнання географії та її «онтологічний» об'єкт, предмет дослідження суспільної географії, внутрішню диференціацію науки та ін.

Одним з головних завдань розвитку суспільної географії в Україні О.Шаблій називає переосмислення «марксистських основ розуміння в ній об'єкта дослідження» [37,с.2]. У цьому контексті він критикує марксистсько-ленінські погляди на онтологічний об'єкт науки та визначає окремі підходи до визначення онтологічного об'єкта суспільної географії. В результаті він приходить до того висновку, що об'єктом суспільної географії є суспільство, виходячи з самої назви науки. А оскільки, на думку вченого, протягом тривалого часу радянська наука трактувала суспільство виключно з ідеологічних позицій марксизму, то дефініція «суспільства» взагалі і як об'єкту суспільної географії вимагає свого нового розуміння. Отже, суспільство О.Шаблій розглядає як поєднання «демографічної, соціальної, господарської, екологічної, політичної, культурної, духовно-релігійної» [39,с.22] сфер, що перебувають у тісному взаємозв'язку. Проте очевидним є те, що трактування О.Шаблієм феномену суспільства як «складної системи сфер» йде в розріз з тлумаченням суспільства більшістю сучасних суспільних наук. Можливо, саме тому він уточнює, що суспільство як об'єкт суспільно-географічної науки, необхідно розглядати з «геосферних позицій» [160,с.7]. Проте в подібному розумінні суспільства можемо також простежити і його відокремленість від природничої складової ландшафтної оболонки. Тоді суспільство має розглядатися як інтегральний компонент ландшафтної оболонки, а з метою посилення його географічної суті необхідно розробити його геосферну диференціацію.

У межах об'єктно-предметної області суспільної географії О.Шаблій виділяє загальний (онтологічний) об'єкт – суспільство та «конкретні» об'єкти – «форми геопросторової (територіальної) організації суспільства в цілому чи його складових частин». На цій основі предметом суспільної географії, на думку вченого, є «геопросторова (територіальна) організація суспільства чи його окремих частин – населення, виробничої, соціальної, духовної чи природноресурсної сфер» [40,с.25]. Серед основних характеристик геопросторової складової суспільної географії О.Шаблій розглядає взаєморозташування, наявність просторових зв'язків, існування та функціонування суспільних територіальних утворень.

Основними функціями суспільно-географічної науки, на думку вченого, є «теоретична, конструктивна (практична), освітня, виховна та ін.».

На основі досить детального аналізу класифікаційних схем внутрішньої диференціації суспільної географії ряду зарубіжних та українських науковців (С.Ниммік, С.Лавров, О.Ващенко, М.Пістун) О.Шаблій в межах суспільної географії як науки виділяє її «теоретичне ядро» (теорія суспільної географії), чотири «блоки основних» (географія населення, соціальна географія, економічна географія, політична географія) та два «блоки допоміжних» (сюди відносить методичні науки) дисципліни та «групу суміжних» дисциплін (історія географії, історична географія, регіональна економіка тощо).

У підсумку до своїх теоретичних студій стосовно методологічного статусу суспільно-географічної науки О.Шаблій розкриває саму дефініцію суспільної географії – «географія людини» (тобто антропогеографія).

Таким чином, О.Шаблій своїм новим підходом до трактування методологічної сутності суспільної географії відкинув тривале розуміння предмету суспільної географії як територіальної організації господарства чи населення, а запропоновані ним геосферний підхід до розуміння суспільства та геопросторова концепція організації суспільства як об'єкту та предмету суспільно-географічної науки відповідно, визначають сьогодення нашої науки та окреслюють перспективи її подальшого розвитку.

Протягом останніх років набули свого розвитку нові напрямки у розробці теоретико-методологічних засад суспільно-географічної науки. Теоретичним проблемам територіальної організації суспільства, питанням транскордонного співробітництва присвячені праці П.Луцишина [14,15]. Методологічні та методичні питання дослідження регіонального розселення висвітлені в ряді праць А.Доценка та В.Джамана. Також, А.Доценком було здійснено теоретико-методологічне обґрунтування територіальної структури та територіальної організації населення. Дослідженню методологічних проблем суспільно-географічних комплексів різних типів присвячені праці Ф.Заставного, С.Іщука, О.Заставецької, І.Дудника та ін. Зокрема, С.Іщук [12,13] розробив науково-методичні основи формування і розвитку промислових комплексів та проблеми територіальної організації промислового виробництва тощо. Географічні основи комплексного економічного і соціального розвитку території на обласному рівні, проблеми розвитку суспільно-географічної науки в Україні розкрито в працях О.Заставецької [9,10].

Серед новітніх напрямків також слід відзначити розробку наукових підходів до оцінки та використання природно-ресурсного потенціалу (В.Руденко), теоретико-методологічних засад географічної науки у контексті розвитку інформаційного суспільства (М.Багров), методологічних основ та історії політико-географічних досліджень (М.Дністрянський), теоретичних проблем соціальної географії (Л.Шевчук) та обґрунтування сутності інформаційної концепції взаємодії суспільства та природи (К.Немець, Л.Немець) , концепції суспільно-географічного прогнозування регіонального розвитку (К.Мезенцев) .

Отже, саме в умовах розбудови Незалежної української держави протягом останніх шістнадцяти років національна суспільно-географічна наука остаточно утвердилася в самостійну галузь наукового пізнання, за якою велике майбутнє. Основні завдання суспільної географії в Україні та відповідно перспективи її розвитку окреслені в працях сучасних українських учених, зокрема М.Пістуна [25,29,31], Я.Жупанського [7,8], Я.Олійника та А.Степаненка [19,21,22], О.Шаблія [37,38,39,40], О.Топчієва [34,35,36], М.Багрова [1], К.Нємця [17], Л.Немець [18] та ін.

Окреслюючи перспективи у розвитку методологічних основ суспільної географії в Україні першочерговим нам бачиться потреба остаточного подолання наукової кризи шляхом конструктивного синтезу географічних досліджень. У зв'язку з тим, що наявний поділ географічних наук, який склався не стільки за предметами дослідження, скільки з історичних причин, стає все більш неприйнятним. Сьогодні головне завдання географічної науки – це формування принципів узагальнюючої методології та теорії, котрі відповідатимуть статусу єдиної географії. Подібна методологічна трансформація може бути обґрунтована сучасними тенденціями ускладнення системних зв'язків суспільних процесів з одного боку та неможливістю пізнання окремо взятих процесів у системі «природа – населення – господарство», з іншого, як відособлених елементів. Саме така методологічна єдність географії забезпечить її повернення до великомасштабного мислення, до узагальнюючої теорії, до поєднання окремих наукових галузей в єдине ціле. В результаті синтезу географічної науки має відбутися взаємозбагачення на методологічному рівні шляхом формування системної цілісності пізнавального процесу. Виходячи з цього сучасну географію можна визначити як науку про складні системні взаємопов'язані територіальні об'єкти природи, населення і господарства; тоді предметом географічної науки будуть закономірності розвитку і організації системи «природа – населення – господарство». Методологічні основи сучасної української суспільної географії в умовах трансформаційних процесів географічної науки потребуватимуть свого уточнення і розширення визначення її об'єкта та предмета досліджень [44, с.239].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багров Н. В. География в информационном мире. – К.: Либідь, 2005. – 182с.
2. Балабанов Г. В., Горленко І. О., Пістун М. Д. Суспільна географія в Україні // Український географічний журнал. – 1996. – № 2. – С.15–20.
3. Балабанов Г. В., Кавецький І. Й., Качаєв Ю. Д. та ін. Розвиток теоретичних засад суспільної географії в умовах ринкових перетворень // Український географічний журнал. – 2001. – № 3. – С. 69–79.
4. Вступ до економічної і соціальної географії: Підручник / А. П. Голиков, Я. Б. Олійник, А. В. Степаненко. – К.: Либідь, 1996. – 320 с.
5. Горленко И. А., Балабанов Г. В. Современный этап развития экономико-географических

- исследований в Украинской ССР // Развитие географической науки в Украинской ССР. – К., 1990. – С. 94–101.
6. Горленко І. О. Балабанов Г. В. Розвиток економічної географії в Національній Академії Наук України // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. – 1998. – Вип. 43. – С. 26–30.
 7. Жупанський Я. І. Історія географії в Україні. – Л.: Світ, 1997. – 262 с.
 8. Жупанський Я. І. Історія географії в Україні: Посіб. Вид. друге, доповнене – К., 2006. – 273 с.
 9. Заставецька О., Мариняк Я. Суспільна географія – новий погляд на проблему // Історія української географії. Всеукраїнський часопис. – Тернопіль, 2001. – Вип. 3. – С. 62–68.
 10. Заставецька О., Дітчук І., Кузишин А. Українізація української суспільної географії (До 70-річчя від дня народження професора Олега Шаблія) // Історія української географії. Всеукраїнський часопис. – Тернопіль, 2005. – Вип. 12. – С. 8–11.
 11. Заставний Ф. Д. Географія України: У 2 – х книгах. – Львів: Світ, 1994. – 472 с.
 12. Іщук С. І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації. – К.: Вид. Паливода А. В., 2003. – 248 с.
 13. Іщук С. І. Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка: навч. посіб. – К.: Вид. Паливода А. В., 2006. – 284 с.
 14. Луцишин П. В. Вступ до економічної і соціальної географії (основи теорії). – К.: НМ КВО, 1993. – 160 с.
 15. Луцишин П. В., Клімонт Д., Луцишин Н. П. Територіальна організація суспільства (основи теорії): Навч. посібник. – Луцьк: Вежа, 2001. – 334 с.
 16. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2005. – 253 с.
 17. Немець К. Суспільна географія: проблеми і нові горизонти // Часопис соціально-економічної географії. Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків, 2006. – Вип. 1. – С. 60–69.
 18. Немець Л. Теоретико-методологічні аспекти сучасної соціальної географії // Часопис соціально-економічної географії. Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків, 2006. – Вип. 1. – С. 45–55.
 19. Олійник Я. Б., Степаненко А. В. Вступ до соціальної географії: Навч. посіб. – К.: Знання, КОО, 2000. – 204 с.
 20. Олійник Я. Суспільно-географічні дослідження професора Миколи Пістуну // Історія української географії. Всеукраїнський часопис. – Тернопіль. – 2000. – Вип. 2. – С. 19–22.
 21. Олійник Я., Степаненко А. Методологічні принципи досліджень в економічній і соціальній географії // Часопис соціально-економічної географії. Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків, 2006. – Вип. 1. – С. 6–21.
 22. Олійник Я., Степаненко А. Географічний простір як дослідницька парадигма в економічній і соціальній географії // Часопис соціально-економічної географії. Міжрегіональний збірник наукових праць. – Харків, 2007. – Вип. 2. – С. 5–27.
 23. Паламарчук М. М. Соціально-економічна географія як наука та її значення для сучасної України // Український географічний журнал. – 1995. – № 4. – С. 7–12.
 24. Паламарчук М. М., Паламарчук О. М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів. – К.: Знання, 1998. – 416 с.
 25. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 1996. – 230 с.
 26. Пістун М. Д. Особливості формування і розвитку української економіко-географічної школи // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. – 1998. – Вип. 43. – С.

- 3–6.
27. Пістун М. Д., Гуцал В. О. Розвиток економічної та соціальної географії в Київському університеті // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. – 1998. – Вип. 43. – С. 23–26.
 28. Пістун М. Д., Олійник Я. Б. Історія розвитку кафедри економічної і соціальної географії // Економічна та соціальна географія. – К., 1999. – Вип. 48. – С. 4–9.
 29. Пістун М. Д. Завдання суспільної географії в контексті проблем регіонального розвитку України // Український географічний журнал. – 2003. – № 2. – С. 21–26.
 30. Пістун М. Д. Передумови та аргументи формування української економіко-географічної школи в 20-х роках ХХ століття // Український географічний журнал. – 2004. – № 3. – С. 68–74.
 31. Пістун М. Про нові напрями розвитку суспільно-географічних досліджень в Україні у 90-і рр. ХХ – на початку ХХІ століття // Історія української географії. Всеукраїнський часопис. – Тернопіль, 2005. – Вип. 12. – С. 12–15.
 32. Топчієв О. Г. Терміни і поняття в економічній географії. – К.: Рад. школа, 1982. – 160 с.
 33. Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
 34. Топчієв О. Г. Про предметну область і предмет суспільної географії // Український географічний журнал. – 2004. – № 2. – С. 3–7.
 35. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
 36. Топчієв О. Методологічні трансформації у сучасній географії // Часопис соціально-економічної географії. Міжрегіональний збірник. – Харків, 2007. – Вип. 2. – С. 27–33.
 37. Шаблій О. Проблеми декомунізації та дерусифікації соціально-економічної географії в Україні // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 1999. – № 11 (112). – С. 2–3.
 38. Шаблій О. І. Історичні виміри української географії // Історія української географії. Всеукраїнський часопис. – Тернопіль, 2000. – Вип. 1. – С. 7–15.
 39. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 744 с.
 40. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії: Підручник. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. – 444 с.
 41. Шевчук Л. Виникнення соціальної географії як самостійної галузі знань // Історія української географії. Всеукраїнський часопис. – Тернопіль, 2003. – Вип. 7. – С. 6–11.
 42. Шевчук Л. Т. Соціальна географія: Навч. посібник. – К.: Знання, 2007. – 349 с.
 43. Шевчук С. М. Розвиток методології суспільної географії в Україні у першій половині ХХ століття // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. / Ред. кол.: С. І. Ішук (відп. ред.) та ін. – К., 2005. – Вип. 56. – С. 27–37.
 44. Шевчук С. М. Фактори розвитку методологічних основ української суспільної географії на сучасному етапі // Географія та екологія: наука і освіта: II Всеукраїнська науково-практична конференція. Умань, 17–18 квітня 2008 р. – Умань, 2008. – С. 237–239.

УДК 911.3

Ішук С. І., д.г.н., проф., Гладкий О. В., д.г.н., доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РИНКОВІ МЕХАНІЗМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто ринкові механізми підвищення економічної ефективності підприємства в регіоні. Визначено комплекс заходів з оптимізації компонентної, територіальної та організаційно-управлінської структури регіону для потреб підприємництва.

The market-based mechanism for enterprise's economic efficiency growth in the region is disclosed. The complex measurements for optimization of component, territorial as well as organization-administrative structure of the region for entrepreneurship needs are defined.

Вступ. Актуальність теми. Підприємства різних форм власності та видів економічної діяльності розвиваються в межах окремих регіонів на основі специфічного економічного ефекту території, що сформувався завдяки дії цілого ряду об'єктивних законів і закономірностей. В його основі лежить ринковий механізм регулювання виробничої діяльності, який передбачає надання широких пріоритетів формуванню приватної ініціативи, чесної конкуренції, підприємництва при координуючій та регламентуючій ролі органів державної та регіональної влади. Ця роль зводиться до реалізації взаємовигідного та узгодженого стратегічного планування економічного розвитку території - максимального пристосування підприємств з різних регіональних утворень до умов і факторів формування регіональної економічної ефективності з метою отримання ними найбільш високого прибутку при найбільш повному врахуванні інтересів держави та суспільства. Останні полягають у комплексному повноцінному використанні природних, трудових, капітальних та інформаційних ресурсів, формуванні високої конкурентоспроможності виробництва, його комплексно-пропорційному розвитку і розміщенню на території, підтримці позицій держави на міжнародній арені, створенні сприятливих умов для проживання людей, реалізації їх фізичних і творчих здібностей, формуванні екологічного балансу території тощо. Саме тому, дослідження ринкових механізмів підвищення економічної ефективності підприємства в регіоні в наш час набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема пошуку механізмів підвищення економічної ефективності функціонування підприємства в регіоні займалося багато вчених. Зокрема, заслуговують особливої уваги

теоретичні розробки С. І. Іщука, О. Г. Топчієва, М. М. Паламарчука, І. О. Горленко, Л. Г. Руденка, Л. М. Корецького, А. Т. Хрущова, А. Е. Пробста та ін. Дослідженню ринкових механізмів оптимізації формування економічної ефективності підприємства присвячено праці ряду вітчизняних (Поповкін В.А., Бабурин В. Л., Битюкова В. Р., Кузьмин М. А., Махрова А. Г. Лимонов Л. Е.) і зарубіжних (Clark G. L., Feldman M. P., Gertler M. S, Fujita M., Thisse J.-F.) учених. Однак, комплексний аналіз ринкових механізмів економічної ефективності підприємства ще детально не проводився.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, об'єктом даного дослідження регіональна економічна ефективність діяльності підприємства, а предметом – механізми її формування та підвищення, засновані на ринкових важелях управління менеджменту регіонального розвитку. Метою роботи є дослідження механізмів підвищення економічної ефективності підприємства в регіоні. Завданнями дослідження є аналіз основних ринкових заходів з підвищення регіональної економічної ефективності підприємства, а також заходів з оптимізації компонентної, територіальної та організаційно-управлінської структури регіону для потреб підприємництва.

Виклад основного матеріалу. Для здійснення комплексного менеджменту регіонального розвитку окремих територій державні та регіональні органи влади активно використовують ринкові механізми регулювання економічної ефективності функціонування підприємств, які можна умовно поділити на стимулюючі та забороняючі (табл. 1). Перші лежать у площині надання економічних пільг і стимулів для підтримки тих підприємств, розвиток яких є пріоритетним на певній території, виходячи з особливостей її ресурсного потенціалу (природного, трудового, капітального тощо), а також для тих підприємств, діяльність яких забезпечує стійкий розвиток економіки держави, оптимізацію її соціально-економічного середовища. Друга група механізмів виключно складається із певних заборон і санкцій, що запобігають неконтрольованому використанню ресурсів, нечесній конкуренції, забрудненню навколишнього середовища і захищають інтереси більшості. Вона заснована на законодавчій і нормативно-правовій базі держави [1;6].

Перша група ринкових механізмів регулювання регіонального розвитку підприємства певної території в галузі стимулюючих заходів включає в себе надання прямої фінансової підтримки та залучення інвестицій з боку держави в пріоритетні види діяльності, їх субсидування, субвентування та податкове кредитування, надання поворотних та безповоротних кредитів та грантів, створення та оплату вагомого державного замовлення на продукцію пріоритетного підприємства, передачу технологій та інновацій, фінансування екологічних та науково-інноваційних витрат тощо.

Ринкові механізми регулювання регіонального розвитку підприємства

Надання економічних стимулів		Вжиття економічних санкцій
Передача матеріального та інформаційного заохочення	Створення пільгових умов	
Субсидії	Пільгове кредитування	Штрафи за порушення законодавства в галузі ведення підприємницької діяльності
Субвенції	Пільгове оподаткування	Штрафи за порушення законодавства в галузі ведення господарської діяльності

Табл. 1. Продовження.

Гранти	Пільгове інвестування, пільгові умови при торгівлі обов'язками та правами власності	Штрафи за порушення трудового законодавства
Інформаційна підтримка та позитивні PR-акції	Надання пільг при веденні зовнішньоекономічної діяльності	Штрафи за порушення законодавства в галузі використання земельних та інших природних ресурсів
Надання підприємству державного замовлення	Надання пільг при здійсненні митних операцій підприємства	Штрафи за порушення законодавства в галузі захисту авторських прав та охорони інтелектуальної власності
Фінансування екологічних витрат	Реструктуризація заборгованостей та пільговий режим їх виплати	Штрафи за створення необґрунтованої монополістичної ситуації на ринку
Передача технологій та інновацій	Пільги при просуванні товару на ринку	Штрафи за забруднення навколишнього середовища
Пряма фінансова підтримка та інвестування	Пільгові ставки орендних платежів	
Надання податкового кредиту	Пільгові тарифи на тепло-енерго- та водопостачання	
Будівництво соціального житла для працівників пріоритетних промислових підприємств	Пільгове розміщення рекламної інформації	
Будівництво об'єктів транспорту і зв'язку та соціальної інфраструктури для активізації підприємницької діяльності	Пільги при реалізації регуляторної/дозвільної діяльності підприємства	

Джерела реалізації ринкових механізмів регіонального розвитку підприємства		
Місцеві бюджети окремих поселень та адміністративних територій	Державний бюджет та спільний консолідований бюджет місцевих органів управління (на основі місцевих бюджетів)	Чинне законодавство та нормативні акти держави

В останній час популярними стимулюючими заходами державного регулювання розвитку виробництва в ринкових умовах стало будівництво соціального житла для працівників пріоритетних підприємств, об'єктів транспорту і зв'язку та соціальної інфраструктури з метою активізації підприємницької діяльності в регіоні. В ринкових умовах ці заходи спрямовані на підтримку відповідної спеціалізації та концентрації виробництва окремих поселень і територій, ліквідацію галузевих і територіальних диспропорцій їх розвитку. Ними забезпечується стимулювання тих видів підприємницької діяльності, які на здатні принести максимальну комерційну вигоду, ефективно використовуючи переваги свого розміщення. Джерелом реалізації стимулюючих заходів стають місцеві бюджети окремих поселень та адміністративних районів, влада яких залучає до себе ті види промислової підприємницької діяльності, які в умовах даної території можуть отримати найбільші конкурентні переваги та максимальні прибутки, сприяючи своєю діяльністю активізації соціально-економічного розвитку даного адміністративно-територіального утворення.

Серед економічних стимулів регулювання розвитку промислового виробництва вагоме місце посідає створення пільгових умов і режимів функціонування підприємств [7;8;9]. До них належать пільгове кредитування, оподаткування, інвестування, надання пільг при веденні зовнішньоекономічної діяльності, при просуванні виробленого товару на ринку, при розміщенні рекламної інформації тощо. Пільги використовуються також при реструктуризації заборгованостей пріоритетних для певної території підприємств, при встановленні ставок орендних платежів і тарифів на тепло-енерго- та водопостачання.

Важливою складовою стимулювання формування високорозвиненого ринкового середовища в регіоні є надання пільгових умов для окремих категорій фізичних та юридичних осіб (перш за все, для тих підприємств, діяльність яких спрямована на підтримку і розвиток високого рівня соціально-економічного розвитку території) при торгівлі економічними обов'язками та правами власності (зокрема в галузі нерухомості). Саме ці види підприємництва, на думку ряду учених [2;8;10], формують в межах розвинених регіонів додаткові переваги розвитку високорентабельних і комерційно-спрямованих галузей господарства та активізують процеси підвищення

ефективності виробництва на основі отримання додаткових вигод від місцезнаходження підприємств.

В конкретному регіоні, пільгами користуються ті галузі виробництва, які є профільними за даного розподілу факторів підприємництва та здатні максимально повно використовувати переваги свого розміщення. Джерелом реалізації зазначеного механізму стає державний бюджет та спільний консолідований бюджет органів управління територією (на основі місцевих бюджетів), що розробляється, приймається та використовується органами влади локальних адміністративних районів та поселень для реалізації загальних стратегічних програм і планів соціально-економічного розвитку території.

Нарешті, економічні санкції у вигляді штрафів і стягнень застосовуються в механізмах регулювання розвитку виробництва території з метою дотримання вимог чинного законодавства в галузі ведення підприємницької діяльності, природокористування, використання природних, земельних, трудових та інтелектуальних ресурсів тощо. Ці санкції діють на всій території держави, однак в умовах окремих регіонів їх використання активізується через загострення конкуренції, дефіцит ресурсів економічного розвитку, високу сконцентрованість різних видів людської діяльності.

Зазначені вище стимулюючі та забороняючі заходи є інструментарієм для оптимізації формування економічної ефективності регіонального розвитку за допомогою відповідних управлінських рішень, що приймаються на регіональному та державному рівнях [3;5]. До компетенції регіональних органів влади відносяться переважно заходи економічного стимулювання підприємницької активності на підвладній території (за рахунок розвитку і поширення синергетичного економічного ефекту центру та адаптації його впливу на периферію). Вони витікають із стратегічних рішень державної влади, що регламентують пріоритетність розвитку певних видів економічної діяльності на основі загальнонаціональних інтересів.

Зазначені вище рішення входять до комплексу заходів із стратегічного планування соціально-економічного розвитку території [4]. Вони засновані на основних положеннях Закону України „Про місцеве самоврядування в Україні” і визначають можливість місцевих громад приймати самостійні рішення щодо перспективним напрямків соціально-економічного розвитку території та власної економічної політики. При цьому мають враховуватися потреби промислових підприємств в отриманні додаткових прибутків, потреби державних та місцевих органів влади у наповненні бюджету та потреби місцевого населення у соціальних, правових, економічних, трудових та екологічних гарантіях [6;7].

Оптимізація ринкових механізмів підвищення економічної ефективності підприємництва в регіоні має включати, на нашу думку, декілька таких стратегічних напрямків (табл. 2). Одним з основних є розробка ряду заходів з оптимізації галузевої (компонентної) структури регіону. Перш за все вони полягають у всебічній підтримці тих підприємств, які працюють з високими

показниками економічної ефективності та вдало і комплексно використовують переваги свого місцезнаходження. При цьому перевага має надаватися тим видам діяльності, які мають високий рівень інноваційності, прогресивності, міжнародної орієнтованості, виготовляють високотехнологічну інтелектуаломістку продукцію, яка є конкурентоспроможною як на вітчизняному, так і на міжнародному рівнях. Це, в цілому, підтверджується концепцією поляризованого розвитку виробництва, яка останнім часом набуває особливої популярності в нашій державі та в країнах СНД [4;7]. За нею, вагома державна і регіональна підтримка має в першу чергу надаватися тим видам економічної діяльності та тим регіонам, які демонструють високий рівень прибутковості та мають значні перспективи розвитку. Менш прибуткові соціально-спрямовані види промислової діяльності теж можуть розраховувати на державну підтримку, але основні ресурси розвитку вони отримують від підприємств першої групи.

Табл. 2.

Основні заходи з оптимізації ринкових механізмів підвищення економічної ефективності підприємництва в регіоні

оптимізація компонентної структури	
-	розвиток виробництва з високою економічною ефективністю за рахунок отримання переваг вигідного місцезнаходження підприємств та ринкових важелів впливу
-	розвиток інноваційного високотехнологічного виробництва на основі концентрації інтелектуального і творчого потенціалу трудових ресурсів
-	посилення галузевої різноманітності та диверсифікація спеціалізації виробництва
-	витіснення непрофільних низькоефективних та неінноваційних виробництв сировинної та енергетичної орієнтації, які недостатньо повно використовують переваги розміщення для підвищення ефективності своєї діяльності
оптимізація територіальної структури	
-	винесення і перепрофілювання екологічно шкідливих та низькоефективних підприємств з центральних пригородних територій регіону
-	створення сприятливих умов для розвитку економічно ефективного промислового виробництва на периферійних територіях
-	деконцентрація виробництва на основі перерозподілу факторів формування його економічної ефективності
оптимізація організаційної структури	
-	роздержавлення і приватизація підприємств
-	оптимізація підприємницької структури і розвиток на її основі конкурентних відносин
-	демонополізація промислової діяльності, розвиток олігополістичної конкуренції
-	корпоратизація крупного виробництва, симбіоз крупного і малого бізнесу
оптимізація управлінської структури	
-	створення єдиних консультативних та координаційних органів управління територією
-	розробка єдиної узгодженої програми і прогнозів соціально-економічного розвитку території з урахуванням інтересів всіх її поселень та адміністративних одиниць
-	забезпечення прозорого і неупередженого розподілу фінансових і майнових преференцій з боку держави та важелів економічного стимулювання підприємницької діяльності, спрямованих на оптимізацію соціально-економічного розвитку окремих поселень і територій

- розробка єдиних стандартів здійснення контролюючої, регуляторної і дозвільної діяльності
оптимізація розвитку малого підприємництва
- подрібнення крупних підприємств за окремим стадіями формування кінцевого продукту і створення конкурентних спеціалізованих модульних виробництв, що володіють високою гнучкістю та економічною ефективністю в ринкових умовах - координація діяльності модульних виробництв на ринку з метою отримання ними максимального прибутку та високого рівня спряженості з інтересами крупного промислового виробництва та корпорацій
оптимізація інженерно-інфраструктурного забезпечення
- розвиток транспортних комунікацій та систем зв'язку - розвиток бази капітального будівництва окремих поселень регіону для потреб населення та промислового виробництва - розвиток системи інжинірингових послуг - створення системи природоохоронних об'єктів з метою скорочення потрапляння шкідливих речовин в навколишнє середовище в наслідок діяльності промислових підприємств та транспортних засобів
оптимізація кредитно-фінансового та ринково-комерційного обслуговування
- розвиток ринку кредитно-фінансових послуг та операцій з цінними паперами на центральних та особливо в периферійних територіях регіону - розвиток маркетингових досліджень для потреб малого і середнього бізнесу - розвиток підприємств з ринкового консалтингу, аутсорсингу, франчайзингу, мерчандайзингу, лізингу тощо. - розвиток ринку банківських послуг - розвиток ринку торгівлі зобов'язаннями та правами власності
оптимізація і розвиток ринку землі та нерухомості
- розробка державного кадастру і бонітування земель, визначення їх рентної вартості на основі очікуваної прибутковості підприємницької діяльності - формування системи прозорого і неупередженого розподілу земельних ресурсів на основі їх ринкової рентної вартості - формування преференцій з боку держави для надання земельних ділянок у користування тим підприємствам, які відповідають критеріям високої економічної ефективності виробничої діяльності, екологічності, соціальної значимості та прогресивності і мають важливе значення для оптимізації соціально-економічного розвитку території та покращення рівня життя людей

Економічна підтримка має бути надана також тим підприємствам, які виробляють конкурентну продукцію для забезпечення першочергових потреб населення регіону, в тому числі, соціально незахищених його прошарків, в продуктах харчування і непродовольчих товарах народного вжитку. Значна увага також має приділятися виробництву продукції для забезпечення інтенсивного розвитку соціального комплексу та інфраструктури (транспортних засобів, будівельних матеріалів, шляхово-комунальної техніки, хімічної і нафтохімії продукції), а також виробництву машин та обладнання, які підвищують технічний рівень інших промислових підприємств регіону (верстатобудування, електроніка, електротехніка, засоби зв'язку і комунікацій).

Нарешті, істотні економічні пільги мають отримати ті підприємства, які розробляють, виготовляють і впроваджують природоохоронні та ресурсозберігаючі технології, що підвищують екологічну і техногенну безпеку. Непрофільні низькоефективні та неінноваційні виробництва сировинної та енергетичної орієнтації мають поступово витіснятись за допомогою зазначених вище ринкових механізмів, що обмежуватимуть їх прибутковість та створюватимуть не вигідні умови для функціонування. Виключення можуть складати лише ті підприємства, які мають стратегічно важливе значення для розвитку господарства території (наприклад, виробництва в галузі енерго- і теплопостачання) [2;3].

Окрім цілком очевидних пріоритетів галузевого розвитку підприємств на території, важливе значення мають процеси вдосконалення самої компонентної структури господарства регіону. Так, з метою посилення конкурентності середовища, структура виробництва вимагає галузевого подрібнення та урізноманітнення, посилення диверсифікації процесів спеціалізації, створення тенденцій до формування полівекторної економічної ефективності. Це сприятиме взаємообумовленому конгломерованому і гнучкому розвитку сучасних видів господарської діяльності.

Не менш важливою складовою ринкових механізмів підвищення економічної ефективності підприємництва в регіоні є оптимізація територіальної структури. Її основою в нашій державі має стати деконцентрація виробництва, винесення з центральних регіональних ядер тих підприємств-гігантів радянських часів, які в умовах високорозвиненого соціального середовища не забезпечують високий рівень економічної ефективності, гальмують розвиток підприємств соціального комплексу, заважають гармонійному екологічно-збалансованому і суспільно-комфортному формуванню сельбищних територій та оптимальному функціонуванню інших сфер життєдіяльності міста [3].

Ефективним інструментарієм оптимізації територіальної структури регіону має бути створення в його межах територіальних одиниць з особливим статусом в сфері виробництва (технополісів, технопарків, територій пріоритетного розвитку), в межах яких будуть застосовуватись окреслені вище стримуючі і заохочуючі економічні заходи [9;10].

Таким чином, заходи з оптимізації територіальної структури регіону в цілому спрямовані на формування в окремих його частинах тих видів господарської активності, які максимально пристосовані для функціонування саме в цих умовах та мають високі показники ефективності своєї діяльності.

Оптимізація організаційної структури регіону має бути пов'язана із формуванням та підтримкою ринкових механізмів розвитку території. Для забезпечення конкурентних відносин, значного поширення мають набути процеси роздержавлення і приватизації, демонополізації промислової діяльності, оптимізації підприємницької структури на основі створення рівних

умов доступу до економічних ресурсів виробництва (землі, праці, капіталу, інформації). Перспективою формування організаційної структури регіону є створення олігополістичної конкуренції, ефективність якої підтверджена в ряді публікацій зарубіжних авторів [8;9;10].

Важливою складовою оптимізації ринкових механізмів підвищення економічної ефективності підприємництва в регіоні є розвиток малого бізнесу та модульних виробництв. Цьому процесу має передувати подрібнення великих підприємств за окремим стадіями формування кінцевого продукту, а також широке залучення приватного капіталу, розвиток підприємницької ініціативи за допомогою окреслених вище економічних стимулів та заохочень. Основними ринковими механізмами при цьому виступають надання малим підприємствам державного (корпоративного) замовлення, укладання договорів-підрядів на пільгових умовах, підтримка у маркетингових дослідженнях, НДДКР та в розробці менеджерських стратегій, венчурне фінансування, створення сприятливих умов для розвитку лізингу, субконтрактингу, аутсорсингу, франчайзингу, мерчандайзингу, спільних підприємств, ефективне ведення дозвільної та регуляторної діяльності тощо.

Оптимізація інженерно-інфраструктурного забезпечення підвищення економічної ефективності підприємництва в регіоні є вкрай необхідним завданням органів влади на шляху до збалансованого повноцінного розвитку. Вона передбачає розвиток: 1) транспортних комунікацій та систем зв'язку, 2) бази капітального будівництва, 3) системи інжинірингових послуг та 4) системи екологічних споруд і природоохоронних об'єктів. Основним джерелом фінансування зазначених інженерно-інфраструктурних заходів є державний бюджет, а також, в окремих випадках, місцеві бюджети поселень і територій. Таким чином, на їх основі, державні та регіональні органи влади, так би мовити, „підготовляють” територію, створюють сприятливі умови для активного залучення до неї підприємницького капіталу, активізації промислових та інших господарських функцій, формування висококомунікативного, соціально-розвиненого ринкового середовища. Закладені на будівництво інженерно-інфраструктурних об'єктів кошти будуть компенсовані місцевим територіальним громадам у вигляді довгострокової земельної ренти, яку сплачуватимуть підприємства і організації для наповнення бюджету і реалізації подальших управлінських стратегій в даному напрямку [3].

Подібним чином має здійснюватись оптимізація системи кредитно-фінансового та ринково-комерційного обслуговування населення і суб'єктів підприємницької (промислової) діяльності. В її межах слід передбачити всебічний розвиток ринкової інфраструктури для потреб малих і великих підприємств та інших господарюючих суб'єктів, активізацію ринку кредитно-фінансових і банківських послуг та ринку операцій з нерухомістю і цінними паперами, розвиток маркетингових досліджень, створення компаній з консалтингу, франчайзингу, аутсорсингу, лізингу, мерчандайзингу, науково-

інноваційного обслуговування тощо. Важливе значення відіграє також розвиток ринку торгівлі зобов'язаннями та правами власності, особливо в сфері нерухомості. Розвиток ринково-комерційного обслуговування має стимулюватись наданням пільг та преференцій для ведення бізнесу.

З цим безпосередньо пов'язана і потреба в оптимізації ринку землі та нерухомості, що полягає у розробці державного кадастру і бонітування земель, визначені їх рентної вартості та у формуванні системи прозорого і неупередженого розподілу земельних ресурсів на цій основі. Керуючись ринковими механізмами діяльності, органи влади регіону, виходячи з загальних інтересів та інтересів місцевих територіальних громад (шляхом публічного обговорення та гласного прийняття рішень) матимуть змогу формувати певні преференції для надання земельних ділянок (за умовами, розробленими чинним законодавством) у користування тим підприємствам, які відповідають критеріям високої економічної ефективності виробничої діяльності, екологічності, соціальної значимості та прогресивності і мають важливе значення для оптимізації соціально-економічного розвитку території та покращення рівня життя людей.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Запропоновані вище ринкові механізми підвищення економічної ефективності підприємництва в регіоні являють собою потужний інструментарій для розробки ефективних управлінських стратегій комплексно-пропорційного розвитку території. Їх застосування в умовах України є основою для подальших досліджень у цьому напрямку.

Список використаних джерел:

1. Вакуленко В. Концептуальні напрями стратегічного планування економічного розвитку міста / В. Вакуленко // Управління сучасним містом. – 2001. – № 1-3. – С. 83-86.
2. Іщук С. І. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту: Монографія. / С. І. Іщук, О. В. Гладкий. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2005. – 240 с.
3. Лимонов Л. Э. Крупный город: регулирование территориального развития и инвестиционные стратегии / Л. Э. Лимонов; Науч. ред. О. П. Литовка. – СПб.: Наука, 2004. – 270 с.
4. Московский столичный регион на рубеже веков: новейшая история и пути развития // Бабурин В. Л., Битюкова В. Р., Казьмин М. А., Махрова А. Г. – Смоленск: Ойкумена, 2003. – 184 с.
5. Основы экономики столичного мегаполиса / Российская академия естественных наук, Российская муниципальная академия, Институт региональных экономических исследований. – М.: ЗАО «Издательство «Экономика», 2006. – 575 с.
6. Поповкін В.А. Регіонально-цілісний підхід в економіці / В.А. Поповкін. – К., 1993. – 213 с.
7. Часовский В. И. Промышленность стран СНГ: тенденции регионального развития / В. И. Часовский // Известия Русского географического общества. – 2008. – Т. 140. – вып. 2. – С. 11-21.
8. Clark G. L. The Oxford Handbook of Economic Geography. / Clark G. L., Feldman M. P., Gertler M. S. – New York, Oxford University Press, 2003. – 742 p.
9. Fujita M. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. / M. Fujita, J.-F. Thisse. – Cambridge, Cambridge University Press, 2004. – 466 p.

10. Pontes J. P. Agglomerations in a vertically-related oligopoly / J. P. Pontes // Portuguese economic journal. – 2005. – Vol. 4. – PP. 157-169.

УДК[371.32:91](095.8)

Філоненко І.М., к.г.н., доц.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ГЕОГРАФІЧНОЇ НОМЕНКЛАТУРИ

Зроблена спроба визначення поетапності процесу вивчення географічної номенклатури. Наведені приклади застосування окремих методичних підходів під час вивчення номенклатури конкретних географічних об'єктів.

The determination of the geographical nomenclature investigation process is disclosed. The usage of the main methodological approaches to investigate the nomenclature of specific geographical features is proposed.

Вступ. Постановка проблеми. Під час вивчення географічних дисциплін важлива роль відводиться засвоєнню відповідної номенклатури. Це сприяє формуванню цілісного географічного образу планети земля, починаючи з комплексного вивчення невеличкої території (свого краю: населеного пункту, району, області), держави й закінчуючи світовими закономірностями та процесами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед учених, що в своїх роботах так чи інакше торкались цієї проблематики, слід назвати В. Поданчука, Л. Круглик, М. Откаленко, Л. Картель, В. Корнєєва, А. Волкова, Г. Скарлато, Є. Шиповича, В. Замкового, І. Шоробуру, О. Бейдика, Л. Петринку та ін. Деякі питання висвітлюються в щорічному базовому виданні «Книга вчителя географії» та збірнику «Методика викладання географії».

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою дослідження є розгляд та систематизація основних методичних підходів вивчення географічної номенклатури.

Об'єкт та предмет дослідження. В якості об'єкта дослідження даної статті розглядається географічна номенклатура, предметом - особливості та методичні підходи щодо її вивчення.

Виклад основного матеріалу. Весь процес вивчення номенклатури можна поділити на кілька етапів:

- 1- й – *знайомство з номенклатурою, подача основних об'єктів;*
- 2- й – *власне процес засвоєння номенклатури студентами (учнями);*

3- й – процес контролю та самоконтролю.

На кожному з цих етапів можуть застосовуватись різні методи та прийоми; іноді одні й ті ж прийоми можуть використовуватись на всіх етапах тощо.

Так, **знайомство з номенклатурою** передбачає наступну взаємодію сторін: викладач + студенти або учитель + учні. Це своєрідний організаційно-підготовчий етап, суть якого, як правило, зводиться до того, що викладач (учитель) дає перелік географічних об'єктів, знання місце розташування яких є необхідним для засвоєння певної конкретної теми.

Але, щоб зацікавити аудиторію вивченням географії Асоціація американських географів (AAG) пропонує застосовувати вікторини, під час проведення яких йдеться про цікаві факти з життя відомих людей, котрі в свій час були безпосередньо пов'язані з географією (наприклад, Мати Тереза в молоді роки працювала вчителькою географії; Назарій Яремчук, якого ми пам'ятаємо як відомого українського співака, здобував географічну освіту в Чернівецькому університеті та ін.).

Географією цікавиться більшість населення нашої планети, тому вона в різних формах присутня у творах поезії, прози, живопису, проявляючись при цьому в якості або найсерйознішої категорії або жарту.

Важливо переконати учнів та студентів, що географія не є сухим заучуванням номенклатури, а наголосити, що остання є важливою складовою географічних знань, без якої їх здобуття неможливе.

Подальший ефект засвоєння номенклатури буде вищим, якщо викладач (учитель), знайомлячи зі списком об'єктів сам покаже їх на карті, розповість щось цікаве про них або про походження їх назв. Деякі географічні назви засвоюються важко, тому можна застосовувати такі нетрадиційні прийоми навчання, як акровірші та віршовані загадки. Незвичність подання матеріалу концентрує увагу та сприяє кращому засвоєнню назв та термінів. Такий прийом прийнятний у роботі й зі школярами, й зі студентами. У поєднанні з традиційними формами подання матеріалу він дає відчутний позитивний ефект.

Так, вивчаючи політичну карту окремих материків, населених пунктів, водних об'єктів, елементів рельєфу тощо можна запропонувати низку віршованих загадок, на зразок:

Якщо гортатимеш його уважно,
Побачиш, скільки в світі дивини,-
Країною гірською стане,
Ось тільки наголос зміни (Атлас)
Під нею добре голові у спеку,
Та подивіться на Америки далекі –
Вона єднає два метрики,
Не знать її нам просто не з руки (*Панама*).
Як з композитора почати слово нове складати,

А потім назву річки взяти, що з Альп бере початок,
 То вийде... Що за дивина? Та це ж країна острівна (*Бахрейн*).
 Дунай два міста роз'єднав і сполучив мостами.
 Столицю цю ти розпізнав? Подумай разом з нами (*Будапешт*).

Для кращого запам'ятовування можна запропонувати учням (студентам) скласти словник перифраз (Швеція - Північна Венеція, Греція – Еллада, Пуп Землі; Рейк'явік – димна бухта, Японія – країна сонця, що сходить та ін.); відповідний ігровий словник, куди б вони вносили географічні назви типу: Куба = куб + а; Італія = І + талія; Китай = Кит + ай тощо. Ці словники можна постійно поповнювати, включаючи власну фантазію.

Складні географічні назви та терміни можна римувати з простими загальноживаними словами (Каракуми-куми, Лабрадор-тореадор, Амстредам-не віддам тощо), можна також запропонувати вести словник рим. Учні та студенти самі можуть складати відповідні вірші чи загадки. Цікавою й ефективною під час вивчення фізичної або політичної карт світу роботою є складання географічних асоціацій, наприклад, зовнішні риси якогось острова асоціювати з тим чи іншим предметом або живою істотою (Аравійський півострів – валянок, Аппенінський – чобіток, Південна Америка – голова слона, Австралія - метелик тощо).

Свої особливості має етап **безпосереднього засвоєння номенклатури**. Під час цього етапу доводиться опрацьовувати картографічний матеріал. Тут важливо створити навколо себе географічне середовище, розмістивши в помешканні кілька основних географічних карт, атласи тощо. За таких умов весь оточуючий простір буде постійним джерелом географічної інформації. Цікаві відомості, що збагатять географічні знання, можна одержати, використовуючи пресу, телебачення, Інтернет.

Необхідно користуватись зручними для користування в будь-яку вільну хвилину малоформатними атласами, атласами географічних асоціацій, складеними раніше словниками перифраз, складних термінів, а також робити вправи для розвитку пам'яті, наприклад, проговорювати алфавіт, вигадуючи на кожну букву географічну назву чи термін; намагатись згадати по кілька географічних назв, що починаються на одну з букв алфавіту, постійно збільшуючи кількість названих об'єктів; тренуватись якнайшвидше проводити лічбу у зворотному порядку, наприклад, від 100 до 1, від 200 до 100 і т.д.).

Можна також використовувати аббревіатури. Наприклад, запам'ятати величину океанів у порядку її зменшення, зручно скласти слово з перших букв їх назв - ТАІП (Тихий, Атлантичний, Індійський, Північний Льодовитий).

Хороший ефект дає використання різних комп'ютерних програм-тренажерів, які розробляють для повторення найуживаніших географічних понять, термінів, категорій; ігор типу «Атлас Мира», скажімо, вибудувати політичну карту Африки, використовуючи її розкидані фрагменти з довідки, або встановити відповідність назви чи столиці конкретній країні. Це допоможе

провести самоконтроль своїх знань та підготуватись до третього етапу вивчення номенклатури.

Закріплення знань з географічної номенклатури проводиться різними методичними прийомами, зокрема: опитуванням студентів (учнів) біля карти, нанесенням об'єктів на контурну карту за завданням викладача (учителя), застосуванням тестів (розпізнавальних та спеціальних на перевірку номенклатури, відкритих тестів та тестів-класифікаторів).

Якщо застосовуються розпізнавальні тести, то визначення об'єкта відбувається за короткою характеристикою або набором характерних для нього ознак;

визначення об'єкта з переліку за короткою характеристикою з указуванням або без указування варіантів відповіді;

визначення об'єкта за списком інших об'єктів без вказування варіантів відповіді.

«Відкриті» (перспективні) тести – це тести на зразок: самостійно вписати пропущені слова або вставити їх з наведеного переліку.

Спеціальні тести на перевірку номенклатури можуть бути побудованими на принципі альтернативи; розстановки у певному порядку (країн у порядку зменшення чи збільшення площі, кількості жителів; річок за довжиною тощо); тестів на контурних картах (назвати позначені об'єкти або позначити названі вчителем, скласти фрагменти розрізаної контурної карти і т.п.). Викладач (учитель) може називати об'єкт, студент (учень) його показує й навпаки або ж промиють назвати об'єкти певної групи, наприклад, річки Чернігівської області, й показати їх на контурній карті тощо.

Для контролю знань з географічної номенклатури також можна використовувати числові диктанти (на 5-8 хвилин, що значно пришвидшить опитування), географічні задачі, контролюючі комп'ютерні програми та ін.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Процес вивчення номенклатури географічних об'єктів є тривалим, складним, вимагає значних розумових зусиль та уваги, однак за умови правильного підходу із застосуванням різноманітних методичних прийомів його можна зробити цікавим, насиченим, захоплюючим і високорезультативним.

Список використаних джерел:

1. Бейдик О.О. Географія для вступників до вищих навчальних закладів. / О.О. Бейдик, М.М. Падун. – К., «Либідь», 1995. – 304 с.
2. Сучасний стан та перспективи комп'ютерного навчання географії. С. Кобернік, Р. Коваленко. // Географія та основи економіки в школі, № 2, 2002. – С.10-12.
3. Лунячек Н.О. Тестування географії / Н.О. Лунячек. - К., 2006. –111с.
4. Прислів'я та приказки на уроках географії. Матус О. // Географія та основи економіки в школі, № 2, 2002. – С.31-33.
5. Усі географічні назви (за шкільною програмою) / Упоряд. Л.В. Петринка. – Харків: ТОРСІЕГ ПЛЮС, 2008. – 288 с.

6. Чернов Б.О. Методи навчання географії в школі: [посібник для вчителів]/ Б.О. Чернов, В.П. Корнєєв. – К.: «Радянська школа», 1986 р. – 174 с.

УДК 911.3

Атрощенко К., студ. Запотоцький С. П., к.г.н., докторант
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПРАЦІ ЯК СКЛАДОВА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

Охарактеризовано теоретико-методичні засади формування конкурентоспроможності праці на регіональному рівні. Запропоновано методику оцінки та проведено аналіз конкурентоспроможності регіональних ринків праці в Україні.

The theoretical and methodical bases of labour competitive ability developed on the regional level are described. The technique of competitive ability estimation on the regional labour market in Ukraine is offered as well as its analysis is conducted.

Вступ. Актуальність теми. В сучасних умовах функціонування ринкової економіки особливої актуальності набувають питання регіонального розвитку, що пов'язані із необхідністю досягнення кожним регіоном держави високого рівня конкурентоспроможності. Побудова соціально орієнтованої ринкової економіки в Україні та забезпечення конкурентоспроможності регіонів нашої держави вимагають правильного використання основної конкурентної переваги регіону – трудових ресурсів. Важливим засобом впливу тут є система мотивації праці, що здатна визначально впливати на трудову поведінку працівника, спрямовуючи його трудові зусилля на досягнення конкурентних переваг у розвитку робочої сили, результатах праці і забезпеченні на цій основі кращого задоволення потреб.

Проте існуючий на сьогодні механізм використання праці є застарілим та неефективним, що не відповідає цілям інноваційного розвитку, гальмує підвищення конкурентоспроможності на регіональних ринках праці. Це зумовлює необхідність вивчення питань формування дієвого соціально-економічного механізму мотивації конкурентоспроможності у сфері праці, який би забезпечив зростання конкурентоспроможності національної робочої сили та економіки загалом, сприяв реалізації цілей людського розвитку в Україні.

Аналіз сучасних реалій соціально-економічного розвитку України засвідчує наявність глибоких протиріч між потребами прискорення соціально-економічного зростання і можливостями таких зрушень з огляду на погіршення якісних та кількісних характеристик трудового потенціалу, незадовільний стан його формування та реалізації упродовж всеохоплюючої кризи 90-х років та на

початку нового століття. Виникла нагальна потреба у науковому пошуку шляхів вдосконалення соціально-економічного механізму використання та розвитку трудового потенціалу України як основної конкурентної переваги регіонального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічну базу сучасних уявлень про можливості відтворення й використання трудового потенціалу було закладено за часів існування централізованої планової економіки у працях С.Струмиліна, М.Соніна, Є. Манєвича, Є.Антосенкова, Ф.Волкова, Л.Данилова, Т.Заславської, О.Котляра, І.Маслової, А.Панкратова, Р.Колосової та ін. Серед українських дослідників вагомий внесок у вивчення цієї багатогранної проблеми належить О.Амоші, С.Бандуру, Д.Богині, І.Бондар, І.Гнибіденку, О.Грішновій, Б.Данилишину, М.Долішньому, Т.Заяць, С.Злупку, А.Колоту, В.Куценко, Е.Лібановій, Н.Мезенцевій, О.Новіковій, В.Онікієнку, В.Приймаку, С.Пирожкову, В.Стешенко, Л.Семів, М.Семикіній, А. Чухно, Л.Шаульській, Л.Шевчук та іншим.

Водночас, незважаючи на значне коло досліджень, можна з впевненістю стверджувати, що поки не створено дієвого механізму ефективного використання та розвитку трудового потенціалу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Серед провідних складових конкурентоспроможності країн міжнародні експерти виокремлюють трудові ресурси, їх якісні та кількісні характеристики, що є цілком логічним, адже конкурентоспроможність країни залежить від того, наскільки продуктивно використовуються національні ресурси – праця і капітал. Якщо наявність великої кількості кваліфікованих кадрів в Україні визнається з боку експертів однією з сильних рис економіки нашої держави, то цього не можна сказати стосовно продуктивності використання трудових ресурсів. Розвиток конкурентоспроможності країни стримують неефективна система управління працею, відсутність цивілізованого ринку праці, налагодженого механізму стимулювання трудової діяльності, здатного забезпечити тісний зв'язок між якістю робочої сили, результатами праці та заробітною платою. Ці та інші чинники на тлі економічної нестабільності, слабкості кредитно-фінансової системи гальмують формування конкурентного середовища в Україні. Не можна не підкреслити і ту обставину, що Україна належить до держав, чий рівень соціально-економічного розвитку не відповідає сучасному ступеню науково-технічного прогресу. Склалася тимчасова, проте парадоксальна ситуація, коли економіка слугує перешкодою науково-технічного розвитку, руйнуючи мотивації до творчої активності, винахідництва, праці інноваційного змісту тощо[4].

З переходом від індустріального до інформаційного суспільства в економічній сфері кожної держави зростає значення трудового потенціалу, рівня інтелекту людей, освіти, кваліфікації, здоров'я, культури, підприємливості, творчих та інших здібностей. За умов побудови соціально-

орієнтованої ринкової інноваційної моделі розвитку економіки України перед вітчизняною наукою постає питання якнайповнішого пізнання трудового потенціалу, особливостей процесу регулювання його трансформації.

Успішне функціонування регіону в умовах конкурентного середовища забезпечується наявністю висококваліфікованого трудового потенціалу. Проте для розвитку останнього не обійтися без розкриття категорії "конкуренція на ринку праці". В Україні проблеми незадовільного використання такого вагомого ресурсу як праця значною мірою зумовлені відсутністю ґрунтовних наукових підходів до визначення сутності конкуренції на ринку праці в умовах ринкової економіки, економічного механізму конкурентного середовища, недостатнього теоретико-методологічного обґрунтування методів оцінки та регулювання конкурентоспроможності у сфері праці.

Стосовно вітчизняних наукових джерел наявність таких "білих плям" можна пояснити певною інерцією свідомості, адже тривалий час на тлі планової централізованої економіки (в межах колишнього СРСР) економічна теорія не визнавала того факту, що на ринку праці відбувається купівля-продаж робочої сили як товару. В ринкових умовах ця обставина не приховується: попит, пропозиція і ціна робочої сили виступають основними складовими механізму функціонування ринку праці.

У зв'язку з цим М. Семикіна пропонує розглядати зміст категорії конкуренції на ринку праці як системну тріаду:

- по-перше, як боротьбу за обмежений обсяг платоспроможного попиту покупців робочої сили, яка ведеться носіями робочої сили (особами, які шукають роботу) на певних (доступних) сегментах ринку праці;
- по-друге, як суперництво між роботодавцями за відбір на ринку праці найдосвідченіших працівників необхідних професій з певним рівнем кваліфікації за прийнятною ціною;
- по-третє, як суперництво між найманими працівниками (або особами, які шукають роботу) за одержання такого місця роботи (посади), яке дає змогу на вигідних умовах продажу своєї робочої сили реалізувати свої знання, професійні навички, досвід [10].

Близьким є розуміння конкурентних відносин на ринку праці І.Петрової, яка наголошує, що покупці і продавці робочої сили водночас є як носіями попиту, так і носіями пропозиції, а сама конкуренція набуває двох форм: 1) конкуренція між виробниками-підприємцями за найкращих працівників необхідних професій, кваліфікацій, що відповідають специфікації робіт;

2) конкуренція між працівниками за найкраще місце застосування своєї робочої сили [5].

Отже, конкурентні відносини на ринку праці виступають складним, багатоаспектним явищем, оскільки відбувається конкуренція між роботодавцями з одного боку, та між найманими працівниками – з іншого.

Передумовами появи конкуренції на ринку праці слід вважати наступний перелік умов:

- 1) достатньо розвинений територіальний поділ праці;
- 2) соціально-економічне уособлення роботодавців;
- 3) наявність тієї обставини, що носії робочої сили – працівники – є повноправними її власниками;
- 4) повна свобода у роботодавців щодо прийняття рішень стосовно видів господарчої діяльності та найму працівників, а у працівників – свобода трудового вибору на ринку праці.

Конкуренція на ринку праці може розглядатися на декількох рівнях:

- мікроекономічний рівень (конкуренція між працівниками фірми, підприємства, організації, відділу);
- регіональний (мезоекономічний) рівень (конкуренція між працівниками і між роботодавцями на рівні регіону, галузей, тобто регіональна, галузева, міжгалузева);
- макроекономічний рівень (конкуренція на національному ринку праці);
- міжнародний рівень (конкуренція на міжнародних ринках праці) [11].

Прийняття ефективних управлінських рішень з метою підвищення трудоресурсної конкурентоспроможності на регіональному рівні вимагає запровадження системного підходу до оцінки конкурентоспроможності, що потребує врахування комплексу конкурентних переваг в сфері прикладання праці, які їх визначально формують на рівні регіону. Спираючись на це запропоновано комплексний показник оцінки конкурентоспроможності праці, який включає декілька узагальнюючих показників. Загальне значення показника конкурентоспроможності (Кзаг) варто розглядати як комплексне значення, що має включати конкурентоспроможність робочої сили: (Крс), конкурентоспроможність умов (Куп), та результатів праці (Крп).

Для розрахунку показника конкурентоспроможності робочої сили було використано такі показники: кількість найманих працівників, чисельність зайнятого населення, кількість працівників з вищою освітою, кількість працівників, які підвищили свою кваліфікацію та навчених новим професіям, кількість студентів ВНЗ III-IV рівнів акредитації.

Для оцінки показника конкурентоспроможності умов праці на рівні регіону визначено наступний перелік характеристик: працюють в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, працюють в умовах перевищення норм напруженості праці, середньомісячна заробітна плата.

Для обрахунку показника конкурентоспроможності результатів праці (продукції та послуг, вироблених в регіоні) враховано наступний перелік характеристик: ВРП у розрахунку на одну особу, обсяги експорту продукції та роздрібний товарообіг підприємств на одного працюючого.

Для формування загального показника конкурентоспроможності праці Кзаг зводимо отримані вище дані до таблиці (табл. 1).

Зведена таблиця комплексних показників конкурентоспроможності праці на регіональному рівні

	Коефіцієнт конкурентоспроможності Крс	Рейтинг за рівнем конкурентоспроможності Крс	Коефіцієнт конкурентоспроможності Куп	Рейтинг за рівнем конкурентоспроможності Куп	Коефіцієнт конкурентоспроможності Крп	Рейтинг за рівнем конкурентоспроможності Крп	Коефіцієнт конкурентоспроможності К заг	Рейтинг за рівнем конкурентоспроможності К заг
Київ	0,80	3	0,29	14	2,400	1	0,197	1
Донецька	1,20	1	0,22	23	0,923	3	0,154	2
Дніпропетровська	0,80	2	0,21	27	1,500	2	0,150	3
Одеська	0,29	8	0,43	4	0,571	6	0,132	4
Харківська	0,50	4	0,22	25	0,480	8	0,115	5
Запорізька	0,29	6	0,22	24	0,750	4	0,106	6
Київська	0,18	11	0,43	3	0,571	5	0,103	7
Полтавська	0,20	10	0,26	17	0,571	7	0,094	8
Луганська	0,32	5	0,21	26	0,324	12	0,092	9
Львівська	0,29	7	0,22	21	0,333	10	0,091	10
А Р Крим	0,22	9	0,35	9	0,255	15	0,088	11
Миколаївська	0,12	17	0,38	6	0,353	9	0,072	12
Вінницька	0,15	12	0,26	15	0,185	23	0,063	13
Черкаська	0,12	15	0,24	19	0,286	13	0,063	14
Сумська	0,14	13	0,22	22	0,226	19	0,062	15
Ів-Франківська	0,12	16	0,26	16	0,226	18	0,061	16
Рівненська	0,11	19	0,36	8	0,214	21	0,059	17
Закарпатська	0,09	22	0,38	5	0,267	14	0,059	18
Херсонська	0,10	20	0,38	7	0,218	20	0,057	19
Житомирська	0,11	18	0,32	12	0,176	25	0,056	20
Хмельницька	0,13	14	0,24	18	0,167	26	0,056	21
Кіровоградська	0,10	21	0,32	11	0,231	17	0,056	22
Севастополь	0,07	27	0,52	2	0,333	11	0,054	23
Чернігівська	0,09	24	0,31	13	0,200	22	0,052	24
Волинська	0,09	25	0,23	20	0,250	16	0,050	25
Чернівецька	0,08	26	0,55	1	0,179	24	0,050	26
Тернопільська	0,09	23	0,34	10	0,154	27	0,050	27

Отже, найвищий загальний показник конкурентоспроможності праці мають м. Київ, Дніпропетровська, Донецька, Одеська, Харківська, Запорізька області, найнижчий – Тернопільська, Чернівецька, Волинська, Чернігівська, Кіровоградська, Хмельницька області (кластеризація регіонів за результатами оцінки наведена у таблиці 2). Саме області з найнижчим рейтингом потребують першочергової уваги держави щодо створення сприятливих соціально-

економічних умов для успішної трудової діяльності, зростання конкурентоспроможності праці.

Табл. 2

**Кластеризація регіонів України
за результатами оцінки конкурентоспроможності трудової діяльності**

Показники	Кластери		
	I кластер	II кластер	III кластер
Комплексний показник конкурентоспроможності праці (К)	К = 0,073 ... 0,250 конкурентоспроможність праці <i>висока</i>	К = 0,251 ... 0,300 конкурентоспроможність праці <i>середня</i>	К = 0,301 ... 0,314 конкурентоспроможність праці <i>низька</i>
Регіони у складі кластерів	м. Київ. області: Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Харківська Запорізька,	Київська, Полтавська, Луганська, Львівська, АРКрим, Миколаївська, Вінницька, Черкаська, Сумська, Івано- Франківська, Рівненська, Закарпатська, Херсонська, Житомирська.	м. Севастополь. області: Хмельницька, Кіровоградська, Чернігівська, Волинська, Чернівецька Тернопільська.

Одержані результати показують суттєві відміни у стані конкурентоспроможності праці в регіонах, визначають необхідність проведення певних соціально-економічних заходів з активізації та розвитку трудового потенціалу особливо там, де він задіяний не в повній мірі як в цілому, так і за окремими напрямками.

Отже, забезпечення конкурентоспроможності у сфері праці має бути пов'язано з регулюванням конкурентоспроможності – процесом оцінки конкурентних переваг робочої сили, організації, умов праці та її оплати, результатів праці, підтримки та нарощування цих переваг в інтересах зростання доходу, кращого задоволення потреб.

Практичне значення комплексної оцінки конкурентоспроможності праці на рівні регіонів дає можливість визначати регіональні пріоритети соціально-економічної мотивації конкурентоспроможності і вносити корективи у проведення соціально-економічної політики. Для кожної, з груп регіонів доцільно розробити програму збереження, використання та розвитку трудового потенціалу населення, передбачити створення територіальної системи безперервного професійного навчання дорослих, мотивації самонавчання. Без сумніву, реалізація даних заходів вимагатиме державних і комерційних інвестицій у навчання кадрів, зокрема у професійну освіту на виробництві, проте вона обіцяє велику економію витрат завдяки зниженню напруги на ринку праці.

Важливим при цьому залишається мотиваційний механізм управління працею на регіональному рівні, що має передбачати у своїй структурі підсистему регулювання конкурентоспроможності. В системі мотивації

актуальним залишається конкурентоспроможність працівника на особистісному рівні. Чим вона є вищою, тим більші у працівника можливості вибору на ринку праці. Тут конкурентоспроможність постає як інтегральний показник тих ознак, за рахунок яких саме конкретний робітник є кращим за інших на конкретній посаді, і за рахунок яких організація надає йому перевагу. За цих обставин посилюється процес саморозвитку населення.

Актуалізація пошуку нових підходів до підбору персоналу з певними якісними характеристиками робочої сили та підвищення мотивації конкурентоспроможності праці вимагає перебудови методів мотивації праці. По-перше, матеріальної мотивації, тобто в оплаті праці і преміях має враховуватися зміст праці, її складність, творчий характер, інтелектуальне навантаження, динаміка рівня конкурентоспроможності працівника (передусім, в умовах інтелектуалізації та інформатизації праці), трудовий внесок у кінцеві результати його діяльності. По-друге, нематеріальної мотивації – заохочення визнанням в колективі, просуванням по службі, надання соціальних пільг.

Оскільки вирішальним важелем активізації праці в Україні за даними досліджень залишається саме оплата праці, для посилення мотиваційного впливу важливо, щоб вона гнучко відображала рівень конкурентоспроможності працівників. При цьому різниця в оплаті повинна бути відчутною.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Ключові завдання формування конкурентоспроможності праці на регіональному рівні мають передбачати низку заходів: розвиток ринкових механізмів регулювання заробітної плати; зростання участі держави та регіонів у регулюванні ціни послуг робочої сили; запобігання зростанню соціальних ризиків працюючого населення; реальний захист прав працівників на своєчасне отримання нарахованої заробітної плати незалежно від форми власності підприємства; запровадження заохочень, що базуються на врахуванні динаміки конкурентоспроможності працівників і результатів їхньої праці, підтримку соціальної сфери (освіта, наука, культура), які визначають формування якості робочої сили, її конкурентоспроможність. Головним пріоритетом у підвищення конкурентоспроможності праці має стати зростання питомої ваги оплати праці у ВРП і доходах населення.

Список використаних джерел:

1. Амоша О., Новікова О. Проблеми і напрями удосконалення механізму управління охороною праці у контексті інтеграції України в Європейський Союз // Проблеми економічної інтеграції України в Європейський Союз: регіональні і соціально-економічні аспекти. – І.ЄС–У'98 (Україна, Ялта-Форос, 14 – 16 вересня 1998 р.) – с. 163 – 173.
2. Базилук Я.Б. Конкурентоспроможність національної економіки: сутність та умови забезпечення: Монографія. – К.: НІСД, 202. – 132 с.
3. Богиня Д.П. Концептуальні підходи до визначення конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці // Україна: аспекти праці. – 1999. – № 6. – С. 3 – 8.

4. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: підручник / О.А. Грішнова. – К.: Знання, 2007. – 559 с.
5. Карлін М. І. Стимулювання праці в перехідній економіці. – Луцьк.: Ред.-видавн. відділ ВДУ ім. Л.Українки, 1997. – 167 с.
6. Конкурентоспроможність у сфері праці: Зб. наук. пр. Серія: економіка праці та соціальної сфери / Під ред. Д. П. Богині. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2001. – 163 с.
7. Оникиенко В. В. Вопросы методологии и методики исследования трудовых ресурсов. – К.: Наукова думка, 1978. – 185 с.
8. Сардак С. Особливості функціонування ринку праці України та використання потенціалу саморозвитку для підвищення зайнятості населення // Україна: аспекти праці. – 2006. – №7. – с.8–12.
9. Семикіна М. В. Мотиваційний менеджмент конкурентоспроможної праці // Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати: кол. монографія / Відп. ред. Богиня Д. П. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2001. – С. 146 – 158.
10. Семикіна М.В. Мотивація конкурентоспроможної праці: теорія і практика регулювання. – Кіровоград: ПіК, 2003. – 426 с.
11. Формування конкурентоспроможності робочої сили: Зб. наук. пр. Серія "Економіка праці та соціальної сфери" (під ред. Богині Д.П.). Вип. III. – К.: Ін-т економіки НАН України. – 2003. – 160 с.
12. Щур С.О. Конкурентоспроможність управлінського персоналу як необхідна умова успіху організації на ринку // Економіка та підприємництво: Збірн. наук. праць молодих вчених та аспірантів. – К.: КНЕУ. – 1999. – Вип. 3. – С. 72 – 75.

УДК 551. 4

Філоненко Ю.М., Філоненко О.Ю.

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ МІСТ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Зроблено коротку характеристику більшості гіпотез, що пояснюють походження назв усіх міст Чернігівської області. Проведено групування міст Чернігівщини за показником кількості версій походження їх назви.

The main hypotheses explained the origin of the cities names in Chernihiv region is disclosed. The grouping of Chernihiv region's cities by the number of their origin versions is conducted.

Вступ. Постановка проблеми. В межах Чернігівської області станом на 2011 рік налічується 16 міст. Це переважно невеликі за кількістю мешканців населені пункти. Більшість з них засновані досить давно, а походження їх назв часто пояснюється різноманітними, інколи навіть фантастичними, історіями, легендами та гіпотезами, що робить їх вивчення цікавим та актуальним.

Серед гіпотез та легенд, які пояснюють походження назв міст Чернігівщини найчастіше зустрічаються такі, що пов'язують виникнення того

або іншого топоніма з іменем чи прізвищем його першого поселенця, засновника, власника, або названі на честь відомої людини.

В області є також міста походження назв яких пов'язують з гідронімами, окремими представниками фауни, особливостями та історією спорудження, характером рельєфу місцевості, розміщенням відносно певних природних об'єктів, іншомовним походженням або не слов'янською національністю його перших поселенців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про колишні й сучасні назви міст Чернігівщини та їх походження можна отримати інформацію з цілого ряду публікацій [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30]. Опрацювання вказаних публікацій дозволило за кількістю гіпотез, що пояснюють виникнення їх назви, виділити в області кілька груп міст.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення походження назв міст Чернігівської області.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є Чернігівська область, а предметом – назви міст в її межах.

Виклад основного матеріалу. У Чернігівській області є міста походження назв яких пояснюється однією, двома, трьома, чотирма і навіть сімома гіпотезами.

За кількістю гіпотез щодо походження своєї назви серед міст Чернігівщини беззаперечно першість належить обласному центру, адже існує, як мінімум, сім версій виникнення топоніму Чернігів. Це, скоріше за все, пов'язане з тим, що місто є одним з найдавніших у нашій державі і навіть точна дата його заснування до цього часу не встановлена.

Походження топоніму Чернігів найчастіше виводять від слова «чернига» («черніга», «черника», «чернівка», «черниця»), що є одним з варіантів давньої назви поширених на Поліссі ягід – чорниць. Скоріше за все, словом «Чернігове» або «Чернігів» могли спочатку називати урочище де було особливо багато чорниць, а з часом назву перенесли на якесь із давніх поселень, що існувало на місці майбутнього Чернігова.

Можна почути й думку про те, що слово «черніга» означає чорнозем, але це малоймовірно, оскільки чорноземи не є типовими ґрунтами для природної зони, в межах якої розміщене місто. Малопереконливою є й думки про те, що назва обласного центру може бути пов'язана з Чорним лісом, який колись ріс на тому місці, де зараз розташоване місто, або зі словом «серна» (Сернігів, пізніше Чернігів), оскільки нібито в давнину ці тварини у великій кількості водилися в навколишніх лісах і їх назву наші предки могли використати називаючи своє місто.

Є також припущення про те, що назва міста може походити від антропоніма Черніг або Черниг (від кореня чорний) за допомогою додавання суфікса – ів, але ким була людина, що мала таке прізвище чи ім'я, невідомо.

Часто походження топоніма «Чернігів» пов'язують з іменем легендарного сіверянського князя Чорного (Черного), який мужньо боровся проти переважаючих сил хозар. У місті до наших днів навіть зберігся курган «Чорна могила», в якому нібито було поховано цього князя. Але вже той факт, що князь очолював боротьбу жителів міста і всіх сіверян проти ворога свідчить про очевидне : місто і топонім «Чернігів» існував задовго до народження самого князя Чорного. Цей факт підтверджується й даними проведених розкопок.

Висловлюється також припущення про те, що місто могло отримати свою назву від імені легендарної княжни чи княгині Чорни (Цорни), але воно суперечить лінгвістичному аналізу та є необґрунтованим з історичної точки зору [4, 5, 25, 26, 27, 29].

Чотири версії походження своєї назви мають міста Носівка та Борзна. Вважається, що Носівка виникла на місці давньоруського поселення Носів (Носів, Носовь, Носів на Руді). Найбільш вірогідною версією появи топоніма Носівка є його походження від антропоніма Ніс чи Носів. Існує думка, що таке прізвище мав воєвода, який збудував тут укріплення за часів Русі. Про наявність такого укріплення свідчить підняття у центрі міста діаметром близько 150 м на правому березі річки Носівочка (колишня Руда). Відповідно, Носівка (Носів, Носовь) означає місто Носа, або місто, що належить Носу.

Має право на життя і версія, згідно якої свою назву місто отримало від гідроніма Носівочка, оскільки воно розташовується на берегах даного водного об'єкту. Крім того, місто могло отримати свою назву й від того, що було споруджене на ділянці суходолу, що різко вдавалась у водойму (річку чи болото) і яку місцеві мешканці називали «Нос» (Ніс) [25, 26].

Малопереконливою і, мабуть, якоюсь мірою анекдотичною є почута від мешканців міста та навколишніх сіл легенда, згідно якої місцевість, де знаходиться теперішня Носівка була заболоченою. І одного разу по цій місцевості їхала підвода, в яку було запряжено коня на ім'я Совка. Застравши по дорозі. Візник поганяв коня і говорив: «Но, Совка! Но, Совка». Після цього нібито дана місцевість була названа Носовкою (Носівкою).

Місто Борзна виникло в кінці XV ст. неподалік давньоруського поселення, зруйнованого під час монголо-татарської навали. Спочатку це був хутір, що звався Селище. З середини XVI століття це вже село, яке стало називатися Борзною.

Походження топоніму Борзна, скоріше за все, пояснюється розташуванням міста на однойменній річці. В основі слова Бозна знаходиться старослов'янське «борзь» - швидкий, прудкий, жвавий, швидкоплинний. Мабуть, у давнину для річки була характерна швидка течія.

Існують також версії, згідно яких назва міста може походити від слів «борозна» та «борона», які з часом трансформувались у Борзна.

Інколи можна також почути думку, що топонім Борзна походить від слова «борть», що видається досить сумнівним [22, 25, 26].

По три версії щодо походження своїх назв мають міста Батурин, Остер, Мена та Бахмач.

Походження назви міста Батурин більшість дослідників виводять від слова «батура» - давньоруського діалекту, що означає башта, вежа, фортеця.

Існує також думка, що місто могло отримати свою назву й від трансформованого прізвища польського короля Стефана Баторія за допомогою додавання суфікса – ин (Батурин – той, що належить Баторію).

Крім того, місто могло отримати свою назву й від тюркського слова «багатур» чи «батур» (богатир, доблесний воїн, герой). Оскільки в словнику В. Даля слово «батура» пояснюється ще і як «упертий» та «непоступливий», то можна припустити, що «тюркомовна» версія також має право на життя, адже може свідчити про впертість, звитягу і героїзм у бою його мешканців [19, 25, 26, 30].

Прийнято вважати, що Остер виник на місці або поблизу давньоруського міста, що в літописах згадується під назвами Місто на Встри (Місто на Вострі), Городець Острьський (Городок Вострьскій), Острь, Гюргевь (Юріїв) Городець, Старий Остер і Старогородка.

Найчастіше походження назви міста пов'язують з гідронімом, оскільки місто розташовується на лівому березі Десни при впадінні в неї річки Остер, і місцеві мешканці могли дати поселенню назву річки.

Можна також припустити, що свою назву місто Остер отримало від гострого кута, який утворює ділянка суходолу в місці злиття річок Остер і Десна.

Існує також припущення, що назва може бути пов'язана з особливостями спорудження оборонної стіни навколо міста. В давнину воно було обнесено стіною із загострених колод (вістрям догори), через що місто могли називати «Місто на вострі», адже давньоруське слово «вострь» («вьстрь», «ость») – означає гострий, різкий [5, 8, 25, 26].

Скоріше за все, від однойменної річки, на якій розташовується, отримало свою назву місто Мена.

Проте, згідно іншої гіпотези, в давнину береги річки, де нині знаходиться місто, часто служили місцем торгів і обміну («мени», «мени») товарів. Саме через подібного роду діяльність, поселення, що тут виникло, могло отримати назву Мена (Мена).

Інколи також висловлюються й припущення, що назва міста має литовське коріння (лит. – «menkas» означає дрібний, слабенький). Така думка також має право на життя, оскільки Ченігівщина тривалий час знаходилась під владою литовської держави [11, 25, 26, 29].

Назву міста Бахмач пов'язують з гідронімом. Вважається, що даний населений пункт було засноване над річкою Бахмач. Ця річка в давні часи була багата на рибу і звалася Багачка. З часом народ змінив назву річки з Багачки на Бахмач і місто відповідно також отримало назву Бахмач.

Слово Бахмач пояснюють також його і його можливим походженням від тюркського слова «баштан». Зокрема, краєзнавець О.Знойко зазначає, що київські та чернігівські князі поселяли на території, де зараз розташоване місто полонених печенігів та інших полонених тюркського походження, які й дали таку назву своєму поселенню.

Існує також і досить сумнівна версія походження міста, згідно якої топонім «Бахмач» може походити від слова «бахмат», що означає низькорослий кінь [20, 21, 25, 26, 30].

Походження топонімів Ніжин, Ічня та Бобровиця найчастіше пояснюється двома версіями.

Місто Ніжин, на думку багатьох дослідників, має понад тисячолітню історію. Вважається, що за час свого існування воно могло мати кілька назв: Нежата (Нежатина) Нива, Нежатин чи Нежатиць, Ніжин, Уненеж, Унежь, Унежин, Ніжень, Ніжин (з 1514 року).

Щодо походження сучасної назви міста, то можна припустити, що топонім Ніжин вказує на особливості рельєфу, зокрема низовинний характер території, у місці свого виникнення і походить від слова «низина» («низовина»). Підтвердженням цієї версії є той факт, що місто дійсно розташоване на низовинній перезволоженій території. Навіть нині багато вулиць підтоплюється, а в погребях та підвалах окремих районів міста наявність води можна спостерігати мало не весь рік.

Є також думка, що можливі варіанти давньої назви міста – Нежатина Нива, Нежатин, походять від антропоніма Нежата (Ніжата) за допомогою додавання суфікса –ин.

Слід відзначити і той факт, що мешканці Ніжинського району, на відміну від міських жителів, часто називають місто не Ніжин, а Ніжен [2, 3, 10, 12, 24, 25, 26, 29].

Що стосується міста Ічні, то деякі дослідники вважають, що воно може мати дуже давню назву. Зокрема, О. ШАПОВАЛЕНКО наголошує, що слово «Ічня» праукраїнською означає «володіння». Він висловлює думку, що в дуже далекі часи, коли в нашій мові було ще багато проукраїнських слів, назви Іченька та Ічень могли означати володіння, або вказувати на те, що тут була межа чийхось володінь. Він також зазначає, що на це вказує й санскритське прочитання фонему «іч» – «володіти чим-небудь», «мати що-небудь», «належати комусь» [28].

Крім того, на Ічнянщині до наших днів існує легенда про річку Іченьку та Ічню як татарський водопій і татарську стоянку. Вважається, що назва міста може бути пов'язана з гідронімом Іченька, що походить від татарського слова «ічень» – водопій, питво, стоянка для коней. Такої ж версії походження міста дотримується і краєзнавець Ю.Виноградський та співробітники місцевого музею [25, 26, 30].

Топонім Бобровиця найчастіше пов'язують з тим, що в цій місцевості мешкали «бобровники» - селяни, які на берегах річки Бистриці, а також Трубежу та Остра займалися бобровими промислами і платили данину бобровими шкірами [25, 26].

Крім того, від місцевих жителів доводилось чути думку, що Бобровиця могла отримати свою назву через велику кількість бобрів, які колись водились у річці Бистриця, на якій розташоване місто.

Походження назв решти шести міст Чернігівської області, як правило, пояснюється однією версією.

Так, місто Семенівка, що засноване у 80-х роках XVII століття сином гетьмана Івана Самойловича, стародубським полковником Семеном Самойловичем, носить його ім'я [5, 13, 25, 26].

Місто Корюківка спочатку була відома під назвою Каруківка, що пов'язане з прізвищем козака Омеляна Каруки. Існує припущення, що Корюківка (Каруківка) могло бути засновано козаками і переселенцями з правобережної України серед яких був і козак на прізвище Карука. Згідно іншої версії козак Карука тривалий час мешкав на Хортиці, а потім, одружившись, разом з дружиною та дітьми приїхав на Чернігівщину і поселився на березі річки Бреч, де з часом і виникло місто [25, 26].

Топонім Щорс з'являється на карті Чернігівщини у 1935 році, коли місто Сновськ перейменували на честь військового діяча періоду громадянської війни, червоного комдива Миколи Олександровича Щорса, що є уродженцем міста.

Необхідно підкреслити, що це наймолодше місто області. Воно виникло як робітниче селище під час будівництва Лібаво-Роменської залізниці у 60-х роках XIX століття. Спочатку поселення мало назву Коржівка, оскільки виникло на місці хутора, що належав селянину Коржу, а наприкінці XIX століття стало називатися Сновськом. В основі назви лежить гідронім «Снов», адже місто розташовується на берегах цієї річки. Під назвою Сновськ у 1924 році поселення отримало статус міста.

Слід також відзначити, що під час нацистської окупації використовувалась стара назва міста [25, 26, 31].

Вперше місто Городня згадується у 1552 році [23]. Скоріше за все його назва походить від давньоруського слова «город» («городь»), що означає укріплене поселення і утворена за допомогою суфікса -ня. Хоча існує й інформація про те, що місто було засноване на початку XVII ст. шляхтичем Хвощем. У той час це був великий фільварок, який називався хутір Хвоща. З часом поселення розрослося, стало містом і отримало сучасну назву [25, 26].

Назва міста Новгород-Сіверський прямо вказує на те, що це нове місто сіверян. Іменникова частина словосполучення складається з давньоруського прикметника «новъ» та іменника «город» («городь»)(укріплене поселення) і вказує на тип поселення та його відносний вік. Означальна частина —

прикметник Сіверський вказує на назву східно-слов'янського племені сіверян, що жили в басейн Десни і верхній течії Сіверського Дінця [25, 26].

Топонім Прилуки (у літописах зустрічається назва Прилук, Прилуч, Прилука) походить від слова "прилук, прилука", яке, в свою чергу, походить від праслов'янського "лук, лик", що означає вологі низовинні луки, розташовані у вигині річки. Скоріше за все місто отримало свою назву завдяки великому вигину, який робить річка Удай між теперішнім містом Прилуки і селом Кулишівка Варвинського району [5, 25, 26].

Варто також відзначити, що мешканці сіл Прилуцького, Срібнянського та Варвинського районів часто говорячи про місто використовують назву не Прилуки, а Прилука.

Висновки і перспективи подальших розвідок. В результаті проведеного дослідження розглянуто основні версії походження назв міст Чернігівщини. Встановлено, що в області є міста назва яких має один, два, три, чотири і, навіть, сім (Чернігів) варіантів походження. Крім того, слід відзначити, що ряд версій походження назв міст є дискусійними, тому автори з вдячністю приймуть всі зауваження і доповнення до даної статті і в подальших публікаціях внесуть відповідні зміни та уточнення.

Список використаних джерел:

1. Атлас Черниговской области. – М.: ГУГК при совете министров СССР, 1991. – 48 с.
2. Барановський М.О. та ін. Ніжинщина: Навчальний посібник. – Ніжин: Вид-во НДПУ імені М. Гоголя, 2003. – 174 с.
3. Васильківський Г.П. Від Уненежа до Ніжина // Під прапором Леніна. -1980. - 26 листоп. - С. 4.
4. Кругляк Ю.М. Ім'я вашого міста. Походження назв міст і селищ міського типу Української РСР. - К.: Наук, думка, 1978. – 152 с.
5. Кудрицький А.В. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. – К.: Українська Радянська Енциклопедія імені М.П. Бажана, 1990. – 1008 с.
6. Коткова Л.І. Про що розповідають назви// Краєзнавство, Географія, Туризм. – 2007. – Квітень №14-16. –С 62-65.
7. Масляк П.О., Шищенко П.Г. Хрестоматія з географії України. Посібник для вчителя. – К.: Генеза, 1994. – 448 с.
8. Морозов О. Остер: звідки ця назва? Сіверянський літопис. - 1995, - №5.
9. Москаленко О.Ю. Про що говорить топонім // Просвіта. -1994.- №4-5. - С 4, 6. 10. Німчук В., Зінченко С. Походження урбаніма Ніжин // Київ. Старовина, 1998. № 8. – С. 3-10.
11. Павленко О.О., Павленко С.О. Дягова: від минулого до сьогодення, - Чернігів: «Чернігівські обереги», 2010. – 320 с.
12. Петренко Л.Б. Ніжин: древній і завжди юний: матеріали про історію, краєзнавство та топоніміку Ніжина. – Ніжин: ТОВ Аспект-Поліграф, 2006. – 388 с.
13. Семенівка (місто) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [uk.wikipedia.org > wiki/Семенівка_\(місто\)](http://uk.wikipedia.org/wiki/Семенівка_(місто)).
14. Уривалкін О.М. Історичне краєзнавство: Навчальний посібник для студентів заочної форми навчання. - К.: КНТ, 2008. - 296 с.

15. Уривалкін, Олександр Миколайович. Загадки минулих часів [Текст] : научное издание / О. М. Уривалкін. - Київ : КНТ, 2007. - 368 с.
16. Шкурко А.Г. Про що ми дізнаємось, вивчаючи топоніми?: З досвіду роботи краєзнавчих гуртків шкіл Ніжинського району // Краєзнавство. Географія. Туризм. - 1997. - №33. - С. 6.
17. Янко М.Т. Методичні поради щодо вивчення топоніміки своєї області// Географія та основи економіки в школі. – 2000. - №2. –С. 23.
18. Янко М.Т. Топонімічний словник України: Словник-довідник. – К: Знання, 1998. - 432с.
19. Батурич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [uk.wikipedia.org > wiki/Батурич](http://uk.wikipedia.org/wiki/Батурич).
20. Бахмач. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [uk.wikipedia.org > wiki/Бахмач](http://uk.wikipedia.org/wiki/Бахмач).
21. Бахмат. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: slovari.yandex.ru
22. Борзна: Бібліогр. покажч. /Скл. Волошина Л. І., І. Я. Каганова, Л. В. Студьонова; Відп. за вип. П. В. Грищенко. – Чернігів, 2008. – 72 с..[Електронний ресурс]. – Режим доступу: [libkor.com.ua > php/editions_files/Borzna.doc](http://libkor.com.ua/php/editions_files/Borzna.doc) Чернигов.
23. Городня, Городнянский район - Черниговская область [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [igsu.org.ua>...obl/Gorodnjanskij...Gorodnja.html](http://igsu.org.ua...obl/Gorodnjanskij...Gorodnja.html)
24. Ніжин - Коли виник Ніжин (В. Шоходько) - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nizhyn.com.ua/index.php?...task..
25. Топонімічний словник України .[Електронний ресурс]. – Режим доступу: toropumic-dictionary.in.ua
26. Топоніміка як джерело вивчення рідного краю. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [pidruchniki.com.ua > 16280414/kulturologiya/...](http://pidruchniki.com.ua/16280414/kulturologiya/)
27. Історичне краєзнавство - Уривалкін О.М. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: pidruchniki.com.ua
28. Моє місто – Ічня - Древня історія міста. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ichnya.ucoz.com>index/istorija_1/0-8](http://ichnya.ucoz.com/index/istorija_1/0-8)
29. Історія, походження назв міст, сіл і річок Чернігівщини та Сіверщини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [polissya.eu > 2007/03/pohodzhennja-nazv-sil...](http://polissya.eu/2007/03/pohodzhennja-nazv-sil...)
30. Тюркские топонимы вне степной зоны Украины [Електронний ресурс]. – Режим доступу: vlatut.narod.ru/12.html -
31. Щорс (город) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ru.wikipedia.org/wiki/Щорс_\(город\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Щорс_(город))

УДК 911.3 (075.8)

Дорошенко В. І. к.г.н., доц., **Осіпчук І. О.**, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЗГЛЯД ІСНУЮЧИХ ПІДХОДІВ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗДРІБНОЇ ТОРГІВЛІ В АНГЛОМОВНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

В статті розглядаються підходи до вивчення територіальної організації торговельного обслуговування населення та територіальних торговельних систем в англomовній літературі.

The approaches to investigations of retail services and regional trading systems territorial organization in English-language literature are disclosed.

Вступ. Загальносвітові процеси глобалізації, трансформації соціально-економічних відносин, ринкові перетворення довели, що рушієм розвитку економіки регіонів усе більше стає третинний сектор економіки, що обумовило необхідність вивчення територіальних особливостей важливої його складової – роздрібної торгівлі, а саме територіальної організації торговельного обслуговування населення.

Роздрібна торгівля є одним із найбільш перспективних секторів української економіки, що динамічно розвивається та відіграє провідну роль у розвитку споживчого ринку та обслуговуванні населення. Ефективність торговельного обслуговування населення багато в чому залежить від раціональної територіальної організації галузі. Вдосконалення розміщення торговельної мережі, усунення диспропорцій у рівнях торговельного обслуговування населення в межах території країни та окремих її регіонів має першочергове значення у вирішенні ще істотних соціальних відмінностей у територіальному плані.

Постановка проблеми. Протягом тривалого часу вивчення розвитку торговельних систем у ринкових умовах вітчизняними вченими не розроблялось через адміністративну політику радянської економіки. Лише протягом останніх десятиліть українські вчені активно розробляють та впроваджують нові підходи до просторового вивчення роздрібної торгівлі та її структури, що з переходом до ринкових умов господарювання дуже швидко та докорінно змінилася.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Територіальна організація роздрібної торгівлі є як сучасною, так і традиційною (Девіс, Хафф, Скотт, Деусон) темою дослідження в географії людини. Даній тематиці присвячена велика кількість сучасної англійської літератури, зокрема праці Дюна, Лаша, Сегала, Леві та Вейтца та ін.

Формулювання цілей статті. Для повного та комплексного вивчення територіальної організації торговельного обслуговування населення України в ринкових умовах дуже важливим є запозичення досвіду західних вчених, які мають значні доробки в даному напрямку географічних досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є огляд сучасної літератури англійською мовою, в якій висвітлюються питання розвитку та розміщення систем торговельного обслуговування населення для аналізу основних векторів зарубіжних досліджень в даній галузі та підходів, які використовують вчені інших країн під час вивчення територіальних систем торговельного обслуговування населення.

Виклад основного матеріалу. Ефективність торгового обслуговування населення в значній мірі визначається раціональним розміщенням і територіальною організацією торгівлі. В сучасних умовах проблема науково обґрунтованого розміщення торговельних підприємств полягає в тому, щоб економічно доцільно об'єднувати їх розміщення з розміщенням виробництва і розселенням населення з метою максимального задоволення громадських і

особистих потреб при мінімальних матеріальних і часових затратах.

Англійський дослідник Пітер Скотт зазначає, що аналіз просторової організації та структури роздрібної торгівлі включає в себе соціальні та політичні міркування, а структура роздрібної торгівлі відображає більшою чи меншою мірою відносини і цінності конкретного суспільства [8, с.16]. Зважаючи на це, територіальна організація роздрібної торгівлі є як сучасною, так і традиційною темою дослідження в географії людини. Даній тематиці присвячена велика кількість літератури, проте в ній приділено увагу досить невеликій кількості аспектів. Це можна пояснити значним впливом у суспільній географії теорії центральних місць.

Теорія центральних місць була розроблена В. Кристалером в 1930 році. Вона стала фундаментом для аналізу та опису розміру, кількості та розподілу міст як центрів обслуговування. Дана теорія широко використовувалась географами для різних досліджень. За словами Девіса, її недоліком було подання дисципліни з інформаційним перенавантаженням, в той же час Каррі припускав, що теорія центральних місць зайшла в глухий кут, так і не досягнувши вирішення питань взаємодії розміщення і функцій магазинів, поведінки споживачів, їх потоків та безлічі інших складових економіки міста. Звичайно, теорія центральних місць була надзвичайно продуктивною як в теоретичних, так і в емпіричних доробках. Загалом, теорія прагне пояснити рух товарів та послуг в системі населених пунктів від центру до периферії [2, с.107 – 108].

Більшість досліджень, проведених до і відразу після Другої світової війни були зосереджені на вивченні функцій різних поселень – як центрів торговельного обслуговування або центральних місць. Це включало визначення господарського значення за допомогою аналізу певних критеріїв. Основні методи, що використовувалися, полягали у підрахунку кількості закладів певних видів торгової діяльності, таких як магазини, оптові склади, офіси, або ж перепису наявності чи відсутності окремих функцій та фірм. Потім вони порівнювалися з розмірами та людністю поселень і робилися висновки про ранг господарського та торговельного значення селища.

К.Гай зазначає, що головною ознакою, що визначає ранг торговельного центру, є перелік його обслуговуючих функцій. Теорія акцентує, що такий перелік є поступальним і кумулятивним. Центри нижчих рангів виконують більш прості функції, а центри вищих рангів – більш складні функції, що доповнюються повним переліком функцій попередніх рангів. Практичне значення полягає у систематизації переліку обслуговуючих функцій для різнопорядкових центрів на загальнодержавному та регіональному рівнях, використовуючи для цього теорію центральних місць [3, с. 114].

Девіс же підкреслює важливість визначення зон обслуговування різнопорядкових торговельних центрів та їх меж. Він вважає, що теорія центральних місць дає відповідне рішення: зона обслуговування центрів

певного рівня формується як зона поширення власної функції центру даного рангу та як територіальна суперпозиція (накладення) зон обслуговування центрів більш високих рангів[1, с.12].

В 1990 році Джонс та Сіммонс зазначили, що при русі з центру міста до села швидко знижується густота локальних споживчих ринків. Ці села, селища та міста формують систему розподілу товарів та послуг. Магази́ни функціонують в межах просторової системи поселення, але і поселення розвиваються враховуючи особливості територіальної організації системи роздрібної торгівлі та сфери послуг [5, с. 142].

В минулому інтереси географії торгівлі були спрямовані на визначення господарського значення чи статусу центрів торговельного обслуговування та визначення меж їх впливу. Це призвело до виникнення двох різних, але взаємодоповнюючих видів досліджень. По-перше, ряд дослідників використовують терміни «центри» і «торгові зони» для міських поселень і зони впливу, який вони спричиняють на сільську місцевість. В першу чергу вони приділяють увагу оцінці зовнішніх зв'язків між містами. По-друге, у ряді альтернативних досліджень терміни «центри» і «торгові зони» використовуються для позначення певних видів бізнес-комплексів (як правило, торгових центрів) і конкретних територій, на яких проживають їх клієнти. В даному випадку в основному, хоча і не виключно, увага приділяється внутрішнім зв'язкам великих та малих міст.

В 1993 році Дж.П.Пітер та Дж.Олсон запропонували перелік підходів до сегментування ринку за географічними, демографічними, національними, психологічними та поведінковими, емоційними показниками. Географічні показники включають назву регіону, чисельність населення регіону, області чи району, густоту населення та клімат [7, с. 554 – 555]. М.Леві та Б.А. Вейтс зазначили, що під час географічного сегментування всі споживачі об'єднуються в групи залежно від місця проживання, оскільки покупки найчастіше роблять покупки в тих магазинах, до яких їм найзручніше дістатися. На базі даного принципу вони запропонували схему географічного сегментування в роздрібній торгівлі США [10, с. 100].

За Д.Сігалом, аналіз торговельних зон – це методологія, процес чи метод, який забезпечує основу для розуміння, (візуалізації) і кількісної оцінки масштабів і характеристик існуючих або перспективних торговельних ареалів. Аналіз торговельних зон забезпечує основу для:

- розуміння географічних масштабів і особливостей діяльності об'єктів роздрібної торгівлі;
- оцінки їх просторової продуктивності;
- розробки конкурентного аналізу та ін.

Для такого аналізу він пропонує використовувати такі традиційні теоретичні методи, які використовуються для оцінки потенційного покриття певного

ареалу. Існує три види теоретичних підходів, які використовуються в даних цілях. Це, як правило:

- виділення радіальних (кільцевих) зон;
- аналіз часової доступності;
- моделі центрів тяжіння [9, с.268 – 269].

Радіальний або кільцевий аналіз здійснюється шляхом відбору та оцінки населення, що входять до визначеного радіусу – відстані від розташування об'єкту. Цей аналіз передбачає, що торговельна зона є круговою. Методика не враховує матеріально-технічні бар'єри, які можуть проходити через кругову область і обмежують доступ. Радіальні дослідження – це спрощений підхід, який може призвести до неправильного розмежування торгових зон.

Аналіз часової доступності. Такі дослідження стали можливими з розвитком ГІС-технологій. Ці інструменти базуються на оцифруванні транспортної системи. Обмеження швидкості враховуються в залежності від типу дороги, виду транспорту (автомобіль, вантажівка, мотоцикл, і т.д.), різних параметрів і часу доби. Точність аналізу часової доступності може бути обмежено наявністю точної і сучасної цифрової мережі автомобільних доріг.

Гравітаційні, або просторові моделі центрів тяжіння покликані забезпечити розташування магазину, враховуючи у масштабі розподіл усіх об'єктів роздрібної торгівлі (у тому числі конкурентів), і оцінки позиції кожного щодо привабливості для споживачів. Хоча дані моделі більш складні, ніж моделі простої радіальної наближеності, більшість гравітаційних моделей не враховують матеріально-технічні бар'єри, і обмежені в доступності і точності даних про конкурента.

Так, розвиток сучасних комп'ютерних програм – геоінформаційних систем (ГІС) зробив потужний поштовх для розвитку нових моделей територіальної організації торговельного обслуговування населення. Деякі з найбільш популярних видів визначають Данн та Лаш:

1. Вибір ринку. Роздрібні продавці аналізуючи певні критерії цільового ринку, як, наприклад, демографічний склад, може отримати оцінку ГІС щодо вибору найпривабливішого рангу міст, районів або інших територій для подальшого розширення діяльності.

2. Аналіз місця розташування. Якщо подавець орієнтується на певну групу споживачів, ГІС може визначити найкраще місце розташування торгової точки для максимізації прибутку.

3. Визначення торгової зони. Якщо продавець збирає базу даних про те, де проживають його покупці, ГІС може автоматично створювати карту торгової зони і оновлювати її щодня, щотижня, щомісяця чи щорічно [6, с. 221 – 223].

Звичайно, можливості ГІС набагато ширші і їх використання стає дедалі популярнішим.

Так, ще у 1966 році Девід Хаф стверджував, що використання комп'ютерних програм для пошуку рішень щодо оптимального розташування об'єктів роздрібної торгівлі полягає у розрахунку та пропонуванні ряду можливих місць розташування та аналізу найбільш прибуткових варіантів із даної множини. В даному випадку вирішується дві найголовніші проблеми: по-перше, визначається вплив просторового положення об'єкту на потенційну кількість продажів; по-друге, вибір певного набору послуг роздрібної торгівлі, які доцільно надавати в межах даного місця розташування [4, с. 293].

Висновки і перспективи подальших розвідок. В географічних дослідженнях західних вчених досить важливе місце посідають дослідження територіальної організації торговельних систем та торговельного обслуговування населення. Вони мають тривалий історичний шлях розвитку, проте найбільших результатів у таких дослідженнях вчені досягли в другій половині 20 століття.

Протягом тривалого часу панівною була теорія центральних місць, яка й забезпечила теоретичний каркас для побудови моделей територіальної організації роздрібної торгівлі. На сьогодні вона поступається методиці геоінформаційного дослідження. Геоінформаційні технології дають можливість більш комплексно підійти до структурного та територіального аналізу торговельних систем. Та на сьогодні в вітчизняних дослідженнях дана методика ще мало використовується і знаходиться на стадії вивчення.

Список використаних англomовних джерел

1. *Davies R. L.* Marketing geography: with special reference to retailing / Taylor & Francis, 1977 - 300 pages.
2. *Dawson J. A.* Retail geography / Taylor & Francis. – 1980. – 248 pages.
3. *Guy C.* The retail development process: location, property, and planning / Routledge. – 1994. – 222 pages.
4. *Huff D. L.* A Programmed Solution for Approximating an Optimum Retail Location // Land Economics. - Vol. 42, No. 3. - 1966, pp. - 293-303 pages
5. *Jones K.G., Simmons J. W.* The retail environment / Taylor & Francis, 1990 - 492 pages.
6. *M. Dunne, Lusch R. F.* Retailing Patrick / Cengage Learning, 2007 - 582 pages.
7. *Peter J. P., Olson J.C.* Consumer Behavior and Marketing Strategy / 3rd ed. – Burr Ridge, Ill.: Richard D Irwin, 1993. – 772 pages.
8. *Scott P.* Geography and retailing / Transaction Publishers, 1970 - 192 pages.
9. *Segal D. B.* Retail Trade Area Analysis: Concepts and New Approaches // The Journal of Database Marketing, Vol. 6, Num. 3. – 1999, pp. 267 – 277
10. *Леви М., Вейтц Б.А.* Основы розничной торговли / Пер. с англ. Под ред. Ю.Н. Каптуревского. – СПб: Издательство «Питер», 1999. – 448 с.

Чинники формування духовності нації в умовах сучасного геопростору України

Система стійких мотивацій і ціннісних орієнтацій визначає змістовий бік світосприйняття й поведінки людини, формує визначальне поняття духовності нації. У статті здійснена спроба розкрити чинники формування духовності українського народу на мікро-, мезо- і макро рівнях геопростору держави.

The system of stable motivations and deep values determines the substantial side of human behavior and mentality, as well as forms a crucial concept of spirituality of the nation. The article describes the factors forming spirituality of the Ukrainian people at the micro, meso and macro levels of the country geographic space.

Вступ. Постановка проблеми. Спостерігаючи за технократичним розвитком людської цивілізації на сучасному етапі все більше приходить усвідомлення того, що науково-технічний прогрес важко назвати прогресом людства, як мислячої духовної єдності, субстанції у якій поєднані сподівання і вищі потенціали Життя. На порядку денному все частіше піднімаються питання духовності, місця і ролі людини в органічній єдності буття на Планеті і в кожному конкретному регіоні. Розвиваючись технічно, створюючи нові технології, механізми, засоби виробництва, людина полегшує собі умови життєдіяльності, однак це неминуче призводить до втрати гармонійної єдності з природним середовищем, з історичним корінням людського роду. Не намагаючись принизити значення новаторських досягнень людства у сфері технологій, вважається за доцільне розглянути іншу сторону медалі і подумати про те, чи завжди суперідеологія технологічного модернізму з опануванням нових джерел енергії, розвитком науки і техніки, індустріальним і постіндустріальним розвитком є благом для життя в цілому і людської цивілізації зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слід відмітити, що питання духовності, формування соціально-культурних, моральних, екологічних та етичних цінностей кожної людини, нації і людства загалом на шляху досягнення сталого розвитку турбують представників наукової спільноти здавна. Варто відмітити праці українських вчених, зокрема, М.В. Багрова, М.А. Голубця, І.В. Гукалової, О.О. Любіцевої, К.В. Мезенцева, Я.Б. Олійника, В.Н. Петліна, І.І. Ровенчака та ін., які певною мірою у своїх роботах розглядали питання

духовності. Не можна не згадати і останні праці зарубіжних дослідників, у першу чергу В.І. Данілова-Даніляна, В.М.Котлякова, К.С.Лосєва, А. Печчеї...

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Мета дослідження пов'язана з розкриттям найсуттєвішого компоненту структури особистості людини, її системоутворюючої властивості. Такою властивістю є спрямованість – тобто система стійких мотивів, ціннісних орієнтацій, котрі визначають змістовий бік світосприйняття й поведінки людини, її ставлення до оточуючого світу, до інших людей, до самої себе [8]. Глибинною основою всіх дій і змін, які відбуваються у соціально-економічному житті будь-якого суспільства є мотивація громадян. Будь-які заходи на геополітичній арені, в сфері впливів транснаціональних корпорацій, в рамках повноважень державної регіональної і галузевої політики та на рівні місцевих органів влади є наслідками певних намірів і сподівань. Під впливом різноманітних зовнішніх і внутрішніх факторів результати цих заходів, як правило, завжди істотно відрізняються від початкових (задекларованих) намірів, однак вони визначаються тими мотивами, якими керувалися відповідальні особи при прийнятті рішень. Завданням статті є визначення провідних чинників формування духовного стану громадян України.

Виклад основного матеріалу. Рушійною силою, мотивом кожного прийнятого рішення, що впливає на розвиток нації на певному етапі її існування є ідеологія, соціокультурні спрямування, морально-етичні цінності і глибинні, у першу чергу, духовні потреби особистостей, що є представниками всієї громади.

Духовність кожної нації має як загальні, однакові для всіх спільнот риси (не забуваймо, що всі народи є однією родиною, члени якої пов'язані тісними інформаційно-енергетичними зв'язками), так і відмінні, що формуються під дією певних чинників. Специфіка соціокультурного розвитку України пов'язана як з загальноцивілізаційними аспектами, так і з певними конкретними особливостями економічного та соціального розвитку держави на різних етапах її існування.

Духовність – невід'ємна складова сталого розвитку, досягнення цілей тисячоліття неможливо здійснити без наповнення цієї компоненти. Поняття духовності не варто ототожнювати з релігією, хоча за допомогою релігії людина здатна розвинути в собі віру. На основі віри, роботи над собою, усвідомлення цілісності і закономірностей існування світобудови до людини приходить розуміння свого значення, місця і ролі в цьому житті, світі, - піднімається рівень духовності. Отже *духовність* – це позитивний енергетичний потенціал, що існує у об'єкті різного рівня (людина, геосистема, планета), направлений на творіння, віддачу, підтримку всього навколишнього світу, на забезпечення гармонійних зв'язків між усіма його складовими. Енергія, що закладає основу світу стає духовною, коли отримує позитивний заряд – сформований добром, любов'ю, терпінням – вищим проявом альтруїзму.

Релігія не ототожнюється беззаперечно з духовністю, вона пов'язана з умовним, ритуальним сприйняттям світу. Умовності створюють обмеження. Так само важко ототожнити духовність з культурою, хоча це поняття можна також віднести до складових елементів, що визначають духовність. Сприйняття мистецтва, як і відвідування сакральних закладів не завжди породжують високодуховні помисли. Високодуховною може бути бабуся, неосвічена у загальноприйнятому розумінні цього слова, жителька села, що все життя лікує сусідів травами і доброю порадою, при цьому ніколи не відвідує театрів і музеїв. Духовність пов'язана гармонійним зв'язком з природою, що надихає і підживлює людський потенціал.

Важливо усвідомлювати складність оцінки змін, що відбуваються у духовній сфері, оскільки рівень духовності неможливо оцінити кількісними показниками. Кількість закладів культури, мистецтва, навчальних чи релігійних установ насправді не повністю відображають духовний потенціал, що існує у суспільстві у певному регіоні на той чи інший період часу. У цьому випадку, може бути доцільним здійснення оцінки стану соціального здоров'я суспільства і його змін на основі дослідження показників «бездуховності» - криміногенної обстановки, кількості страждаючих на алкоголізм, наркоманію і токсикоманію, кількості будинків для покинутих дітей та інші показники, що демонструють низький рівень системи морально-етичних цінностей суспільства.

Поняття духовності у нашому сприйнятті поєднується з творчим підходом до життя – процес чистого, безкорисливого творіння пов'язаний з бажанням реалізувати свій потенціал на користь балансу і гармонії зовнішнього і внутрішнього світу. Духовність нації пов'язана з духовністю кожного окремого громадянина і навпаки. Існують певні закономірності, що формують духовний і соціокультурний потенціал кожного народу.

Чинники формування духовного стану населення України.

- *Сімейні традиції, громадські відносини, звичаї, мова, система освіти і виховання, сакральні цінності* у першу чергу визначають соціально-культурні основи і моральні орієнтири суспільства.

Сім'я є природним і найбільш стійким формуванням людського суспільства, що акумулює в собі всі його ознаки і саме вона завжди була найкращим колективним вихователем, носієм найвищих національних ідеалів. В Україні завжди панував культ родини, рідної домівки, глибокої пошани до батьків та свого роду. Велике значення у родині завжди надавалося привчання людини до праці. Виховання у сім'ї, приклад поведінки батьків завжди закладає основу духовності кожної людини і суспільства в цілому. Зараз все помітнішими стають прояви родинної кризи. Згідно статистичних даних, в Україні щороку розпадається понад 180 тис. сімей, 140 тис. дітей проживають у неповних сім'ях, на обліку в міліції перебуває 17 тисяч дітей [7]. Поширення злочинності та правопорушень ще раз свідчить про те, що настала нагальна

потреба підвищити роль української сім'ї у вихованні дітей, зберегти значимість інституту сім'ї для усього суспільства в цілому.

На жаль, технократичні стереотипи та шаблони існування людської цивілізації сьогодення передаються дітям у процесі їх виховання в сім'ї і школі. Система цінностей, що закладається батьками та школою мало передбачає дотримання гармонічних законів існування Всесвіту – закону єдності, добра, причин і наслідків, недоторканості волі та ін. Привита у дитинстві жага до суперництва з часом набуває інших масштабів і переростає у змагання деструктивних ідей, економічні війни корпорацій, чи гонку озброєнь.

Звернення до невичерпної скарбниці народної педагогіки, до генетично закладених і історично підтверджених засобів виховання в українській родині, що реалізуються у народних традиціях, звичаях та обрядах набувають все більшої актуальності на шляху досягнення сталого розвитку.

Не можна недооцінити також значення мови, українських традицій, та видатних постатей України, що є певними морально-етичними орієнтирами, які визначають поведінку і сприйняття дійсності кожним громадянином. Українські традиції завжди виховували моральні чесноти - повагу, ввічливість, доброзичливість. Рідна мова, яскраве, образне, висококультурне і чисте від будь яких брудних домішок слово завжди сіє людяність у душах, виховує ціннісне бачення світу, формує національну психологію, характер, світогляд, є чинником самоідентичності і толерантної поведінки. В українській родині завжди привчали до культури мови: коректності у висловлюваннях, стриманості й зваженості, чіткості й доступності. Традиції раціонального користування словом виховували пошану до думки іншої людини, правильність, виразність, ясність і точність, мовлення. Мова розвиває емоційно-вольову сферу людини, сприяє дружнім стосункам між людьми, є громадським фільтром народної моралі [9].

Особливе значення для формування соціально-етичних орієнтирів є існування видатних постатей нашої країни. Історичне минуле, сьогодення України як суверенної держави безпосередньо і щонайтісніше пов'язане з життям та діяльністю сотень видатних особистостей, які зробили неоціненний внесок у розвиток як власного народу, нації, держави, так і світової культури. Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, Данило Галицький, Северин Наливайко, Богдан Хмельницький, Олекса Довбуш, Іван Котляревський, Тарас Шевченко, Леся Українка, Михайло Драгоманов – список значний і не завершений. Не до всіх постатей однозначне відношення, однак вони ототожнюються з нашою державою через різні етапи становлення України і сприймаються через призму ототожнення самого себе, формуючи в кожному з нас відповідний настрій самородності душі нації. Покликання кожного громадянина визначається через усвідомлення значення місця і ролі особистостей в історії формування держави, через значення кожної особи і власної персоніфікації з подіями державного значення.

Національна система родинно-шкільного виховання, формування мови, традицій, обрядів має першочергове значення для формування зрілого, духовно досконалого суспільства *на мікрорівні*.

- *Історичні фактори формування територіальної ідентичності.*

На формування менталітету української нації вплинула довготривала залежність від інших держав і народів. Можливо сумнівним фактом є часи монголо-татарського іґа (13-15 ст.), оскільки факт його існування на території Київської Русі на сьогодні є спірним у колі істориків і визначається окремими з них як період суперечок і чвар між князями руськими. Однак достовірно, що з другої половини XIV століття значна частина українських земель увійшла до складу Великого князівства Литовського, у середині XVI ст. більша частина територій приєдналася до Російської імперії, яка мала свої інтереси щодо економічного і духовного розвитку... У першій половині XIX ст. населення Західної України зазнавало соціального і національного гніту від реакційного абсолютистського уряду Австрійської імперії, котрий розвивав тенденцію політичного й адміністративного розчленування західноукраїнських земель. Не можна не відмітити також впливу Польщі на самоідентичність західних українців. Всі ці історичні передумови, що визначали залежність України від інших держав, безумовно стримували розвиток як самоврядування на українських землях, так і відчуття відповідальності за особисте прийняття рішень, створювали перешкоди для формування відчуття державності, незалежності і самоповаги.

Про високий поріг терпіння українців свідчать і роки радянської влади (1917-1990), коли відбувався нераціональний розвиток економіки та екологічної і соціальної складових геосистеми держави. Існуючий погіршений стан довкілля в Україні є наслідком великомасштабного нераціонального розвитку виробництва протягом кількох десятиліть, що передували початку переходу країни до ринкової економіки. На час здобуття незалежності в Україні був сформований потужний регіональний господарчий комплекс, функціонування якого було зорієнтовано не на задоволення внутрішніх потреб, а, більшою мірою, на постачання сировини, а також промислової і сільськогосподарської продукції до республік колишнього СРСР та за його межі. На той час в Україні, що займала лише 2,7% території колишнього СРСР, вирощувалося, добувалося і вироблялося 18-20% загальносоюзного обсягу товарної продукції (сировини, промислових та сільськогосподарських напівфабрикатів та продуктів) [1]. Завдяки цілеспрямованій державній політиці уряду СРСР щодо України, наша держава була на той час і «житницею», і «кочегаркою» Радянського Союзу, через що економіка країни і нині складається зі складного угруповання шкідливих екстенсивних виробництв, що базуються на низьких технологіях примітивної індустріалізації. Довгі часи пригнічування національної ідеї в Україні, руйнування храмів і нав'язування комуністичних

стереотипів призвело до розпорошення у світосприйнятті громадян і розривів зв'язків з власним історичним корінням нації.

Довгі роки залежності призводять до виникнення в Україні відомих визвольних рухів, боротьби за незалежність. Такі рухи, як, наприклад, визвольна війна українського народу 1591-1638 рр. проти польських магнатів, боротьба проти фашистських окупантів у роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.), або такі події, як створення Української козацької держави (Гетьманщини), Української народної республіки 1918 р., власне незалежної України 1991 р. свідчать про незламний дух української нації і прагнення до свободи та справедливості. Свідченням сили духу українців є і Помаранчевий Майдан 2004 року, зокрема його безкровне завершення. Ця подія є, напевне, найбільшим розчаруванням народу за останній час, оскільки сподівання на активну розбудову демократичної держави не були виправдані, однак сам факт її існування свідчить про незламність і натхненність менталітету українського суспільства.

Історична спадкоємність в аспекті залежності формує і зараз в українцях відкритість до іноземних впливів і традицій. Власні надбання в культурній сфері, зокрема в книговидаванні, кінематографії, просвітництві і сфері обслуговування радо замінюються зарубіжними дивами. Наприклад, різноманітні сучасні телевізійні розважальні і шоу програми, низькопробні телесеріали, копірсання у брудній білизні зірок естради і т.п. – не що інше, як копіювання не найякіснішого стилю викладення інформації засобами масової інформації в США чи країнах Європи. Їх наявність в нашому телевізійному просторі є закономірним, адже суспільством, яке весь свій вільний час просиджує перед телевизором, переглядаючи передачі на кшталт «Наша Раша», чи граючи у комп'ютерні ігри, не замислюючись над політичними, економічними та соціальними проблемами, наявними у державі, легше управляти. Це пояснюється також довготривалим періодом недоступності імпортової продукції за радянських часів, в результаті чого ми наразі можемо прирівнюватися до туземців Африки, яким завезли скляні буси для обміну на цінності нашої землі. Однак віриться, що засилля іноземних впливів є не на недовгий час і скоро прийде усвідомлення істинності власних історичних цінностей і традицій.

- *Сьогодення. Наявність системної соціально-економічної кризи.*

Перехід від централізованого планування і управління економікою до ринкових відносин і принципів господарювання у 90-х роках минулого століття супроводжувався різким зниженням рівня життя громадян, розшаруванням населення в залежності від доходів і погіршенням здоров'я людей. Розбудова існуючого господарського механізму не орієнтувалася на збалансоване задоволення всіх національних потреб у напрямку гармонійного соціально-економічного розвитку суспільства за умов раціональної структурної перебудови економіки на основі дотримання принципів моралі і збереження

природного середовища. Представникам владних структур вдалося сформувати на номенклатурній основі фінансово-промислові групи, які, застосовуючи приватизаційні махінації, спромоглися отримати у приватну власність більшу частину засобів виробництва країни, зберігши при цьому важелі впливу на державні рішення. Практика поєднання функцій державного управління з нагромадженням особистих капіталів призвела до різкого майнового розшарування у суспільстві, динаміка поглиблення якого досить загрозлива. У перехідних процесах трансформації економіки, притаманних сьогоденню, українське суспільство потрапило у стан ціннісно-нормативної дезінтеграції. Загрозливих темпів набуло заповнення соціального простору девіантними цінностями, порушення дедалі більшою кількістю осіб існуючих норм права і законності, що супроводжується загостренням проблеми корупції, злочинності, та впровадженням в життя аморальної поведінки. Ознакою психологічного стану більшої частини населення України в умовах сучасної соціально-економічної кризи є почуття невпевненості у завтрашньому дні, перевага негативних настроїв, агресивності. В цій ситуації дорослі, а нерідко, і підлітки намагаються стимулювати свій настрій за допомогою алкоголю, або наркотичних речовин [2].

- *Географічний простір і навколишнє середовище.*

Сімейні традиції, виховання, релігія, держава та її інституції безумовно є провідними у системі факторів, що визначають особливості духовного розвитку кожної окремої спільноти. Однак, напевне, чи не найголовнішою складовою, що формують нашу індивідуальність є простір.

Очевидно, що поняття простору пов'язане з намаганнями людини зрозуміти навколишній світ і ідентифікувати себе з ним [6]. Усвідомлення простору не можна обмежувати категорією суто географічного середовища, що включає в себе сукупність предметів живої і неживої природи, залучену на даному етапі розвитку суспільства у процес суспільного життя і що, таким чином, створює необхідні умови існування і розвитку людини. Географічний простір перш за все є визначальною рисою геосистеми, тобто глобально організованої на певній території динамічної формації певних умов, явищ і об'єктів, що тісно пов'язані між собою і взаємодіють в сферах впливу природної, економічної, соціальної і духовної складових. Якщо стан геосистеми гармонує з підсвідомим, генетично збалансованим поняттям морально-етичних цінностей, що є в кожній людини, рівень духовності її відповідно зростає, що виражається в відчутті внутрішнього спокою і проявляється ззовні доброзичливістю і людяністю стосунків з іншими людьми і відношенням до навколишнього світу загалом. Однак якщо простір, що оточує нас безжалісно руйнується, в першу чергу діями самої людини – вирубуються ліси, плюндруються землі, забруднюються водойми і повітря, - людська гідність принижується й підсвідомо людина свій протест втілює і закріплює в аморальній поведінці і негативному сприйнятті дійсності. Підсвідомо людина

відчуває свою відповідальність за гармонійний стан геосистеми, у якій вона проживає, за збалансованість зв'язків між усіма її компонентами. Негативні антропогенні впливи, що призводять до деградації природних ландшафтів, винищення видів рослин і тварин, зміни якості повітря і водних об'єктів, заміна природних місць проживання техногенними, динамічно невірноваженими системами міст, агломерацій, мегалополісів у поєднанні з прискореними темпами життя, невластивими людині як виду, відбиваються на глибинному, психосоматичному стані суспільства, що призводить до нервових і емоційних напружень і зривів.

Геопростір, історія і події сьогодення часу формують соціально-етичні і культурологічні цінності громади на мезорівні.

- *Цивілізаційні етапи розвитку людства, що здійснили свій відбиток на становлення ментальності українського народу.*

Завдяки розповсюдженню західної цивілізаційної доктрини щодо сприйняття світу, в основі якої лежить інструменталізм (відношення до природи лише як до засобу задоволення потреб людини, невизнання за природою права на володіння власною притаманною їй цінністю), загальноприйнятою є догма, що Земля є домівкою, спеціально створеною Богом для людини. Ця доктрина формує і сприйняття світу народом України сьогодні. Найбільший внесок у формулюванні установки на підкорення природи людиною за допомогою науки зробив Френсіс Бекон (1561-1626 рр.), основоположник сучасного типу інструменталізму, закладеного на межі XV-XVI століть. Погляди на світ і роль у ньому людини, які сформувалися у процесі промислової та науково-технічної революції, вперше були проголошені саме ним, і, наразі вони є єдиною суперідеологією західного світу, якої дотримуються носії різних ідеологій і релігій, націй і рас. Зачепила ця ідеологія, і християнство, саме у той час потрібно шукати чинники викривлення християнського відношення до природи і духовні витoki сучасної екологічної кризи. Звичайно, як і в будь-якій ідеології та релігії, в Україні є люди, які не підтримують ідеологію інструменталізму, але, на жаль, їх поки що меншість.

Завдяки ідеології інструменталізму українське суспільство досить давно почало сприймати природне середовище як господар, споживач. Східні цивілізаційні традиції відрізняються від західних тим, що культивують життя в цілому, людина в них не відокремлюється від природи, а розглядається як органічна її складова. Таке саме сприйняття світу було і у ранніх християн, а також у наших пращурів, слов'ян. Основу віри прадавніх слов'ян і русів, за тисячі років до хрещення Русі, формувала та сама Ведична культура, яка досі живе на Сході, згідно якої людина відчуває себе частиною природи і не може завдавати шкоди нічому живому. Наші пращури у родовій общині розуміли, що життя є превеликим даром і кожний його прояв відіграє свою особливу роль у загальній системі. За існування життя відповідальність несе людина, як істота, що володіє розумом і усвідомленістю. Як вищий прояв життя, саме людина

визначає духовність і гармонійний розвиток усіх складових геосистем і Землі в цілому. Ці явища визначають і якість життя самої людини.

Хрещення Київської Русі та вплив ідей Ф.Бекона сформували нові ціннісні духовні засади, нову ідеологію, яка є визначальною основою духовного розвитку суспільства і в наші дні.

- *Процеси глобалізації та інформатизації.*

Глобалізація – це процес територіальної і галузевої перебудови національних господарств, що характеризується утворенням системи різновекторних зв'язків глобального, регіонального, локального рівнів, якісні і кількісні параметри яких зумовлюють динамічні зміни світової економіки в напрямі формування цілісної моделі розвитку [5]. Останнім часом все активніше відбувається входження транснаціональних утворень – економічних, політичних, соціальних систем глобального та макрорегіонального рівнів в структуру країн з подальшим впливом та використанням природних, виробничих та трудових національних ресурсів. Головна ідеологічна система глобалізованого світу – індустріальний, або на даному етапі розвитку у переважній більшості розвинутих країн – постіндустріальний модернізм, - спричинює атомізацію суспільства і формування цінностей особистих свобод. Процес атомізації полягає у подрібненні суспільства на окремих індивідуумів, що підтримують між собою мінімальний, нерідко, дистанційний і формалізований рівень спілкування. Персоніфіковані, особисті зв'язки, що характерні для традиційних спільнот замінюються особистою свободою в високоурбанізованому просторі, що забезпечує значну соціальну рухливість. Особиста свобода стає фундаментальною цінністю, але вона ніколи не реалізовується повністю, оскільки людина має десь працювати для забезпечення власного існування, а більшість організацій, що надають роботу, особливо транснаціональних, є тоталітарними ієрархічними структурами [4].

У глобалізованому світі змінюються пріоритети оцінки соціального значення архітектурного середовища, відходить на задній план поняття традиційної естетики. Урбанізоване і глобалізоване середовище відриває людину від історичних, культурних, національних джерел, так само, як і від природного середовища, що формує її індивідуальність, і поступово перетворюється на значний тягар, перш за все в екологічному, але так само і в фізіологічному, моральному і емоційному відношенні. Серед сумнівних впливів процесів глобалізації на соціум варто відмітити, зокрема, пониження значення етнічних джерел, спростування національної ідеї, нівелювання регіональних особливостей.

Новітні інформаційні технології створюють ілюзію безмежних можливостей, за допомогою яких можна реалізовувати управління різноманітними економічними і соціальними процесами, але насправді які, швидше, створюють можливості маніпулювання свідомістю. Інформаційні технології широко розповсюджені для зомбіювання людей, самим поширеним

прикладом чого є реклама. Значна надлишкова інформація перетворюється на інформаційне забруднення, що порушує психіку і впливає на всі органи чуттів людини. Поведінка і стереотипи мислення людини змінюються під впливом комп'ютерів і комунікаційних мереж, що ще більше відривають її від природи і заводять у віртуальний світ з хибними системами цінностей.

Зміна цивілізаційних етапів, процеси глобалізації, впливи на світосприйняття в рамках і традиціях світоглядних систем визначають стан духовності нації на *макрорівні*.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Орієнтація серед факторів, що спричиняють наш морально-етичний потенціал, формують духовність нації, є визначальним завданням з метою коригування своїх мотивацій, вона закладена в основу усвідомленого сприйняття дійсності. Реальна внутрішня свобода особистості, на відміну від сумнівних свобод, що пропонуються технократичними досягненнями цивілізації забезпечується у першу чергу незалежністю від модерністських стереотипів мислення і технічних засобів, незалежністю від матеріальних благ. Людина, морально-етичні цінності якої базовані на категорії *егоїстичного альтруїзму*, не вимагає зайвого і задовольняє свої потреби допомагаючи іншим, при цьому не розраховуючи на конкретну, наприклад матеріальну винагороду. Здоровий націоналізм визначається любов'ю до всього людства, вираженою в конкретних справах на благо своєї нації, свого народу. Альтруїстичні вчинки по відношенню до своєї країни, до природи, що нас оточує, до інших людей підкріплюють відчуття власної гідності, задовольняють високі почуття, емоції та настрої особистості, з якими не можуть зрівнятися ніякі задоволення матеріальних потреб.

Становлення держави відбувається тільки тоді, коли в основу будь-яких політичних рухів закладається боротьба за самоповагу і самовизначеність кожного громадянина. Самоповага – це той ключовий момент, що може й повинен надати руху країни імпульсу прискорення. Самоповага нації має сенс у тому випадку, коли повага до себе буде трансформуватися в повагу до інших, а це вже залежить від виховання в кожному і підняття загального рівня духовності. Становлення самоповаги відбувається на основі усвідомлення кожною людиною власної відповідальності за своє життя, за свої вчинки, за стан у країні. На жаль, результати опитування українців, проведеного у 2009 р. Інститутом соціології НАН України, свідчать про те, що, українці, переважно, не усвідомлюють власної відповідальності за зміни, що відбуваються у державі. Свою відповідальність наразі усвідомлюють менше 26 % опитуваних у різних вікових групах (табл.1).

Відповідальність за своє життя, і, на основі цього, повага до самого себе і до навколишнього світу є і джерелом, і мірилом прогресивних змін у розвитку суспільства, що найбільш наглядно проявляється в бережливому, моральному ставленні до природи і історико-культурного простору. Людина, яка поважає

себе, ніколи не зможе створювати навколо себе буквальне та фігуральне сміття, не зможе руйнувати історичні пам'ятки, вирубувати ліси і парки під забудову, оскільки вона усвідомлює себе частиною загальносвітової системи.

Табл. 1.

**Розподіл населення України за віком і самооцінкою власної
відповідальності за стан суспільних справ у країні, 2009 рік**

Вік (роки)	Визнання відповідальності (%)	Невизнання відповідальності (%)	Невизначеність (%)
18-25	24,7	62,0	13,3
26-40	25,7	61,2	13,1
41-55	23,5	61,3	15,3
56+	21,1	66,9	12,0

Джерело: Українське суспільство 1992 – 2009. Динаміка соціальних змін. Інститут соціології НАН України. 2009.

Якщо Україна почне свій шлях до самоповаги через повагу до Природи, Історії, Культури, то вона побудує ту духовну основу, на яку будуть спиратися національна ідея, економіка, самоідентифікація, світовий інтерес [3]. Результатом цього будуть, безумовно, успішні громадяни, сильна і самодостатня держава, єдина самошанована нація, здорове довкілля.

Список використаних джерел:

1. Буравльов Є.П. Системний аналіз управління техносферою: проблеми і перспективи // Стратегічна панорама. – 2009. - № 4. – С.13-21.
2. Дронова О.Л. Фактори ризику техногенних надзвичайних ситуацій в Україні. – К.: Інститут географії НАН України, 2011 – 270с.
3. Колінько В.В., Куровський Г.К. Київ – священний простір. Від філософії та стратегії розвитку Києва до контурів національної ідеї. - К.: Київська ландшафтна ініціатива, 2006. – 232 с.
4. Лосев К.С. Мифы и заблуждения в экологии. – М.: Научный мир, 2010, - 224 с.
5. Маруняк Є.О. Глобалізація та її вплив на розвиток регіонів України / наук. ред. Руденко Л.Г. – К.: Реферат, 2007, - 224 с.
6. Руденко Л.Г., Маруняк Є.О. Сучасні просторові дослідження: виклики та відповіді // УГЖ – 2011, № 3, - С. 38-41.
7. Стельмахович М. Г. Новітні перспективи сімейного виховання // Рідна школа, 1998 . - № 7-8, С. 23-25.
8. Хоржевська І. Порівняльна характеристика проявів спрямованості особистості // Соціальна психологія. - 2005. - № 4 (12). - С.64-68.
9. Яценко Т. О. Історичне коріння українського народного виховання // Українська література в загальноосвітній школі, 2001. – № 3, С.148-155.

II. ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ

УДК 911.3:30

Барановський М.О., д.г.н., проф.
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛЯРИЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ: ЛОКАЛЬНИЙ РІВЕНЬ

На прикладі Прилуцького, Семенівського та Ніжинського районів Чернігівської області охарактеризовано особливості поляризації сільського населення на локальному рівні, розкрито негативні наслідки цього процесу для розвитку регіону.

The peculiarities of the rural population's polarization on the local level via the example of Pryluky, Semenivka as well as Nizhyn districts of Chernigiv region are characterized. The negative consequences of this process for the region's development are described.

Вступ. Постановка проблеми. Село переживає на сьогодні чи не найдраматичніший період свого існування. Сформовані ще у радянський період проблеми в останні роки набувають все більшої гостроти. На тлі низки традиційних для сільських територій проблем бідності, безробіття, занепаду соціальної інфраструктури, найбільш гострою, вочевидь, залишається депопуляція сільського населення. Вона є причиною скорочення людності сільських поселень, їх деградації, загального погіршення якості людського потенціалу села, обезлюднення сільського простору, а з ним, і утрата державою соціального контролю над територією. В останні роки у демографічно-розселенській підсистемі сільських територій спостерігаються нові трансформаційні процеси, які потребують ґрунтового наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню демографічних і розселенських аспектів розвитку сільських територій на загальнодержавному та регіональному рівнях приділяється досить значна увага. Зазначені питання знайшли відображення у наукових працях А. Доценка, В. Загороднього, М. Фащевського, І. Прокопи тощо. Менш вивченими є трансформаційні процеси у сільському населенні на рівні адміністративних районів, не кажучи вже про низовий (сільські громади і поселення) рівень, дослідження на якому практично не проводяться. Винятком можуть слугувати окремі праці науковців Інституту економіки і прогнозування НАН України [3], у яких здійснено спробу оцінити демографічно-поселенське середовище сільського розвитку на рівні сільських поселень. Отже дослідження трансформаційних змін у різних

підсистемах сільських територій на низовому рівні лише розгортаються, а відтак є нагальна потреба у їх розширенні та поглибленні.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Головним *завданням* даного дослідження є аналіз територіальних зрушень у сільському населенні низових адміністративних районів з метою визначення основних напрямків трансформації людського потенціалу та сільського простору в пострадянський період розвитку Чернігівської області.

Виклад основного матеріалу. Упродовж багатьох останніх років в Україні простежується стійка тенденція до скорочення сільського населення. Від моменту останнього в СРСР перепису населення 1989 р. і до 2009 р. сільське населення України зменшилося на 14,5%, маючи при цьому значні регіональні варіації. У роботах автора статті доведено, що в сучасних умовах триває посилення поляризації сільського населення, яке все більше концентрується навколо великих міст і в регіонах з відносно кращими природними передумовами [1]. Чи відбуваються подібні процеси на більш низькому рівні – усередині самих адміністративних районів, між територіями, які безпосередньо прилягають до районних центрів і віддалених від них, між приміськими і периферійними сільськими поселеннями тощо?

Інформаційною основою для оцінки таких трансформацій було обрано показники динаміки чисельності сільського населення Ніжинського, Прилуцького та Семенівського районів Чернігівської області на рівні сільських населених пунктів і сільських територіальних громад (сільських рад) за 1989-2009 рр. Формою візуалізації встановлених зрушень було обрано програмне забезпечення Surfer 8.0.

Оскільки на рівні адміністративних районів процеси поляризації сільського населення отримали належне підтвердження, аналогічних результатів слід очевидно чекати й на більш низькому ієрархічному рівні.

Ніжинський, Прилуцький та Семенівський райони, хоч і представляють одну область, але займають різне географічне положення, відрізняються ґрунтово-кліматичними ресурсами, економічним потенціалом і людністю районних центрів.

Прилуцький район, центром якого є місто обласного підпорядкування, характеризується досить значними темпами убутку сільського населення. За 1989-2009 рр. воно скоротилося на 21,5% (табл. 1), хоча кількість сільських поселень залишилася незмінною.

Розподіл сільського населення у різних за людністю сільських поселеннях загалом відповідає загальнообласним і загальнодержавним тенденціям. Основна частина сільського населення проживає у сільських поселеннях людністю 500-1000 осіб, питома вага яких у структурі поселенської мережі складає близько 23%. Упродовж 1989-2009 рр. у районі найбільше зросла частка дуже малих (до 50 осіб) сільських поселень, а найпомітнішого скорочення зазначала питома вага сіл людністю 100-300 та понад 1000 осіб.

Свідченням концентрації сільського населення на низовому рівні є зростання частки сільського населення, що проживає у відносно великих за людністю сільських поселеннях. Так, за указаний період частка населення, що проживає у сільських поселеннях людністю 500-1000 осіб зростає з 37,4 до 45,5%, хоча має місце зростання також частки сільського населення у дуже малих сільських поселеннях.

Табл. 1

Групування сільських поселень Прилуцького району за кількістю жителів

Групи за людністю	Кількість сільських поселень				Кількість жителів			
	1989		2009		1989		2009	
	Од.	%	Од.	%	Осіб	%	Осіб	%
до 50 осіб	9	9,4	19	19,8	292	0,7	530	1,6
50,1-100	11	11,5	14	14,6	781	1,9	1054	3,2
100,1-300	34	35,4	24	25,0	6409	15,3	4163	12,7
300,1-500	9	9,4	10	10,4	3623	8,7	3884	11,8
500,1-1000	21	21,8	22	22,9	15638	37,4	14929	45,5
понад 1000	12	12,5	7	7,3	15037	26,0	8269	25,2
Усього	96	100,0	96	100,0	41800	100,0	32829	100,0

Розраховано автором

У контексті пошуку підтвердження гіпотези про посилення поляризації сільського простору важливе значення має оцінка темпів динаміки сільського населення у приміських і периферійних сільських поселеннях Прилуцького району.

У 17 приміських поселеннях Прилуцького району у 1989 р. проживало майже 13 тис. осіб, що становило 31,0% сільського населення району. У 2009 р. кількість населення дещо скоротилася, проте рівень концентрації навпаки зріс. Тепер у цих же сільських поселеннях мешкає 34,1% сільського населення району (табл. 2).

Табл. 2

Кількість і частка населення, що проживає у прирайонних і периферійних сільських поселеннях Прилуцького району

	Сільські поселення у приміській зоні			Периферійні сільські поселення		
	1989	2009	Скорочення/зростання за 1989-2009 рр., %	1989	2009	Скорочення/зростання за 1989-2009 рр., %
Кількість сільського населення, осіб	12958	11182	17,8	4260	3065	36,8
Частка від населення району, %	31,0	34,1	+3,1	10,2	9,3	0,9

Розраховано автором

Різними є також темпи скорочення населення у приміських і периферійних поселеннях – 17,8 та 36,8% відповідно. Це добре видно на рис.1, де відображені статистичні поверхні людності сільських поселень району. У Прилуцькому районі саме у приміській зоні розміщуються переважна більшість великих (понад 1000 осіб) сільських поселень – 71%, а також всі сільські поселення, де має місце хоч і незначне, проте зростання населення (с. Валки, Петрівське, Сухополова).

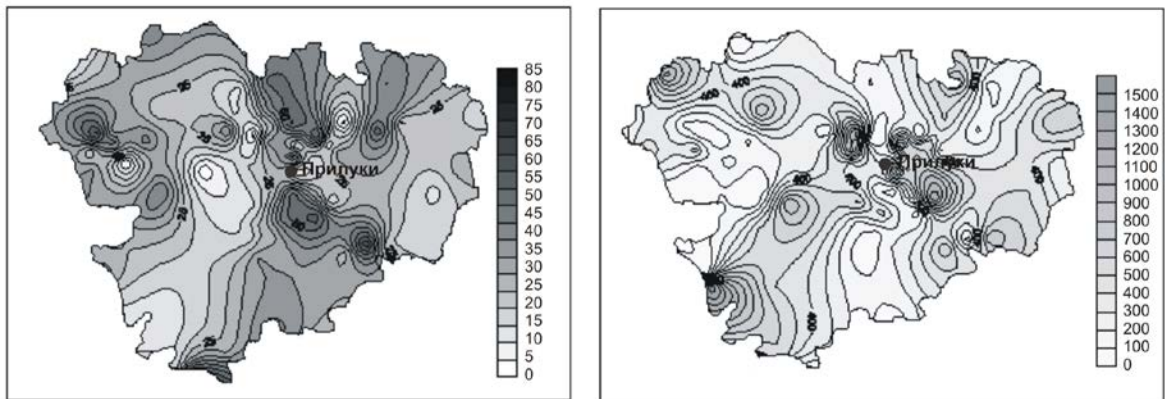

Рис. 1 Темпи скорочення людності сільських поселень Прилуцького району Чернігівської області упродовж 1989-2009 рр.

Аналогічні тенденції мають місце і в Семенівському районі, проте негативні тренди розвитку сільського населення набули тут більш затяжного, системного характеру. Семенівський район вирізняється значною дрібноселенністю розселення. Частка сільських поселень, людністю до 100 осіб, становить тут майже 60% (табл. 3). Натомість у районі є лише один сільський населений пункт людністю понад 1000 осіб.

Табл. 3

Групування сільських поселень Семенівського району за кількістю жителів

Групи за людністю	Кількість сільських поселень				Кількість жителів			
	1989		2009		1989		2009	
	Од.	%	Од.	%	Осіб	%	Осіб	%
до 50 осіб	24	31,6	36	47,4	620	3,4	708	5,2
50,1-100	15	19,6	9	11,8	1057	5,9	600	4,3
100,1-300	16	21,1	16	21,1	2523	13,9	3163	22,5
300,1-500	13	17,1	9	11,8	5000	27,7	3353	24,2
500,1-1000	4	5,3	5	6,6	2802	15,5	4053	29,2
понад 1000	4	5,3	1	1,3	6053	33,6	2034	14,6
Усього	76	100,0	76	100,0	18055	100,0	13911	100,0

Розраховано автором

На відміну від Прилуцького, у Семенівському районі усі великі села розміщуються не поблизу районного центра, а навпаки, віддалені від нього на

відстані 16-18 км. Водночас і за таких умов простежується посилення концентрації сільських жителів поблизу районного центра. Із 10 сіл, які знаходяться в безпосередній близькості до районного центра, у 1989 р. було зосереджено 16,2% сільського населення Семенівського району, у 2009 р. їх частка зросла до 18,6% (табл. 4). Протилежна ситуація простежується в периферійних сільських поселеннях. Для співмірності аналізу було обрано також 10 сільських поселень, які є найбільш віддаленими від районного центра. Вони виявилися незначними за людністю, усього у них у 1989 р. мешкав 1081 сільський житель (6,0% від населення району), у 2009 р. – лише 626 осіб (4,5% від населення району). Темпи скорочення сільського населенні у приміських і периферійних сільських поселеннях різняться у майже два рази – 24,2 та 47,0% відповідно (рис. 2).

Табл. 4

Кількість і частка населення, що проживає у прирайонних і периферійних сільських поселеннях Семенівського району

	Сільські поселення у приміській зоні			Периферійні сільські поселення		
	1989	2009	Скорочення/зростання за 1989-2009 рр., %	1989	2009	Скорочення/зростання за 1989-2009 рр., %
Кількість сільського населення, осіб	2931	2586	24,2	1081	626	47,0
Частка від населення району, %	16,2	18,6	+2,4	6,0	4,5	1,5

Розраховано автором

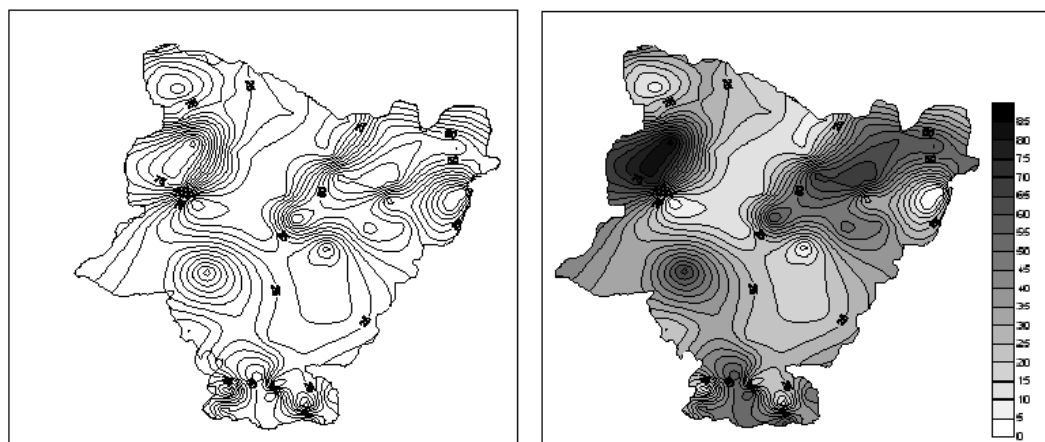

Рис. 2 Темпи скорочення сільського населення Семенівського району упродовж 1989-2009 рр.

“Столицею” Ніжинського району є однойменне місто обласного підпорядкування, яке посідає друге місце в Чернігівській області за кількістю жителів. Найбільші за людністю сільські поселення розміщуються саме поблизу районного центра, а тому не дивно, що саме тут спостерігаються найменші темпи скорочення їх людності (рис. 3).

Проведені дослідження динаміки людності сільських поселень Ніжинського району упродовж 1989-2009 рр. підтвердили гіпотезу про посилення концентрації сільського населення навколо відносно великих за людністю та економічним потенціалом центрів. Йдеться насамперед про сільські поселення, які розміщуються максимально близько до Ніжина (Вертіївка, Григоро-Іванівка, Талалаївка тощо).

Ці ж сільські поселення характеризуються і більш сприятливою віковою структурою населення, хоча остання залежить насамперед від людності населеного пункту. Наприклад аналіз вікової структури сільських поселень Ніжинського району свідчить про те, що у селах людністю до 200 осіб частка населення пенсійного віку становить 100%, тоді як у селах людністю понад 2000 осіб – 50,5% (табл. 5).

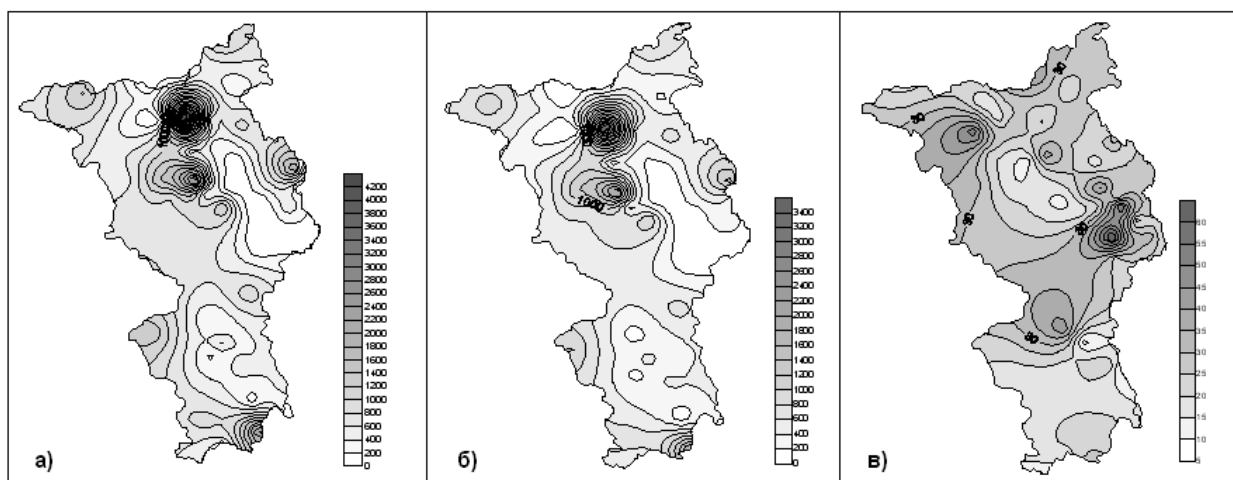

Рис. 3 Людність сільських поселень Ніжинського району за 1989 (а) та 2009 (б) роки та її скорочення (в) за 1989-2009 рр.

Поляризація сільського населення проходить не лише по лінії “приміський район-периферія”, а й по лінії “центральна садиба колишнього колгоспу-рядові сільські поселення”. Попри те, що колгоспів, принаймні офіційно, немає уже понад 10 років, потужніший соціально-інфраструктурний потенціал їх колишніх центрів, який часто доповнюється статусом центра сільської громади, залишається вагомою причиною нижчих темпів депопуляції населення у них, порівняно із малими сільськими поселеннями.

Групування сільських поселень Ніжинського району за людністю та часткою пенсіонерів

Села людністю, осіб											
До 100		100-200		200-500		500-1000		1000-2000		Понад 2000	
Кількість сіл	Частка пенсіонерів	Кількість сіл	Частка пенсіонерів	Кількість сіл	Частка пенсіонерів	Кількість сіл	Частка пенсіонерів	Кількість сіл	Частка пенсіонерів	Кількість сіл	Частка пенсіонерів
15	100	9	100	22	66	14	77,5	6	67	2	50,5

Розраховано автором

Оцінка динаміки чисельності населення та людності сільських поселень трьох різних районів Чернігівської області свідчить про посилення поляризації сільського простору. У науковців доки-що не сформувався чітке уявлення про те, чи є зазначені процеси закономірним результатом розвитку сільських територій в нових економічних умовах, чи вони є відображенням недосконалості реформ в аграрній сфері країни. Відсутність ґрунтовних досліджень із даної проблематики гальмує розробку ефективних механізмів стимулювання розвитку сільських територій. Варто зазначити, що скорочення сільського населення, людності сільських поселень є загрозовим для суспільства не лише у контексті втрати ним соціального контролю над територією, а й завдяки погіршенню якості людських ресурсів села. У процесі міграційного відтоку сільського населення відбувається так званий негативний соціальний відбір, оскільки виїжджають насамперед молоді, економічно активні громадяни. Це призводить як до погіршення вікової структури сільського населення, так і до формування на селі прошарку маргіналізованого населення, високою питомою вагою якого вирізняються насамперед периферійні сільські поселення. Уже тепер у новостворених аграрних підприємствах, доїльних цехах багатьох районів Чернігівської області відчувається дефіцит трудових ресурсів, який має місце та тілі значної кількості сільського населення в регіоні. Головною проблемою сільських територій не лише Чернігівської області, а й усієї України, стає не кількість, а якість людського потенціалу села.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Проведені дослідження дають підстави сформулювати такі висновки.

1. Трансформаційні процеси в суспільно-політичній системі країни, аграрній політиці обумовили суттєві зрушення у розвитку сільських територій Чернігівської області.

2. У пострадянський період розвитку в Чернігівській області посилюються процеси поляризації сільського простору, найбільш видимою формою якої є

зростання концентрації сільського населення у приміських районах і на територіях із кращими агрокліматичними та земельними ресурсами.

3. Посилення поляризації сільського населення у Чернігівській області відбувається не за рахунок інтенсивного притоку сільських мешканців у приміські райони і поселення, а за рахунок більш швидких темпів скорочення населення у периферійних сільських поселеннях порівняно із приміськими.

4. Зростання поляризації сільського населення регіону обумовлює збільшення фрагментації сільського простору Чернігівської області, визначає не лише особливості розвитку у ній аграрної сфери, а й загальні перспективи існування сільської місцевості.

5. Знання особливостей та трендів трансформації сільських територій є важливою умовою розробки ефективних механізмів стимулювання розвитку сільського простору Чернігівської області.

Список використаних джерел:

1. Барановський М.О. Демографічні та розселенські зміни у розвитку сільських територій України / М.О. Барановський // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. [Ред. кол.: С.І. Іщук (відп. ред.) та ін.]. – 2011. – Вип. 1 (62). – С. 65-73.
2. Прокопа І.В. Заселеність сільських територій: деструктивні зміни і загрози / І.В. Прокопа, О.Л. Попова // Економіка прогнозування. – 2008. – №1. – С. 63-84.
3. Теорія, політика та практика сільського розвитку: [монографія] / За ред. О.М. Бородіної та І.В. Прокопи. – Київ: Інститут економіки та прогнозування НАН України, 2010. – 376 с.

УДК 911.3

Слука Н.А., д.г.н., Маслова И.Э. студ.
МГУ им. М.В.Ломоносова

ГЛОБАЛЬНЫЕ ГОРОДСКИЕ РЕГИОНЫ КАК ОСОБАЯ ФОРМА ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ ОРГАНИЗАЦИИ МИРОВОЙ СИСТЕМЫ

Данная работа посвящена раскрытию понятия глобального городского региона – особой формы организации мировой системы, появившейся в результате вступивших на новую ступень развития современных процессов урбанизации и глобализации. Изучение этой качественно новой крупногородской структуры необходимо для более глубокого понимания ее преимуществ и недостатков, способных влиять на большинство глобальных антропогенных процессов.

This article deals with a concept of a global city-region – a specific form of world's system organization. It occurred as a result of globalization and urbanization and their development on a whole new level. Studying this new urban structure is absolutely crucial for an intensive understanding of its advantages and disadvantages that may affect on a majority of global anthropological processes.

В последние десятилетия повышенный научный интерес вызывает развитие городских формаций в контексте стремительного хода общепланетарных процессов. В условиях глобализации и транснационализации все больший вес в мировой системе приобретают глобальные города, являющиеся местоположением штаб-квартир крупнейших ТНК, ТНБ и специализированных фирм деловых услуг; центрами генерирования инноваций; ключевыми «игроками» практически на всех мировых рынках и т.д. и формирующиеся как важнейшие узлы мирохозяйственных связей и международных отношений. Нарастание интенсивности и комплексности их взаимодействия привело к возникновению совершенно особого образования – единой транснациональной урбанистической системы мира, строящейся на основе сете-узловых структур [5, 6, 8]. Одна из важных ее характеристик – довольно жесткая соподчиненность центров и ограниченное число лидеров. Согласно различным рейтингам и классификациям, их высший «командный состав» представляют Лондон, Нью-Йорк, Париж и Токио. Группу рангом ниже формируют Лос-Анджелес, Сингапур, Сянган (Гонконг), Франкфурт-на-Майне, Чикаго. В следующую категорию входят еще около 20 городских регионов, включая Брюссель, Мадрид, Милан, Москву, Сан-Паулу, Сеул и некоторые другие [9, 18-20].

Ключевое положение глобальных городов на основных – по И. Валлерстайну [1, 21] – аренах «коллективного действия» подтверждено многими авторитетными научными трудами и не вызывает сомнений. Однако «за кадром» исследований с позиций геополитики и геоэкономики остается немало, в том числе чисто географических вопросов, включая реальный и перспективный охват Мир-Городской системы, факторы ее формирования, механизмы действия обратных связей, характер трансформаций внутренних структур глобализирующихся городов и многие другие.

Одним из наиболее интересных и динамично развивающихся в последнее время в практике международных географических исследований становится понятие глобального городского региона. Сам термин появился в специальной литературе сравнительно недавно, в конце 1990-х годов, в частности, в работах американского географа А. Скотта [16, 17]. Феномен пока мало исследован и требует отдельного рассмотрения, в том числе в плане его места в иерархии современных территориальных социально-экономических систем [см. 7]. Анализируя зарубежные источники информации, можно констатировать, что понятие глобального городского региона сильно варьирует: начиная с модернистских позиций концепции К. Доксиадиса «мирового перманентного города» и заканчивая разновариантной пространственной конкретизацией в зависимости от принципов выделения явления авторами.

Под глобальными городскими регионами в подавляющем большинстве случаев подразумеваются обширные урбанизированные ареалы с большой численностью населения и мощной экономикой, зачастую никоим образом

официально не оформленные и, соответственно, не имеющие единого органа управления, которые играют наиважнейшую роль в национальном, региональном и мировом развитии. Важно, что исследователями признается роль не только города, но и его окружения, иными словами, тематика глобальных городских образований испытывает ренессанс через призму научного поиска в системе «город»-«агломерация»-«регион»-«страна»-«макрорегион»-«мир».

В самом общем, постановочном плане можно выделить два главных подхода в идентификации глобальных городских регионов. Первый, менее разработанный, формируется на стыке двух дисциплин – геурбанистики и глобалистики. В данном случае, отталкиваясь от теории мировых городов П. Холла [13] и Дж. Фридмана [12], а также теории глобальных городов С. Сассен [15] и П. Тейлора [18], регион трактуется как элемент глобального пространства, ядро территориальной организации мирового хозяйства и всей мировой системы, со всем конгломератом его международных связей и отношений, плюсами и минусами конкурентоспособности. Собственно городу, его окружению, местным эффектам глобализации, то есть различным аспектам «регионализма», отводятся обычно вторичные, если не третичные, позиции. Другой подход, значительно чаще фигурирующий в зарубежных научных произведениях, базируется на основе классических страноведческих исследований. Он развернут к оценке географических особенностей «вырастания» крупных международных городских структур на национальной ниве, проявлений глобализации и реализации потенциала инновационных ресурсов через формирование «нового международного разделения труда» в контексте городского/регионального локалитета, не включает в себя обязательного наличия всего набора глобальных связей и многих прочих атрибутов первого подхода.

Одной из заслуживающих внимания, эмпирически наиболее отработанных в географическом плане и служащих «прообразом» для понимания значимости формирования системы глобальных городских регионов в мировом развитии является концепция мегарегионов. Она подготовлена группой американских ученых под руководством Р. Флориды [10, 11]. По определению, мегарегион – это полицентрическая геурбанистическая система, элементы которой тесно взаимосвязаны на естественно-природной основе, исторически, культурно, а также социально и экономически, имеют единую инфраструктуру, активно обмениваются как потоками товаров и услуг, так и информационными потоками и потоками трудовых ресурсов. При этом, согласно имеющимся разработкам, истинный мегарегион должен отвечать трем главным критериям:

- во-первых, это четко читаемая на ночных снимках Земли из космоса, «освещенная зона», представляющая собой урбанизированную территорию, имеющую более одного главного города-центра;

- во-вторых, численность его населения превышает 5 млн чел.;
- в-третьих, его ПРКО¹ составляет не менее 100 млрд долл.

Группа Р. Флориды выделяет 40 мегарегионов, которые сконцентрированы в трех ареалах: Северной Америке, Западной Европе и Азиатско-Тихоокеанском регионе.

В *Северной Америке* расположено 13 мегарегионов. Крупнейший по экономической мощи – Босваш. Этот мегарегион включает в себя Бостон (интеллектуальный, инновационный центр региона), Нью-Йорк (финансовый и коммерческий центр), Филадельфия и Балтимор (академические, культурные и коммерческие центры) и Вашингтон (политический и административный центр). Нью-Йорк, Филадельфия и Бостон являются также крупнейшими промышленными агломерациями и входят в число лидеров США по стоимости условно чистой продукции обрабатывающей промышленности. ПРКО мегарегиона – 2,2 трлн долл. (20% ВВП страны), что больше чем во всей Франции или Великобритании, и в два раза больше, чем в Канаде и Индии.

Мегарегион Чипиттс – главные центры Чикаго и Питтсбург – производит товаров и услуг на общую сумму 1,6 трлн долл. (третье место в мире). Здесь находится более 20% штаб-квартир из списка Топ-500 ведущих мировых компаний. Чикаго является также крупным коммуникационным и промышленным центром страны. Южнокалифорнийский мегарегион (Со-Кал) занимает 1,5% территории США, насчитывает 21,4 млн чел. (более 7% страны), его региональный продукт составляет 710 млрд долл. (более 7% ВВП страны). Северокалифорнийский мегарегион (Нор-Кал) включает три главных элемента: Сан-Франциско, Силиконовую Долину и Сакраменто; концентрирует около 13 млн чел., производит продукции на сумму более 470 млрд долл. и является главным индустриальным центром новейших технологий и центром привлечения венчурного капитала; здесь расположены многие университеты мирового уровня. Другие мегарегионы североамериканского региона: Шарланта, Техасский треугольник, Хью-Орлеан, Каскейдия, Денвер-Боулдер, Финикс-Тусон, Южная Флорида, Канадский (включающий в себя Торонто, Баффало, Оттаву, Монреаль и др.), Мексиканский.

Западноевропейский регион насчитывает 12 мегарегионов, большая часть из которых располагается на территории нескольких стран. Самый крупный как по экономическому потенциалу (ПРКО – 1,5 трлн долл., четвертое место в мире), так и по количеству жителей (60 млн чел., третье место) – мегарегион

¹ Р. Флорида и Т. Гульден [14] разработали особый показатель для крупных городских образований, дающий возможность определения и сопоставления их экономической активности. По ночным снимкам Земли из космоса, в зависимости от того, где территория наиболее освещена, они определяли зоны наибольшего потребления энергии, другими словами, зоны активной экономической деятельности. Сопоставляя эти зоны освещенности с объемами производства на данной территории, был получен показатель: продукт региона на карте освещенности (ПРКО), в основе которого лежит индикатор годовой производительности (общая стоимость всех созданных продуктов и услуг за год) для данного мегарегиона.

Амбрюстерп, включающий в себя Амстердам и Роттердам, Кельн и Рурскую область, Брюссель и Антверпен, а также Лиль. Его экономические показатели выше, чем, например, показатели Канады или Италии. На втором месте по тем же характеристикам находится Лон-Лид-Честер (английский) мегарегион. В Италии мегарегион, протянувшийся через Турин и Милан к Риму (Ром-Мил-Тур), является ведущим центром моды и дизайна. Немецкий мегарегион (Франк-Гарт), включающий в себя такие города, как Франкфурт-на-Майне, Штутгарт и Мюнхен с населением свыше 23 млн чел., замыкает десятку мировых лидеров с ПРКО в 630 млрд долл. В число европейских мегарегионов также входят Большой Париж, Барселона-Лион, Вена-Будапешт, Прага, Лиссабон, Глазго-Эдинбург, Берлин, Мадрид.

В *Азиатско-Тихоокеанском регионе* находятся самые густонаселенные мегарегионы, однако по экономическому потенциалу многие из них можно отнести лишь к числу формирующихся. Исключение из правила – Большой Токио, который занимает первое место в мире по стоимости произведенных товаров и услуг (2,5 трлн долл.). Отметим, что помимо столицы, в Японии находятся еще три наиболее значимых для глобальной экономики мегарегиона: Осака-Нагоя, Фукуяма-Нагасаки (Фуку-Кюсю) и Саппоро. Также значимыми азиатскими мегарегионами являются Корейский мегарегион, протянувшийся от Сеула до Пусана (Сеул-Сан) и Большой Сингапур.

Остальные мегарегионы относятся уже к странам с развивающейся экономикой по принципу производства ПРКО более 100 млрд долл. Три важнейших из них размещаются в КНР: Пекинский, Шанхайский (включая Нанкин и Чанчжоу) и Гуансян (Гуанчжоу, Шеньчжень, Сянган). Тайбейский мегарегион концентрирует 21 млн чел. и производит 130 млрд долл. ПРКО. В Индии всего один мегарегион отвечает критерию экономической активности – Дели-Лахор. Р. Флорида идентифицировал еще два индийских крупногородских образования, пока не получивших статус мегарегиона, в связи с некоторым отставанием показателя экономической активности: Бангалор-Ченнаи и Мумбай-Пуна. Однако, по прогнозам, они очень скоро смогут завоевать весомое место в рейтинге. Еще два мегарегиона расположены в Южной Америке: Риу-Паулу (Рио-де-Жанейро, Сан-Паулу) и Буэнос-Айрес, а также на Ближнем Востоке: Тель-Авив-Амман-Бейрут.

Исследования группы под руководством Р. Флориды чрезвычайно важны с точки зрения понимания «объективной реальности» формирования новых основ территориальной структуры мировой системы в условиях глобализации. Ведь даже при узком страноведческом подходе выясняется колоссальная территориальная концентрация «социально-экономической массы» в крупнейших городских регионах (табл.). Только Топ-10 мегарегионов сосредотачивает 666 млн чел., или 10% всего населения мира, Топ-20 – уже 1,1 млрд чел., или 17% населения планеты, а во всех 40 мегарегионах проживает 1,5

млрд – 23% мирового населения! Первая десятка мегарегионов дает 42,8% мирового ВВП, 56% инновационных проектов и сосредотачивает 55,6% самых цитируемых ученых; Топ-20 – соответственно, 56,6%, 76% и 76,5%. В общей сложности на выделенные группой Р. Флориды мегарегионы мира приходится около 66% мирового производства ВВП и 86% всех запатентованных инноваций.

Табл. 1

Место мегарегионов в мировом развитии, 2000 г.

Топ-группа мегарегионов	Удельный вес мегарегионов в мире (%):			
	Население	ПРКО	Инновационные патенты	Цитируемые ученые
Топ-10	10,5	42,8	56,6	55,6
Топ-20	17,0	56,6	76,0	76,5
Топ-40	23,2	66,0	85,6	88,3

Составлено по [10].

Нами только поставлен ряд далеких от своего решения научных проблем современной геоурбанистики и мирового хозяйства в контексте процесса глобализации в географическом контексте. Уже сегодня очевидно, что, по сути, весь мир, включая таких экономических гигантов как США, Западная Европа и Азиатско-Тихоокеанский регион, «держится» прежде всего на нескольких мегарегионах, или, может быть, глобальных городских регионах? Видимо, объемное по смысловой нагрузке понятие глобализации и новое видение роли городов, а также процесса регионализации, может открыть географии путь к более полному пониманию проблем бытия современного мира.

Список литературы

1. Валлерстайн И. Типология кризисов в миросистеме // Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. СПб., 2001. – С. 109–130.
2. Глобальный город: теория и реальность / Под ред. Н.А. Слуки. – М.: Аванглион, 2007. – 243 с.
3. Город в контексте глобальных процессов / Под ред. И.И. Абылгазиева, И.В. Ильина, Н.А. Слуки. – М: издательство московский университет, 2011. – 446 с.
4. Перцик Е.Н. Геоурбанистика. – М.: Академия, 2009. – 432 с.
5. Слука Н.А. Геодемографические феномены глобальных городов. Смоленск, 2009. – 317 с.
6. Слука Н.А. Градоцентрическая модель мирового хозяйства. – М.: Пресс-Соло, 2005. – 168 с.
7. Федоров Г.М., Корнеевец В.С. Трансграничные регионы в иерархической системе регионов: системный подход // Балтийский регион. 2009. № 2. – С. 32–41.
8. Грчић М., Слука Н. Глобални градови. Београд, 2006. – 207 с.
9. Beaverstock J., Smith R., Taylor P. A Roster of World Cities // Cities. 1999. N16 (6).
10. Florida R. The Rise of the Mega Region – Toronto: The Martin Prosperity Institute, 2007.

11. Florida R. Who's Your City?: How the Creative Economy Is Making Where to Live – N. Y.: Basic Books, 2008.
12. Freidmann J. The World City Hypothesis // Development and Change. – 1986. – № 4. – P. 12–50.
13. Hall P. The World Cities. L., 1966.
14. Megaregions: Planning for Global Competitiveness / ed. by C. L. Ross. – Washington: Island press, 2009.
15. Sassen S. The global city: strategic site/new frontier // Globalization. – 2001. – N 503. – P. 32–58.
16. Scott A. Global City-Regions: Trends, Theory, Policy. Oxford, 2001.
17. Scott A. Regions and the World Economy: The Coming Shape of Global Production, Competition and Political Order. Oxford, 1998.
18. Taylor P. World City Network: A Global Urban Analysis. L., 2004.
19. The 2008 Global Cities Index // Foreign Policy. October 15, 2008.
20. The 2009 Global Power City Index. T., 2009.
21. Wallerstein I. The Modern World-System. Vol. I–III. Academic Press, 1974–1989.
22. Berg N. Megaregions and Megaproblems // Mode of access: <http://www.planetizen.com/node/39414>
23. Population growth in cities // World Urbanization Prospects: The 2001 Revision. – N.Y.: United Nations, 2002. – P. 88–105.
24. <http://www.america2050.org/> - офіційний сайт проекту «America 2050».
25. <http://www.lboro.ac.uk/gawc/> - офіційний сайт Globalization and World Cities Research Network.

УДК 911.3

Іщук Г. П., к.е.н., проф.
НАСБ України

ОПТИМІЗАЦІЯ ПРОПОРЦІЙ ПРАЦЕЗДАТНОГО ТА НЕПРАЦЕЗДАТНОГО НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Розглянуто питання доцільності впровадження накопичувальної системи пенсійного забезпечення громадян країни, проаналізовано і аргументовано основні фактори, що вплинули на необхідність переходу до даної системи в сучасних умовах. Основна увага приділяється дослідженню ролі пенсійного страхування і його використання в накопичувальних програмах при формуванні національної пенсійної системи.

The necessity of pension stocker system implementation for Ukraine's citizens is disclosed. The basic factors that influence on current pension system transition and development are analyzed and argued. The role of pension insurance as well as its usage in pension stocker programs that develop national pension system is explored.

Вступ. Постановка проблеми. Як свідчить демографічна тенденція через сорок років кожен працюючий в Україні буде змушений забезпечувати не

тільки себе, а й двох пенсіонерів. Через це потрібні екстрені реформи пенсійної системи. Віхою у розвитку пенсійної системи України є 1991 р. - створення Пенсійного фонду, запровадження сплати страхових внесків на виплату пенсій. У 1999 році розмежовано джерела фінансування пенсій за різними програмами між бюджетом Пенсійного фонду та держбюджетом. У 2000 році започатковано персоніфікацію відомостей про сплату страхових внесків, а також набрав чинності Закон „Про загальнобов”язкове державне пенсійне страхування”, яким передбачено створення трьох рівнів пенсійної системи. У 2006 році чисельність учасників недержавного Пенсійного фонду збільшилася вдвічі рік до року, сума його активів зросла утричі - до 128 млн. грн. У 2007 році запроваджено коефіцієнт підвищення пенсії у зв’язку зі зростанням середньої заробітної плати в галузях економіки. У 2008 р. - збільшено вартість одного року страхового стажу, відновлено диференціацію пенсій для більшості пенсіонерів, а у 2009 р. - призупинено підвищення прожиткового мінімуму, що безпосередньо впливає на розмір пенсій. Питання вибудови та обґрунтування необхідності трирівневої пенсійної системи в Україні потребує подальшого ретельного і комплексного опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Заслуговують уваги дослідження вітчизняних вчених, це – Е.Лібанова, Н.Надточій, Н.Внукова, В.Грушко, Б.Зайчук, С.Юрій, О.Гаряча, В.Ульянов, О.Залетов, М.Шаповал, М.Шаварина.

Серед зарубіжних дослідників відмітимо В.Шахова, А. Соловйова, Г.Мак-Таггарта, М.Вінера, М.Волгіна, М.Вона.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Мета статті - розкрити актуальність проведення пенсійної реформи в Україні, ключову роль в якій відіграє формування і функціонування пенсійного страхування. У сучасних перманентно фінансово-кризових умовах вирішення цієї проблеми є особливо актуальним і відповідно до прийнятої урядом Концепції подальшого проведення пенсійної реформи потребує поглибленого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Тема своєчасної виплати пенсій активно та періодично експлуатується, адже близько 14 млн. пенсіонерів України - найактивніша частина електорату. Фінансово-економічна криза, що проходила в країні, не позначилась на їх доходах, оскільки доходи Пенсійного фонду з січня по червень 2009 р. перевищили планові на 21%. Пенсійний фонд досі виплачує пенсії без затримок і в повному обсязі, його дефіцит покривається у ручному режимі, проте робити це стає дедалі складніше. Видатки цього фонду зростають з кожним роком. Якщо в 2004 р. вони становили 36,2 млрд. грн., то у 2009 р. вони сягнули 164 млрд. грн. Водночас збільшуються і дотації, які цей фонд отримує з держбюджету - з 5,9 млрд. грн. (16,3% доходів фонду) у 2004 р. до 48 млрд. грн. (29,8%) у 2009 р. У 2009 р. дефіцит бюджету Пенсійного фонду перевищив 13 млрд. грн., а його виплати сягнули рекордної позначки – 84,6%

доходів держбюджету (16,5 %). За два-три роки бюджет Пенсійного фонду може зрівнятися з бюджетом держави.

Акумулювати доходи Пенсійного фонду стає дедалі складніше. За даними Держкомстату на 1 січня 2009 р. в Україні на 1000 працездатних осіб припадало понад 650 непрацездатних, зокрема близько 400 пенсіонерів (майже 40% населення). Причому якщо у 2009 р. кількість 18-річних майже на 120 тис. перевищувала кількість чоловіків віком 60 років і жінок віком 55 років, то в 2010 р. пенсіонерів на 20,7 тис. більше, ніж молоді, в 2011 р. - буде більше на 114 тис., в 2014 р. - на 168 тис. Пенсії отримують практично всі громадяни, які досягли пенсійного віку, але не кожен працездатний працює офіційно. За даними Держкомстату, з 20,5 млн. працюючих українців лише близько 15,5 млн. сплачують внески до Пенсійного фонду.

Проблеми з виплатами пенсій виникнуть вже наприкінці 2009 року. Причина тривіальна: заморожений прожитковий мінімум у зв'язку з економічною кризою може бути збільшений, що призведе до автоматичного збільшення пенсій. Нагадаємо також, що рік тому пенсії підвищили, а точніше здійснили їх перерахунок на новій зарплатній базі зі збільшенням оцінки кожного року стажу. За висновками фахівців Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ останніми роками в Україні під кожні вибори нестримно зростали пенсії і зарплати, а разом із ними надходження до Пенсійного фонду.

Очевидно, що надалі навантаження на Пенсійний фонд зростатиме, при цьому вже неможливо збільшити його доходи за рахунок підвищення ставки відрахувань із фондів оплати праці підприємств (основне джерело надходження фонду). Ця ставка і без цього є однією з найвищих у світі – 33,2%, що провокує „конвертацію” зарплат. На 2010 р. фонд оплати праці підприємств становив в найкращому разі 276 млрд. грн., тоді як у розрахунках Кабінету міністрів України фігурувала інша сума – 313 млрд. За даними Пенсійного фонду, третина найманих працівників щомісяця декларує доходи, що не перевищують мінімальної заробітної плати, відповідно вони та їхні працедавці платять мінімальні внески.

Вирішити проблему наростаючого дефіциту Пенсійного фонду можна двома шляхами: стимулювавши зростання зарплат або підвищивши рівень зайнятості. Передусім потрібно забезпечити адекватну оплату праці, вивести зарплати з тіні, скоротити категорії працівників, які мають право на достроковий вихід на пенсію. Тим часом уряд намагається мінімізувати розрив між доходами і видатками Пенсійного фонду за рахунок спрощенців і трудових емігрантів. Нагадаємо, постанова №366 від 14.04.2009 року зобов'язала підприємців, які користуються спрощеною системою оподаткування, здійснювати додаткові відрахування до Пенсійного фонду. Іншою постановою № 236 від 05.03.2009 року роз'яснено, як стати платниками внесків до Пенсійного фонду трудовим мігрантам. Обидва ці документи мають

рекомендаційний характер. Навіть за умови підвищення зайнятості та легалізації зарплат без системних реформ у середньостроковій перспективі пенсійній системі загрожують перманентні кризи аж до краху. За даними Інституту демографії та соціальних досліджень НАНУ нині на 10 українців, які працюють припадає дев'ять пенсіонерів, а через 40 років їх буде 14. У ЄС проблему вирішили введенням трирівневої пенсійної системи солідарної, обов'язкової накопичувальної та добровільної накопичувальної, органічно перерозподіливши відповідальність за забезпечену старість людини між державними роботодавцями і самими найманими працівниками. Як бачимо, у нашій країні пенсійна реформа заблокована, зате з подачі МВФ вже затверджено підвищення пенсійного віку, зокрема для жінок і чоловіків.

Щороку КМУ збільшує дотування Пенсійного фонду з держбюджету. Проте, на нашу думку, робити це потрібно не тільки до чергового підвищення виплат, а й для уведення другого і третього рівнів пенсійної системи, що сприятиме припливу інвестицій в економіку. На думку одних експертів, запровадження в країні обов'язкової накопичувальної складової системи підвищить довіру громадян до третього рівня – недержавних пенсійних фондів (НПФ). На думку інших дослідників обов'язкове страхування стимулюватиме легалізацію зарплат. Якщо молодь в країні рідко думає про пенсію, треба щоб частина відрахувань з фондів оплати праці накопичувалася на персональних рахунках, тоді вона зацікавиться в отриманні „білої” зарплати”. Хоч частина вітчизняних експертів вважає, що пенсійна система безнадійно застаріла, однак її реформа в умовах перманентної кризи може підірвати й без того хиткий бюджет Пенсійного фонду.

Досі трирівнева пенсійна система (солідарна, обов'язкова накопичувальна і добровільна) давала розвиненим країнам змогу вирішити проблему матеріального забезпечення громадян похилого віку в умовах старіння населення і чітко розподілити відповідальність за гарантування гідної старості між державою, роботодавцем і самим найманим працівником. В Україні проводять пенсійну реформу уже десяток років і поки що практично безрезультатно. Система пенсійного забезпечення в нашій країні на 99,99% солідарна. Її розробив канцлер Німеччини Отто фон Бісмарк ще в 1889 році. Суть цієї системи полягає в тому, що наймані працівники та їх роботодавці здійснюють обов'язкові відрахування на забезпечення осіб, які досягли пенсійного віку. Пропорції працездатного населення і пенсіонерів у Німеччині того часу дали змогу зробити ставку внесків до Пенсійного фонду на рівні 1,5 % заробітної плати. Пізніше солідарну систему ввели більшість країн світу. Довгий час ставки відрахувань залишалися незначними, проте поступово кількість пенсіонерів зростала, а чисельність працездатного населення зменшувалася. Проблема дефіциту пенсійних коштів спочатку вирішували, збільшуючи пенсійні відрахування. У 80-х роках ставки внесків до Пенсійного фонду у деяких країнах сягнули 30% і бізнес почав відходити в тінь. Щоб

зменшити навантаження на підприємців, влада почала підвищувати пенсійний вік, але це допомогло лише на деякий час. У 1990-х роках стало очевидно, що пенсійна система у вигляді лише солідарної складової існувати не може. Було придумано нову, трирівневу систему. Відповідальність за пенсійне забезпечення першого рівня (солідарного) взяла на себе держава, гарантуючи людям похилого віку мінімальний обсяг виплат. Другий рівень – обов’язковий накопичувальний – передбачав акумуляцію коштів на рахунках найманих працівників у спеціальній держустанові (зокрема за рахунок роботодавців). А добровільну накопичувальну складову системи (третій рівень) було створено для охочих самостійно відкладати гроші в недержавні фонди. У тій чи іншій формі трирівнева система працює майже у всіх розвинених країнах.

В Україні запровадженню такої системи мало сприяти ухвалення Закону України „Про обов’язкове державне пенсійне страхування” (набрав чинності з 01.01.2004 року), що передбачав уведення другого рівня з 2007 року. Проте досягти цього на практиці не вдалося. Зокрема, закон передбачав, що на особові рахунки найманих працівників має перераховуватися до 7% коштів від фондів оплати праці підприємств. При цьому ставка відрахувань до Пенсійного фонду (солідарна складова) повинна була зменшитися з 33,2 до 26,2%, але держава відмовилася від цієї ідеї, щоб остаточно не підірвати бюджету Пенсійного фонду.

Щоправда, є низка моделей поступового і менш болісного для Пенсійного фонду введення другого рівня пенсійної системи. Пропонується, зокрема, на першому етапі ввести особові рахунки лише для рахунку громадян віком від 25 до 40 років. Також розглядається можливість зниження ставки відрахувань на обов’язкове пенсійне страхування з 7% до 3-4%. На думку експертів, якщо з 2012 р. ввести другий рівень тільки для сорокарічних (ім ще 20 років до виходу на пенсію, і вони зможуть накопичити кошти) та затвердити ставку на рівні 1%, то доходи цього фонду зменшаться лише на 700 млн. грн. Такі витрати для ПФ з бюджетом 2164 млрд. грн. мізерні, але це зрушило б реформу з мертвої точки.

Крім цього, введення другого рівня пенсійної системи сприяло б розвитку третього. Діяльність недержавних пенсійних фондів (НПФ) легалізовано вже протягом шести років. Проте українці не довіряють їх роботі - частка таких фондів у загальному обсязі пенсійних відрахувань не перевищує 0,01% . У країні зареєстровано 108 НПФ, з яких працює лише половина. Учасниками цих фондів є 489 тис. громадян, активи НПФ за підсумками 1 кварталу 2009 року становили лише 661 млн. грн. Щоправда НПФ вже здійснюють виплати з 2005 року до кінця 1 кварталу 2009 р. вже виплачено 40 млн. грн. пенсій - крапля в морі. „Слід ураховувати, що 96% внесків у НПФ роблять роботодавці. Навряд чи можна говорити про популярність таких фондів поміж населення.

На нашу думку, перешкоджає роботі НПФ і нерозвиненість вітчизняного фондового ринку. Крім цього, експерти проекту USAID вважають, що завершення пенсійної реформи приведе до припливу інвестицій в економіку,

але ринок цінних паперів до цього не готовий. Ми також вважаємо, що НПФ буде складно вибрати якісні інструменти інвестування.

Сьогодні уряд підвищив пенсійний вік для жінок з 55 до 60 років. П'ятирічну різницю між виходом на заслужений відпочинок чоловіка і жінки придумав Бісмарк для того, щоб не виникало ситуацій, коли чоловік вийшов на пенсію, а дружина працює (середньостатистична різниця у віці подружжя становила п'ять років). Сучасні жінки живуть довше чоловіків. У середньому жінки працюють 25 років, а пенсії отримують 23 роки. При цьому у зв'язку з більш раннім виходом на пенсію, розміри їхніх виплат менші, ніж у чоловіків.

Ще один напрям пенсійної реформи в Україні – перегляд пільг щодо дострокового виходу на пенсію, наприклад у чоловіків у віці 45 років. Якщо ці пільги зумовлені важкими умовами праці, експерти рекомендують державі не просто скасувати їх, а створювати професійні пенсійні фонди, які забезпечуватимуть дострокову виплату пенсій, приміром, шахтарям. Літні люди з простягнутою рукою - це картина, знайома жителям навіть найбагатших країн світу. До сьогодні людство не винайшло жодної пенсійної моделі, яка стовідсотково виключала б феномен бідності серед літніх людей.

Старіння населення є головним викликом для реформування пенсійних систем не лише в розвиненому світі, а й у країнах так званого третього світу. Додає проблем національним пенсійним системам і глобальна економічна криза. У першу чергу внаслідок неї постраждали пенсійні фонди, що інвестували свої кошти в акції приватних підприємств. За оцінками консалтингової фірми Mc Kinsey, з початку кризи приватні пенсійні фонди у всьому світі втратили близько 18% своїх капіталів.

Зіткнувшись з патовими ситуаціями в національній економіці деякі країни були змушені вжити невідкладних заходів. Так, уряд Ірландії використав на гасіння короткострокових фінансових зобов'язань майже половину активів Національного пенсійного резервного фонду. Уряд Аргентини взагалі націоналізував приватні пенсійні фонди, а британський парламент прийняв рішення про поступове підняття пенсійного віку. Сьогодні у Британії чоловіки виходять на пенсію у 65, жінки у 60 років. У 2020 р. пенсійний вік зрівняється для обох статей, а у 2046 р. підніметься до 68 років.

Економічні катаклізми спонукають реформаторів пенсійних систем переосмислювати набутий досвід і рухатися далі. Ще до початку кризи експерти Світового банку вказували країнам з nereформованими пенсійними системами на перспективність, так званої нефінансової пенсійної моделі з визначеним внеском (national defined contribution model). У поєднанні з персональними накопичувальними рахунками ця система може бути вдалою відповіддю на обидва нинішні виклики: і старіння населення, і періодичні кризи на фінансових ринках, що ставлять під удар приватні фонди. Польща, Німеччина, Латвія, Італія, Чехія – усі ці країни встигли запровадити різні варіанти цієї моделі ще до

кризи на початку 2000-х років. Вважаємо, що лише інноваційні моделі можуть врятувати пенсійні системи від колапсу, спричиненого старінням населення.

Нефінансова модель із визначеним внеском є модернізованим варіантом традиційної солідарної державної системи пенсійного забезпечення, що фінансується з податку на фонд заробітної плати. Цей податковий тягар ділять між собою працедавці, наймані працівники та державні службовці. Але, на відміну від традиційної системи, модель із визначеним внеском передбачає персоналізований підхід до встановлення пенсій. Останні прив'язані до розміру сукупних внесків працівника на свій персональний рахунок, які він зробив упродовж усієї кар'єри. Що більше років працюватиме і що кращу заробітну плату отримуватиме людина, то вищою буде її пенсія. У такій формулі неодмінно враховується тривалість життя після виходу на пенсію, тобто пізніший вихід на пенсію гарантуватиме вищу виплату. Пенсії пенсіонерам при цьому виплачують їхні сучасники, які працюють.

У 1999 р. у Польщі було проведено реформу під назвою „Безпека через плюралізм”. Її результатом стала трирівнева пенсійна система, що складалася з трьох стовпів: нефінансових персональних рахунків, фінансових персональних рахунків та добровільних накопичувальних рахунків. Усі три стовпи взаємно доповнюють і перестраховують один одного. Визначений внесок працівників на перший персональний рахунок у Польщі становить 12,22% заробітної плати, внесок на другий персональний рахунок – 7,3%. За прогнозами польських демографів, у період з 2002 по 2050 рік співвідношення між кількістю працівників та пенсіонерів у країні може зменшитися з 4 до 1,5. За таких змін державна система пенсійного забезпечення навіть у її інноваційній персоналізованій формі не зможе убезпечити літніх людей від бідності. Тому з кожним наступним поколінням все більшої уваги набувають другий і третій стовпи пенсійної системи.

„Боротьбу” зі старінням завжди успішно проводили в Німеччині. Її багатокomпонентна пенсійна система, як і польська, пропонує працівникам, крім державного пенсійного забезпечення, ще й можливість відкрити власний накопичувальний рахунок. Та якщо у Польщі відкриття таких рахунків є обов'язковим для всіх, хто народився після 31 грудня 1968 року, то в Німеччині ця справа добровільна. Наразі вони все ще не вельми популярні поміж німців, які звикли покладатися на свою найдавнішу в світі державну пенсійну систему. Однак вона почала помітно розладнуватися. Ще наприкінці 1980-х років німецькі економісти підраховали, що в разі збереження тодішніх темпів старіння населення у 2035-му внески до пенсійного фонду мають сягнути 40% зарплати (якщо уряд не знижуватиме гарантованих пенсійних виплат).

Німецькі фахівці почали бити на сполох, як наслідок - 1990 -ті і початок 2000-х пройшли в цій країні під знаком пенсійних реформ. Фактично німецька система державного пенсійного забезпечення є еквівалентом не фінансової моделі з визначеним внеском. У чинній формулі розрахунку пенсії німці беруть

до уваги співвідношення між кількістю працюючих та кількістю пенсіонерів, обсяг внесків і стаж. У німецькій моделі розмір пенсії залежить від кількості набраних умовних балів, які нараховуються відповідно до стажу й щорічного доходу працівника. Загалом німецька пенсійна система проектувалася таким чином, щоб утримувати в певному коридорі як коефіцієнт заміщення (зарплат пенсіями), який до 2022-го мав би перевищувати 67%, так і розмір встановленого внеску, що до цього самого року мав би сягнути 22% зарплати. Навіть за оптимістичними прогнозами Світового банку, ні те, ні інше не є реальним у країні, населення якої невпинно старіє.

Досвід Німеччини і Польщі вчить головного: серйозне реформування пенсійної системи можливе лише в довгостроковій перспективі. Цей процес потрібно цілковито звільнити від політизації та популізму. Польща взялася за реформування своєї пенсійної системи, коли остання вже цілком збанкрутіла і кожен рік її функціонування у нереформованому стані невпинно збільшував дефіцит пенсійного фронду. Однак за допомогою ЄС та Світового банку їй вдалося виплутатися з цієї скрути. Україні зробити це буде значно важче.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Проведені дослідження показали, що для ефективного проведення пенсійної реформи необхідно формувати оптимальну національну пенсійну систему, впроваджувати обов’язкову накопичувальну систему і розвивати її в добровільній формі через недержавне пенсійне забезпечення. Солідарна система, що працює за принципом утримання пенсіонерів наступним працюючим поколінням можлива лише при розширеному відтворенні населення (працездатних поколінь). Натомість маємо тенденцію до старіння населення в країні – понад 30% сьогодні складають особи пенсійного віку. Результати дослідження механізмів реалізації права на пенсію показали переваги принципів страхування над принципами забезпечення.

На найближчу перспективу практична діяльність НПФ в Україні передбачає інвестування коштів громадян у різні фінансові інструменти. За даними аналізу інвестиційного портфеля більшості НПФ у 2008 році, проведеного ДКЦПФР, він включав: депозитних коштів - 56,3%, облігацій – 27,3%, акцій – 9%, банківських металів – 3,7%, нерухомості – 1%. Це досить сприятлива інвестиційна картина збільшення вартості грошових ресурсів, що важливо в умовах прояву інфляційних процесів.

Список використаних джерел:

1. Концепція подальшого проведення пенсійної реформи . Розпорядження КМУ від 21.10.2009 р. № 1113 // Пенсійний кур’єр.- №44(338) від 30.10. 2009 р.
2. Близнюк В. Соціальні наслідки впровадження та розвитку накопичувальної пенсійної системи// Вісник ПФУ.-2009.-№6.-с. 26-27.
3. Грушко В. Пенсійна система України. Нач.посіб.-К.:Кондор.-2006.- 336с.
4. Ломанов І. Додаткове пенсійне страхування//Вісник ПФУ.-№3.2009.-с.20-23.

5. Морозова О. Міжнародні стандарти побудови пенсійної системи // Вісник ПФУ.-2004.№12.- С. 17-18.
6. Ніколаєнко В. Три кроки до забезпечення старості // Вісник ПФУ.-2009. -№10. -с. 24-25.
7. Путінцев А. Накопичувальну систему слід впроваджувати якнайшвидше // Вісник ПФУ.-2009.-№3.-с.12-13.
8. Рудик В. Необхідність впровадження та розвитку накопичувальної системи в сучасній пенсійній моделі України та роль в ній пенсійного страхування. „Формування ринкових відносин в Україні”. -К.: НДЕІ. Зб. наукових праць №3 (106). - 2010. - с.202-207.
9. Ткаченко Л. Вплив демографічних процесів на розвиток системи пенсійного забезпечення в Україні// Вісник ПФУ.-2008.-№4. -с.24-27.
10. Ульянов В. Питання накопичення // Вісник ПФУ.-2009.-№6.-с.20-21.
11. Юрій С.І., Шаварина М.П., Шаманська Н.В. Соціальне страхування. Підручник. -К.: Кондор.-2004.- 464 с.

УДК 911.3

Мезенцева Н.І., к.г.н., доц., **Мостова І.О.**, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВПЛИВ РИНКУ ПРАЦІ НА ДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ, МІГРАЦІЇ ТА РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ РЕГІОНУ

Обґрунтовано основні наукові категорії, методологічні підходи і принципи суспільно-географічного дослідження ринку праці регіону. Розкрито напрями та можливі варіанти взаємовпливу ринку праці, природного відтворення населення, трудових міграцій та розселення населення в регіоні.

The basic scientific categories, methodological approaches as well as principles of human-geographical investigations of the region labor market are substantiated. The trends and forms of interaction of labor market, natural increase, labor migration and settlement patterns in the region are revealed.

Вступ. Постановка проблеми. Сучасні трансформації та тенденції соціально – економічного розвитку в Україні вимагають нових підходів щодо аналізу та оцінки територіальної організації життєдіяльності населення. У цьому зв'язку особливої актуальності набувають теоретико-методологічні підходи до дослідження соціально-економічних явищ і процесів. Суспільно-географічне теоретико-методологічне бачення дослідження регіональних ринків праці розширює предметне поле ґрунтового вивчення галузевих і територіальних аспектів їх функціонування, дає можливість проаналізувати причинно-наслідкові взаємозв'язки між демографічною складовою, розселенням населення, трудовими міграціями та ринком праці регіону різного ієрархічного рівня. Саме тому важливість теоретико-методологічного забезпечення суспільно-географічних досліджень регіональних ринків праці є незаперечною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постійну увагу теоретичним проблемам ринку праці приділено у працях відомих українських вчених С. Бандура, Т. Заяць, Е. Лібанової, С. Мочерного, Ю. Пахомова, І. Петрової, В. Петюха, О. Устенко. Щодо суспільно – географічних досліджень, варто зазначити роботи О. Хомри, Л. Семів, М. Логвина, У. Садової, дисертаційні дослідження О. Левади “ Суспільно – географічні основи формування та функціонування регіонального ринку праці сільської місцевості (на прикладі Запорізької області)”, О. Безпалої “ Особливості розвитку ринку праці Столичного суспільно – географічного району ”, В. Сайчука “Регіональний ринок праці Хмельницької області: суспільно-географічне дослідження та прогноз”.

Формування цілей, постановка завдання. Метою написання даної роботи є визначення теоретичних підходів та методологічних засад суспільно-географічного дослідження регіональних ринків праці з точки зору їх впливу на природне та механічне відтворення і розселення населення.

Виклад основного матеріалу. Під *ринком праці* ми розуміємо соціо-економіко-географічний простір, в межах якого діє сукупність відносин між роботодавцями та найманцями в процесі купівлі-продажу товару робоча сила, встановлюється попит і пропозиція на цей товар.

Ринок праці характеризується компонентною, територіальною та організаційно-управлінською структурою. Компонентними складовими ринку праці є *пропозиція робочої сили, попит на робочу силу та ціна робочої сили*. Співвідношення попиту і пропозиції на ринку праці визначає його кон'юнктуру. Вона обумовлена багатьма чинниками, серед яких основними є рівень соціально-економічного розвитку території, галузева структура господарства, рівень життя і якість життя населення.

Територіальна структура ринку праці характеризується площинними елементами і включає світовий, субрегіональний, національний, регіональний та локальний ринки праці.

Світовий ринок праці — це сукупність відносин, що виникають між державами з приводу узгодження попиту та пропозиції світових трудових ресурсів, умов формування робочої сили, оплати праці та соціального захисту працівників. Сучасними тенденціями розвитку світового ринку праці є його глобалізація, посилення міграційних процесів та зростання ролі його регулювання.

Субрегіональний ринок праці – це сукупність відносин з питань працевлаштування та оплати праці працівників між країнами-сусідами певного регіону.

Національний ринок праці як сукупність економічних, трудових і соціальних відносин формується в межах держави і визначається її законодавством.

Регіональний ринок праці – це просторова структура, обмежена адміністративно-територіальними кордонами держави, складовими частинами якої є попит, пропозиція та ціна робочої сили в регіоні. В межах регіонального ринку праці функціонують державні органи його управління та регулювання. Тобто, регіональний ринок праці є важливою складовою національного ринку праці та відрізняється динамізмом, особливостями формування, розподілу, використання робочої сили, соціально – трудових відносин, зовнішніми і внутрішніми зв'язками та можливостями вирішення соціальних проблем.

Регіональний ринок праці включає впорядковану сукупність локальних ринків праці. Під *локальним ринком праці* ми розуміємо найнижчу ланку ієрархічної структури національного (державного) ринку праці. Локальний ринок праці охоплює компактну територію та формується на основі мережі поселень, що об'єднані між собою виробничими зв'язками, системою обслуговування, транспортною сіткою, системою інформації.

Чинники формування регіонального ринку праці можна об'єднати в наступні групи:

- група *демографічних чинників*, що включає особливості природного руху населення, статеву-вікову його структуру, чисельність населення та кількість працездатного населення тощо;
- група *соціально-економічних чинників*, що включає рівень соціально-економічного розвитку регіонів, рівень їх конкурентоздатності, галузеву структуру економіки, рівень і якість життя населення, трудові міграції, можливості відновлення працездатності робочої сили тощо;
- група *освітньо-культурних чинників*, що включає рівень освіти та кваліфікації працівників, набутий досвід, загальний рівень культури, ментальність, ставлення до праці, можливості підвищення кваліфікації та перекваліфікації працівників тощо.

Основними індикаторами функціонування ринку праці є рівні зайнятості та безробіття, попит на робочу силу та рівень оплати праці. Для державного регулювання ринку праці визначається сукупність заходів щодо створення умов для максимально можливої зайнятості населення та підвищення продуктивності його праці. Залежно від стану економіки та ситуації на ринку праці державне регулювання зайнятості передбачає здійснення активних та пасивних заходів.

Активні заходи регулювання зайнятості на ринку праці передбачають збільшення попиту на робочу силу, підвищення її конкурентоздатності, забезпечення оптимального галузевого і територіального розподілу працівників. Пасивні заходи регулювання зайнятості зводяться до виплати допомоги по безробіттю.

Новий підхід до вирішення проблеми зайнятості сформульований в «Білій книзі про зростання, конкурентоспроможність і зайнятість: виклики й шляхи для входження в XXI століття» країн Євросоюзу, де сказано, що вищим

пріоритетом регулювання ринку праці має стати стимулювання створення нових робочих місць. Відповідно цьому на сесії Європейської ради в Брюсселі в 1993 році в стратегії зайнятості було виділено такі основні напрямки дій: вдосконалення системи освіти та професійної підготовки; організаційна перебудова роботи на рівні окремих підприємств; зниження непрямих витрат на робочу силу; ефективне використання державних фондів, створених для вирішення проблем безробіття; реалізація спеціальних програм з метою професійної підготовки молоді.

Соціальні процеси активно взаємодіють між собою та впливають на інші суспільні відносини. Так, розподіл населення територією України, що склався протягом тривалого історичного періоду, є важливим фактором формування працересурсного потенціалу та розвитку ринку праці. Він впливає на формування галузевої і територіальної структури господарства, які визначають попит на робочу силу, зайнятість чоловіків і жінок, зумовлюють трудові міграції населення.

Вплив ринку праці на розселення населення проявляється у розвитку агломераційних утворень. Формування людності поселень і їх систем за нинішніх умов значно залежить від кон'юнктури на ринку праці. Ціна робочої сили за ринкових умов є суттєвим чинником зосередження у населених пунктах підприємств і організацій, а отже і робочих місць. У разі відсутності у місцях проживання населення достатньої розвинутої сфери прикладання праці, їх мешканці стають трудовими мігрантами.

Створення нових високотехнологічних інноваційних виробництв тяжіє не лише до великих міст з розвинутою виробничою і соціальною інфраструктурою, а й до системи поселень, розміщених у зоні їх впливу. Саме тому спостерігається ситуація відпливу населення з сільських поселень та малих міст у більш перспективні великі міста і, як наслідок, відбувається зменшення кількості сіл та селищ міського типу. Однак, цінність села як місця проживання та праці, на думку І.Гудзеляк має регіональні відмінності. Так для сільських жителів західної частини України село має значно більшу цінність як місце проживання, ніж для жителів південного сходу. Важливим чинником на думку вченої є також і вік населення. Сільська молодь відносно швидко адаптується до міського середовища, а люди для людей похилого віку переїхати у місто психологічно досить складно, тому що у них сформувався стійкий стереотип способу життя, зміна якого може мати негативні психологічні та фізичні наслідки [1].

Рівень життя населення залежить від обсягу і асортименту виробництва товарів і послуг та можливості задовольнити споживчі потреби населення. Саме тому міграційний приплив населення в обласні та районні центри зумовлений поряд з іншими чинниками тим, що в них є можливість задовольнити більшість матеріальних та духовних потреб.

Якщо регіон тривалий час зберігає тенденцію до скорочення чисельності населення, зменшення обсягів виробництва товарів і послуг, то все це позначається на ринку праці скороченням попиту на робочу силу, зниженням її освітньо-кваліфікаційного рівня.

Отже, з врахуванням демографічних, соціально-економічних передумов та кон'юнктури на ринку праці зміни в системі розселення в регіонах проявляються за такими основними напрямками: скорочення або збільшення чисельності населення міст, зокрема скорочення в малих і середніх за людністю містах, а збільшення – у великих; скорочення чи збільшення чисельності населення сільської місцевості; зменшення чи збільшення кількості сільських населених пунктів; зменшення або збільшення густоти населення регіону.

Мобільність працездатного населення є однією із складових ринку праці і вона полягає в готовності частини працездатного населення мігрувати з метою працевлаштування на робочі місця з більш привабливими умовами праці та проживання. На нинішньому етапі функціонування регіональних ринків праці міграційний чинник має значний вплив на їх функціонування. Він визначає їх специфіку, послаблює негативні прояви безробіття як на окремих регіональних, так і локальних ринках праці.

В умовах соціально-економічних трансформацій масштабним є відтік працездатного населення з моноспеціалізованих міст, основу господарської діяльності яких визначають одне чи декілька промислових підприємств та місцевостей сільськогосподарської спеціалізації. Така ситуація на окремих локальних та регіональних ринках праці сприяє посиленню впливу міграційного чинника на їх функціонування.

Одним із наслідків впливу зовнішніх трудових міграцій на функціонування ринку праці є втрата кваліфікації працівниками-мігрантами. Особи з високим рівнем професійної підготовки через нелегальний характер працевлаштування і досить часто невисокий рівень знань мови країни, де вони працевлаштовуються, виконують малокваліфіковану роботу. Це стосується працівників освітньої сфери, медичного обслуговування, фахівців з інженерних та технічних спеціальностей. Водночас частина трудових мігрантів за кордоном набувають досвіду трудової діяльності і накопичують капітал для підприємницької діяльності в країні, з якої вони походять.

Ще однією з причин посилення взаємозв'язку міграційного чинника та функціонування регіонального ринку праці є низький рівень оплати праці. За результатами численних соціологічних досліджень близько 80% учасників трудових міграцій не мали постійної роботи в Україні, більше 10 % перебували в неоплачуваних відпустках.

Негативний вплив трудових міграцій найгостріше проявляється на локальному рівні у розрізі окремих населених пунктів. Це породжує цілий ряд негативних явищ, що проявляються у деформації вікової структури населення,

високому навантаженні на одного працюючого, зростанні нерегламентованої зайнятості.

Отже, взаємозв'язок між ситуацією на ринку праці, міграційним рухом та системою розселення існує безпосередньо. Безробіття є значною мотивацією для внутрішніх і зовнішніх міграцій економічно активного населення. Міграції, як внутрішні, так і зовнішні, сприяють зменшенню кількості жителів певного поселення. В результаті цього воно втрачає свій адміністративний статус і може навіть, з часом, зникнути як таке. В свою чергу чисельно збільшуються поселення передмість.

Однак слід зазначити, що в умовах ринкової економіки ринок праці виконує регулюючу функцію: трудові ресурси переміщуються із менш соціально-економічно розвинених регіонів в економічно і соціально більш привабливі регіони. Регіони, які мають несприятливі умови для соціально-економічного розвитку, ще більше занепадають.

Встановлення причинно-наслідкових зв'язків між міграційними і розселенськими процесами та функціонуванням ринку праці потребує уточнення і врахування територіальних аспектів організації використання трудових ресурсів. Регіони України внаслідок об'єктивно існуючих територіальних відмін у рівні та спеціалізації господарської діяльності характеризуються певними особливостями організації працересурсного потенціалу та розвитку ринку праці. Це створює передумови для функціонування регіонального ринку праці як відносно відособленого механізму з системою зв'язків з іншими регіональними утвореннями.

Отже, простежується причинно-наслідковий зв'язок між міграційними та розселенськими процесами і функціонуванням ринку праці. Тобто трудова міграція, густота населення та зайнятість тісно пов'язані та здійснюють вплив на працересурсний потенціал регіонів і їх господарські комплекси. Цей вплив може бути позитивний та негативний. Позитивний вплив виявляється в наступному: внутрішні трудові міграції сприяють вдосконаленню кон'юнктури регіональних та локальних ринків праці; внутрішні і зовнішні міграції сприяють розвитку людського потенціалу через набуття досвіду роботи та підвищення кваліфікації; в результаті трансформації розселенської системи та трудових міграцій посилюються процеси урбанізації території. Одночасно кон'юнктура ринку праці має і негативний вплив на розселення та міграції населення, що проявляється в нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів, рівня життя та доходів населення, диференціації в оплаті рівнозначної за кількістю і якістю праці робочої сили, "зникненні" окремих поселень та зміні регіональних та локальних систем розселення.

Основними методологічними принципами суспільно-географічного дослідження взаємовпливу ринку праці, розселення населення та демографічної ситуації є принципи територіальності, комплексності, регіональної цілісності, системності, мультиплікативної дії.

Принцип територіальності передбачає вивчення просторової диференціації досліджуваних явищ. Його сутність полягає в тому, що кожному соціально-економічному явищу властиві своя територіальна організація і відповідно організований простір. Комплексність передбачає відображення усіх складових розвитку регіону в їх взаємозв'язку і взаємовпливі. Регіон як частина географічного простору характеризується цілісністю природного середовища, господарства і населення. Принцип регіональної цілісності передбачає що регіон розглядається як цілісна система, елементи якої взаємодіють. Принцип системності розглядає об'єкти як складні динамічні системи. До основних системних ознак належать цілісність, структурність, ієрархічність, множинність опису кожної системи. Одним із суттєвих є принцип мультиплікативної дії, сутність якого у територіальному аспекті виявляється у взаємозв'язку і залежностях між центром і периферією. Із зростанням відстані від центру чи транспортних магістралей, як опорного каркасу території, соціальні процеси все більше набувають негативних ознак. Це проявляється у показниках природного відтворення населення, трудових міграціях, напруженості на ринку праці та інших соціальних явищах.

При суспільно-географічному дослідженні взаємовпливу ринку праці, розселення населення, трудових міграцій та демографічної ситуації використовуються різні підходи: діалектичний, системно-структурний, територіальний та психологічний. Діалектичний підхід передбачає, що вивчаючи те чи інше явище у функціонуванні ринку праці, слід розглядати його в генезисі, враховувати зв'язки з іншими складовими. Сутність системно-структурного підходу полягає у комплексному дослідженні складних об'єктів, дослідженні їх як єдиного цілого з узгодженим функціонуванням усіх елементів і частин. Територіальний підхід ґрунтується на дослідженні певного явища у просторі відносно інших об'єктів і явищ. Психологічний підхід пояснює поведінку людей в процесі життєдіяльності, розкриває мотиви, думки та соціальні установки.

Висновки та перспективи подальшого розвитку. Отже, соціальні явища і процеси мають тісні взаємозв'язки в регіоні. Чим вищий рівень безробіття в регіоні, тим вищі показники внутрішньої та зовнішньої міграції і, як результат, відбуваються суттєві трансформації демографічних показників, які ведуть до трансформацій у системі розселення. Ця модель характерна для більшості регіонів України і є одним із можливих варіантів взаємозв'язків і взаємовпливу різних складових. Такі взаємозалежності можуть мати різні напрямки та варіанти подальшого розвитку. Саме цьому і будуть присвячені наступні дослідження з даної проблематики.

Список використаних джерел:

1. Гудзеляк І. Географія населення : Навчальний посібник / І. Гудзеляк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.

Гаєвська Н. С., асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ ПОШИРЕННЯ БІДНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЛУГАНСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

Розглянуто актуальність, характеристику та вплив соціальних факторів на бідність населення. На прикладі Луганської області проаналізовано вплив стану здоров'я та освітнього рівня населення на його бідність.

The essence of social factors influence on population poverty is disclosed. The influence of health status and education level on population poverty in Lugansk Region is explored.

Вступ. Постановка проблеми. Бідність – це стан особи (населення), обумовлений матеріальними нестатками, обмеженими можливостями задоволення основних потреб достатнього способу життя, що є загальноприйнятим для певної соціальної спільноти. Поширення бідності населення супроводжується негативним розвитком основних складових його життєдіяльності, серед яких: погіршення стану здоров'я, зниження тривалості життя та професійно-освітнього рівня, обмеження економічної активності, що, у свою чергу, призводить до поглиблення демографічної кризи, зниження якості людських ресурсів, ускладнення соціально-економічного розвитку, посилення соціального напруження в суспільстві.

Для України подолання бідності населення вже давно стало одним із стратегічних завдань на шляху забезпечення прогресивного та збалансованого розвитку країни. Незважаючи на певні досягнення, нагальною потребою лишається удосконалення державної політики, спрямованої на зменшення масштабів поширення бідності в країні. Ефективність дій держави в цьому питанні залежить від того, наскільки будуть враховані „місцеві” особливості. Оскільки будь-який регіон (країна) не виступає монолітом, а є сукупністю територій (районів, поселень) зі специфічними комбінаціями факторів формування бідності, виникає потреба в застосуванні суспільно-географічного підходу, як такого, що дозволяє вивчити проблему бідності населення цілісно та системно, відносно місцевих умов розвитку території.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бідність населення широко досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями. У численних публікаціях представлені теоретико-методологічні підходи щодо статистико-математичних розрахунків та оцінки, аналізу структури та окремих механізмів виникнення цього явища. Не лишаються поза увагою й географічні аспекти бідності. Нагальна потреба вивчення просторових складників бідності спонукає

науковців не географічного профілю проводити відповідні дослідження (див. праці В. І. Добренькова, Е. М. Лібанової, Б. Г. Тукумцева, О. О. Разумова, Н. М. Рімашевської, Г. І. Чепурко, Л. М. Черенько, П. І. Шевчука, М. О. Ягодкіної та ін.). Проблема бідності не знайшла належного відображення в працях суспільно-географів, але наукова цінність цих праць є беззаперечною. Так, на особливу увагу заслуговують роботи Т. Ю. Богомолової, О. О. Лаптевої, Н. І. Мезенцевої, І. Г. Мельник, О. А. Корякіної, О. О. Черкашиної, О. У. Хомри [1; 5 – 8; 12; 13] та деяких інших. Наразі актуальним лишається суспільно-географічний аналіз виявлення просторових відмінностей поширення бідності за її факторами, вивчення особливостей формування бідності населення в регіонах різного типу.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Поширення бідності є складним процесом, розуміння якого потребує врахування впливу великої кількості факторів (як у їх сукупній взаємодії, так і прояву окремо кожного з них), що характеризуються постійно мінливими параметрами в залежності від конкретних просторово-часових умов. Серед багатьох факторів бідності особливе значення мають соціальні фактори.

Метою нашої статті є вивчення регіональної специфіки, територіальної диференціації окремих соціальних факторів та виявлення їх впливу на бідність населення Луганської області. Слід зазначити, що тривалий час (2001 – 2008 рр.) Луганщина виділялася найвищими в Україні показниками рівня бідності населення, і лише у 2009 р. відбулося суттєве покращення рейтингу області на фоні зниження рівня добробуту населення інших регіонів.

Виклад основного матеріалу. Вивчення різних літературних джерел дозволяє впевнитися в неоднаковій інтерпретації поняття „соціальні фактори” представниками різних наук, що цілком зрозуміло. У будь-якому разі, це – складне поняття, змістовне наповнення якого виступає у вигляді комплексу взаємопов’язаних характеристик населення. У контексті проблеми бідності, найважливішими з характеристик, що визначають поведінку людей та їхні можливості отримувати доходи, є здоров’я, освітній та професійно-кваліфікаційний рівень, вік та стать, шлюбно-сімейний статус, ментальність, мобільність тощо.

Здоров’я населення розглядається нами як стан повного фізичного, психічного, соціального благополуччя людей, що здійснюють свою життєдіяльність у межах певної суспільно-територіальної системи. Здоров’я населення як фактор бідності слід розглядати в таких аспектах: по-перше, як фізіологічну та духовну здатність громадян забезпечувати високий рівень продуктивності праці, а відтак – і трудових доходів; по-друге, як можливість не відволікатися від трудового процесу на лікарняні або догляд за хворими; по-третє, як важливу складову структури витрат населення.

Протягом останніх 10-15 років відбувалось „падіння” фізичного, психологічного й соціального здоров’я працездатного населення Луганщини.

Офіційна статистика демонструвала зростання захворюваності за більшістю класів хвороб приблизно до 2000 р., після чого спостерігалось суттєве покращення показників. Разом із тим, такий „позитив” останніх років, як убачається, частково нівелюється зменшенням кількості звернень населення до закладів охорони здоров'я. Ймовірними причинами цього є зубожіння населення, погіршення рівня обслуговування й, частково, комерціалізація медичних послуг (у тому числі елементарних), утворення розгалуженої системи аптек, що сприяє поширенню практики самолікування тощо. Збільшення кількості приватизованих медичних послуг для тих, хто може їх собі дозволити, іноді в рамках формально державних медичних закладів, спричинило зміщення пріоритетів на користь лікування „хвороб достатку”, а не „хвороб бідності” [9, с. 29].

Підтвердженням наявних проблем із здоров'ям населення є зростання у 2009 р., порівняно з 1990 р., коефіцієнтів смертності: від хвороб системи кровообігу – у 1,8 раза, від хвороб органів дихання – у 1,3 раза. У 2010 р. за чисельністю осіб на 100 тис. населення з уперше встановленим діагнозом „розлади психіки та поведінки внаслідок уживання наркотичних та інших психоактивних речовин” Луганська область посідала перше місце, за захворюваністю на алкогольні психози – десяте місце, за захворюваністю на активний туберкульоз („хвороба бідних”) – п'яте місце серед 27 регіонів України. Високий рівень захворюваності населення Луганської області в умовах комерціалізації системи охорони здоров'я – це додаткові витрати, що суттєво погіршують матеріальне становище домогосподарств.

Важливим індикатором оцінки стану здоров'я з позиції зменшення матеріального достатку працюючого населення є стан їх тимчасової непрацездатності. За даними Державної служби статистики, у 2010 р. чисельність штатних працівників, які були відсутні на роботі через тимчасову непрацездатність, у Луганській області була однією з найвищих серед регіонів України та становила 52,8%, вищі значення цього показника були зафіксовані лише в Донецькій області (55,5%). Проблемність ситуації полягає в тому, що на теперішній час на більшості підприємств (установ та організацій) не передбачена оплата лікарняних. За таких умов через тимчасову непрацездатність працівник лишається свого заробітку, що загрожує йому та його сім'ї бідністю.

Одним із головних факторів погіршення стану здоров'я населення, зокрема працюючого, у Луганській області виступає високий рівень травматизму на виробництві. Причинами цього є надлишок виробничих потужностей у традиційних індустріальних видах економічної діяльності старого освоєння, які відрізняються високим ступенем зносу та невідповідністю світовим стандартам за технічними характеристиками. В Україні переважна більшість підприємств старопромислових галузей експлуатуються без реконструювання понад 20 років [11, с. 141]. На Луганщині, порівняно з іншими

регіонами України, найбільше штатних працівників працює в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам. Станом на 31 грудня 2009 р. питома вага працівників у обліковій чисельності штатних працівників, які працювали в таких умовах, становила на Луганщині 46,8%, тоді як середнє значення цього показника для України дорівнювало 27,8%.

Незадовільне техніко-технологічне оснащення підприємств важкої промисловості в регіоні спричиняє високий рівень виробничого травматизму. Так, за даними офіційної статистики, Луганська область (нарівні з Донецькою областю) протягом 1990 – 2010 рр. стабільно посідала лідерські позиції в рейтингу регіонів України за чисельністю потерпілих від травматизму, пов'язаного з виробництвом. Так, у Луганській області рівень виробничого травматизму за станом на 2010 р. становив 34 особи на 10 тис. працюючих, тоді як середнє значення цього показника в Україні було 12 потерпілих на 10 тис. працюючих, тобто в 2,8 раза нижче. Внаслідок високого рівня травматизму на виробництві, через незадовільний стан здоров'я, із числа зайнятих вилучається значна частка працівників, знижується їхня здатність до праці та можливість отримання доходу від трудової діяльності, що свідчить про зростання ризику поширення бідності. Аргументом на користь цього є виявлений шляхом кореляційного аналізу достатньо тісний зв'язок між показниками рівня виробничого травматизму та розміром середньомісячної номінальної заробітної плати в Луганській області (для двох рядків чисел він становив 0,656 для 2010 р.).

Слід зазначити, що компенсаційні виплати, які призначаються працівникам, потерпілим від травматизму на виробництві, для лікування та матеріальної підтримки членів їхніх сімей, сплачуються невчасно. За таких умов у домогосподарстві потерпілого працівника статті витрат зростають, грошова частка сукупних доходів знижується, що збільшує чисельність бідних. Станом на 2010 р. в Україні потерпілим від травматизму, членам сімей та утриманцям померлих заборговано 328,7 тис. грн., при цьому 15,8% (51,7 тис. грн.) боргів припадало на Луганську область.

Збереження високого рівня бідності в регіоні зумовлює й високий рівень інвалідизації населення. Уразливість осіб з інвалідністю до збідніння є очевидною. Відсутність належного забезпечення робочими місцями, спеціально пристосованими для праці осіб з інвалідністю, позбавляють цю частку населення можливості реалізовувати трудовий потенціал. Разом із тим, рівень соціального забезпечення є недостатнім для задоволення основних життєвих потреб на мінімально необхідному рівні споживання і не покриває статті витрат на медичні послуги та ліки. Наявність у сім'ї осіб з інвалідністю суттєво знижує рівень матеріального достатку. Крім того, для догляду за особою, за умов тяжких форм її інвалідності, один зі членів сім'ї, як правило, вимушений відмовлятися від роботи.

Станом на 2010 р. у Луганській області на 1000 осіб наявного населення приходилося 45 осіб з інвалідністю, що було значно меншим ніж для України в цілому (53 особи з інвалідністю на 1000 осіб наявного населення). Разом із цим, простежувалася значна неоднорідність за цим показником на внутрішньорегіональному рівні. У 2010 р. показники рівня інвалідизації населення серед регіонів області варіювалися від 31 до 55 осіб з інвалідністю на 1000 осіб наявного населення. Найбільша питома вага осіб з інвалідністю була характерною для Марківського, Білокуракінського, Станично-Луганського та Кремінського районів. Наявність значної чисельності інвалідів у цих регіонах певним чином визначається демографічними процесами старіння населення. На це вказує значне переважання в структурі населення осіб у віці, старшому за працездатний, які є однією із соціально-уразливих категорій за ризиком збідніння. Такі тенденції свідчать про формування локалізованих у територіальному відношенні осередків бідності пенсіонерів, на що слід звертати увагу під час розроблення регіональних заходів подолання бідності.

Рівень освіти – це соціально-економічна категорія, що характеризує ступінь освіченості дорослого населення. У широкому розумінні цього слова освіта – це реалізована людиною здатність до вищої, творчої діяльності. Особи з вищою освітою менше піддаються ризику збідніння, ніж особи із середньою освітою або взагалі неосвічені, що підтверджують численні дослідження [3, с. 64; 10, с. 66 – 67].

Підготовка працівників, які за загальноосвітнім, професійно-кваліфікаційним, культурним рівнем відповідають вимогам сучасного виробництва та розвитку суспільства, є необхідною передумовою забезпечення якісного відтворення робочої сили [15, с. 73]. Вища освіта, з одного боку, розширює спектр робочих місць, створює зацікавленість роботодавців у збереженні та використанні кваліфікованих працівників, з іншого – підвищує конкурентоспроможність працівників на ринку праці, визначає порівняно високий рівень заробітків протягом їхнього життя, дає більше можливостей отримувати персоніфіковані умови оплати праці тощо [2, с. 110]. Останнє безпосередньо впливає на можливість отримувати трудові доходи.

Для кожного регіону характерні історично сформовані особливості зайнятості спеціалістів, що визначаються концентрацією наукомістких, високотехнологічних або інших виробництв; рівень розвитку науки, науково-технічного й технологічного обслуговування; своєрідність функціонування соціального комплексу (освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство, торгівля); певна концентрація апарату управління; ступінь активності фінансово-кредитної сфери [4, с. 93].

На формування освітньо-кваліфікаційного рівня працездатної частки населення Луганської області, як і всього Донбасу, вплинули такі фактори, як: спеціалізація праці, в історичному аспекті – освітянська й міграційна політика радянського уряду (спрямована на забезпечення в будь-який спосіб потужних

промислових підприємств кадрами, яких постійно не вистачало), на сучасному етапі – комерціалізації освіти й некерованість отримання населенням освіти щодо реальної потреби ринку праці у фахівцях, міжрегіональна й міждержавна міграція населення [14, с. 187].

Найбільш достовірні дані про освіту населення отримують за матеріалами переписів населення. Результати Всеукраїнського перепису населення 2001 р. засвідчили тенденцію до підвищення рівня освіти населення Луганської області, зростання чисельності осіб, які мають вищу й повну загальну освіту. Чисельність населення, яке мало вищу та повну загальну середню освіту, складала 1568,2 тис. осіб, що перевищило відповідний показник, зафіксований переписом населення 1989 р., на 12,7%.

Підвищення рівня освіти в цілому було характерне як для міського, так і для сільського населення. За даними перепису 2001 р., чисельність осіб, які мали повну вищу освіту, у розрахунку на 1000 осіб населення вказаного віку, збільшилася в порівнянні з даними перепису 1989 р. в містах на 31,1%, у селах – на 61,1%. Відповідну динаміку мав показник чисельності осіб із повною загальною середньою освітою, підвищення становило в містах 29,5%, у селах – 47,6%.

Позитивну динаміку підвищення освітнього рівня в Луганській області протягом 2000 – 2010 рр. підтверджують також зростання значень показників: майже у 2,0 рази – чисельності студентів, які навчалися у ВНЗ III – IV рівнів акредитації (з 202 осіб до 385 осіб на 10 тис. населення); у 2,3 рази – чисельності підготовлених аспірантів (з 93 до 223 осіб); у 2,3 рази – чисельності підготовлених докторантів (з 6 до 14 осіб).

Незважаючи на позитивну динаміку підвищення рівня освіти населення та наявність значної кількості середніх і великих міст, промислова Луганщина (з культом важкої фізичної праці) відрізняється нижчим, порівняно з іншими регіонами України, рівнем освіти, але більшою часткою інженерно-технічних кадрів. Як показав Всеукраїнський перепис населення (2001 р.), міське населення Луганської області за рівнем освіти посідало останнє місце серед міського населення інших регіонів України. На 1000 осіб міського населення у віці 10 років і старше в регіоні припадало 309 осіб із вищою освітою, тоді як середній показник міського населення в Україні становив 379 осіб. Найбільш освіченими є населення у віковій групі 50 – 54 років, а також у групах 35 – 39 років, 40 – 44 років, 45 – 49 років. У 2001 р. у Луганській області з 1485,5 тис. населення в працездатному віці 30,5% закінчили професійно-технічні навчальні заклади.

Як зауважують фахівці, особливо відчутно впливає на ризик бідності родини рівень освіти голови домогосподарства. Оскільки головою господарства частіше виступає особа, яка є найбільшим постачальником ресурсів, тобто приносить найбільший дохід [3, с. 63]. З огляду на це, слід зауважити, що Луганська область характеризується однією з найменших в Україні часткою

працівників, які мають вищу освіту. Станом на 2010 р. у загальноукраїнському рейтингу за цим показником область була шостою знизу після Київської (50,7%), Чернігівської (51,8%), Житомирської (52,4%), Донецької (52,8%) та Запорізької (53,0%) областей (53,2% працівників Луганської області мали вищу освіту). Розподіл працівників із вищою освітою за освітніми рівнями суттєвих відмінностей не має, що підтверджують такі значення: 26,2% працівників регіону мали неповну та базову вищу освіту (в 2010 р.), та 27,0% – повну вищу освіту.

Негативність цього факту для Луганської області підсилюється з огляду на внутрішньорегіональні відмінності розподілу працівників із вищою освітою (рис. 1.). Розподіл працівників, які мають повну вищу освіту, за адміністративно-територіальними регіонами області, з одного боку, підтверджує зв'язок „освіта – доходи”, а, з іншого, відображає низьку кореляцію цього зв'язку та більше пов'язується з особливостями соціально-економічного становища регіонів, їх спеціалізацією та демографічною ситуацією. Так, наприклад, відносно більша концентрація працівників із вищою освітою в північних агропромислових районах області, порівняно з промисловими районами півдня, скоріше пояснюється соціально-економічною кризою сільських територій, обмеженістю в них сфери прикладання праці (що загрожує безробіттям) з одночасно високою часткою дітей у структурі населення. За таких умов академічна освіта має переваги порівняно з альтернативою безробіття. Бідні батьки сільських територій, намагаючись допомогти своїм дітям подолати стан бідності, віддають останні заощадження на освіту своїх нащадків. Однак невідповідність професійної структури випускників попиту на професії, що склався на ринку праці, та низький рівень оплати праці в агропромислових галузях виробничого комплексу та бюджетних видах економічної діяльності не сприяють підвищенню рівня добробуту населення цих територій.

Разом із тим, успішність функціонування промислових галузей спеціалізації господарського комплексу та попит на працівників із повною вищою освітою на ринку праці м. Сєверодонецька, Рубіжного, Алчевська сприяють підвищенню рівня освіти працівників, підкріплюючись можливостями отримання високих доходів від трудової діяльності.

Стосовно більшості інших високоурбанізованих регіонів Луганської області слід відмітити наступне. На жаль, необхідність навчання й професійної підготовки (не кажучи вже про „освіту протягом усього життя” як реальну необхідність в епоху глобалізації) не сприймається значною частиною населення старопромислових регіонів області, зорієнтованого на високу оплату за важку працю в шахті, у домні, у цехах прокатного стану, ранній вихід на пенсію та інші соціальні пільги або на працю в неформальному, малоефективному секторі. Такий стан речей не лише гальмує структурну перебудову економіки регіону, ускладнює інноваційний розвиток традиційних і

появу нових наукоємних галузей [14, с. 187], а й сприяє закріпленню в регіоні високого рівня бідності.

Рис. 1. Рівень освіти працівників за містами та районами Луганської області в 2010 р.

Рівень освіти, безперечно, має свій вплив на формування й поширення бідності населення в Луганській області, що виявляється у втраті можливості гідного працевлаштування та високого рівня оплати праці. Але неузгодженість рівня підготовки кадрів із вимогами ринку праці, відсутність пристойної оплати праці відповідно рівню освіти та кваліфікації, відсутність гарантії гідного працевлаштування знижують вихідне значення дії цього фактора на майновий стан населення.

Висновки й перспективи подальших розвідок. Таким чином, соціальні фактори бідності в Луганській області вносять суттєві корективи (позитивні або негативні) у структуру, рівень бідності та географічні особливості її поширення. Розроблення ефективних шляхів підвищення рівня життя населення регіону є

неможливим без урахування дії соціальних факторів. Само по собі зростання валового внутрішнього продукту та покращення інших економічних показників у країні не веде автоматично до розв'язання проблеми злиденності та бідності. Остання потребує комплексного підходу з урахуванням усього блоку соціально-економічних факторів.

Список використаних джерел

1. Богомолова Т. Ю. Бедность в современной России: масштабы и территориальная дифференциация / Т. Ю. Богомолова, В. С. Тапилина // ЭКО. – 2004. – № 11. – С. 41 – 56.
2. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудова відносини / О. А. Грішнова. – К. : Знання, 2004. – 536 с.
3. Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / За ред. Е. М. Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2009. – 184 с.
4. Дудников С. В. Проблемы перспективной подготовки кадров / С. В. Дудников, В. В. Коновалов // Народонаселение. – 2003. – № 4. – С. 91 – 97.
5. Корякина Е. А. Экономические основы государственной политики преодоления бедности в Российской Федерации : Дис. ... канд. экон. наук : 08.00.05 / Елена Анатольевна Корякина. – Ростов н/Д, 2004. – 198 с. – Режим доступа: <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/77460.html>.
6. Лаптева Е. А. Географический анализ проблем бедности в крупнейших и малых городах России // Вестник Московского ун-та. – Сер. 5. География. – 2004. – №3. – С. 39 – 44.
7. Мезенцева Н. І. Суспільно-географічне дослідження формування середнього класу в Україні / Н. І. Мезенцева, О. М. Гнатюк, В. М. Андріянова, В. О. Мороз // Економічна та соціальна географія : наук. зб. / [Ред. кол.: С. І. Ішук (відп. ред.) та ін.], – 2011. – Вип. 62. – С. 169 – 177.
8. Мельник І. Г. Територіальні особливості формування бідності в регіоні (на прикладі Луганської області) / І. Г. Мельник // Географія і сучасність: зб. наук. пр. нац. пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. – 2008. – Вип. 20. – С. 50 – 63.
9. От трансформации – к обществу для всех: региональный доклад о человеческом развитии / Региональное бюро ПРООН по странам Европы и СНГ. – Братислава, 2011. – 132 с.
10. Разумов А. А. Бедность в современной России / А. А. Разумов, М. А. Ягодкина. – М. : Формула права, 2007. – 336 с.
11. Снеговая Е. Ю. Формирование стратегии диверсификации экономики старопромышленных регионов: проблемы и направления / Е. Ю. Снеговая // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 3. (Т. 2.) – С. 141 – 144. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vchnu_ekon/2010_3_2/141-144.pdf.
12. Хомра О. У. Бідність в Україні: оцінки, наслідки, специфіка характеристик в монофункціональних містах / О. У. Хомра. – Режим доступу: <http://www.democracy.kiev.ua/publications/collections.php?conference=3§ion=17&article=197>
13. Черкашина О. А. География бедности на Юге России (Факторы, особенности, приоритеты преодоления) : дис. ...канд. геогр. наук : 25.00.24 / Ольга Алексеевна Черкашина. – Ростов н/Д, 2003. – 215 с. РГБ ОД, 61:04-11/46-3. – Режим доступа : <http://www.lib.ua-ru.net/diss/cont/129019.html>.
14. Чикіна Ю. Ю. Характеристика трудового потенціалу регіону (на прикладі Луганської області) / Ю. Ю. Чикіна, І. Г. Мельник // Регіональні географічні дослідження України та суміжних територій : збірник наукових праць / Відп. ред. Ю. О. Кисельов. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 220 с.
15. Шевчук П. І. Соціальна політика : 2-е вид./П. І. Шевчук. – Львів: Світ, 2005. – 400 с.

ДЕМОГЕОГРАФІЧНА СИСТЕМА РЕГІОНУ ЯК ОБ'ЄКТ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розкрито поняття демогеографічної системи регіону як об'єкта суспільно-географічного дослідження. Обґрунтовано необхідність використання комплексного підходу до дослідження демогеографічних процесів у регіоні. Показано функціонально-компонентну структуру ДГС. Наведені основні етапи та методи дослідження ДГС регіону.

The essence of regional demo-geographic system (RDS) as an object of socio-geographic investigations is disclosed. The usage of complex approach to investigations demo-geographic processes in the region is substantiated. The functional-component structure of DRS is shown. The main stages as well as methods of RDS investigations are explored.

Вступ. Постановка проблеми. Для сучасного етапу розвитку нашої країни актуальними є демогеографічні проблеми, котрі стосуються різних аспектів життєдіяльності населення. Зокрема серед них можна виділити наступні проблеми кількісного та якісного відтворення населення: зниження рівня народжуваності, зростання показників смертності, невисока тривалість життя, деформація вікової структури, диспропорція балансу трудових ресурсів та інші.

У суспільно-географічному вивченні особливостей розвитку населення невід'ємною рисою розуміння його проблем є об'єднуюча роль території, врахування місцевих умов та факторів, передбачення наслідків їх впливу. Тому досить важливим є виділення та вивчення територіальних спільностей людей, які об'єднуються демогеографічними зв'язками та схожістю регіональних умов природного та механічного руху населення зокрема і демогеографічного процесу в цілому.

Територіальний зріз життєдіяльності населення може бути детально вивчений завдяки комплексному підходу до проблеми. Вивчення демогеографічної системи регіону дозволяє комплексно без відриву від реальної соціально-економічної ситуації оцінити потенціал та проблеми населення конкретної території та дає можливість здійснювати ефективне науково обґрунтоване управління нею.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основна теоретична та практична база демогеографії розкрита в роботах В.О.Джамана, І.М. Дудника, Т.В.Панасенко, С.С. Мохначука, Ю.А. Пивоварова, О.У. Хомри, М.І.Фащевського, деякі аспекти функціонування ДГС висвітлені в працях

С.О.Ковальова, Н.Я.Ковальської, А.Є.Слуки, Е.М.Лібанової, А.І.Доценка та ін. Проблеми деяких регіональних демогеографічних систем знайшли своє відображення в наукових доробках Н.М.Паньків, О.М.Перхач, Н.І.Прицюк, Т.В.Тарасенко.

Суспільно-географічні аспекти вивчення структури населення висвітлені у працях О.Г.Топчієва, А.І.Доценка, В.О.Джамана, І.М.ї.Дудника та ін.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Всебічне, комплексне вивчення демогеографічної ситуації та демогеографічних процесів в регіоні є запорукою отримання об'єктивної інформації про проблеми населення, яка є вихідною точкою для пошуків шляхів їх вирішення. Ціллю статті є розкриття поняття демогеографічна система регіону, а також висвітлення підходів до її вивчення.

Виклад основного матеріалу. При вивченні демогеографічної обстановки в регіоні перш за все необхідним є виділення та вивчення територіальних спільностей людей, які об'єднуються демогеографічними зв'язками та схожістю регіональних умов природного та механічного руху населення зокрема і демогеографічного процесу в цілому. Комплексне вивчення цих зв'язків та відношень стає можливим завдяки використанню системного підходу, що дозволяє розглядати будь-який суспільно-географічний об'єкт як систему (множину взаємопов'язаних об'єктів – елементів системи – яка утворює певну цілісність, новий об'єкт).

Відомо, що термін “комплекс” походить від латинського *complexus*, що означає “зв'язок”, “сполучення”, закономірне поєднання, сукупність предметів, явищ або властивостей, які утворюють єдине ціле, особливу єдність з оточуючим середовищем [3]. Як правило кожен досліджуваний комплекс є елементом комплексу більш високого рівня; елементи будь-якого досліджуваного комплексу, в свою чергу, виступають як комплекси більш низького рівня.

На нашу думку, *демогеографічна система регіону* – просторове утворення, основою якого є територія регіону і яке складається з територіальних спільностей людей, а також тих, зв'язків, відношень, елементів географічного середовища, котрі забезпечують життєдіяльність та кількісне і якісне відтворення населення регіону.

ДГС властиві найістотніші ознаки системи:

- взаємний зв'язок тіл (елементів, частин, компонентів елементів, частин, компонентів), які утворюють систему;
- суперечливий характер взаємодії між взаємопов'язаними елементами;
- якісна відмежованість взаємопов'язаних частин від зовнішнього середовища. [2]

Демогеографічна система це утворення, якому властива якісно більш складна структура, ніж окремим його складових елементів. Системі властива

цілісність, яка проявляється у тому, що взаємодія її елементів породжує нову якість, а не зводиться до простого поєднання властивостей цих елементів. Важливою ознакою цілісності системи є її відносна стійкість, яка характеризується наявністю тісніших зв'язків всередині системи по відношенню до зв'язків з елементами зовнішнього середовища.

Дослідження ДГС регіону повинно складатися з декількох *послідовних етапів*:

- підготовка теоретико-методологічної основи дослідження. Розкриття суті ДГС регіону, виявлення її основних функціональних компонентів та системоформуючих зв'язків, формулювання конструктивних завдань, підбір методів дослідження;
- збір статистичної інформації щодо демографічної ситуації в регіоні та функціонування основних складових ДГС на сучасному етапі та у минулому;
- ретроспективний аналіз демогеографічних процесів та виявлення основних чинників, що впливають на демогеопроцеси в регіоні;
- покомпонентний аналіз функціональних складових ДГС, синтез отриманої інформації, загальна оцінка розвитку ДГС регіону;
- розробка науково обґрунтованого прогнозу демогеографічних процесів у регіоні, створення моделі функціонування ДГС у майбутньому;

Вивчення структури ДГС слід починати з виділення її основних елементів. Базовим елементом ДГС є людина. Серед похідних виділяються ті, що викликані діяльністю людини як виробника й споживача матеріальних благ і послуг та безпосередньо забезпечують процес її життєдіяльності. Інтегральним елементом ДГС можна вважати населений пункт як місце постійного проживання певної спільності людей, як територію, на якій відбуваються основні види життєдіяльності населення. [2]

На нашу думку, до похідних елементів ДГС регіону слід віднести підсистеми забезпечення фізичного здоров'я та духовного розвитку, підсистеми праце- та житлозабезпечення, підсистему обслуговування, які в свою чергу також поділяються на складові (*рис. 1.*). Необхідно виділити організаційно-управлінську підсистему, завдяки якій і можливе регулювання ДГС та забезпечення її стійкого розвитку.

Дослідження ДГС регіону повинно мати комплексний характер, тобто функціонування ДГС та її складових має розглядатися в тісному взаємозв'язку з певними типами господарства, структурою та рівнем розвитку сфери обслуговування населення, величиною та місцеположенням поселень, природноресурсними та природно-екологічними характеристиками конкретної території. Дослідження чинників, котрі впливають на формування демографічної ситуації в регіоні, може бути здійснене завдяки використанню факторного аналізу.

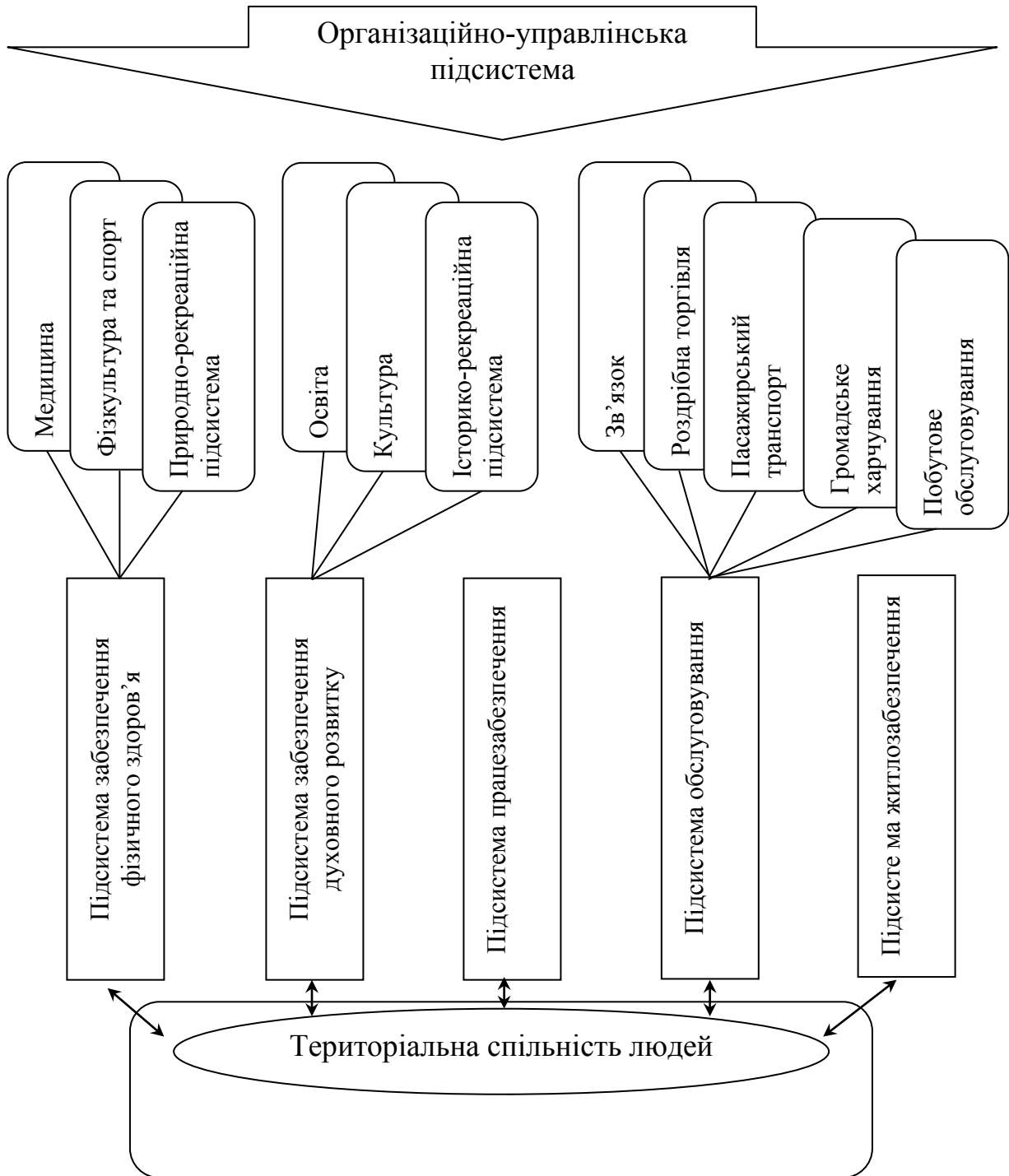

Рис.1. Функціонально-компонентна структура ДГС

Слід пам'ятати, що всі демогеографічні явища не є чимось сталим, а постійно розвиваються в часі. Більш того, реальна демографічна ситуація в значній мірі визначається подіями, що відбувалися в минулому.

Основною категорією при цьому є демогеографічний процес – закономірна просторово-часова зміна моментів (станів) розвитку

демогеосистеми, що відображається у взаємопроникненні та взаємозалежності різних виявів відтворення демогеографічної ситуації (за Дудником І.М.), це часовий розвиток населення на певній території, його кількісні та якісні зміни, загальний напрямок таких змін, зміни у просторовому розподілі населення, тенденції розселення (за Топчієвим О.Г.).

Важливою частиною досліджень є групування територій за типами демогеографічних процесів. Типи ДГП визначаються за співвідношенням загального приросту чи загального зменшення населення регіону. Доповненням до цього є графік демогеографічних процесів, на якому зображена динаміка головних показників руху населення протягом певного часу (бажано 10-15 років). Графік дає змогу чітко визначити загальну тенденцію динаміки населення – зростання, стагнація, зменшення, а також характеризувати темп, стабільність або варіативність такої тенденції.

Важливим напрямком в руслі історико-географічного підходу є поєднаний аналіз просторово-часового розвитку суспільно-географічних явищ, який здійснюється в основному за допомогою графічних методів.

Наприклад, зобразивши на одному графіку криву Лоренца для різних періодів, ми можемо простежити процес збільшення територіальної концентрації населення області. Виявити основні просторово-часові тенденції дозволяє також побудова серії карт зі спільною системою умовних знаків.

Покомпонентний аналіз функціональних елементів ДГС регіону включає в себе перш за все детальне вивчення особливостей територіальних спільностей людей: дослідження динаміки чисельності населення, параметрів кількісного відтворення (природного та механічного рухів населення), а також виявлення особливостей статеві-вікової структури населення регіону як інтегруючої ознаки демогеографічного розвитку. Крім цього необхідно також здійснити аналіз функціонування основних елементів похідних підсистем ДГС регіону.

Основною метою вивчення динаміки чисельності населення є встановлення стійких тенденцій та виявлення проблем, які повинні будуть цілеспрямовано вирішуватись в майбутньому. Відносно простим у користуванні та одночасно досить ефективним у досягненні поставленої мети є графічний метод, який дозволяє отримати загальне уявлення про характер зміни чисельності населення. Досить високу пізнавальну ефективність дає застосування статистичних показників: середньорічного приросту населення, коефіцієнту інтенсивності зміни абсолютного приросту населення, середнього абсолютного приросту населення. Ці показники дають змогу одержати кількісну оцінку інтенсивності зміни населення за тривалий період, дозволяють виявити відмінності в динаміці населення в розрізі сільської та міської місцевостей та в ДГС різних рівнів, а також вони є основою для прогностичних розрахунків.

Розрахунок показників народжуваності, смертності та природного руху населення дозволяє виявити тенденції відповідних процесів для сільського і міського населення, для відповідних типів населених пунктів. При цьому

істотне значення має кількісний вимір значення факторів, що впливають на показники природного руху населення.

Статевो-віковий склад не лише відбиває процеси відтворення населення в минулих періодах, а й становить основу для оцінки перспектив подальшого відтворення. Показники чисельності населення та його статевो-вікового складу є одними з основних в статистиці населення, тому аналіз цих показників становить основу дослідження демогеографічної ситуації в регіоні.

Статевो-віковий склад населення регіону є результатом дії багатьох факторів, як демографічних (народжуваності, смертності, міграційних процесів), так і тих, що на них впливають – історичних, соціальних, економічних. В свою чергу, зміни у статевो-віковому складі населення спричиняють зміни у природному та міграційному русі населення, впливають на процеси подальшого відтворення населення. Статевो-вікова структура є головним фактором, що визначає безпосередньо тип динаміки населення. Трансформації статевो-вікових пропорцій на певній території впливають на розвиток населених пунктів, ситуацію на ринку праці, загальне соціально-економічне становище в регіоні та, відповідно, вимагають введення змін в організаційно-управлінській системі (зокрема у системі соціального захисту населення, пенсійній політиці, системі освіти тощо).

Статевो-вікова структура є важливим аспектом дослідження демогеографічних систем. Аналіз часових тенденцій зміни співвідношення між віковими групами населення є необхідною умовою для розрахунку потенціалу відтворення населення. Територіальні відмінності у віковій структурі населення визначають на основі її типізації. Оскільки вікова структура є результатом сукупного впливу процесів природного і механічного руху, то її типи, інтегруючи дію цих процесів можуть виступати як узагальнюючі характеристики певної територіальної спільності людей. Критерієм виділення типів вікової структури є співвідношення між її основними групами: особами у допрацездатному, працездатному та післяпрацездатному віці.

При проведенні аналізу чисельності та складу населення за статтю та віком важливе місце належить графічним методам дослідження даних. Найбільш поширеними серед них є застосування гістограм (при зображенні конкретного населення), кривих розподілу (для теоретичного населення) та перетвореної гістограми – піраміди статевो-вікової структури населення.

Важливою складовою дослідження ДГС регіону є вивчення загального характеру та структури розселення населення на досліджуваній території.

Досліджуючи демогеографічну ситуацію в регіоні слід не забувати про інтегруючу роль території. Матеріальні умови життєдіяльності населення завжди територіальні, адже територія становить цілісну сукупність умов життя людей – природних, соціально-економічних, матеріально-технічних тощо. Реалізувати принцип територіальності в дослідженнях дає змогу хорологічний підхід, який передбачає розгляд суспільно-географічного об'єкту як простору,

заповнюваного предметами і явищами, локальні зв'язки між якими носять причинно-наслідковий характер.

До суспільних властивостей території належать ємність (її здатність вміщати деяку кількість об'єктів певного виду) та освоєність (ступінь залучення у суспільне виробництво та інтенсивність зміни природних властивостей під впливом людської діяльності), а також демографічні, соціальні та господарські властивості.

В демогеографічних дослідженнях використовують поняття демографічної місткості території, тобто такої максимальної чисельності населення, яке може проживати на певній території, задовольняючи найважливіші потреби за рахунок використання місцевих ресурсів. Цей показник може бути основою для визначення оптимуму населення на конкретній території.

Важливою частиною демогеографічних досліджень є демогеографічне районування (як компонентне, часткове так і комплексне).

Обов'язковою умовою дослідження є виділення подібних за показниками динаміки населених поселень чи територій, тобто здійснення типізації окремих поселень чи систем розселення за ознакою динаміки. Групування об'єктів за подібністю певних характеристик передбачає кластерний аналіз. Це один з методів класифікації, що передбачає поділ вихідної сукупності об'єктів на кластери (класи, групи). Складність задач кластерного аналізу полягає у тому, що реальні суспільно-географічні об'єкти є багатовимірними, тобто описуються не одним, а певною сукупністю параметрів, тому об'єднання в групи здійснюється у просторі багатьох вимірів.

Зміст, структура та специфіка дослідження ДГС зумовлює необхідність широкого застосування графічного та картографічного методів дослідження. Карти та графіки (діаграми) є з одного боку засобом пізнання складних просторово-часових закономірностей демографічних процесів, а з іншого – наочною ілюстрацією результатів виконаних досліджень та засобом їх узагальнення (синтезу). Значний пізнавальний та аналітичний потенціал мають наступні напрямки застосування: побудова графіків та серій карт динаміки демографічних процесів, що дозволяють побачити їх тенденції; побудова графіків залежності між кількістю поселень та їх людністю; побудова картодіаграм процесів природного відтворення, статеві-вікової структури, зайнятості населення тощо.

Однією з найважливіших складових демогеографічних досліджень є прогнозування. Демопросторові процеси з усіх суспільно-просторових характеризуються найвищим рівнем інерційності, тобто збереження протягом тривалого періоду часу стійкої тенденції інтенсивності їх зміни. Така інерційність обумовлюється уповільненою еволюцією структури населення. Одним з основних методів прогнозування демографічних процесів є метод перестановки віків. Компонентами таких прогнозних розрахунків є фактичний

статеві-віковий склад населення на базовий рік, передбачувані рівні народжуваності та смертності, тенденції міграції. Розрахунки здійснюються по періодах, що відповідають величині однієї вікової групи (звичайно один чи п'ять років) окремо в розрізі чоловіків та жінок. [4]

Демогеографічні дослідження мають бути спрямовані на виявлення проблем та пошук шляхів дієвої демографічної політики. Для ефективного управління територією області необхідно враховувати нерівномірність в розподілі показників розвитку ДГС адміністративних районів та вживати комплексних заходів по подоланню територіальних диспропорцій у розвитку всіх підсистем ДГС.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Об'єктивна взаємопов'язаність перебігу демографічних процесів в суспільстві з усіма об'єктами географічного середовища зумовлює необхідність використання комплексного підходу до їх вивчення, при цьому специфічним об'єктом дослідження виступає демогеографічна система регіону, яка в свою чергу є підсистемою суспільно-географічного комплексу.

Однією з найважливіших частин дослідження ДГС є виділення та покомпонентне вивчення всіх її підсистем, при цьому найбільшу увагу слід приділити дослідженню територіальних спільностей людей, які становлять системоформуючу основу будь-якої ДГС.

Комплексна оцінка розвитку окремих ДГС в свою чергу дозволяє здійснити їх порівняльну характеристику, є основою для подальшого прогнозування демографічного становища в регіоні, а також дозволяє розробити основні принципи ефективної регіональної демографічної політики.

1. Борисов В.А. Демография – М.: Издательский дом NOTABENE, 2001. — 272 с.
2. Дудник І.М. Низова демогеографічна система – Полтава: Полтавський відділ УГТ, 1996. – 200 с.
3. Іщук С.І. Розміщення продуктивних сил (Теорія, методи, практика). Вид. 4-е, доп. – К.: Європ. Ун-т, 2002. – 210 с.
4. Мезенцев К.В. Регіональне суспільно-географічне прогнозування – К., 2008. – Стр. 136
5. www.ukrstat.gov.ua – Державний комітет статистики України. Методологічні положення щодо статистичного аналізу чисельності та складу населення

УДК 911.3

Сайчук В. С., асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Лукомська С. І.,

Головне управління праці та соціального захисту населення

Хмельницької обласної державної адміністрації

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ БЕЗРОБІТТЯ НАСЕЛЕННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті визначено особливості суспільно-географічного аналізу регіонального безробіття; проаналізовано динаміку рівня безробіття населення

Хмельницької області за 2000-2009 роки (як за методологією МОП, так і зареєстрованого безробіття); проведено аналіз територіальних особливостей та тривалості зареєстрованого безробіття; визначено основні причини виникнення безробіття та особливості його регулювання.

The specific features of the human-geographic analysis in regional unemployment are disclosed. The dynamics of population unemployment in Khmelnytsky region at 2000-2009 years (as in the ILO and the registered unemployment) are analyzed. Analysis of local features and duration of registered unemployment is conducted. The basic causes of unemployment as well as peculiarities of its regulation are revealed.

Вступ. Постановка проблеми. Важливим етапом суспільно-географічного аналізу регіонального ринку праці є дослідження безробіття, яке, по-перше, призводить до виникнення дисбалансу на ринку праці та, по-друге, сприяє підвищенню активності і трудової мобільності населення.

Суспільно-географічний аналіз регіонального безробіття передбачає врахування демографічних, соціально-економічних, просторових, часових та організаційно-управлінських особливостей безробіття, які проявляються під впливом чинників територіальної організації регіонального ринку праці:

1. Демографічні особливості безробіття вказують на залежність між демографічними показниками та кількісними і якісними характеристиками безробітного населення (в даному відношенні особливо важливим при аналізі безробіття є врахування впливу чинника природного відтворення ресурсів праці та структури безробітного населення).

2. Соціально-економічні особливості вказують на залежність між рівнем соціально-економічного та культурного розвитку регіону і рівнем безробіття (зростання рівня безробіття відбувається як в умовах зростання економіки – за рахунок фрикційного безробіття, так і при спаді – структурне та циклічне безробіття).

3. Просторові (територіальні) особливості регіонального безробіття враховуються при аналізі даних показників на локальному рівні з урахуванням місцевої специфіки, при чому вирівнювання просторових диспропорцій процесу безробіття відбувається під впливом чинників територіальної мобільності робочої сили та якості трудових ресурсів. Оцінка просторових особливостей регіонального безробіття реалізується через районування, картографування, типізацію та групування територій за особливостями прояву даного процесу.

4. Часові особливості безробіття оцінюються шляхом врахування динаміки зміни даного процесу у часовому вимірі та побудови математичних і графічних моделей.

5. Організаційно-управлінська особливість безробіття вказує на можливість регулювання процесом безробіття та визначається результативністю роботи регіональних і місцевих управлінських структур.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові основи дослідження проблем безробіття на регіональному ринку праці розглянуто у працях С.Бандура, Д.Богині, В.Герасимчука, М.Долішнього, Е.Лібанової, Н.Мезенцевої, В.Онікієнка, В.Петюха та інших вчених. Водночас суспільно-географічний аналіз регіонального безробіття та його вплив на функціонування і розвиток регіонального ринку праці окремих регіонів вивчені недостатньо, тому проведення даного дослідження є важливим і його результати слід враховувати при реалізації державної політики у сфері зайнятості населення на рівні адміністративних областей.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даної роботи є:

- визначити особливості суспільно-географічного аналізу регіонального безробіття;
- проаналізувати динаміку рівня і абсолютних приростів рівня безробіття населення Хмельницької області за 2000-2009 роки (як за методологією Міжнародної організації праці (МОП), так і зареєстрованого безробіття);
- провести аналіз територіальних особливостей та тривалості зареєстрованого безробіття;
- визначити основні причини виникнення безробіття та особливості його регулювання.

Виклад основного матеріалу. Законом України «Про зайнятість населення» (ст. 2) визначено, що «безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи. Безробітними визнаються також інваліди, які не досягли пенсійного віку, не працюють та зареєстровані як такі, що шукають роботу» [2].

Безробітні у визначенні МОП – особи у віці 15-70 років (зареєстровані та незареєстровані в державній службі зайнятості), які: 1) «не мали роботи (прибуткового заняття)»; 2) «активно шукали роботу або намагались організувати власну справу впродовж останніх чотирьох тижнів, що передували опитуванню»; 3) були «готові приступити до роботи впродовж двох найближчих тижнів». До категорії безробітних відносяться також особи, які не шукають роботу через те, що вже її знайшли і мають домовленість про початок роботи через певний проміжок часу, а також проходять навчання за направленням державної служби зайнятості населення [59, с. 29-30].

Для аналізу та прогнозування безробіття використовують абсолютні (чисельність, тривалість та обсяги безробіття) та відносні (рівень та структура безробіття) показники. Основними з яких є: рівень безробіття; темп зростання чисельності безробітного населення; частка безробітних, що протягом 6-ти та більше місяців шукають роботу; співвідношення між працевлаштованими безробітними та тими, що потребують працевлаштування; частка

працевлаштованих жінок та молоді віком до 35 років; частка безробітних, що пройшли професійну підготовку та перепідготовку.

Використання цих та інших показників дасть можливість провести аналіз сучасного стану регіонального ринку праці та розробити шляхи його подальшого розвитку.

Основними джерелами отримання даних по безробіттю є статистична звітність на основі реєстрації безробітних у Державній службі зайнятості, розрахункові дані пропозиції на ринку праці та обстеження населення за їх економічною активністю. Досить важливе значення як джерела інформації про стан регіонального ринку праці належить узагальненням місцевих органів влади про стан виконання регіональних програм зайнятості та реалізацію на регіональному рівні державної політики у сфері зайнятості та на ринку праці. Інші джерела – узагальнені матеріали науково-практичних конференцій, семінарів, «круглих» столів, результати обстежень та соціологічних опитувань, тощо.

Офіційні статистичні дані, що є основою дослідження та аналізу легального ринку, не відображають реального стану речей в незареєстрованому сегменті ринку праці, а особливо в нелегальному та кримінальному. Тому для більш цілісного аналізу регіонального ринку праці необхідно застосовувати спеціально розроблені для даних цілей методики.

У 2009 році чисельність безробітного населення (розрахована за методологією МОП) в області в середньому становила 61,1 тис. осіб або 9,5% від чисельності економічно активного населення у віці 15-70 (10,6% економічно активного населення в працездатному віці). У порівнянні з 2008 роком чисельність безробітного населення зросла на 9,5 тис. осіб (на 18,4%), рівні безробіття економічно активного населення у віці 15-70 років та у працездатному віці відповідно зросли з 8,0% та 8,9% у 2008 році до 9,5% та 10,6% у 2009. Зростання рівня безробіття в області зумовлено спадом виробництва та призводить до загострення соціальної напруги і зростання обсягів трудової міграції та тіньової зайнятості.

Водночас, чисельність безробітного населення зареєстрованого у державній службі зайнятості у середньому за 2009 рік становила 25,0 тис. осіб (40,9% від чисельності безробітних за методологією МОП), що на 3,1 тис. осіб (14,2%) більше ніж у середньому за 2008 рік. Частка зареєстрованих безробітних у чисельності економічно активного населення працездатного віку у 2009 році становила 4,3% (у 2008 році – 3,8%), а у чисельності працездатного населення – 3,2% (у 2008 році – 2,8%).

Аналіз динаміки абсолютних та відносних показників безробіття (розрахованих з методологією МОП) проведено з 2000 року, що зумовлено особливостями статистичного обліку. За період з 2000 по 2009 рік відбулось скорочення чисельності безробітного населення області у працездатному віці на 27,8 тис. осіб або на 31,3%. За аналогічний період чисельність безробітного

населення працездатного віку зареєстрованого у державній службі зайнятості скоротилось на 3,1 тис. осіб або 11,0% (рис. 1).

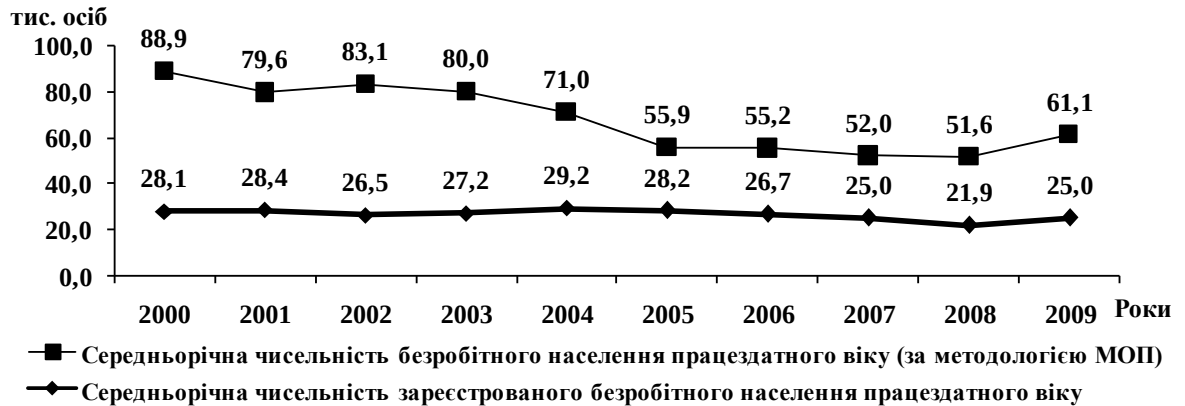

Рис. 1. Динаміка середньорічної чисельності безробітного населення Хмельницької області за 2000-2009 роки (побудовано за даними [3, 5, 6])

Рівень безробіття економічно активного населення у віці 15-70 років скоротився з 13,8% у 2000 до 9,5% у 2009 році, скорочення відносного значення рівня безробіття економічно активного населення в працездатному віці за даний період становило з 14,4% до 10,6%. Рівень зареєстрованого безробіття у розрахунку до економічно активного населення працездатного віку за даний період скоротився із 4,6% до 4,3%, а відносно чисельності населення в працездатному віці – з 3,6% до 3,2 (рис. 2).

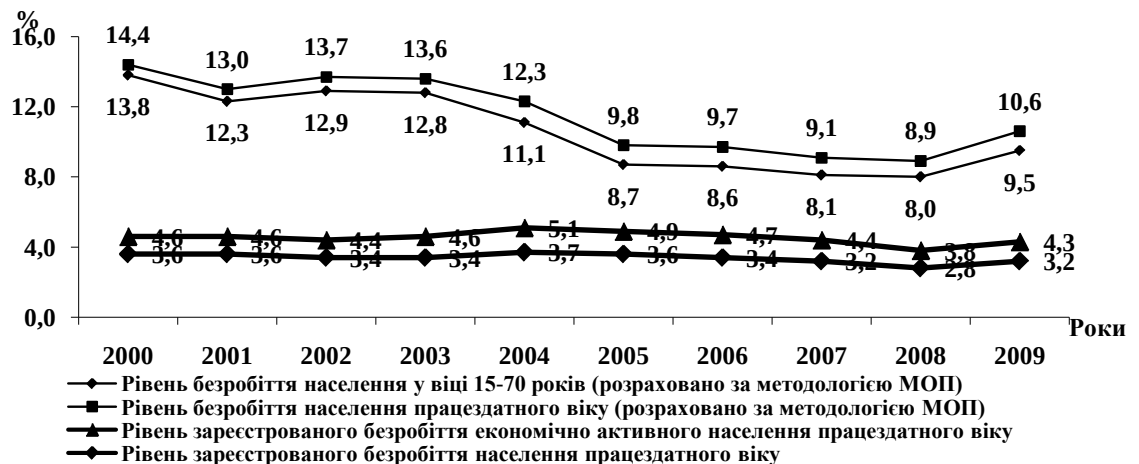

Рис. 2. Динаміка рівня безробіття населення Хмельницької області у віці 15-70 років та у працездатному віці (побудовано за даними [3, 5, 6])

За аналітичний період абсолютні прирости чисельності безробітного населення за методологією МОП відносно попереднього року спостерігались у 2002 році (на 4,0 тис. осіб) та у 2009 році (на 9,5 тис. осіб), що зумовлено загальним спадом економіки та негативним проявом світової фінансової кризи

(у 2009 році). У решту років спостерігалось незначне скорочення чисельності безробітних. Певна розбіжність між чисельністю безробітних у працездатному віці та безробітних у віці 15-70 років, що спостерігалось до 2005 року зумовлено особливостями використання методології МОП у розрахунку статистичних даних.

Абсолютні річні прирости зареєстрованого безробіття дещо відрізняються від безробіття розрахованого за методологією МОП, що певним чином пов'язано із наявністю на регіональному ринку праці «прихованого» безробіття та тіньової зайнятості (рис. 3).

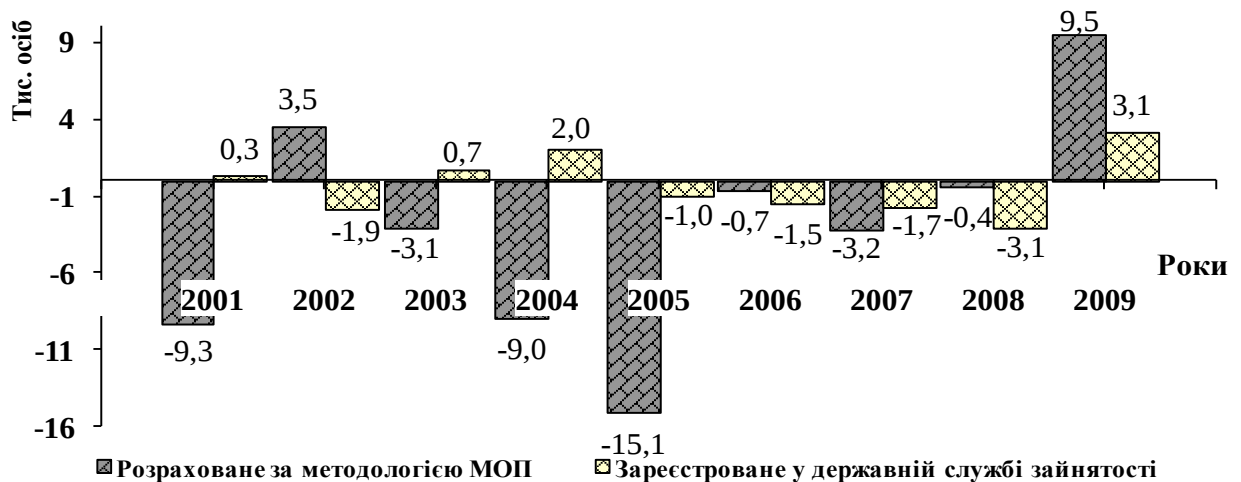

Рис. 3. Динаміка абсолютних річних приростів чисельності безробітного населення Хмельницької області (побудовано за даними [3, 5, 6])

Таким чином, за 2000-2009 роки для ринку праці Хмельниччини характерним було поступове зменшення рівня безробіття до 2009 року та різке його зростання у 2009 році, як наслідок економічної та політичної кризи в країні під впливом світової фінансової кризи.

Станом на 1 січня 2010 року 20,2 тис. незайнятих громадян активно шукали роботу і перебували на обліку в державній службі зайнятості, з яких близько 50% становили жінки та близько 35% – молодь у віці до 35 років. Кількість зареєстрованих безробітних становила 19,6 тис. осіб, що на 41,6% менше у порівнянні до попереднього року. Рівень зареєстрованого безробіття в цілому по області на 1 січня 2010р. становив 2,5% від кількості населення працездатного віку (на відповідну дату минулого року даний показник становив 4,3%). Протягом 2009 року 83,0 тис. незайнятих громадян перебували на обліку в державній службі зайнятості, що на 8,1% менше ніж у 2008 році [3].

Станом на 1 січня 2010 року відбулось скорочення рівня зареєстрованого безробіття, хоча середньорічні значення даного показника та показника розрахованого за методологією МОП зросли, що значною мірою зумовлено внесенням змін до законодавства України стосовно умов реєстрації безробітних

(зокрема, зняттям із реєстрації осіб, що мають земельні ділянки, тощо). На 1 січня 2010 року рівень зареєстрованого безробіття серед жінок становив 2,6%, серед чоловіків – 2,5%. У сільській місцевості частка безробітних у чисельності населення в працездатному віці становила 3,0%, у міських населених пунктах – 2,2%. Серед безробітних половина раніше займали місця робітників, четверта частина – посади службовців і п'ята частина – раніше не мали професійної підготовки.

Аналіз динаміки чисельності безробітного населення зареєстрованого у державній службі зайнятості проведено станом на 1 січня починаючи з 1996 року. Слід зазначити, що є відмінності у розрахунку показника рівня безробіття до та після 2004 року у статистичній звітності. Показник з 2004 року розраховується за удосконаленою методологією, яка враховує демографічну структуру населення та методику розрахунку рівня безробіття за методологією МОП [6]. За період з 1996 по 2010 роки чисельність безробітного населення Хмельницької області зареєстрованого у державній службі зайнятості зросла у 3,4 рази або на 15,2 тис. осіб (з 4,4 тис. на 1 січня 1996 року до 19,6 тис. осіб на відповідну дату 2010 року). Збільшення чисельності зареєстрованих безробітних спостерігалось з 1996 по 2001 роки (у 6,5 раз), з 2003 по 2005 роки (на 20,8%), у 2007 (на 0,3%) та 2009 (на 44,3%) роках.

Рівень зареєстрованого безробіття станом на 1 січня 2010 року становив 2,5% (на 1 січня 1996 року – 1,7%). За період аналізу найвищий рівень безробіття спостерігався на початок 2009 (4,3%) та 2005 (4,0%) років, найнижчий – на 1 січня 1996 (1,7%) та 2010 (2,5%) років (рис. 4).

Рис. 4. Динаміка рівня зареєстрованого безробіття у Хмельницькій області (побудовано за даними [3, 5, 6])

Характерною особливістю динаміки чисельності безробітного населення та рівня зареєстрованого безробіття в розрізі адміністративно-територіальних одиниць Хмельницької області є щорічне збільшення як відносних, так і абсолютних показників зареєстрованого безробіття. В окремі роки спостерігався спадом рівня безробіття, що зумовлено переважно адміністративними, а не

економічними причинами (зокрема, зменшення станом на 1 січня 2010 року кількості безробітних спостерігалось в умовах загострення економічної кризи та масових вивільненнях працівників і зумовлено, перш за все, зміною умов обліку та реєстрації безробітних).

Станом на 1 січня 2010 року найбільша чисельність зареєстрованого безробітного населення проживала у Кам'янець-Подільському (разом з м. Кам'янець-Подільський) – 3208 осіб (16,3% від загальнообласного показника), Славутському (разом з м. Славута та м. Нетішин) – 2490 осіб (12,7%), Хмельницькому (разом з м. Хмельницький) – 1639 осіб (8,3%), Старокостянтинівському (разом з м. Старокостянтинів) – 1443 особи (7,4%), Краси́лівському – 1239 осіб (6,3%), Теофі́польському – 1187 осіб (6,0%) та Шепетівському (разом з м. Шепетівка) районах – 973 особи (5,0%). Найменша чисельність зареєстрованих безробітних у Летичівському – 363 особи (1,8% обласного значення), Віньковецькому – 355 осіб (1,8%) та Ярмолинецькому районах – 332 особи (1,7%).

Рівень зареєстрованого безробіття на 1 січня 2010 року у % до чисельності населення працездатного віку найвищий у Теофі́польському (7,7%), Білогірському (4,4%), Новоушицькому (4,2%), Краси́лівському (4,1%) та Славутському (разом з м. Славута та м. Нетішин) (4,0%) районах. Найнижчий рівень безробіття у Городоцькому (1,5%) та Хмельницькому (разом з м. Хмельницький) (0,8%) районах.

Вище середньообласного значення рівень зареєстрованого безробіття сільського населення (3,0%) спостерігався у Теофі́польському (9,3%), Білогірському (5,3%), Краси́лівському (5,3%), Старокостянтинівському разом з м. Старокостянтинів (4,7%), Новоушицькому (3,7%), Старосинявському (3,4%) та Чемеровецькому (3,2%) районах. Найнижчі значення даного показника в Кам'янець-Подільському разом з м. Кам'янець-Подільський (0,5%) та Хмельницькому разом з м. Хмельницький (0,4%) районах.

Найвищий рівень безробіття міського населення у Новоушицькому (6,7%), Теофі́польському (4,3%), Славутському разом з м. Славута та м. Нетішин (3,9%) та Старосинявському (3,8%) районах; найнижчий у Хмельницькому районі (1,0%) та м. Хмельницький (0,8%). Більш детальну інформацію про територіальну диференціацію рівня зареєстрованого безробіття по районах Хмельницької області усього та за місцем проживання (рис. 5).

Рівень зареєстрованого безробіття по області характеризується переважанням рівня безробіття жінок (2,6%) над рівнем безробіття чоловіків (2,5%). Рівень зареєстрованого безробіття чоловіків перевищує даний показник серед жінок у Теофі́польському (8,7% проти 6,5%), Білогірському (4,9% проти 3,9%), Летичівському (2,6% проти 1,9%), Ярмолинецькому (2,3% проти 1,6%), Краси́лівському (4,3% проти 3,8%), Деражнянському (3,1% проти 2,7%), Віньковецькому (2,7% проти 2,5%) та Городоцькому (1,6% проти 1,5%) районах, що значною мірою зумовлено демографічною ситуацією та

структурою населення даних районів.

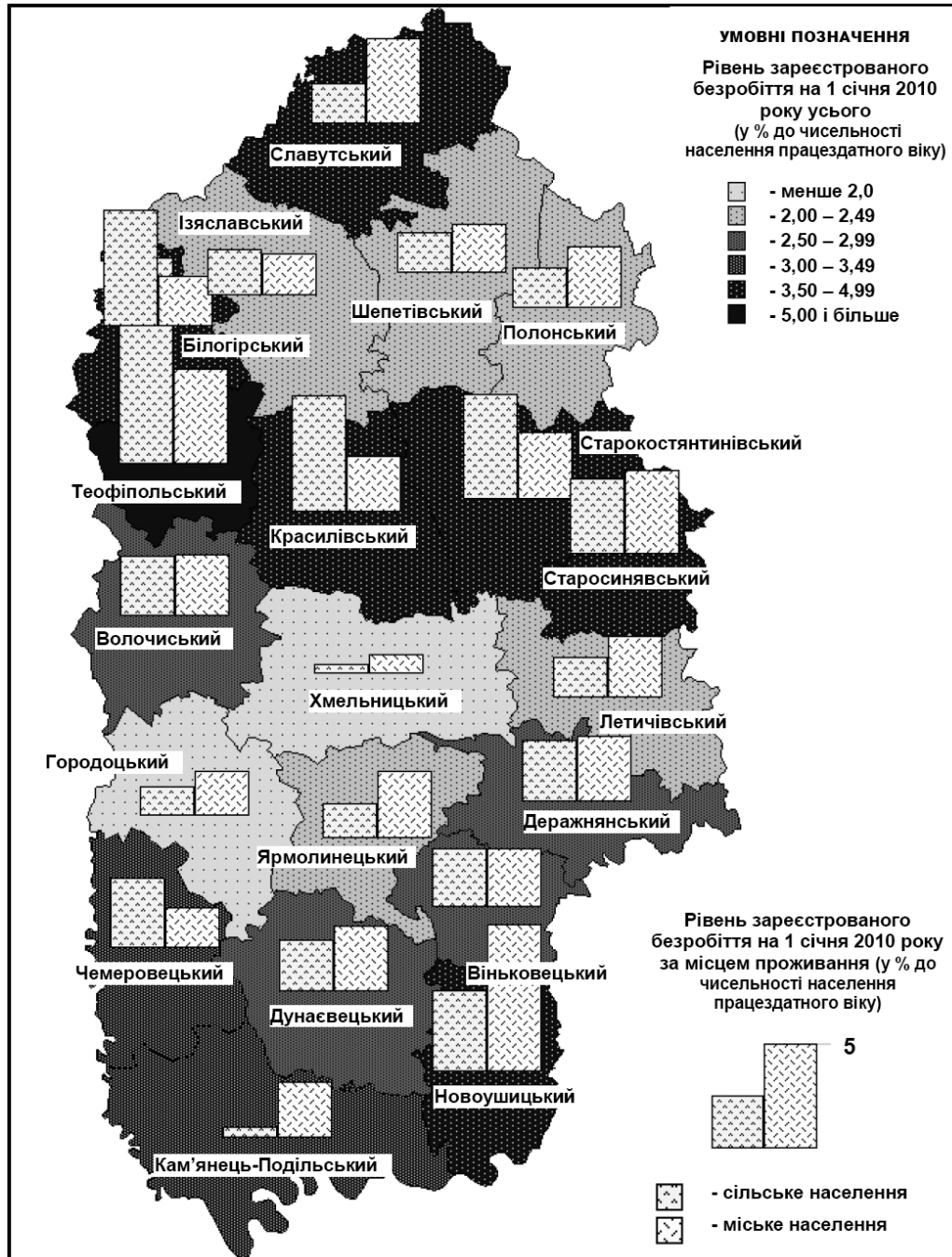

Рис. 5. Територіальна диференціація рівня зареєстрованого безробіття у Хмельницькій області (побудовано за даними [3])

Важливим показником при аналізі безробіття є його тривалість. Із 19,6 тис. зареєстрованих у Хмельницькій області на 1 січня 2010 року безробітних 26,9% (5,3 тис. осіб) мали статус безробітного менше 1 місяця, 24,9% (4,9 тис. осіб) – від 1 до 3 місяців, 18,0% (3,5 тис. осіб) – від 3 до 6 місяців, 10,0% (2,0 тис. осіб) – від 6 до 9 років, 9,6% (1,9 тис. осіб) – від 9 до 12 місяців та 10,6% (2,1 тис. осіб) – понад 1 рік. Середня тривалість зареєстрованого безробіття по

області на кінець грудня 2009 року становила 5 місяців, що на 1 місяць ніж у 2008 році.

В розрізі районів найвища середня тривалість зареєстрованого безробіття спостерігалась у південній та південно-східній частині області (Віньковецькому – 8 місяців, Новоушицькому – 7 місяців, Кам'янець-Подільському разом з м. Кам'янець-Подільський – 7 місяців та Деражнянському районах – 6 місяців). Найнижче значення даного показника (3 місяці) – у Білогірському, Красилівському, Теофіпольському та Шепетівському (включаючи м. Шепетівка) районах. В структурі безробітного населення за тривалістю найбільша частка безробіття тривалістю 1 рік і більше у Віньковецькому (29,9%), Кам'янець-Подільському разом з м. Кам'янець-Подільський (21,9) та Новоушицькому (20,3%), що вдвічі перевищує середньо обласне значення (10,6%). Найменша частка даної категорії безробітного населення (3,7% та 3,5%) відповідно у Красилівському та Шепетівському (включаючи м. Шепетівка) районах (рис. 6).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, основними причинами виникнення безробіття на регіональному ринку праці є:

- структурні зміни в економіці (впровадження новітніх технологій та інновацій у виробничий процес, ліквідація неефективних робочих місць та збиткових і технічно відсталих підприємств);
- економічний спад та депресія, що призводить до неплатоспроможності роботодавців та скорочення попиту на робочу силу;
- конкуренція на ринку праці та запровадження державних соціальних гарантій (підвищення мінімальної заробітної плати, збільшення допомоги по безробіттю та соціальних виплат тощо);
- сезонні коливання економіки регіону (особливо стосується окремих галузей господарства, що безпосередньо залежать від природних умов);
- демографічні особливості населення регіону (статеві-вікова структура населення, особливості його природного відтворення);
- освітньо-кваліфікаційний потенціал трудових ресурсів регіону та рівень їх працездатності;
- рівень територіальної мобільності робочої сили;
- економічні та соціальні особливості життєдіяльності населення;
- регіональні диспропорції у розвитку економіки та нерівномірність розвитку і розміщення продуктивних сил в регіонах.

Необхідною умовою зменшення негативного впливу безробіття на соціально-економічний розвиток регіону є державне регулювання зайнятості населення та контроль за процесом виникнення і поширення безробіття. Основними елементами державного регулювання зайнятості є мінімальний фінансовий та адміністративний тиск на приватний сектор господарювання, створення умов для мотивації праці (особливо в найменш рентабельних секторах економіки), сприяння розширенню сфери прикладання праці за

рахунок створення нових та підвищення продуктивності діючих робочих місць (у т.ч. у державному секторі), сприяння всебічному розвитку регіональних та локальних ринків праці з урахуванням регіональних (місцевих) особливостей.

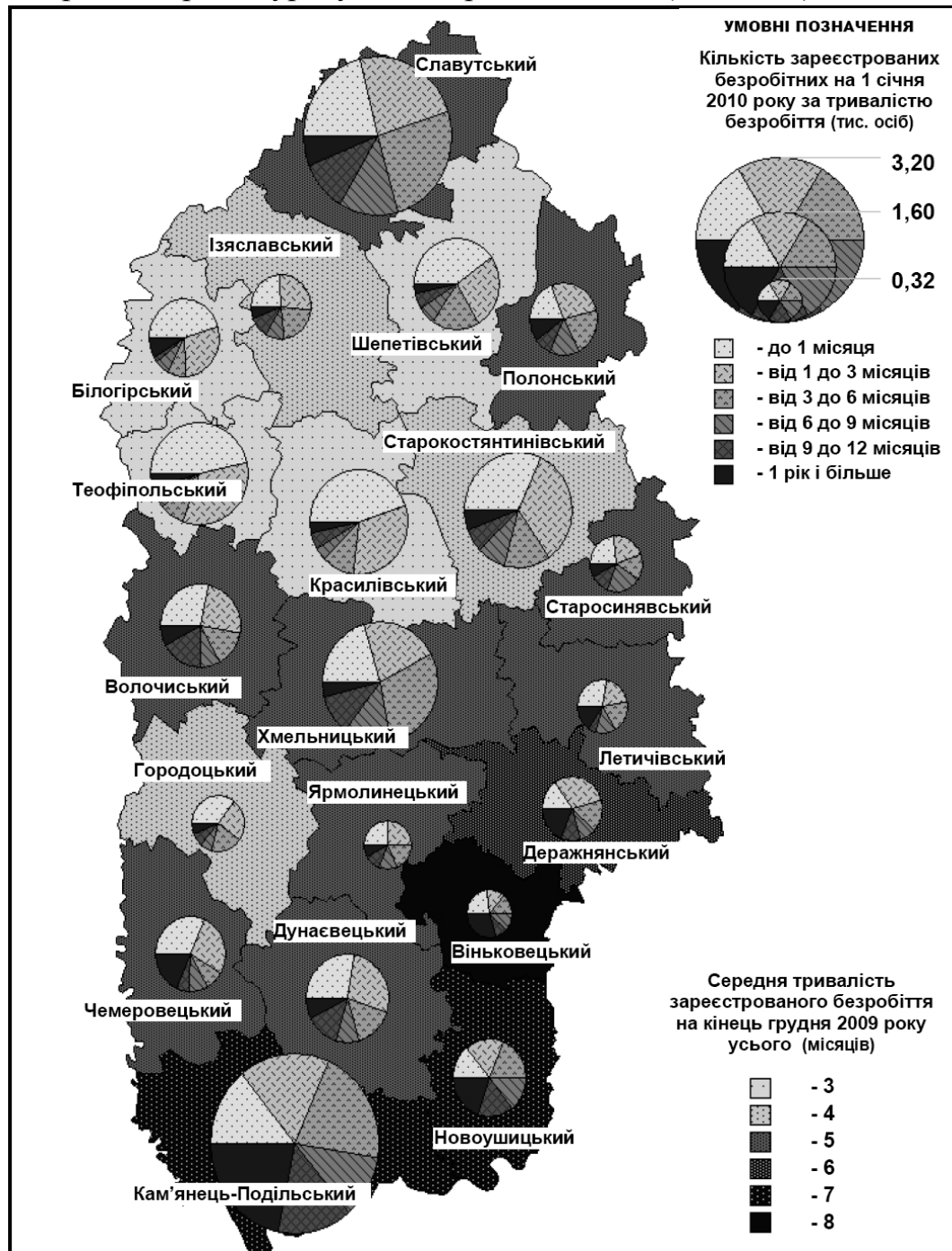

Рис. 6. Територіальні особливості тривалості зареєстрованого безробіття у Хмельницькій області (побудовано автором за даними [3])

Список використаних джерел:

1. Білик Л. С. Економіка праці: Навч. посібник / В. А. Никифорак (уклад.), Л. С. Білик (уклад.). - Чернівці : Рута, 2001. - 75 с
2. Закон України "Про зайнятість населення" від 01.03.1992 №803-ХІІ (Відомості

Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, №14, ст. 170) із змінами та доповненнями (остання редакція від 08.12.2009) : Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=803-12>.

3. Основні показники з праці в економіці області за 2009 рік. Статистичний бюлетень / Відповідальні за випуск Л. О. Хамська, Н. В. Желіховська. - Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2010. - 63 с.

4. Петюх, В.М. Ринок праці та зайнятість: Навч.посібник / В.М. Петюх. - Київ: МАУП, 1997. - 120с.

5. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2008 рік / За ред. В. В. Скальського. - Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2009

6. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2005 рік / За ред. В. В. Скальського. - Хмельницький : Головне управління статистики у Хмельницькій області, 2006.

УДК 911.3

Батиченко С.П., асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ЗАХВОРЮВАНOSTІ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

Розкрито сутність географії захворюваності населення. Визначено соціально-економічні чинники, що впливають на захворюваність населення. Здійснено кластеризацію регіонів України за рівнем захворюваності їх жителів. Проаналізовано рейтинг України в світі за окремими видами захворювань населення.

The essence of morbidity geography is revealed. Socio-economic factors that influence on population morbidity are determined. The Ukrainian regions are clustered of by the morbidity level. The rate of population diseases in Ukraine comparing with the world indices is analyzed.

Вступ. Постановка проблеми. Згідно з резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 1979 року здоров'я населення визначено єдиним критерієм доцільності та ефективності усіх без винятку сфер діяльності людини. ВООЗ проголошений принцип, що володіння найвищим досяжним рівнем здоров'я є одним з основних прав кожної людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням питань функціонування та розвитку медичної географії займалися В.Шевченко, Л.Шевчук, Л.Романів. Медико-географічні системи регіонального рівня в Україні досліджували І.Мартусенко, А.Баркова та інші вчені.

Формування цілей, постановка завдання. Метою написання статті є виділення груп регіонів України з різною медико-географічною ситуацією та аналіз рейтингу України в світі за окремими видами захворювань населення.

Виклад основного матеріалу. Медична географія є складовою географічної науки, що сформувалася на межі медицини та географії, і вивчає вплив природних умов та соціально-економічних факторів на стан здоров'я населення. Географія захворюваності населення – це складова медичної географії, яка вивчає територіальну диференціацію захворюваності населення та причини, які її зумовлюють. Об'єктом вивчення географії захворюваності населення є захворюваність населення різних за масштабом регіонів, а предметом – регіональні особливості захворюваності населення, регіональні фактори захворюваності населення, регіональні відміни рівнів різних видів захворюваності.

Суттєвий вплив на стан здоров'я населення України здійснюють чинники соціального середовища: демографічна ситуація (природний рух населення, вікова структура населення), стан медичної інфраструктури, рівень підготовки та забезпечення медичними працівниками, духовний та культурний рівень населення, рівень його доходів та витрат, соціальні відносини в суспільстві, поширення соціальних негараздів, діяльність засобів масової інформації, рівень урбанізації території, проведення медико-профілактичних заходів, спосіб життя та поширення шкідливих звичок серед населення, фізичний його розвиток тощо. У структурі загальної захворюваності населення України щораз помітнішими стають хвороби, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища, насамперед водних ресурсів, повітря, ґрунтів. Найпотужнішими джерелами практично всіх видів забруднень є металургійні, хімічні та нафтохімічні заводи, кар'єри і збагачувальні фабрики, окремі військові та сільськогосподарські підприємства.

За даними Держкомстату України у 2009 році захворюваність населення України складала 72 007 хворих на 100 000 жителів. Найбільшу частку серед класів хвороб займали хвороби органів дихання, а саме 44,0%. Хвороби системи кровообігу поширені у 6 разів менше ніж хвороби органів дихання. Найбільша частка населення, яка страждає від хвороб системи кровообігу проживає в межах Харківської, Закарпатської, Івано-Франківської, Одеської та Вінницької областей. Майже 11% складають хвороби органів нервової системи та органів чуття. По 6,5% у структурі захворюваності населення займають хвороби сечостатевої системи та отруєння і травми. Хоча новоутворення займають і незначну частку серед хвороб населення країни, проте з кожним роком їх відсоток поступово зростає. В межах Харківської, Дніпропетровської областей та міста Києва даний показник фіксувався в максимальних межах.

Розглядаючи динаміку захворюваності населення України (рис. 1) з 1990 по 2009 роки, можна виділити наступні періоди: - 1990 – 2005 роки – період стрімкого збільшення показника захворюваності населення; - 2005 – 2006 роки – період незначного скорочення показника захворюваності населення; - 2006 – 2007 роки – період поступового збільшення показника захворюваності населення; - 2007 – 2008 роки – період дуже незначного зменшення показника

захворюваності населення України; - 2008 – 2009 роки – період поступового збільшення показника захворюваності населення.

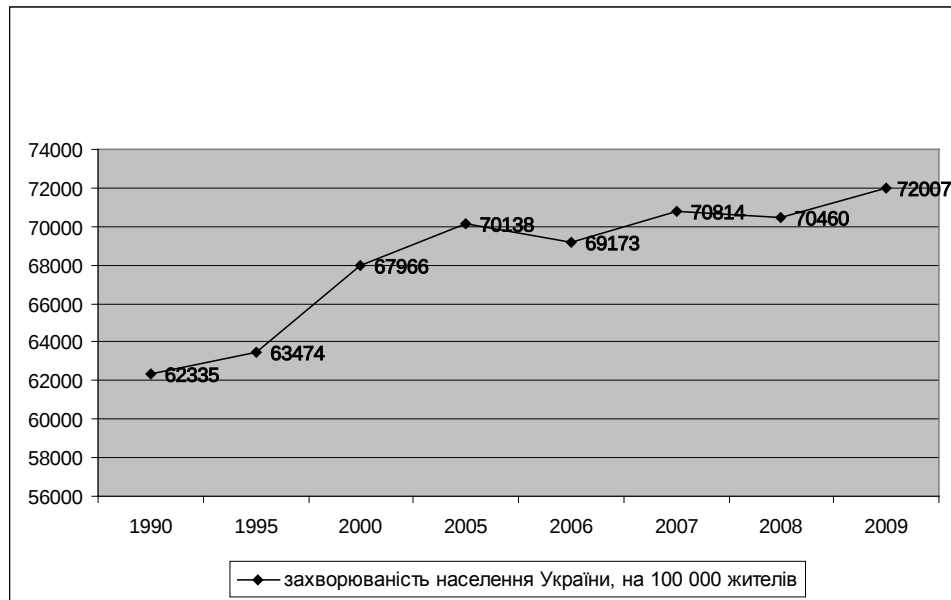

Рис 1. Динаміка захворюваності населення України з 1990 по 2009 роки

Регіональні особливості захворюваності населення України відображені на рис. 2. Критична ситуація з показником захворюваності населення склалася в м. Києві, Івано-Франківській, Львівській, Дніпропетровській, Вінницькій та Черкаській областях. А в таких регіонах як АР Крим, Сумська, Запорізька та Луганська області коефіцієнт захворюваності населення є найнижчим. Майже вдвічі максимальний показник захворюваності населення України перевищує мінімальний показник.

У структурі смертності населення з основних причин співвідношення інше. Так, 65,2% серед основних причин смерті займають хвороби органів системи кровообігу. Найвищі показники характерні для Чернігівської, Житомирської та Київської областей. Смертність від хвороб системи кровообігу в Україні займає перше місце і у 2 – 4 рази вища, ніж у країнах ЄС. При цьому в Україні вмирають від цих захворювань не лише частіше, але й раніше. Смертність населення з причин хвороб системи кровообігу в 5,2 разів більша, ніж смертність від новоутворень. Максимальна кількість померлих з причин виявлених у них новоутворень спостерігається в Донецькій та Кіровоградській областях. Що стосується смертності від хвороб органів дихання, то їх частка в системі основних причин смерті становить майже 3,0%. Найбільша частка померлих з причин хвороб органів дихання характерна для Черкаської, Волинської, Сумської та Луганської областей.

Кластеризація регіонів України за захворюваністю населення була здійснена шляхом побудови карт самоорганізації Кохонена з допомогою

програми Deductor. Для цього були взяті такі показники: коефіцієнт загальної захворюваності населення, коефіцієнт захворюваності населення на туберкульоз, коефіцієнт захворюваності населення на рак, коефіцієнт захворюваності населення на ВІЛ/СНІД.

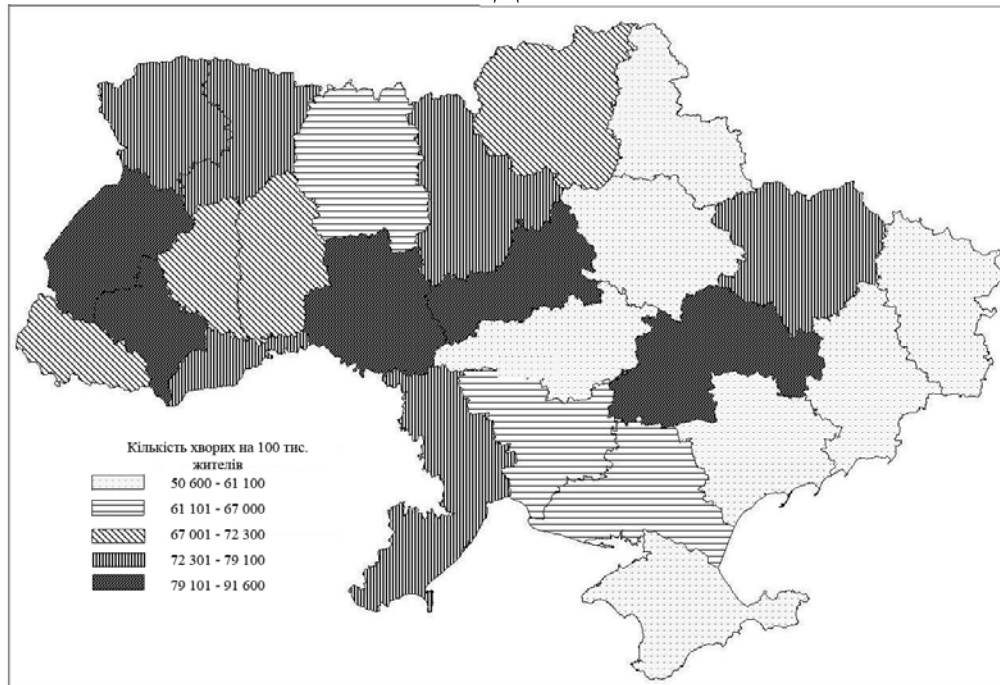

Рис. 2. Захворюваність населення України у 2009 році

Були виділені наступні кластери регіонів щодо показника захворюваності населення: кластер 1 – Закарпатська, Полтавська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька і Чернівецька області; кластер 2 – АР Крим, Житомирська, Запорізька, Кіровоградська, Луганська, Одеська, Херсонська та Чернігівська області; кластер 3 – Вінницька, Волинська, Івано-Франківська, Київська, Львівська, Рівненська, Харківська, Черкаська області та м. Київ; кластер 4 – Дніпропетровська, Донецька, Миколаївська області.

Табл. 1.

Загальна характеристика кластерів за показниками захворюваності населення України

№ п/п	Назва показника	Кластери			
		1	2	3	4
1.	Загальна захворюваність	середній	низький	високий	нижче середнього
2.	Захворюваність на ВІЛ	низький	вище середнього	нижче середнього	високий
3.	Захворюваність на СНІД	низький	середній	нижче середнього	високий
4.	Захворюваність на рак	нижче середнього	вище середнього	низький	високий
5.	Захворюваність на туберкульоз	низький	високий	нижче середнього	вище середнього

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, третя частина населення світу (близько 1,9 млрд. осіб) інфікована мікобактерією туберкульозу, з них близько 60 млн. хворі на туберкульоз. Щорічно на планеті виявляють 8 – 9 млн осіб, які вперше захворіли на туберкульоз, а помирає від нього більше 2 млн осіб, тобто понад 5 тис. чоловік щодня. 95% усіх випадків туберкульозу припадало на країни, що розвиваються.

70% всіх зареєстрованих хворих на туберкульоз (діагноз встановлено вперше в житті) припадає на Африканські країни, які розміщені на південь від Сахари, та країни Південно-Східної Азії. Серед Африканських країн близькі до України за показником захворюваності населення на туберкульоз є Ангола, Нігерія, Нігер, Судан, Чад, Танзанія, Марокко, Ліберія, Гана, Сенегал, Мадагаскар. Україна має подібні показники захворюваності населення на туберкульоз з такими країнами, як Туркменістан, Таджикистан, Киргизстан, Бруней та Китай. В цих країнах показники захворюваності на туберкульоз коливаються в межах 75 – 125 випадків на 100 000 населення.

Переважна більшість країн Європи характеризується показником захворюваності населення на туберкульоз на рівні до 25 випадків на 100 000 населення. Виняток становлять лише країни Прибалтики, колишньої Югославії, Піренейського півострова, Болгарія, де даний показник знаходиться в межах 25 – 50 випадків на 100 000 населення. Максимальні показники захворюваності населення на туберкульоз в Європі характерні для країн східної її частини, а саме, Румунії, Молдови, України та західної частини Росії.

За даними ООН, поширення епідемії СНІДу в світі в цілому сповільнилися, а за останні 5 років кількість виявлених випадків зараження ВІЛ/СНІДом скоротилась на 20%. В Україні серед країн Східної Європи і Центральної Азії ступінь поширеності ВІЛ/СНІД найвищий. Щодня в Україні реєструється 48 випадків захворювання ВІЛ-інфекцією. Близько 2,6 млн. чоловік були інфіковані ВІЛ у 2009 році, з них 2,2 млн. дорослого населення та 370 тис. дітей.

За даними на 2006 – 2007 роки, в десятку країн з найбільшою кількістю ВІЛ-інфікованих людей входили Індія (6.5 млн.), ПАР (5.5 млн.), Ефіопія (4.1 млн.), Нігерія (3.6 млн.), Мозамбік (1.8 млн.), Кенія (1.7 млн.), Зімбабве (1.7 млн.), США (1.3 млн.), Росія (1 млн.) і Китай (1 млн.).

Африка на південь від Сахари залишається найбільш зараженим регіоном: тут проживає 68% всіх людей, що живуть з ВІЛ, та зареєстровано 91% всіх нових випадків інфекції серед дітей. Епідемія ВІЛ-інфекції призвела до різкого зниження середньої тривалості життя в багатьох африканських країнах. В таких країнах як ПАР, Намібія, Ботсвана, Зімбабве, Замбія, Свазіленд, Лесото поширеність ВІЛ-інфекції серед дорослого населення складає 50%.

Показник поширеності ВІЛ-інфекції серед дорослого населення в Україні фіксується на рівні наступних країн, як Росія, М'янма, Таїланд, Камбоджа, Малі, Нігерія, Чад, Судан, Ефіопія, Ангола, Демократична Республіка Конго

(Заїр), Гана, Бенін, Того, Гвінея, Сурінам, Гаяна, Домініканська Республіка та ряду інших.

В Україні складно реалізувати державні соціальні гарантії у сфері охорони здоров'я через економічні чинники та відсутність ефективних реформ в сфері охорони здоров'я.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Географія захворюваності населення вивчає територіальну диференціацію захворюваності населення та причини, які її зумовлюють. Найсуттєвіший вплив на стан здоров'я населення України здійснюють такі чинники, як старіння населення, стан медичної інфраструктури, рівень забезпечення медичними працівниками, рівень доходів та витрат населення, поширення соціальних негараздів, проведення медико-профілактичних заходів, спосіб життя та поширення шкідливих звичок серед населення, стан забруднення навколишнього середовища. Рівень захворюваності населення України територіально диференційований. Серед держав Європи Україну вирізняє високий рівень захворюваності населення.

Список використаних джерел:

1. Баркова Г.А. Територіальна організація медичної системи Харківської області та шляхи її вдосконалення: автореферат на здобуття наукового ступеня кандидата географічних наук.: 11.00.02 /Ганна Анатоліївна Баркова. – Київ, 2007. – 36 с.
2. Короткі глобальні дані про епідемію ВІЛ / СНІДу, грудень 2009 [Електронний ресурс] //Всесвітня організація охорони здоров'я [сайт]. – Режим доступу: http://www.who.int/hiv/data/2009_global_summary.png.

ІІІ. ГЕОГРАФІЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ КОМПЛЕКСІВ

УДК 911.3

Любіцева О.О., д.г.н., проф., Білоус А.В.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

КЛАСТЕРИЗАЦІЯ ІНДУСТРІЇ ЗМІ

Розглядаються особливості формування кластерів в інформаційній індустрії, зокрема передумови їх виникнення та вектори поширення і функціонування.

The main features of information industrial clusters development are disclosed. The preconditions as well as major vectors of their development are explored.

Вступ. Постановка проблеми. Процеси кооперації і інтеграції виробничого життя в останні десятиліття ХХ століття привели до створення великих промислових комплексів, територіально-виробничих об'єднань, що включають в себе різні виробництва, необхідні для випуску кінцевого продукту. Такого роду об'єднання отримали назву кластерів (від англ. cluster - гроно, скупчення). Інформаційна індустрія (індустрія засобів масової комунікації, чи медіаіндустрія) займається виробництвом носіїв масової інформації як засобів масової комунікації, формує інформаційний простір, збирає, зберігає, переробляє й поширює інформацію. Кластеризація в інформаційній індустрії проявляється в створенні на певній території підприємств, що об'єднують як різні стадії виробництва продукції ЗМІ, так і суміжні сектори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням процесів кластеризації наразі займається велика кількість науковців, зокрема зарубіжних, серед яких Р.Пікард, Ч.Карлсон, О.Вартанова та багато інших, а також вітчизняних науковців (Зернецька О.В, Різун В.В. та інші).

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою даної статті є дослідження процесів кластеризації в інформаційній індустрії, зокрема передумов їх виникнення та особливостей протікання.

Виклад основного матеріалу. Сучасні інформаційно-комунікаційні технології створюють єдиний інформаційний простір, в якому взаємодіють до того розділені комунікаційні послуги та інформаційні продукти. Структурні зміни, що відбуваються в засобах масової інформації, ґрунтуються на декількох близьких за своєю природою технологічних процесах, зокрема процесах диджиталізації (переведення змісту ЗМІ в цифровий формат) та конвергенції (злиття технологій розповсюдження і виробництва інформації) [3]. Конвергенція в інформаційній індустрії проявляється перш за все в інтеграції

інформаційних і комунікаційних технологічних платформ (комп'ютерів, телевізорів, телефонів), а також переданих ними змістових (інформаційних) продуктів. На технологічному рівні конвергенція дозволяє різним ЗМІ доставляти аудиторії однакові типи змісту (наприклад текстовий зміст доступний у друкованому та електронному вигляді тощо). На рівні інформаційної індустрії конвергенція проявляється в тому, що підприємства з виробництва домашньої електроніки, комп'ютерів, устаткування для телекомунікаційного та аудіовізуального секторів вступили в період злиття. Галузі, пов'язані з виробництвом змісту, в зростаючій мірі інтегруються з галузями, що виробляють обладнання для ЗМІ. Виникають нові альянси між технологічними секторами і секторами друкованої, видавничої, відео-, кіноіндустрії тощо (рис.1.).

Рис.1. Схема кластеризації індустрії ЗМІ.

Серед альянсів можна виділити горизонтальні, тобто такі, в яких відбувається інтеграція секторів, що пропонують аналогічні послуги. Мова йде, наприклад, про злиття телекомунікаційної та кабельної індустрії, виникненні єдиного кабельно-телекомунікаційного сектора і сектора мобільного зв'язку. Вертикальні альянси утворюються між підприємствами, що діють у сфері нових (цифрових, інтерактивних) та старих (аналогових) засобів масової інформації [3]. Прикладом підтвердження цієї тенденції є створення найбільшого в світі конгломерату AOL - Time Warner, що об'єднав виробництво змісту (журнальні підприємства, кіностудія) з провайдером доступу в Інтернет. Відомі і такі приклади, як інтеграція компанії Viacom, оператора-дистриб'ютора в сфері кабельного телебачення, і Paramount, відомої кіностудії і продюсерської телекомпанії.

Таким чином, наслідком конвергенції на економічному рівні стає народження нових підприємств - мультимедійних концернів. Сучасні ЗМІ рухаються до все більшої інтеграції з телекомунікаційним сектором, з промисловістю з виробництвом побутової техніки та інформаційних технологій, з програмною індустрією, що виробляє програмне забезпечення для персональних комп'ютерів. У результаті створюється новий інтегрований ринок, на якому нерозривними зв'язками скріплюються виробництво устаткування і змісту, мультимедійні послуги, мережеве обслуговування та створення програмних продуктів.

Проаналізувавши індекс розвитку ІКТ (враховує використання, сприйняття та доступ до інформаційно-комунікаційних технологій), розроблений Міжнародним Телекомунікаційним Союзом (International Telecommunication Union - ITU) - провідною установою ООН з питань інформації та комунікаційних технологій, можна побачити, що лідируючі позиції займають економічно розвинуті країни, зокрема країни Західної Європи, Китай, Південна Корея, Японія, США (рис.2.).

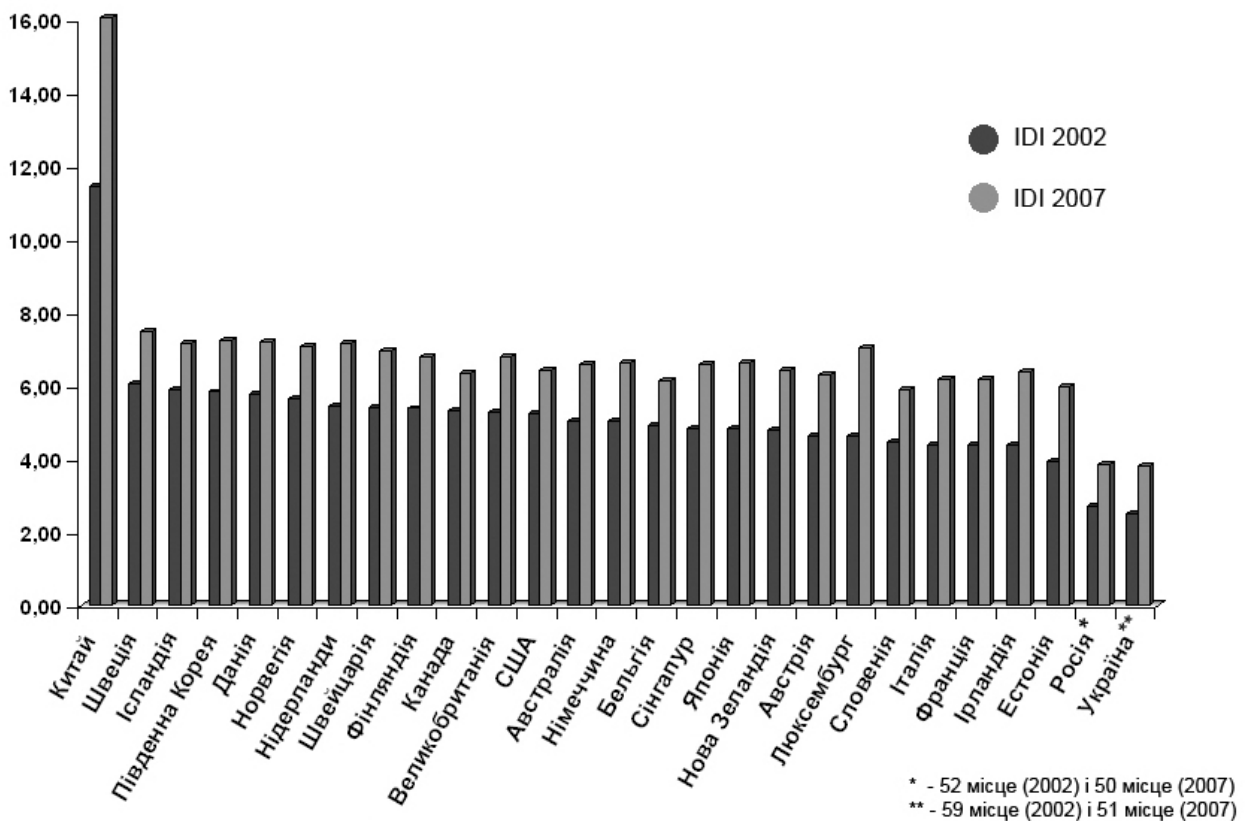

Рис. 2. Рейтинг країн світу за індексом розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (IDI) за 2002 та 2007 рр.

Джерело: International Telecommunication Union [5,6]

Саме в цих країнах спостерігається найбільш активне протікання процесів кластеризації та утворення величезних телекомунікаційних

конгломератів, таких як AT&T, Hurricane Electric, Time Warner, Verizon Communications (США); Huawei Technologies (Китай); KT Corporation (Південна Корея); Index Corporation, Nippon Telegraph and Telephone, SoftBank (Японія).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже кластеризація в індустрії ЗМІ являється процесом, зумовленим конвергенцією технологій виробництва змісту і поширення продукції ЗМІ. Однак, на відміну від територіально-виробничих індустріальних кластерів (наприклад в автомобільній, лісопереробній, металургійній галузях промисловості) кластер індустрії ЗМІ носить більш виробничий характер, який пов'язаний із загальною платформою - виробництвом змісту для численних каналів розповсюдження (наприклад, кластери газетної і журнальної галузей, книговидавництва, телевізійної індустрії, радіо індустрії, кіновиробництва, відеовиробництва, звукозаписної індустрії, виробництва онлайнового змісту, виробництва комп'ютерних ігор, створення баз даних тощо). Крім цього, оскільки провідним стимулюючим фактором розвитку процесів кластеризації індустрії ЗМІ сьогодні являється розвиток новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), у сучасних умовах кластери індустрії ЗМІ мають тенденцію до інтеграції з індустріями з виробництва інформаційної та комунікаційної техніки та домашньої електроніки. Таким чином створюються передумови для виникнення інформаційно-комунікаційного кластера та поглинання ним кластера виробництва змісту.

Список використаних джерел:

1. Вартанова Е.Л. Медиаэкономика зарубежных стран. - Учебное пособие. М.: Аспект Пресс, 2003.
2. Зернецька О.В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини. НАН України. Ін-т світ. Економіки і міжнар. відносин. К: Освіта, 1999.
3. ITU: The World in 2009: ICT Facts and Figures [http://www.itu.int/ITU-D/ict/material/Telecom09_flyer.pdf]
4. ITU: Measuring the Information Society - The ICT Development Index 2009. [http://www.itu.int/ITU-D/ict/publications/idi/2009/material/IDI2009_w5.pdf]
5. Lievrouw L., Livingstone S. Handbook of new media: social shaping and consequences of ICTs. London: Sage Publications, 2002. 564 p.
6. Lister M. New media: a critical introduction. New York: Routledge, 2003. 404 p.

Ішук С.І., д.г.н., проф., Казмірчук М.І., студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПАЛИВНО-ЕНЕРГЕТИЧНИЙ КОМПЛЕКС КИЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ (РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ)

У статті охарактеризовано сучасний стан та особливості паливно-енергетичного комплексу Київської області. Проведено аналіз виробничих потужностей електроенергетичної галузі досліджуваної області.

The current situation and peculiarities of fuel-energy complex in Kyiv region are investigated. The production capacities of electric power industry are analyzed.

Вступ. Актуальність теми. З найдавніших часів енергія була найважливішим фактором, що визначає життя людини і сприяє розвитку цивілізації. У сучасних умовах саме паливно-енергетичний комплекс забезпечує функціонування усіх галузей господарства і рівень добробуту населення. Від стану справ у ПЕК залежить розвиток промисловості, сільського господарства, транспорту, сфери послуг, комунального господарства та інших галузей. Паливно-енергетичний комплекс має велике районоутворююче значення. Він створює передумови для розвитку паливоємних виробництв і є базою для формування промислових комплексів.

Київська область має добре розвинуте господарство. Передусім це зумовлено утворенням на її території Київської господарської агломерації, для розвитку якої потрібна колосальна кількість електроенергії, тобто потужна енергетична база.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теперішнього стану та перспектив розвитку паливно-енергетичного комплексу України зробили О.М. Гудима, Д.В. Зеркалов, Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ, С.Б. Тулуб, А.І. Шевцов, А.К. Шидловський, Т.Є. Яснюк.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є дослідження теперішнього стану та перспектив подальшого розвитку паливно-енергетичного комплексу Київської області.

Виклад основного матеріалу. Паливно-енергетичний комплекс Київської області представлений в основному потужною електроенергетичною галуззю. Оскільки Київщина не багата на власні паливно-енергетичні ресурси, то енергетика працює переважно на привізному кам'яному вугіллі, природному газі та нафтопродуктах. Є незначні запаси торфу. Торфозробки ведуться поблизу Яготина, Баришівки та у північній частині області.

Київщина належить до енергонасичених регіонів. На її території розміщені енергогенеруючі підприємства загальною потужністю близько 4300

МВт: Трипільська ТЕС, каскад Київських ГЕС та ГАЕС, Дарницька ТЕЦ, Київські ТЕЦ-5 та ТЕЦ-6, Білоцерківська ТЕЦ, малі гідроелектростанції на р. Рось (Богуславська і Дибенська). На підприємствах електроенергетичної галузі працює більш як 5 тис. осіб. Питома вага її в обсягах промислового виробництва становить 20,3 %.

У довоєнний період довжина теплових мереж міста Києва становила 23 км, до них було приєднано 160 споживачів. Теплова потужність становила 55 Гкал/год. Потужність Київської енергосистеми – 120 МВт.

У період окупації теплофікаційне господарство було в напівзруйнованому стані. Після звільнення Києва почалося відновлення системи теплопостачання міста. До листопада 1945 р. усі довоєнні мережі ТЕЦ-3 було відновлено та введено в експлуатацію.

У 1954 р. введено в експлуатацію першу чергу Дарницької ТЕЦ потужністю 50 МВт. Проектування та освоєння станції проводилося в період, коли в енергетиці впроваджувалося нове вітчизняне обладнання та ухвалювалися нові технічні рішення. Сьогодні це найстаріша з нині діючих теплоелектроцентралей Києва, яка може працювати на трьох видах палива – газі, мазуті, вугіллі. 1957 р. до складу Київської енергосистеми включено електростанції та електромережі Київської, Житомирської, Черкаської та Чернігівської областей. Трохи згодом було введено першу міжсистему повітряних ліній 330 кВ Київ-Кременчук. Це дало змогу об'єднати для паралельної роботи Київську і Дніпровську енергосистему, а в 1962 р. це ж саме було здійснено із Вінницькою енергосистемою. 1964 р. ознаменувався введенням в експлуатацію Київської гідроелектростанції і через деякий час вона вийшла на повну потужність – 361 МВт.

Наприкінці 60-х років електроенергією забезпечувалося 98 % населених пунктів Київської області. Встановлена потужність електростанцій становила понад 1000 МВт. В енергосистемі було виведено з роботи неекономічне обладнання потужністю 5,8 МВт. Протяжність теплових мереж м. Києва становила 618 км.

На початку 70-х років були виведені з роботи генеруючі потужності ТЕЦ-2 і ТЕЦ-3, а самі станції переведені у водогрійний режим як джерела теплопостачання; запрацювала на повну потужність Трипільська ТЕС, на якій було встановлено шість енергоблоків потужністю по 300 МВт кожний; пустила струм Білоцерківська ТЕЦ потужністю 60 МВт.

У Києві в 1971 р. було введено в експлуатацію енергоблок №1 Київської ТЕЦ-5 електричною потужністю 100 МВт і тепловою потужністю 160 Гкал/год. До 1976 р. станція досягла проектної потужності 700 МВт. Через рік було пущено перший енергоблок Чорнобильської електростанції потужністю 1000 МВт, яка стала першою атомною електростанцією України.

У 1981 р. введено в експлуатацію перший енергоблок потужністю 250 МВт на Київській ТЕЦ-6. Загальна потужність електростанцій Київської області

на середину 1980-х років становила близько 7200 МВт. Все змінилося у зв'язку із Чорнобильською катастрофою. Чорнобильська катастрофа порушила нормальну життєдіяльність і виробництво в багатьох регіонах України, Білорусі і Росії, призвела до зниження виробництва електроенергії для потреб економіки. Істотні збитки було завдано сільськогосподарським і промисловим об'єктам, постраждали лісові масиви і водне господарство. Потужність атомної електростанції на той час становила 4000 МВт.

За незалежної України в Київській області було проведено часткове оновлення основних виробничих фондів в електроенергетиці.

Електростанції Київської області входять до Центральної енергосистеми, що була утворена 1 жовтня 1998 р. і підпорядкована державному підприємству "Національна енергетична компанія "Укренерго". Центральна ЕС забезпечує скоординоване функціонування та надійну і ефективну роботу електромереж напругою 110-750 кВ. ЦЕС обслуговує регіон, до якого входять крім Київської області (включаючи м. Київ) ще Житомирська, Черкаська та Чернігівська області. Найвагомішою частиною електромереж Центральної ЕС є "Київське кільце 330 кВ", розташоване навколо м. Києва, куди входять 4 підстанції 330 кВ – Жовтнева, Новокиївська, Північна, Броварська. (рис.1)

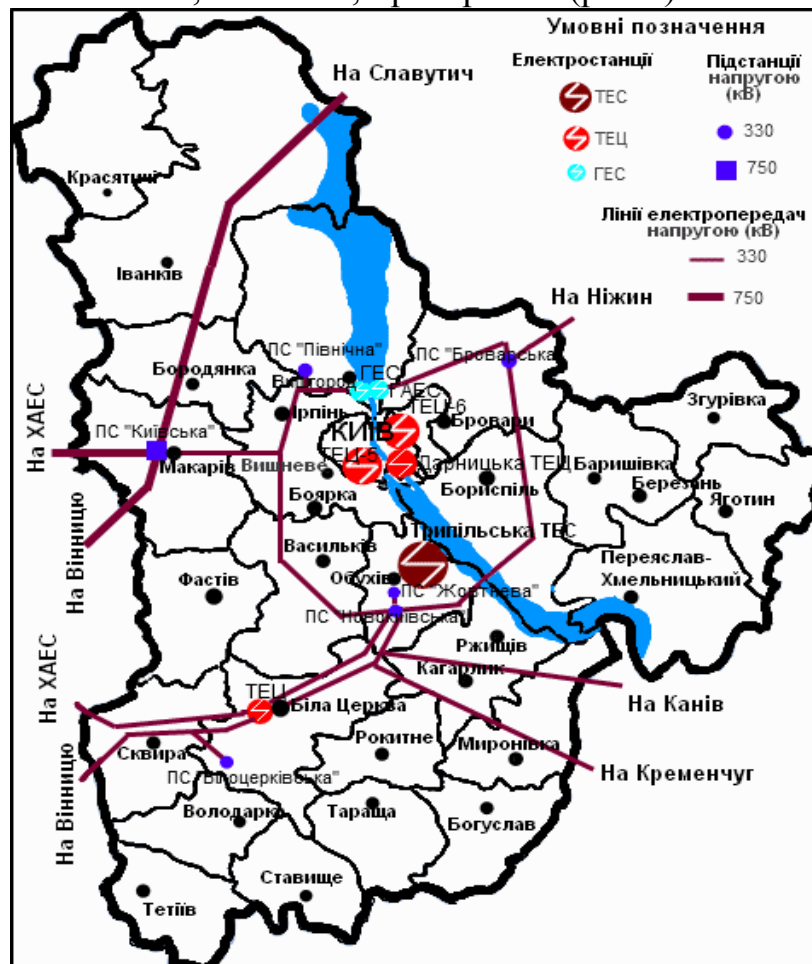

Рис. 1. Картохема електричної мережі Київської області

У зв'язку із введенням нових енергоблоків на Рівненській і Хмельницькій АЕС і дефіцитом потужностей у центральному регіоні, виникла потреба забезпечити збільшення перетоків потужності цих АЕС через системоутворюючі перетини Центральної ЕС. Стало актуальним питання будівництва підстанції 750/330 кВ поблизу Києва. Спорудження ПС 750/330 кВ "Київська" розпочалось 14.07.2006 р. біля с. Наливайківка Макарівського району Київської області на відведеній ділянці площею 48 га. У грудні 2008 р. завершено будівництво першої черги ПС 750 кВ "Київська". Кошторисна вартість робіт будівництва першої черги склала 739,4 млн. грн. Підстанція здійснює перетворення напруги з 750 до 330 кВ.

Енергопостачальною компанією у Київській області є ЗАТ "АЕС Київобленерго", а у м. Києві – ПАТ "Київенерго".

ЗАТ «АЕС Київобленерго» було засновано у 1995 році як Державне підприємство «Київобленерго», яке згодом було перетворено на Державну акціонерну енергопостачальну компанію ВАТ «Київобленерго» (ДАЕК „Київобленерго”). Тоді до складу товариства увійшли Правобережні, Лівобережні та Білоцерківські електричні мережі, які належали до «Київенерго». Згодом, у 1998 р., для налагодження чіткої системи управління електричними мережами області та усунення дублювання функцій було проведено реорганізацію компанії з перетворенням Білоцерківських електричних мереж в окремий підрозділ, ліквідацією Лівобережних електричних мереж та підпорядкуванням районів електричних мереж безпосередньо керівництву компанії. Водночас зазнали змін і структури районних електромереж. У 2001 році у результаті тендеру, проведеного Фондом державного майна України, значну частку акцій «Київобленерго» придбала відома світова енергетична корпорація AES. Цього ж року ДАЕК «Київобленерго» змінила назву на ВАТ "АЕС Київобленерго", а на початку 2004 року компанію перетворено на закрите акціонерне товариство.

Сьогодні ЗАТ "АЕС Київобленерго" обслуговує понад 820 тис. промислових та побутових споживачів. Нині до їх складу входять 27 районів електричних мереж, об'єднаних за територіальним принципом у 4 регіони: Північний (Бородянський, Вишгородський, Іванківський, Києво-Святошинський, Макарівський, Поліський райони), Західний (Богуславський, Васильківський, Кагарлицький, Миронівський, Обухівський, Фастівський райони), Східний (Баришівський, Бориспільський, Броварський, Згурівський, Переяслав-Хмельницький, Яготинський райони) і Південний (Білоцерківський, Володарський, Рокитнянський, Сквирський, Ставищанський, Таращанський, Тетіївський райони).

За 2010 р. теплопостачальними підприємствами області вироблено 2014,8 тис. Гкал теплової енергії, що менше у порівнянні з 2009 р. на 2,7 %. Зменшення виробітку тепла відбулося у зв'язку із зниженням споживання природного газу через заміну котлів застарілих типів на енергоефективні з високим ККД та на

котли із спалюванням місцевих та альтернативних видів палива; від'єднання частини споживачів від мереж централізованого теплопостачання та послідуного влаштування автономного опалення будинків і об'єктів соціальної інфраструктури та інші. Через значну зношеність теплових мереж централізованого теплопостачання втрати теплової енергії при її передачі споживачам залишаються значними і складають понад 10%. За підсумками 2010р. вироблено 6014 млн. кВт. год електроенергії, що на 370 млн. кВт. год (6,6%) більше, ніж за 2009 р. Відповідно до інвестиційного плану ЗАТ «А.Е.С. Київобленерго» в 2010 р. проведено будівництво, модернізацію та реконструкцію електричних мереж і обладнання на суму понад 30 млн. грн., з яких на 18,1 млн. грн. закуплено обладнання, але не введено в експлуатацію.

Після закриття Чорнобильської АЕС найбільшим постачальником електроенергії Київської області є Трипільська ТЕС. Вона входить до державного підприємства ПАТ "Центренерго". ПАТ "Центренерго" володіє потужностями трьох теплових електростанцій, що розташовані у промислових регіонах України. Крім Трипільської ТЕС до підприємства входять Зміївська ТЕС у Харківській області та Вуглегірська ТЕС у Донецькій області. У загальному обсязі виробництва електроенергії України в 2009 р. частка виробленої електроенергії ПАТ "Центренерго" становила 8,2%. Структура виробництва електроенергії по Товариству є такою: на Вуглегірській ТЕС виробіток електроенергії становить 30% загального, на Зміївській ТЕС – 40%, на Трипільській ТЕС – 30%.

За час роботи Трипільської ТЕС виникло місто Українка. Трипільська ТЕС – конденсаційна електростанція потужністю 1800 МВт. На електростанції працюють шість енергоблоків потужністю 300 МВт кожний. Електростанція споруджувалася в дві черги: перша - чотири дубль-блоки потужністю по 300 МВт, паливом для яких є вугілля або природний газ. Паливом для інших двох енергоблоків є мазут та природний газ. З початку експлуатації тут вироблено понад 300 млрд. кВт/год електроенергії та понад 4 млн. Гкал теплової енергії. Питомі втрати палива та витрати електроенергії на власні потреби - в межах нормативних. Водночас слід констатувати, що більшість елементів теплової схеми, основне обладнання (котли, турбіни, генератори) відпрацювали свій парковий ресурс. Трипільська ТЕС постачає електроенергію не тільки на Київщину, а й у Житомирську та Черкаську області.

Київська ГЕС експлуатується з 1964 р., а ГАЕС – з 1970 р. Генеруюча потужність каскаду Київських ГЕС та ГАЕС становить близько 625 МВт. Каскад Київських ГЕС і ГАЕС є верхнім ступенем каскаду гідроелектростанцій на р. Дніпро і входить до складу ВАТ «Укргідроенерго». Середньорічне виробництво електроенергії Київської ГЕС – 797 млн кВт/год. Київська ГАЕС розміщена на правому березі Київського водосховища вище створу Київської ГЕС. Штучно створене верхове водоймище корисною місткістю 3,7 млн м³ розташоване на крутому березі Дніпра на висоті 70 м над рівнем Київського

водосховища. Середньорічне споживання електроенергії на заповнення верхнього водоймища ГАЕС – 290 млн кВт/год, а середньорічне виробництво – 200 млн кВт/год. Київський гідровузол має найбільшу довжину напірного фронту греблі із водосховищ Дніпра – 42,3 км, пропускна здатність – 12500 м³/с. Важко недооцінити значення каскаду Київських ГЕС та ГАЕС для енергосистеми Київської області. Гідроелектростанції як джерело вироблення дешевої та екологічно чистої електроенергії виконують і низку таких важливих функцій, як покриття пікових навантажень, регулювання частоти і потужності, використання ГЕС як надійного мобільного аварійного резерву. Після проведення реконструкції потужність Київської ГЕС збільшено на 40,3 МВт, а ККД реконструйованих гідроагрегатів зріс на 4,32 %.

Публічне акціонерне товариство "Київенерго" - енергокомплекс, що забезпечує повний цикл енергопостачання міста Києва, з єдиним процесом виробництва, транспортування і збуту теплової та електричної енергії. До "Київенерго" входять 12 філіалів, а також єдиний у Києві сміттєспалювальний завод "Енергія". Енергетичні джерела та розгалужена мережа теплопроводів, кабельних, повітряних ліній електропередачі дає змогу енергокомпанії забезпечувати потреби м. Києва в електричній та у тепловій енергії. Генерацію електричної та виробництво теплової енергії ПАТ "Київенерго" здійснює на двох теплоелектроцентралях – ТЕЦ-5 та ТЕЦ-6, а також на станціях теплопостачання та в котельнях.

Загальна протяжність електричних мереж "Київенерго" становить 11708,5 км, з них повітряних (по колу) — 1581,5 км, кабельних ліній загалом — 10126,9 км. Загальна встановлена теплова потужність теплоджерел компанії наприкінці 2010 р. становила 8550,2 Гкал/год. Сукупна встановлена теплова потужність ТЕЦ — 3614 Гкал/год. Передачу та розподіл теплової енергії "Київенерго" здійснює мережею теплопроводів, загальна довжина яких становить 3546 км.

Київська ТЕЦ-5 – одна з найбільших теплофікаційних електростанцій України. Її основне призначення – централізоване забезпечення теплом промислових підприємств, житлових та адміністративних будівель Києва з одночасним постачанням електроенергії в енергосистему. Електрична потужність ТЕЦ становить 700-800МВт (700МВт - при роботі за тепловим графіком, 800 МВт - в конденсаційному режимі), тепла – 1734 Гкал/год. Основне паливо ТЕЦ-5 – мазут, резервне - природний газ. Загалом впродовж 38-річного існування ТЕЦ-5 виробила понад 145 млрд. кВт/год електроенергії та близько 148 млн. гікалорій тепла.

Київська ТЕЦ-6 забезпечує централізоване теплопостачання промислових підприємств, житлових і адміністративних будинків Дарницького, Дніпровського, Подільського, Деснянського та Оболонського районів столиці. Вона одночасно видає електричну енергію в енергосистему міста по лініях 110 та 330 кВ. Електрична потужність ТЕЦ-6 становить 500 МВт, тепла – 1560 Гкал/год. Для покриття дефіциту теплової та електричної енергії на ТЕЦ-6 було

завершено будівництво енергоблока №3. Після його введення встановлена електрична та теплова потужність ТЕЦ-6 зросла до 750 МВт і до 2070 Гкал/год відповідно.

Крім зазначених теплоелектроцентралей у Києві працює ще Дарницька ТЕЦ, яка належить електрогенеруючій українсько-канадській компанії ЗАТ "ЕК"УКР – КАН ПАУЕР". Дарницька ТЕЦ призначена для тепlopостачання промислових підприємств і житлових масивів Дарницького та Дніпровського районів міста. Встановлена теплова потужність 1080 Гкал/год. Встановлена електрична потужність 250 МВт. Основне паливо - вугілля, буферне - природний газ.

Структура споживання електроенергії споживачами м. Києва є такою: населення - 34%, промисловість - 30%, електротранспорт, комунальне господарство, бюджетні установи, торговельні організації та ін. - 36%.

У м. Києві загальна довжина кабельних ліній електропередачі - 9,4 тис. км, повітряних ліній - 1,5 тис. км. Переважну частину кабельних ліній електропередачі становлять лінії розподільчої мережі 10 кВ та 0,4 кВ. Серед повітряних ліній електропередавання здебільшого функціонують високовольтні лінії 110 кВ та низьковольтні 0,4 кВ. Трансформація та управління передаванням електроенергії здійснюється на 58 підстанціях 35/110 кВ сумарною потужністю 3531,4 МВА та 3113 трансформаторних підстанціях 10/0,4 кВ сумарною потужністю 2095,9 МВА. Споживання електричної енергії в м. Києві у 2010 р. досягло 8,3 млрд. кВт/год, що становить 5,5% загального споживання електроенергії в Україні. Покриття такого споживання було досягнуто за рахунок власного виробництва на ТЕЦ (49,5 %) та мереж зовнішнього електропостачання міста (50,5 %). Щорічний приріст споживання електричної енергії у Києві становить близько 5,6 % при зростанні в Україні 1,6 %. На цей час у пікові години електроспоживання в м. Києві досягло нормативної величини потужності трансформаторних підстанцій 110 кВ і становить 1700 МВт.

Загальна встановлена потужність теплових джерел — 8,5 тис. Гкал/год. Транспортування теплової енергії забезпечують тепломережі загальною протяжністю 2,3 тис. км.

Білоцерківська теплоелектроцентральною — акціонерне товариство з виробництва та випуску електричної та теплової енергії. Будівництво Білоцерківської ТЕЦ розпочато в 1967 р., перший турбогенератор поставлено під навантаження 25 жовтня 1971 р. В 1994 р. на загальних зборах було прийнято рішення про створення на базі організації орендарів "Білоцерківська ТЕЦ" відкритого акціонерного товариства, а з 02.08.1995 р. підприємство стало відкритим акціонерним товариством. З 1.11.2000 р. ВАТ "Білоцерківська ТЕЦ" спеціалізується на наданні побутових послуг. Потужність теплоелектроцентральною нині становить 120 МВт.

З метою активізації роботи щодо впровадження альтернативних джерел енергії в області приділяється значна увага нетрадиційній енергетиці. Так, спільно з компанією альтернативної енергії «ЄвроУкрВінд» вивчається можливість будівництва вітроелектростанції в акваторіях Київського та Канівського водосховищ на території Бориспільського, Вишгородського та Переяслав-Хмельницького районів. На території області функціонують дві міні гідроелектростанції – Богуславська і Дибенська ГЕС. Ці електростанції виробляють 6-8 млн. кВт год електроенергії на рік. Введено в експлуатацію обладнання для отримання біогазу з відходів життєдіяльності великої рогатої худоби у фермерському господарстві "Терезине" Білоцерківського району. Майже 91 % котелень в області в якості палива споживають природний газ, решта котелень працюють на місцевих та альтернативних видах палива (вугілля, торф, пелети, відходи деревини). Котельні в с. Дрозди Білоцерківського району, с. Бірюки Рокитнянського району, с. Жовтневе П.-Хмельницького району та с. Стайки Кагарлицького району працюють на спалюванні тюкової соломи, котельня заводу комбікормів у м. Миронівка – на спалюванні лушпиння соняшника, котельня заводу хлібопродуктів у м. Сквирі – на спалюванні лушпиння гречки.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Основою паливно-енергетичного комплексу Київської області виступає потужна електроенергетична галузь представлена рядом електростанцій, системою теплопроводів, кабельних та повітряних ліній електропередачі, які забезпечують електро- та теплоенергією усі без винятку галузі господарства Київської області. Значна частина виробничих фондів електроенергетики морально застаріла та фізично зношена і потребує неодмінних модернізацій, а також поступового переходу на використання більш дешевих та екологічно чистіших джерел енергії.

Список використаних джерел:

1. Барановська Н. П. Чорнобильська катастрофа в публікаціях / Барановська Н. П.; НАН України, Інститут історії України. — К. : Ін-т історії України НАНУ, 2004. — 208с.
2. Енергія, що об'єднує серця: Історія розвитку Київської енергосистеми / І.В. Плачков (голов.ред.), П.Я. Коновал (уклад.). — К. : АК "Київенерго", 2005. — 352с.
3. Энергетика: история, настоящее и будущее. Т. 3: Развитие тепловой и атомной энергетики/ [Базеев Е. Т., Билека Б. Д., Ваильев Е. П., Варламов Г. Б., Вольчин И. А., Дашкиев Ю. Г.]/ Е.Т. Базеев (гл. ред.) – К., 2008 — 528с.
4. Київенерго: Погляд у майбутнє=Kyivenergo: Look into the Future. — К., 1998. — 23с.

Мезенцева Н.І., к.г.н., доц., Савін О.О., студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СФЕРИ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ

Розкрито сутність інформаційної сфери та теорії дифузії інформації. Визначено соціально-економічні чинники розвитку інформаційної сфери в регіонах України. З використанням методу кореляційного аналізу проаналізовано вплив соціально-економічних індикаторів на розвиток інформаційної сфери в Україні.

The essence of information field as well as the theory of information diffusion is disclosed. The socio-economic factors of information field development in Ukrainian regions are investigated. The socio-economic indicators' impact on the development of information field in Ukraine is analyzed based on the correlation analysis.

Вступ. Постановка проблеми. Інформація відіграє важливу в розвитку сучасного суспільства. Без перебільшення сучасне суспільство називають суспільством інформації (інформаційним суспільством). Інформація дозволяє людству ефективно та раціонально співпрацювати з екосистемами, допомагає підвищити конкурентоспроможність регіонів та сприяє розвитку людини, як індивідуума.

Інформаційна сфера функціонує під впливом цілого ряду соціально-економічних чинників. Виявлення їх сутності, визначення сили взаємовпливу та регіональних особливостей розвитку інформаційної сфери є завданням суспільної географії. Власне це і зумовило актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними напрямками сучасних досліджень інформаційної сфери є аналіз процесу становлення та розвитку інформаційного суспільства, тенденцій розвитку інформаційної сфери в світовому масштабі та на рівні держав, моніторинг і наукове осмислення основних загроз в інформаційній сфері та розробка рекомендацій щодо забезпечення інформаційної безпеки держави в умовах становлення інформаційного суспільства, визначення форм і методів інформаційного супроводу державної політики.

В суспільній географії питанням дослідження інформаційного суспільства присвячені роботи М. Багрова, К. Нємця. Територіальна організація окремих складових інформаційної сфери проаналізована В. Лисенком, І. Ковтунік.

Формування цілей статті, постановка завдання. Метою написання даної роботи є з'ясування сутності інформаційної сфери та аналіз соціально-економічних чинників, що впливають на її розвиток в регіонах України.

Виклад основного матеріалу. Інформація є абстрактним поняттям, що має різні значення залежно від контексту. Термін походить від латинського слова «informatio», яке має декілька значень: роз'яснення, просвіта, тлумачення. У філософії під інформацією розуміють відображення реального світу.

Погляд на інформацію з точки зору її споживачів окреслює розуміння інформації як нових відомостей, які прийняті, зрозумілі і оцінені її користувачем як корисні. Іншими словами, інформація — це нові знання, які отримує суб'єкт у результаті сприйняття і переробки певних відомостей.

У тлумачному словнику С. Ожегова слово “*інформація*” трактується як відомості про навколишній світ і процеси, які в ньому відбуваються, які сприймаються людиною або спеціальним пристроєм, а також відомості про стан справ, про стан чого-небудь [1].

Залежно від сфери дослідження і від класу завдань, для яких вводиться поняття “*інформація*”, виділяють такі її визначення: позначення змісту, отриманого із зовнішнього світу; комунікація, зв'язок, у процесі якого усувається невизначеність; передача різноманітності; ймовірність вибору; оригінальність і міра складності; повідомлення, відображення взаємостосунків між явищами; категорія, що відображає певну властивість речей; відображення у свідомості людей причинно-наслідкових зв'язків у навколишньому реальному світі [2].

В енциклопедичному словнику *інформація* розглядається як „відомості, які передаються людьми усним, письмовим або іншим способом (за допомогою умовних сигналів, технічних засобів тощо)” [3]. Згідно чинного законодавства України категорія «інформація» визначається як «будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» [4].

В сучасних країнах інформація стає одним з стратегічних ресурсів держави і суспільства, ресурсом соціально-економічного, технологічного і культурного розвитку. Рушійною силою розвитку інформаційного суспільства виступає інформаційна сфера.

Інформаційна сфера — це складова економіки, що займається виробництвом, обробкою, зберіганням, передачею і розповсюдженням інформації і знань. Вона включає сукупність інформації, інформаційної інфраструктури, яка збирає, формує, розповсюджує і використовує інформацію, а також системи регулювання суспільних відносин, які при цьому виникають [5].

Інформаційна сфера виникла як потреба суспільства в інформації для вирішення конкретних завдань або досягнення якоїсь мети. На думку М. Багрова важливим завданням сьогодення є зосередження зусиль на дослідженні закономірностей розвитку інформаційного суспільства та їх географічній інтерпретації. Такими закономірностями на думку вченого є наступні: визначальна роль інформаційних, телекомунікаційних технологій та

інноваційного середовища; залежність глобальної перебудови економіки від мереженої організації та фінансових ринків; поляризація і нерівномірний розподіл матеріальних благ, створення “четвертого світу”; формування у новому гео економічному просторі геополітичних мегарегіонів [7].

Економічною наукою, як вітчизняною, так і зарубіжною, не вироблено єдиного загальноприйнятого трактування поняття *«інформаційна сфера економіки»*. Для позначення її використовуються різні терміни: *«інформаційна економіка»* (information economy), *«індустрія знань»* (knowledge industry), *«інформаційна індустрія»* (information industry) *«інформаційна галузь»* тощо.

До перших зарубіжних дослідників структури інформаційної сфери відносять американського економіста Ф. Махлупа — автора концепції «індустрії знань», який інформаційну сферу розглядав як сукупність різних об'єктів, що виробляють знання, інформаційні товари та послуги як для себе, так і для інших. За Ф. Махлупом, «індустрія знань» включає численні види людської діяльності, які можуть бути об'єднані у такі п'ять груп: наукові дослідження та розробки, освіта, засоби масового спілкування, інформаційні машини, інформаційні послуги.

Теоретичну основу функціонування і розвитку інформаційної сфери формує **теорія поширення інновацій**. Теорія розповсюдження та засвоєння інновацій була розроблена в 30-х роках XX століття і доповнена професором Стенфордського університету Евереттом Роджерсом. Результати його досліджень були опубліковані у монографії, яка називається Diffusion of Innovations («Дифузія інновацій») [6]. Проблеми дифузії (поширення) інформації у теоретичному і методичному аспектах вивчали Т. Хагерстранд, Р. Доманський, Б. Еккель, П. Хаггет, Р. Морілл, П. Тойн та інші вчені.

Під поширенням і засвоєнням інновацій Е. Роджерс та інші дослідники розуміють процес, в ході якого інновація по певних каналах поширюється серед членів соціальної системи. Інновацією вважається ідея чи об'єкт, новизна якого відчувається людьми. Дифузія – це процес, під час якого інновація з плином часу через певні канали поширюється серед членів соціальної системи.

Відповідно даній теорії процес поширення і засвоєння інновацій складається з п'яти етапів [6].

1. Поінформованість (Awareness) – на даній стадії особа вперше дізнається про існування продукту, послуги, ідеї, але немає повної інформації про нього. Інформація передається з якого-небудь каналу комунікації, як правило, ЗМІ, але іноді і через міжособистісні контакти за допомогою листа.

2. Інтерес (Interest) – на даному етапі особа відчуває інтерес до нововведення і здійснює пошук додаткової інформації про нього. Зазвичай даний етап протікає у свідомості людини, яка зважає переваги нового товару, послуги або ідеї стосовно власного життя.

3. Перевірка (Evaluation) – особа вивчає інновацію, перевіряє ідею або продукт на інших індивідах, ґрунтуючись на своїй оцінці і думках інших людей, починає схилитися або до прийому, або до відкидання інновації.

4. Оцінка (Trial) – на цій стадії особа продовжує оцінювати наслідки свого рішення, тому що потребує підтвердження його правильності. Навіть якщо спочатку індивід вирішив не приймати інновацію, нова інформація або економічна необхідність можуть змусити його прийняти нововведення.

5. Засвоєння (Adoption) – особа включає нову ідею в систему своїх поглядів або приймає остаточне рішення про подальше використання товару чи послуги.

Інновації з'являючись в окремих місцях, а потім поширюються на значні території земної поверхні. Деякі інновації впроваджуються повільно і спокійно, інші навпаки швидко. Найчастіше вивчають останні через можливість прослідкувати весь цикл дифузії за відносно короткий проміжок часу.

Поняття “дифузія” для означення просторових аспектів поширення інформації використовується в двох значеннях – дифузія розширення та дифузія переміщення. Дифузія розширення передбачає, що інформація поширюється від одного району до іншого і за певний період часу до вже існуючого району її поширення додаються нові території, внаслідок чого змінюється загальне розміщення. Дифузія переміщення передбачає, що явища і предмети залишають території де вони виникли, і переміщуються на нові території [6].

Т. Хагерстранд виділив 6 *елементів просторової дифузії*: територія, в межах якої відбувається процес; час, який може бути неперервним або ж поділеним на фази; сам об'єкт дифузії (люди, телефони, одяг, інформація, хвороби тощо); місця виникнення; місця призначення; траєкторії, по яких переміщуються об'єкти в процесі дифузії.

Існує кілька основних етапів “життєвого циклу” інновації: етап зародження інновації; етап винаходу; етап нововведення; етап поширення інновації; етап панування інновації; етап скорочення масштабів використання інновації. Кожен етап в середньому триває 10-15 років.

На думку Т. Хагерстранда, процес дифузії інновацій має вигляд *інноваційної хвилі*, поширення якої по території включає 4 стадії:

- початкова стадія, що відповідає виникненню умов для процесу дифузії. На цій стадії виділяються центри сприйняття інновації та контрастні їм інші території;

- стадія дифузії, що характеризується швидким виникненням нових центрів сприйняття, які віддалені від первинних центрів, і зменшенням поляризації території за рівнем проникнення інновацій;

- стадія накопичення, для якої характерне зростання кількості акцепторів рівномірно по всій території незалежно від відстані до центру поширення інновації;

- стадія насичення, як кінцева, під час якої відбувається уповільнення, а потім і припинення процесу дифузії. Вона характеризується незначними територіальними відмінностями в рівні проникнення інновації.

Як зазначає О. Шаблій, найліпше теорія дифузії інновацій виявляється у концепції просторової дифузії інформації на основі міжлюдських контактів.

В процесі дослідження такої складової інформаційної сфери України, як надання послуг, ми виділили такі її компоненти:

о традиційні галузі надання інформаційних послуг: поштовий зв'язок (листування, відправлення телеграм, переказів), стаціонарний телефонний зв'язок, телевізійний та радіозв'язок;

о сучасні галузі надання інформаційних послуг: мобільний зв'язок, послуги Інтернету.

На розвиток інформаційної сфери регіонів України на даному етапі її розвитку найсуттєвіший вплив мають *соціально-економічні чинники*. Вони включають, насамперед, рівень соціально-економічного розвитку території, рівень її конкурентоспроможності, рівень урбанізації, стан і можливості інфраструктурного забезпечення. Основними соціально-економічними індикаторами чинників розвитку інформаційної сфери є ВРП на душу населення, ВДВ на одну особу, номінальна заробітна плата найманих працівників, доходи на одну особу, рівень зайнятості, рівень зареєстрованого безробіття, рівень урбанізації території. Коефіцієнти кореляції між кількістю користувачів послуг зв'язку та показниками соціально-економічного розвитку наведені в таблиці 1.

Табл. 1.

Коефіцієнти кореляції між кількістю користувачів послуг зв'язку та показниками соціально-економічного розвитку регіонів України

	Відправлені листи	Стаціонарні телефонні апарати	Абоненти мобільного зв'язку	Абоненти кабельного телебачення	Абоненти Інтернет
ВРП на одну особу, грн.	0,92	0,82	0,87	0,71	0,86
ВДВ на одну особу, грн.	0,94	0,83	0,89	0,72	0,89
Заробітна плата, грн.	0,87	0,75	0,83	0,69	0,80
Доходи на одну особу, грн.	0,95	0,80	0,89	0,73	0,86
Рівень зареєстрованого безробіття, %	-0,47	-0,48	-0,48	-0,46	-0,54
Рівень урбанізації, %	0,51	0,61	0,48	0,75	0,50

Розрахунок парних коефіцієнтів кореляції визначив, що тіснота зв'язку між показниками, які презентують соціально-економічні чинники, та кількістю користувачів традиційних і сучасних послуг зв'язку у регіонах України є такою:

1) кількість користувачів Інтернету має високий рівень тісноти зв'язку з індикаторами доходів населення та рівня економічного розвитку території. Зокрема найвищою тіснота зв'язку є із ВДВ на одну особу (0,89) та ВРП і доходами на одну особу (по 0,86). При цьому зв'язок явищ є прямим. Рівень урбанізації території суттєво не впливає на кількість абонентів Інтернету. Зв'язок із рівнем безробіття логічно є оберненим і характеризується невисокою тісністю;

2) кількість абонентів кабельного телебачення має високий рівень тісноти зв'язку із рівнем урбанізації території (0,75), доходами населення (0,73), ВДВ та ВРП на одну особу (0,72 та 0,71 відповідно). При цьому зв'язок явищ є прямим;

3) кількість абонентів мобільного зв'язку характеризується високим рівнем кореляції з доходами населення і ВДВ на одну особу (по 0,89) та ВРП на одну особу і заробітною платою (0,87 і 0,83 відповідно);

4) кількість стаціонарних телефонних апаратів також має високий рівень тісноти зв'язку з індикаторами доходів населення та рівня економічного розвитку території. Зокрема найвищою тіснота зв'язку є із ВДВ та ВРП на одну особу (0,83 і 0,82 відповідно) а також доходами на одну особу та рівнем заробітної плати (0,80 і 0,75). Зв'язок явищ є прямим. Рівень урбанізації території також впливає на кількість стаціонарних телефонних апаратів (коефіцієнт кореляції складає 0,61);

5) кількість користувачів такої послуги, як відправлення листів, має високий рівень тісноти зв'язку із доходами населення (0,95), ВДВ та ВРП на одну особу (0,94 та 0,92 відповідно) і рівнем заробітної плати (0,87).

В цілому можна зробити висновок, що на розвиток різних видів послуг зв'язку найсуттєвіший вплив мають рівень доходів населення та рівень соціально-економічного розвитку регіону. Щодо рівня урбанізації території, то його вплив є суттєвим на кількість абонентів кабельного телебачення та стаціонарних телефонних апаратів. Зв'язок поширення різних видів інформаційних послуг із рівнем безробіття населення є оберненим і характеризується слабкою тісністю.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Теоретичну основу функціонування і розвитку інформаційної сфери формує теорія поширення інновацій. Процес дифузії інновацій має вигляд інноваційної хвилі, поширення якої по території включає чотири стадії. На розвиток інформаційної сфери регіонів України на даному етапі її розвитку найсуттєвіший вплив мають соціально-економічні чинники: рівень соціально-економічного розвитку території та рівень доходів населення. Подальші суспільно-географічні дослідження інформаційної сфери передбачають аналіз територіальної організації її компонентів та виявлення територіальних відмін у розвитку галузі.

Список використаних джерел:

1. Ожегов С. И. Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова – М: Азъ, 1992.
2. Черняк Ю. И. Информация и управление / Ю. И. Черняк. – М: Наука, 1971.
3. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М: Советская Энциклопедия, 1983.
4. Закон України «Про інформацію» / Голос України, 2011.
5. Голобуцький О. П. Електронний уряд / О. П. Голобуцький, О. Б. Шевчук – К.: ЗАТ „Атлант UMS”, 2002.
6. Rogers E.M. Diffusion of Innovations / E.M. Rogers – London: Free Press, 2003.
7. Багров Н.В. География в информационном мире / Н.В.Багров - К: Либідь, 2005.
8. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / О. І. Шаблій. – Львів : Вид-во Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2001.

УДК 911.3

Пендерецький О., к.т.н., доц.
кафедра туризму ІФНТУНГ

СОЛЯНІ ПРОМИСЛИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ЯК ОБЄКТИ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ

Досліджено історію соляних промислів Західної України та сучасні підходи щодо можливості використання їх для промислового туризму. Запропоновано нові методи на основі нейромережі для дослідження вмісту хімічних елементів у соляних шахтах з метою використання їх для рекреації і туризму.

The history of saltmines in Western Ukraine as well as current directions of their usage in industrial tourism are disclosed. The new neuronet's investigation methods that show the level of chemical elements inclusion in salt mines for estimation of their usage in recreation field as well as in industrial tourism are proposed.

Вступ. Постановка проблеми. Соляні промисли Західної України мають багатовікову історію. Завдячуючи багатими покладами солі розвивалася видобувна промисловість Карпатського краю, зростала чисельність місцевого населення. Як підмітив історик В. Грабовецький про одного з перших дослідників історії цього краю С. Витвицького, який у 1862 р. писав, що «сіль саме була тим, що заохочувала до постійного місця оселення серед гуцульських околиць» [1, с. 252]. Розвиток соляних промислів в період XIII – перша половина XIX ст. сприяв широкому розвитку простого товарного виробництва.

У XVI ст. комплекс королівських солеварень у Підкарпатському краї включав десять бурових. Тільки на Самбірщині у середині XVI ст. діяли три королівські солеварні (жупи) – у Котові, Ясениці Зворицькій та Нагуєвичях. Крім того, існувало понад 60 приватних малих солеварень [2].

Відомі не тільки в Україні, а і за її межами унікальні солоні озера Закарпаття. Комплекс лікувальних чинників озера Кунікунда своїми цілющими

властивостями не поступається, а за певними параметрами перевершує оздоровчі властивості курортів Мертвого моря.

Всі соляні промисли в Західній Україні відігравали значну економічну роль, а також були рушієм науково-технічного прогресу. Тому на сьогоднішній день вони становлять значний інтерес науковців і спеціалістів туристичної галузі, особливо такого напрямку як промисловий туризм. В зв'язку з чим для розробки туристичного маршруту на соляні промисли, спочатку необхідно вивчити їх екологічний та техногенний стан з метою створення безпечних умов для екскурсантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Видобуток солі та її промислово-економічне значення неодноразово ставали предметом наукових досліджень [3,4,5]. Питанню вивчення екологічної ситуації об'єкта присвячена монографія Рудька Г.І. та Адаменка О.М. [6], де наведено результати оцінки екологічного стану середовища за ступенем забрудненості з використанням коефіцієнта забруднення та запропоновано ряд карт вмісту хімічних елементів, Горбійчук М.І. з співавторами [7] започаткував моделювання забруднення середовища на основі теорії нейромережі, а також авторські дослідження [8, 9,10].

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Незважаючи на значний науковий внесок у використання соляних промислів для рекреації і туризму, не повністю є вивченим використання інших солей (калійних, магнієвих і ін.), які в значній мірі залишаються на закинутих шахтах для мінеральних добрив. Тут необхідно безперервно знати хімічний склад розсолів для прогнозування його зміни і використання в оздоровчих і туристичних цілях. Актуальним залишається вислів – «Все є ядом і все є лікарством тільки все залежить від дози».

Мета та завдання статті. Розробити метод вимірювання значень хімічних елементів у розсолах соляних шахт з метою використання їх у рекреаційних цілях.

Виклад основного матеріалу. Карпатські корисні копалини, до яких належать поклади солі, нафти, озокериту здавна були важливими джерелами доходу місцевих жителів. Виробництво солі має свою багатовікову історію, її видобуток – ровесник перших поселенців Гуцульщини.

Навколо солеварень виникали такі підсобні промисли як виплавлювання руди, виготовлення котлів, ковшів, посуду, металевих частин до веж, возів, обручок до бочок та ін. На сьогоднішній день всі ці історичні місця мають велику пізнавальну і наукову цінність для розвитку промислового туризму в краї.

В стилі промислового туризму запропоновано використання копалень «Артемсолі», які знаходяться в районі міст Соледару і Артемівська, на місці села Брянцевка, де у 1877-1878 роках була пробурена перша свердловина глибиною 292 метри. Саме тоді стало відомо, що в цьому місці знаходиться дно мілководної затоки древнього Пермського моря, яке близько 250 млн. років тому

утворило величезні поклади кам'яної солі. З розвитком соляного виробництва нерозривно пов'язана історія усього Донбасу.

Саме тут була встановлена перша в світі підземна новорічна ялинка. Стіни і балкони мають цікаву оригінальну форму. На території соляних шахт нещодавно було відкрито спелеосанаторій «Соляна симфонія». Завдячуючи своїм властивостям – на 99% сіль Соледару складається з чистого NaCl і тільки 1% - 1,5% є домішками, які не містять шкідливих речовин – в санаторії успішно лікують алергічні захворювання. Хворі проводять час в спеціально обладнаних палатах під землею, вдихаючи з повітрям корисні кристалики солі.

У 2004 році у соляних шахтах було організовано грандіозне дійство – Міжнародний фестиваль симфонічної музики, який тепер є традицією Соледару. Протягом двох годин соляне підземелля переповнюється музикою. Ініціатором фестивалю є посольство Австрії в Україні. Акустичні властивості соляних тунелів вражають. За словами диригента оркестру Курта Шмідта таке звучання у всьому світі мають лише дві-три концертні зали.

На глибині 180 метрів в пластах солі сховане ще одне чудо Соледару. Це підземний храм, створений із солі. Ще в дореволюційні часи соляники збудували собі капличку щоб помолитись перед робочою зміною. На превеликий жаль, за радянських часів каплиця була зруйнована і на її місці зробили стайні. Лише нещодавно місце було знову освячене, збудована церква, регулярно проводяться богослужіння і навіть вінчання.

Тема солі увійшла до казок та легенд ряду народів Європи. Одна з легенд розповідає про угорського короля Белу IV та його дочку Кінгу, з якою одружився польський князь Болеслав і яка взяла у посаг сіль рідної Угорщини. По дорозі з Вавеля до Кракова біля річки Величка вона зупинила весільний кортеж і наказала копати глибокий соляний колодязь, де на диво усім присутнім були відкриті поклади солі [3]. Реально ж Величка належить до малопотужних джерел, однак існує і нині у вигляді музею. Глибоко під землею є каплиця св. Антонія, де стеля, підлога, балкони, сходинок, вівтар, "кришталева люстра" та скульптурні оздоблення - барельєфи й фігури святих зроблені з солі. Найбільша святиня каплиці – соляний грот св. Кінгі з образом угорської принцеси, який створено з найчистішої соляної брили.

Давно було відмічено, що при купанні в солоній воді карстового озера Кунікунда, що розташоване на південно-західній околиці с. Солотвино, з вмістом солі в межах 146-200 г/л і підвищеною концентрацією іонів бромиду зменшуються болі в суглобах при ревматизмі, захворюваннях хребта, добре лікується псоріаз, легко загоюються рани. Берег і дно озера вкриті шаром лікувальної грязі, аспідно-чорного кольору. Протягом року температура води не опускається нижче 17°C. Ще в кінці XIX-го століття на території сьогоденної Закарпатської обласної алергологічної лікарні було відкрито санаторій для лікування суглобів, де у ванни подавалась ропа по дерев'яному жолобу. У соляних печерах Солотвина найчистіше повітря – тут міститься в 10

разів менше мікроорганізмів, ніж в операційній. Воно насичене біоактивним аерозолем хлористого натрію, що оздоровлює слизову дихальних шляхів. У соляній товщі практично немає радіації й електромагнітних хвиль, алергенів і шкідливих газів. Цілий рік під землею температура 22-23 градуси, вологість 20-40%. Тривалий вплив цього повітря за 18-22 сеанси може повністю вилікувати дитину від алергії, бронхіальної астми й інших захворювань бронхів. Свого часу медики помітили, що шахтарі, які тут видобувають сіль, перебуваючи тривалий час у соляних копальнях, не страждали захворюваннями органів дихання.

В цьому напрямку потребують додаткового вивчення калійні шахти м. Калуша на Івано-Франківщині та м. Стебника на Львівщині. Розсоли Калуських шахт – полімінеральні: крім кухонної солі, вони містять калій, магній, сульфати. Попередні дослідження засвідчили, що з них можна одержувати цілу низку корисних речовин: сульфат натрію, калію, оксид магнію та ін. Із застосуванням електролізу можна одержати соду, хлор та різні його сполуки. Розсоли калійних родовищ мають унікальні лікувальні властивості, що підтверджено дослідженнями Інституту курортології.

Цілющі властивості розсолів уможливають розвиток санаторно-курортної справи. Для медичного використання розсолів не існує жодних перешкод. Розсоли калійних родовищ володіють унікальними лікувальними властивостями, через що не раз там можна побачити любителів покупатися.

Незлічені можливості солі все більше розкривають її рекреаційний та туристичний потенціал. Для отримання повної інформації про хімічний склад розсолів та екологічної ситуації території, нами розроблений та запатентований винахід на спосіб прогнозування техногенного забруднення повітря, ґрунтів, водних горизонтів [10]. Суть винаходу полягає у тому, що дані екологічного моніторингу компонентів подають в нейронну мережу, де згідно з розрахунковим алгоритмом формується рішення про те, чому повинно дорівнювати значення досліджуваної послідовності у майбутньому. На підставі отриманої інформації складають прогнозні аналітичні та синтетичні карти, та приймають управлінські рішення про введення відповідної керуючої дії до зміни техногенної ситуації. В зв'язку з чим нейронна мережа ідентифікує параметри, необхідні для формування керуючого сигналу і одночасно відслідковує змінні параметри середовища і пристосовується до них.

Для більшої достовірності результатів моніторингу, нами розроблений і запатентований винахід на спосіб визначення концентрації важких металів у ґрунті [9] на основі теорії нейромережі, що дає нам можливість моделювати і прогнозувати зміни концентрації їх хімічного складу. На відміну від методів, що використовують математичне забезпечення MAP-INFO, ПАРК і ін. [6], [8] та є дуже громіздкі і потребують значного об'єму фактичного матеріалу і не завжди враховують аномальні точки по всій території, що є дуже важливим для оцінки екологічного стану середовища, метод на основі теорії нейромережі дає нам

можливість визначати концентрацію у будь якій точці без додаткових вимірювань. Це значно здешевлює проведення досліджень, збільшує точність та оперативність їх вимірювань. Суть цього методу полягає у тому, що отримані результати досліджень середнього вмісту кожного з елементів важких металів у земній корі (кларк) та середнього вмісту кожного елемента у ґрунті досліджуваного регіону (регіональний фон) апроксимують за відповідною залежністю за допомогою узагальненої радіальної нейромережі. З цією метою на вхідний блок, з'єднаний з мережею, подають безрозмірні координати точок відбору проб. Як навчальну послідовність на вхідний блок мережі подають значення концентрації кожного з елементів важких металів у ґрунті. Сформований вхідним блоком сигнал надходить в радіальну нейромережу, в якій накопичуються в процесі навчання знання про головні властивості кожної проби. Потім сигнал надходить у вихідний блок, з'єднаний з мережею, який перераховує відносні величини у розмірні і формує сигнали, відповідні значенню дійсних концентрацій елементів важких металів у ґрунті будь-якої точки місцевості, яку охоплено навченою нейромережею. Сформовані вихідним блоком сигнали надходять на ПЕОМ, яка згідно з розробленою програмою формує карту ліній ізоконцентрацій важких металів у ґрунтах як складових екологотехногеохімічних карт обстежуваної місцевості.

Таким чином ми отримаємо достовірну інформацію про хімічний стан середовища і зможемо приймати відповідні управлінські рішення з погляду екологічної безпеки туристів.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Дослідження у сфері екологічної безпеки туристів на соляних промислах України дає нам можливість розширити їх туристичний та рекреаційний потенціал, збагатити наш духовний та науково-пізнавальний світ. Недарма протягом багатьох століть сіль залишалася символічним втіленням добробуту та достатку у багатьох народів світу.

Для промислового туризму соляна галузь виробництва може стати як джерелом духовного збагачення народу так і прибутковості бізнесу.

Список використаних джерел:

1. Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття / В. Грабовецький // Монографія. – Т. 3. – Івано-Франківськ. – «Нова зоря». – 2004 р. – 464 с.
2. Гайко Г., Білецький В., Мікось Т., Хмура Я. Гірництво й підземні споруди в Україні та Польщі (нариси з історії). - Донецьк: УКЦентр, Донецьке відділення НТШ, "Редакція гірничої енциклопедії". – 2009. – 296 с.
3. Здорик Т. Кристаллы жизни. - М., 1991.
4. Ісаєвич Я. Д. Солеварна промисловість Підкарпаття в епоху феодалізму / Я. Д. Ісаєвич // Нариси з історії техніки. – 1961. – Вип. 7.
5. Грабовецький В. В. Солеварні промисли Прикарпаття в період Київської Русі /В.В. Грабовецький // Київська Русь: Культура, традиції. – К. – 1982.

6. Рудько Г.І., Адаменка О.М. Конструктивна геоекологія – К.: ТОВ „МАКЛАУТ”, 2008. – 320 с.
7. Горбійчук М. І., Когутяк М. І., Ковалів Є. О. Ідентифікація статичних характеристик технологічних об’єктів на базі нейромереж. // Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах. – 2002. - № 9 (том 2) . – С. 139 – 145.
8. Пендерещкий О. В. Екологія Галицького району. Монографія. - Івано-Франківськ: Нова зоря, 2004. – 198с.
9. Пендерещкий О.В. Спосіб визначення концентрації важких металів у ґрунті / О.В. Пендерещкий, М.І. Горбійчук, М. А. Шуфнарович // Патент на винахід № 92534. Зареєстровано в Державному реєстрі патентів України на винаходи 10.11.2010.
10. Спосіб прогнозування техногенного забруднення повітря, ґрунтів, водних горизонтів / О.В. Пендерещкий, М.І. Горбійчук // Патент на винахід № 92971. Зареєстровано в Державному реєстрі патентів України на винаходи 27.11.2010.

УДК 911.3

Федюк О.М., інж.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГЕОГРАФІЯ АГРОПРОМИСЛОВИХ КОМПЛЕКСІВ В УКРАЇНІ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИЧНИЙ ОГЛЯД

Узагальнено досвід суспільно-географічних досліджень в Україні у царині вивчення агропромислової діяльності загалом та її сільськогосподарської складової зокрема упродовж другої половини минулого – початку теперішнього століття. Проаналізовано основні наукові праці провідних українських вчених в галузі географії агропромислових комплексів. Визначено загальні тенденції розвитку галузі на рубежі тисячоліть, а також окреслено перспективи подальшого поступу агрогеографічних досліджень.

The experience socio-geographic investigation of agricultural industry in Ukraine at the second part of XX century as well as at the beginning of the XXI century is disclosed. The basic scientific investigations of leading Ukrainian scientists in agricultural industrial complexes are analyzed. The current trends of agricultural sciences development at the Millennium ages as well as its further investigation trends are explored.

Вступ. Постановка проблеми. Важливою функціональною ланкою національного господарства України виступає її агропромисловий комплекс. Упродовж довготривалого періоду часу Україна посідала та й нині продовжує утримувати провідні позиції у світі з виробництва багатьох видів сільськогосподарської продукції. На сьогоднішній день наша країна не лише володіє усіма можливостями відродити втрачену славу могутньої агропромислової держави світу, але й спроможна забезпечити вихід

вітчизняного агропромислового комплексу на якісно новий щабель розвитку. Для успішної реалізації важливих державно-стратегічних цілей та пріоритетних напрямків розвитку агропромислової сфери вітчизняної економіки в Україні наявні усі об'єктивні передумови. Втілення намічених завдань у життя здатне забезпечити унікальне поєднання природно-екологічних, соціально-історичних, організаційно-економічних та культурно-ментальних чинників. З-поміж них слід виокремити такі, як вигідне економіко-географічне положення по відношенню до ринків збуту продукції АПК, сприятливі агрокліматичні ресурси (помірний клімат і високоякісні чорноземні ґрунти), багатовіковий досвід і виробничі навички в галузі народної агротехніки, споконвічні традиції господарювання на землі, любов і пошану українського етносу до хліборобської праці, сакральне значення землі у народному світогляді українців, передову аграрну науку, наявність вищих навчальних закладів з підготовки кваліфікованих кадрів для сільського господарства і пов'язаних з ним галузей виробництва та соціальної сфери, добре розвинену транспортну мережу. У світлі зазначених обставин географічне вивчення специфічних умов і просторових особливостей формування, функціонування та розвитку агропромислової діяльності як галузі національної економіки не лише становить вагомий теоретико-пізнавальний інтерес, але й відзначається непересічним науково-практичним значенням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню суспільно-географічних проблем агропромислового комплексу Української держави як складної територіальної цілісності, поглибленому вивченню його окремих функціональних ланок та зв'язків між ними, структурних зрушень та ринкових перетворень у агровиробничій сфері присвячена чимала кількість спеціальної наукової літератури. За останні десятиріччя вийшли в світ важливі роботи Г.В. Балабанова, В.О. Гуцала, І.М. Дудника, Н.І. Мезенцевої, В.П. Нагірної, Я.Б. Олійника, М.Д. Пістуна, П.О. Сухого та інших авторів. З огляду на неабияку актуальність і соціальний запит на висвітлення питань розвитку агропромислової сфери людської діяльності з позицій суспільної географії слід очікувати подальшого поглиблення та значної інтенсифікації досліджень у даному напрямку.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. При написанні даної роботи ми виходили з потреби синтезу напрацювань українських вчених другої половини минулого – початку теперішнього століття в галузі географії агропромислових комплексів у світлі подальшої актуалізації даного напрямку української суспільної географії. Метою нашого дослідження вважаємо висвітлення загальних особливостей розвитку агрогеографічних знань як невід'ємного компоненту української суспільно-географічної науки та важливої складової університетської освіти. Вважаємо також за необхідне ознайомлення читачького загалу з роботами провідних українських вчених економіко-

географів у галузі географії АПК, наукові розробки яких справили найбільший вплив на поступ суспільно-географічних досліджень АПК.

Виклад основного матеріалу. Географічне вивчення сільського господарства, а також проблем формування і функціонування агропромислових комплексів належить до категорії добре розвинутих ділянок української суспільно-географічної науки, будучи одним із пріоритетних напрямків її економіко-географічної складової. Дана галузь знань має в Україні багаті традиції розвитку, високоосвічених фахівців, солідний науковий доробок, відзначається глибиною розробленості провідних аспектів, перш за все теоретико-методологічних положень та методичних засад дослідження, високим рівнем узагальнення і систематизації напрацьованого матеріалу. Неабияке значення для подальшого розвитку цієї вкрай важливої ланки нашої науки мали експедиційні дослідження сільського господарства степової зони України, виконані у 1949 – 1952 роках під керівництвом академіка П.П. Першина. Окрім суттєвого теоретико-пізнавального характеру, результати проведених досліджень знайшли також практичне використання у вигляді наукових рекомендацій з удосконалення виробничої спеціалізації і територіальної організації степового землеробства, розробки системи заходів, спрямованих на боротьбу з посухами тощо.

Науковою базою широкомасштабного розгортання агрогеографічних студій стали розробки Г.О. Кривченка, І.Ф. Мукомеля, М.Д. Пістуна, К.Є. Сироцинського, Д.Т. Гука, І.М. Рибачка, О.Т. Ващенко, І.І. Сваричевського, Р.А. Івануха та інших вчених. Вони сформулювали предмет вивчення даної галузі знань, глибоко проаналізували проблеми територіальної організації аграрної сфери в цілому та ряду окремих її галузей, запропонували науково-методичні підходи до виявлення й конструювання виробничих типів сільськогосподарських підприємств, обґрунтували методологічні основи сільськогосподарського районування і застосування широкого спектру сучасних методів дослідження.

Питання районування і територіальної організації сільського господарства України широко висвітлені в працях *І.Ф. Мукомеля* «Сільськогосподарські зони Української РСР» (1954, 1961 рр.). Глибокий аналіз географічних проблем сільськогосподарського виробництва північно-центральної області України здійснено в роботах *М.Д. Пістуна*. Зокрема, у монографії «Аграрно-територіальні і аграрно-промислові комплекси Житомирської області» (1972 р.) вчений детально висвітлює роль і значення природних і економічних умов як чинників агропромислового комплексоутворення, змістовно охарактеризував особливості галузевої і територіальної структури агропромислових територіальних формувань Житомирщини, розкрив характер виробничих зв'язків між ними [1]. Ним же було розроблено концепцію аграрно-територіальних комплексів та застосовано структурний аналіз у процесі їх вивчення. Водночас велика увага приділялася

поглибленому вивченню особливостей аграрної ланки господарства Західного регіону України.

Значне поглиблення виробничо-територіальних зв'язків між виробництвом сільськогосподарської сировини та її промисловою переробкою, інтенсивний розвиток вертикальної і горизонтальної агропромислової інтеграції та формування на цій основі агропромислових комплексів (АПК) спричинили подальшу активізацію наукових досліджень у даній сфері діяльності людини. Для періоду 60 – 70-х років характерним було трактування АПК як форми територіальної організації виробництва і промислової переробки сільськогосподарської сировини, виробничо-територіального утворення, якому притаманна закономірність комплексності [5]. Географічні проблеми АПК були предметом обговорення на численних наукових конференціях та семінарах.

Особливе місце у цьому процесі посідає період з 1975 по 1985 рр., на який припадає найбільша кількість дисертаційних суспільно-географічних досліджень з аграрної проблематики. Саме сформульовані в межах зазначеного часового відрізка теоретичні постулати та науково-методичні положення послужили могутнім поштовхом для всебічного вивчення різноманітних територіальних агропромислових комплексів, ставши засадничою базою становлення наукової школи академічної суспільної географії, в центрі уваги якої перебували проблеми теорії формування і територіальної організації агропромислових комплексів. Лідером цієї школи був видатний український економіко-географ академік *М.М. Паламарчук*. Чимала увага на даному етапі була приділена системному дослідженню регіональних і зональних АПК, вивченню агропромислових комплексів приміського типу та АПК рекреаційних районів.

До основних досягнень наукової школи академіка *М.М. Паламарчука* слід віднести: визначення змістовної суті АПК, обґрунтування системи чинників формування та виявлення закономірностей розвитку агропромислових територіальних комплексів, розкриття та поглиблений аналіз їхньої структури, висвітлення особливостей територіальної організації та механізмів функціонування, розробку типології агропромислових формувань та методики дослідження АПК різних рангів, широке застосування системно-структурного підходу тощо.

Дедалі більшого значення в цей час набуває проблема спеціалізованих агропромислових комплексів та їхньої внутрішньої будови. Зокрема, змістовний аналіз плодоовочеконсервного спеціалізованого АПК України, умов і чинників його розвитку, характеру структури, особливостей територіальної організації тощо виконала *Р.О. Язиніна* в роботі «Спеціалізований аграрно-промисловий комплекс і його територіальна організація» (1979 р.) [11]. Дослідниця обґрунтувала теоретичні та науково-методичні засади дослідження спеціалізованого територіального АПК на прикладі плодоовочеконсервного комплексу, детально розглянула сировинну (сільськогосподарську) та

переребну (промислову) його ланки, а також галузі та виробництва, пов'язані з обслуговуванням даного комплексу, задоволенням його виробничих потреб. Значну увагу в монографії приділено висвітленню елементів територіальної структури плодоовочеконсервного комплексу України. Авторка також визначила актуальні для того часу проблеми розвитку комплексу та вказала на основні напрямки подальшого вдосконалення його територіальної організації.

Важливим практичним значенням та чималим науково-пізнавальним інтересом відзначається посібник для вчителя «Агропромисловий комплекс Української РСР» (1980), написаний за участю та редакцією академіка *М.М. Паламарчука*. В роботі викладена розгорнута економіко-географічна характеристика агропромислового комплексу України: розкрито суть агропромислової інтеграції загалом та конкретних її видів зокрема, визначено роль даного процесу у формуванні регіональних АПК, запропоновано авторський погляд на проблему типології регіональних агропромислових комплексів. Розглядаються умови та фактори формування АПК республіки, висвітлюються особливості галузево-компонентної і функціональної його структури. Неабияке значення надається проблемі територіальної організації окремих рослинницько- і тваринницько-промислових комплексів. Окрема увага авторського колективу присвячена ґрунтовному аналізу територіальної структури агропромислового комплексу тогочасної Української РСР [3].

Заслуговує на увагу також виданий у 1985 р. викладачами Київського університету посібник для вчителів за редакцією *С.І. Іщука* «Агропромисловий комплекс сьогодні» [4]. Основний акцент в роботі зроблено на проблемах функціонування та територіальної організації продовольчої складової загальнодержавного АПК тодішнього СРСР. Велику увагу автори приділили поглибленому аналізу науково-технічного прогресу як важливого чиннику розвитку агропромислової ланки народного господарства, розкриттю ролі та значення НТП в процесі подальшої інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, переведення його на рейки індустріального розвитку. Особливої гостроти та неабиякої актуальності в контексті сьогодення набувають розглянуті в даній праці проблеми поліпшення соціально-побутових умов життя в сільській місцевості, вдосконалення культурно-побутового та медичного обслуговування жителів села, підготовки спеціалістів для потреб сільського господарства та обслуговуючих його галузей діяльності людини.

Результатом багаторічних економіко-географічних досліджень проблем формування, функціонування і територіальної організації АПК стала монографія колективу авторів під керівництвом *М.М. Паламарчука* «Територіальна організація агропромислових комплексів» (1985). В цій роботі узагальнено багатий досвід українських вчених у галузі вивчення широкого кола питань агрогеографічного напрямку нашої науки: сформульовано та проаналізовано закономірності агропромислового комплексоутворення; виявлено й охарактеризовано чинники формування територіальних АПК;

розроблено типологію агропромислових територіальних комплексів (АПТК); обґрунтовано теоретичні підвалини та методологічні засади функціональної й територіальної структури агропромислових комплексних утворень.

Важливе місце в теоретичній частині дослідження посідають закономірності формування агропромислових комплексів та розкриття їх змістовної суті. До таких закономірностей віднесено: 1) перетворення виробництва і переробки сільськогосподарської продукції та обслуговуючих їх галузей в цілісність у масштабі районів, областей і всієї країни; 2) формування спеціалізованих агропромислових територіальних систем – внутрірайонних і міжрайонних; 3) територіальна концентрація виробництва деяких видів сільськогосподарської продукції та її переробки в районах і зонах з найбільш сприятливими природними умовами; 4) зосередження виробництва певних видів сільськогосподарської продукції та її переробки в місцях територіальної концентрації населення.

Окрему увагу присвячено висвітленню особливостей територіальної організації, а також процесів функціонування багатоциклових та спеціалізованих рослинницько- і тваринницько-промислових комплексів. Чимале місце в роботі відведене поглибленій характеристиці обласних та приміських агропромислових комплексів. В цьому аспекті розкрито специфіку агропромислового комплексоутворення в межах обласних регіонів, визначено особливості структури АПК областей, простежено дію процесу урбанізації як фактора формування приміських АПК, порушено проблему існування, особливостей функціонування та можливостей розвитку спеціалізованих комплексів приміського типу тощо [9].

З другої половини 80-х років XX століття відбувається поступове розширення дослідницького спектру географії АПК за рахунок поглибленого вивчення регіональних агропромислових формувань, в першу чергу інтегральних комплексів, а також АПК приміського типу. Велике значення надається в цей час вивченню сільськогосподарської ланки агропромислової сфери, проблем формування сировинних зон переробних підприємств та характеру їх взаємодії.

Вищезгадані тенденції знайшли закономірне втілення в колективній праці «Територіальні системи в спеціалізованих агропромислових комплексах» (автори *Р.О. Язиніна, С.М. Малюк, В.П. Нагірна* та інші, 1990 р.), яка стала логічним підсумком наукових досліджень виробничо-територіальних систем агропромислових комплексів України, що проводилися у відділі теоретичних проблем економічної географії Відділення географії Академії наук УРСР впродовж 1982 – 1986 років.

Значне місце у монографії відведене висвітленню проблем розвитку агропромислової інтеграції в територіальному вимірі, дослідженню механізму агропромислового комплексоутворення та розкриттю особливостей формування виробничо-територіальних систем в конкретних агропромислових комплексах.

Особливу увагу авторського колективу звернено на виділення типів виробничо-територіальних систем спеціалізованих агропромислових комплексів і встановлення їхніх внутрітипових різновидів. При цьому під виробничо-територіальними системами в АПК автори розуміють «об'єктивно існуючі поєднання сільськогосподарських, промислових, транспортних, торгівельних, наукових та інших підприємств і організацій в межах певної території, органічно взаємодіючих в єдиному процесі виробництва сільськогосподарської продукції, її переробки і реалізації заради досягнення спільної мети – задоволення суспільних потреб в продовольстві та інших товарах, що виробляються з сільськогосподарської сировини» [10].

В роботі розроблено критерії ефективності функціонування агропромислових територіальних систем, сформульовано методичні положення економіко-географічного дослідження виробничо-територіальних агропромислових систем. Автори всебічно проаналізували процес виробничо-територіального системоутворення не лише в рослинницьких і тваринницьких спеціалізованих агропромислових комплексах, але й у приміських та регіональних АПК.

У 1995 р. побачила світ робота *В.П. Нагірної* «Тваринницько-промисловий комплекс України (територіальна організація і природокористування)», присвячена всебічному вивченню тваринництва як однієї з провідних галузей агропромислової діяльності [6]. В ній проаналізовано функціональні зв'язки між природним середовищем, польовим кормовиробництвом, товарним виробництвом продукції тваринництва та її промисловою переробкою. Сформульовано теоретичні та методичні положення розвитку тваринницько-промислових комплексів в контексті їх територіальної організації й у нерозривному зв'язку з процесом природокористування. Виявлено вплив конкретних природних та економічних чинників на процес формування тваринницько-промислового комплексу держави, розкрито особливості та характер розвитку кормової бази як необхідної умови існування тваринницької галузі. Розглянуто основні виробничі типи м'ясо-, молочно- та птахопромислового спеціалізованих комплексів та окреслено напрями подальшого вдосконалення їх територіальної організації. Особливу увагу зацентовано на тісному взаємозв'язку тваринницько-промислового комплексу з природокористуванням. Окрему увагу приділено висвітленню особливостей функціонування тваринницько-промислових комплексів в різних природно-господарських регіонах України.

Важливу роль в ознайомленні студентської молоді з територіальними особливостями і закономірностями формування, функціонування та розвитку як окремих спеціалізованих АПК, так і агропромислового комплексу України загалом, факторами територіальної організації АПК, історичними особливостями розвитку агропромислової інтеграції, а також проблемами зовнішньоекономічної та управлінської діяльності АПК незалежної України

відіграв навчальний посібник *М.Д. Пістуна, В.О. Гуцала і Н.І. Провотар* «Географія агропромислових комплексів» (1997) [8].

Непересічним значенням відзначається також посібник *М.М. Паламарчука і О.М. Паламарчука* «Економічна і соціальна географія України з основами теорії» (1998), в структурі якого наявний великий розділ «Агропромисловий комплекс». В даному навчальному виданні розкрито сутність агропромислового комплексу з позицій сьогодення. АПК як виробничо-територіальна система розглядається у контексті існування незалежної України, реформування господарської системи нашої держави, переходу національної економіки на рейки ринкових відносин, процесів становлення різноманітності форм власності та розвитку приватної ініціативи. У цьому руслі авторами розроблено теоретичні основи агропромислового комплексоутворення: розкрито суть агропромислового комплексу, розглянуто систему закономірностей і чинників формування територіальних АПК, визначено методичні засади дослідження регіональних і спеціалізованих агропромислових територіальних комплексів. Детально охарактеризовано спеціалізовані АПК рослинницької і тваринницької орієнтації та сформульовано напрями їх економіко-географічного дослідження. Неабияке значення мають викладені в роботі теоретичні положення про структурні особливості територіальних АПК та визначені специфічні риси кожної окремої структури. Значну увагу приділено процесу реформування регіональних агротериторіальних комплексів, формування ринкових структур, державну політику у сфері розвитку АПК в умовах ринку тощо [7].

Вивченню зернопродуктового спеціалізованого комплексу з позицій суспільної географії присвячена монографія *Г.В. Балабанова* «Зернопродуктовий комплекс України: структура і територіальна організація» (1999 р.). У даній роботі висвітлено сутність комплексу, визначено умови його розвитку, детально розглянуто галузевий склад і територіальну структуру зернового господарства України. Автор виявив нові тенденції у сфері реалізації зернових культур. Чільне місце в структурі дослідження відведене переробній ланці зернопродуктового комплексу, характеристиці її складових компонентів. На особливу увагу заслуговує аналіз територіальної організації комплексу в межах держави загалом, що знайшов своє втілення у виділенні вченим трьох зернопродуктових зон України: Південно-Східної, Центральної та Північно-Західної [2]. Завершальна частина дослідження присвячена розгляду географічної структури зовнішньої торгівлі зерном та продуктами його промислової переробки, оцінці експорту та імпорту провідних зернових культур і основних виробів з них.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. відбулося розширення кола питань, що становлять предметне поле географії агропромислових комплексів. Здійсненню цього процесу сприяли такі важливі чинники, як перехід української економіки від централізованої директивно-планової системи

управління народним господарством до ринкової моделі соціально-економічного розвитку, формування нових відносин власності на селі, демонтаж колгоспно-радгоспної системи господарювання, розвиток підприємницької діяльності в агропромисловому секторі. На сучасному етапі розвитку господарського комплексу України виникли і отримали значне поширення нові організаційні форми виробничої діяльності в АПК: агроконсорціуми, агрохолдинги, фермерство, малі підприємства тощо. Утвердження ринкових засад господарювання та реформування старих виробничо-розподільчих відносин зумовили необхідність певного перегляду і деякого уточнення окремих положень наукових напрацювань радянської доби, вироблення нових теоретико-методологічних підходів з позиції сучасного бачення перспектив подальшого розвитку АПК.

У зв'язку з новими соціально-економічними і політико-правовими реаліями сформувалася низка нових напрямів досліджень географії АПК. Останні представлені вивченням проблем забезпечення агропродовольчої безпеки держави, специфіки діяльності та територіальних аспектів розвитку селянських (фермерських) господарств, механізмів функціонування малого підприємництва в агропромисловому комплексі, розробкою суспільно-географічних засад інноваційно-інвестиційної діяльності у агропромисловій сфері, дослідженням ринкової інфраструктури комплексу (агробіржі, агроторгові доми, аукціони, іпотека, виставкова діяльність), агроекспортного потенціалу України, зовнішньоекономічних зв'язків в АПК. Дедалі більша увага приділяється регіональним проблемам розвитку агросфери, особливостям ринкових перетворень у АПК, функціонуванню регіональних комплексів. Неабиякої актуальності набувають у наші дні дослідження нових викликів і загроз, що постають перед національним АПК у контексті загальносвітових процесів глобалізації та інтеграції, зокрема визначення і обґрунтування конкурентних переваг та потенційних ризиків АПК України як члена Світової організації торгівлі.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Географія агропромислових комплексів належить до числа традиційних галузевих аналітичних напрямків української суспільно-географічної науки, що пройшла тривалий шлях історичного розвитку та має у своєму доробку вагомі здобутки й досягнення. Найбільш сприятливим для розвитку даної галузі знань виявився період із середини 70-х до середини 80-х років минулого сторіччя. Саме в рамках даного часового етапу були сформульовані засадничі положення географії АПК, які справили вирішальний вплив на подальший поступ агрогеографічних досліджень, ставши базовою основою становлення академічної наукової школи на чолі з видатним українським вченим економіко-географом М.М. Паламарчуком. Саме науковій школі академіка М.М. Паламарчука належать фундаментальні розробки в галузі теорії формування і територіальної організації агропромислових комплексів, наукового

обґрунтування закономірностей агропромислового комплексоутворення, що знайшли своє закономірне втілення у колективній монографії. З середини 80-х років коло досліджуваної проблематики значно розширилося за рахунок посилення уваги дослідників до регіональних та приміських АПК. Упродовж 90-х і початку 2000-х років виникла і розвинулася низка новітніх напрямків розвитку галузі, пов'язаних з новими умовами й сучасними реаліями існування та розвитку вітчизняного АПК, перш за все трансформаційними процесами у агропромисловій сфері.

Враховуючи вищенаведені міркування, виходячи з історичних традицій розвитку господарства України, ролі та значення агропромислової складової у структурі економіки нашої держави, подальшої актуалізації вивчення цієї важливої галузі діяльності людини у контексті загальносвітових тенденцій глобалізації, модернізації та регіоналізації можна спрогнозувати подальше посилення уваги українських вчених до агропромислової тематики. В реаліях нашого сьогодення наукові потуги географів-аграрників, на нашу думку, мають бути спрямовані на вироблення практичних рекомендацій у напрямку визначення можливих шляхів реформування агропромислової сфери, суспільно-географічне обґрунтування перспектив розвитку та виявлення низки нових можливостей, але водночас і нових небезпек, що постають перед національним АПК як складною територіально-організаційно-економічною системою в умовах потужного конкурентного середовища. При цьому аграрна політика незалежної Української держави обов'язково має спиратися на передові здобутки вітчизняної та зарубіжної аграрної науки, досягнення науково-технічного прогресу та новітні технології виробництва. Водночас слід наголосити, що успішний розвиток агропромислової сфери неможливо уявити без урахування національної специфіки, багатих українських агровиробничих традицій та високої сільськогосподарської культури українського народу.

Список використаних джерел:

1. *Аграрно-територіальні і аграрно-промислові комплекси Житомирської області* / [Пістун М.Д., Мохначук С.С., Ішук С.І. та ін.]; за ред. М.Д. Пістун. – К.: Вища шк., 1972. – 141 с. Балабанов Г.В. Территориальная сегментация продовольственного рынка Украины. Зернопродуктовый комплекс Украины: структура и территориальная организация / Г.В. Балабанов. – К.: УАРР / ПАП, 1999. – 105 с. 3. *Агропромисловий комплекс Української РСР*: [посібник для вчителя] / [М.М. Паламарчук, В.П. Нагірна, В.М. Паламарчук, І.М. Пушкар]; за ред. М.М. Паламарчука. – К.: Рад. шк., 1980. – 175 с. 4. *Ішук С.І.* Агропромисловий комплекс сьогодні: [посібник для вчителів] / Ішук С.І., Пістун М.Д., Стеченко Д.М.; за ред. С.І. Ішука. – К.: Рад. шк., 1985. – 136 с. 5. *Нагірна В.* АПК України – важливий об'єкт досліджень академічної географічної науки (суть, ретроспектива, стратегічні напрями) / Валентина Нагірна // Історія української географії. – 2002. – Випуск 5. – с. 72 – 77. 6. *Нагірна В.П.* Тваринницько-промисловий комплекс України (територіальна організація і природокористування) / В.П. Нагірна. – К.: Наук. думка, 1995. – 150 с. 7. *Паламарчук М.М.* Економічна і соціальна географія України з основами теорії: посібник для викладачів економічних і географічних факультетів вузів, наукових працівників, аспірантів / М.М. Паламарчук, О.М. Паламарчук. – К.: Знання, 1998. – 416 с. 8. *Пістун М.Д.* Географія агропромислових комплексів: [навч. посібник] / Пістун М.Д., Гуцал В.О., Провотар Н.І. – К.: Либідь, 1997. – 200 с. 9. *Территориальная организация агропромышленных комплексов* / [М.М. Паламарчук, А.М. Паламарчук, Р.А. Язынина и др.]. – К.: Наук. думка, 1985. – 304 с. 10. *Территориальные системы в специализированных агропромышленных комплексах* / [Р.А. Язынина, С.Н. Малюк, Г.В. Балабанов и др.]. – К.: Наук. думка, 1990. – 160 с. 11. *Язынина Р.А.* Специализированный аграрно-промышленный комплекс и его территориальная организация / Р.А. Язынина. – К.: Наук. думка, 1979. – 224 с.

IV. ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ

УДК 911.3

Кононенко О.Ю., к.е.н., с.н.с.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СУЧАСНІ ТЕОРІЇ ТА КОНЦЕПЦІЇ ЕКОЛОГОБЕЗПЕЧНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Виділено проблемні напрями регіональної екологічної безпеки. Охарактеризовано та класифіковано теорії та концепції екологобезпечного розвитку. Визначено можливості використання сучасних теорій та концепцій регіонального розвитку у суспільно-географічних дослідженнях.

The problem areas of regional ecological safety are distinguished. The theories and concepts of ecological safety of regional development are characterized and classified. The possibility of modern theories as well as concepts of regional development usage in human-geographical investigation is determined.

Вступ. Тенденції регіонального розвитку на сьогоднішній день визначаються не тільки економічним, політичним та соціальним векторами, але все більше – екологічним. Екологічні проблеми не можна розглядати відокремлено від інших, визначаючи їх як додаткові або найменш впливові. Тому зростання масштабів екологічних проблем вимагає відповідного зростання уваги до них, залучення необхідних ресурсів та наукового обґрунтування управлінських рішень, механізмів, важелів тощо.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Екологізація географічних досліджень є одним з напрямів трансформацій сучасної науки. Загострення екологічних проблем вимагає змін у термінології, нормуванні, управлінській діяльності, нормативно-правовій базі щодо наслідків взаємодії природи та суспільства. Не завжди всі заходи щодо забезпечення екологічної безпеки проводяться системно та з використанням теоретичного обґрунтування та необхідного методичного апарату. Тому на сьогодні відчувається необхідність проведення фундаментальних досліджень проблеми забезпечення екологічної безпеки, в першу чергу щодо розроблення теорії екологобезпеченого регіонального розвитку. Це має створити наукове підґрунтя для розробки методик, прийняття управлінських рішень, вдосконалення нормативно-правової бази та розпочати поступ у вирішенні нагальних регіональних екологічних проблем.

Аналіз основних досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблем. Весь спектр дослідження екологічних проблем має міждисциплінарний характер. Жодна з природничих та гуманітарних наук не

може забезпечити охоплення всіх аспектів взаємодії природи на суспільства, але можливості географічних наук досить широкі, особливо суспільної географії, яка спрямована на дослідження всіх сторін життєдіяльності людини: виробничої, ресурсної, сервісної, рекреаційної, працересурсної та ін. Проблемам регіональної екологічної безпеки присвячені роботи суспільних географів: Олійника Я.Б., , Кононенко О.Ю., Мельничука А.Л. [8], Степаненка А.В., Ковтуна В.В. [3], Довганя А. [4] та ін. Ґрунтовність їх наукових робіт не залишає питання про можливість дослідження проблем екологічної безпеки суспільними географами, але бракує цілісної суспільно-географічної теорії забезпечення регіональної екологічної безпеки, розробці якої має передувати систематизація сучасних теорій та концепцій екологобезпечного регіонального розвитку.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою роботи є аналіз та систематизація теорій та концепцій еколого безпечного регіонального розвитку. Для досягнення мети було поставлено наступні **завдання**: 1. охарактеризувати та класифікувати теорії екологобезпечного розвитку; 2. визначити можливості використання сучасних теорій та концепцій регіонального розвитку у суспільно-географічних дослідженнях.

Виклад основного матеріалу. Дослідження проблем екологічної безпеки тривалий час проводилось не системно, часто фахівцями різноманітних галузей знань, ентузіастами справи охорони довкілля, що призвело до нагромадження концепцій та теорій, які складно звести до спільного знаменника. Також існує думка про «закріплення» за цією проблематикою екології – науки з системи біологічних наук про взаємовідносини живих організмів між собою та навколишнім середовищем. Але із розширенням спектру екологічних проблем екологізація природничих та суспільних наук стала сучасною тенденцією розвитку науки в цілому. Розроблення теоретичних основ забезпечення регіональної екологічної безпеки потребує не лише ознайомлення з окремими розробками, методиками, концепціями суміжних наук екологічного спрямування, але і уточнення предмету, окреслення проблемного поля дослідження.

Використання системного підходу дозволяє представити регіон як відкриту систему, що складається з трьох підсистем різної природи: *навколишнього середовища* – бази, першооснови та першоджерела розвитку; *суспільства* – суб'єкта активного перетворення природи; *техніки* – сукупності новостворених об'єктів, які суттєво змінили стан та функціональні параметри навколишнього середовища (рис.1). Важливим питанням є оцінка значимості таких підсистем. Є автори, що представляють цю систему антропоцентричною, що передбачає визначення соціальних цілей як пріоритету [6, с. 272]. Інші підсистеми при цьому мають дещо вторинне значення, призначені для забезпечення досягнення поставлених цілей. З точки зору геоєкології провідна роль у цьому трикутнику належить навколишньому середовищу, яке виконує

ключові функції: ресурсну, біосферну, глобальну екологічну, пізнавальну та ін. [6, с. 329].

Для визначення цілей та пріоритетів розвитку регіону важливо уточнити в цьому роль людини. Враховуючи масштабність екологічних викликів необхідно відійти від традиційного відокремлення людини та природи, тобто надмірного антропоцентризму, підпорядкованості природи суспільним потребам. Екологічні та соціальні цілі мають єдиний вектор, а їх поєднання формує *мету* існування системи: забезпечення сталого суспільного розвитку без зростання ризиків для навколишнього середовища та життєдіяльності людини. Забезпечення регіональної екологічної безпеки є однією з необхідних умов даного розвитку. Враховуючи існуючі в системі загрози, можна виділити наступні *проблемні напрями регіональної екологічної безпеки*: 1) раціональне природокористування та техногенна безпека; 2) охорона навколишнього середовища та природна безпека; 3) безпека життєдіяльності населення. Кожен з напрямів знаходиться в межах предмету дослідження декількох наук, що і обумовлює існування великої кількості теорій та концепцій забезпечення регіональної безпеки.

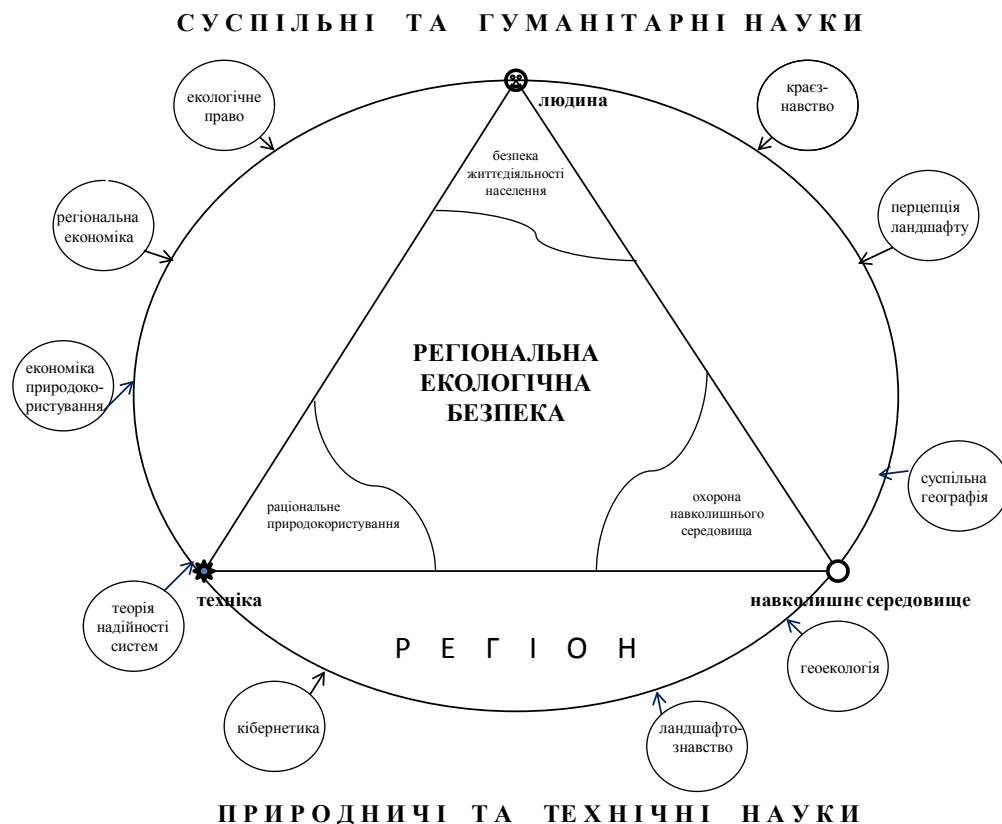

Рис. 1 Основні проблемні напрями забезпечення регіональної екологічної безпеки

Перший проблемний напрям – *раціональне природокористування та техногенна безпека* – передбачає детальне дослідження технічних систем, їх властивостей та взаємодії з навколишнім середовищем та людиною. Теорія циклів використана при розробці *концепції природно-ресурсних циклів* (В. Комар «Ресурсные циклы», 1961). Весь процес природокористування згідно концепції розглядається як сукупність природно-ресурсних циклів, які виділені відповідно до типів ресурсної сировини. Цикл включає всі етапи перетворення сировини від видобутку (вирощування, вилову тощо) до повернення у навколишнє середовище у вигляді перероблених відходів. Саме замкненість циклів на думку О.І. Шаблія дозволяє говорити про екологічну спрямованість концепції [13, с. 256].

Серед суттєвих властивостей технічних систем виділяються: нездатність до саморозвитку та самоорганізації, існування потенційної та реальної небезпеки для навколишнього середовища, населення та виробничого персоналу. В межах геоєкології розроблено *концепцію геотехсистем* – своєрідних симбіозів природи, техніки та людини, що керує ними [9]. Серед негативних впливів технічних систем враховується забруднення навколишнього середовища: хімічне, теплове, радіаційне та ін. Важливою особливістю концепції є врахування взаємозв'язків між природними комплексами та технічними об'єктами і детальне дослідження різних груп геотехсистем. Близькою за методологічним підходом дослідження є концепція «природа-населення-господарство», яка дозволяє дослідити взаємодію між складовими системи як в просторовому, так і часовому аспектах [10].

Сучасні технічні системи характеризуються потенційним ризиком, тобто існуванням імовірності виникнення на них надзвичайних ситуацій техногенного характеру. Необхідність безаварійного управління промисловими об'єктами зумовила розроблення *теорії катастроф*. В її основі лежить нова область математики – теорія особливостей гладких відображень, що є узагальненням задач на екстремум в математичному аналізі [1, с.7], [7, с.135-207]. Мета теорії катастроф полягає у розробці різних сценаріїв розвитку подій на потенційно небезпечних об'єктах для забезпечення ефективного управління ними.

Дана теорія виходить з положень *концепції прийнятного (ненульового) ризику*, яка на сьогоднішній день вважається керівною при прийнятті управлінських рішень. Відповідно до концепції суспільство проінформоване про існуючі ризики, що пов'язані з функціонуванням потенційно небезпечних об'єктів. Рівень ризиків не повинен перевищувати встановлені нормативні рівні, а управління ними має передбачати поступове зниження рівня ризиків, використовуючи виділені для цієї мети суспільні ресурси. Суспільство може свідомо відмовитись від найбільш ризикових видів діяльності, забезпечення безпеки на яких вимагає значних та не виправданих матеріальних, фінансових,

людських ресурсів. Це може стосуватись, наприклад, ядерної енергетики, вугільної промисловості на інших небезпечних видів діяльності.

Проблемний напрям – **охорона навколишнього середовища та природна безпека** – охоплює всі аспекти негативного впливу діяльності людини на навколишнє середовище, а також впливу природи у формі надзвичайних ситуацій природного походження на життєдіяльність населення та економіку. Використання системного підходу дозволило розробити *теорію геосистем* – цілісних утворень, що складаються з множини взаємозв'язаних елементів, функціонування яких залежить від їх розташування на території та властивостей навколишнього природного середовища [11]. Розроблення теорії та методології геоecології, об'єктом вивчення якої є геосистеми, відбулось приблизно у 60-80-х роках ХХ ст. та обумовлено зближенням географічного і екологічного підходів та загалом визнанням екологічної парадигми в географії.

Теорія має практичне застосування оскільки на її положеннях ґрунтується розв'язання задач щодо *екологічної оптимізації ландшафтів*, яка розуміється як закономірна сукупність заходів, спрямованих на знаходження оптимального варіанту природокористування на рівні ландшафтів. Для забезпечення ефективного функціонування ландшафту необхідно знати певний поріг його стійкості, який визначається в результаті співвідношення техногенного навантаження та потенціалу стійкості навколишнього середовища [2].

Окремий напрям досліджень – забезпечення стійкості екосистем за рахунок збереження та розширення площ територій, на яких не проводиться господарська діяльність. Базою для таких розробок є *концепція каркасів екологічної безпеки* [12], яка є близькою до концепції ландшафтного різноманіття, що пов'язує зменшення кількості біологічних видів та втрату стійкості геосистем [13, с. 258]. Каркас являє собою сукупність екосистем з індивідуальним режимом природокористування, що формують єдиний природоохоронний простір. Завдяки каркасу підтримується екологічна стійкість територій, біорізноманіття та деградація природних комплексів. Об'єкти природно-заповідного фонду у даному випадку виступають певною протиположністю геотехсистемам. Обґрунтовано і територіальні форми каркасу: «природоохоронні вікна», «широтні та меридіональні природні коридори», «буферні полоси» та ін.

Проблемний напрям **забезпечення безпеки життєдіяльності населення** недостатньо розвинений, оскільки реальність загроз життєдіяльності населення усвідомлено та оцінено відносно недавно. Наукові розробки спрямовані на пошук шляхів подолання протиріччя між зростаючими потребами суспільства та можливостями геосистем їх задовольнити. Пануюча модель соціально-орієнтованого природокористування, тобто спрямованого на першочергове задоволення потреб суспільства, використовуючи ресурсний потенціал території, обґрунтовує існування сучасного суспільства споживання. Забезпечення основних суспільних потреб та введення стандартів якості життя з

точки зору ряду вчених [5, с. 51] може призвести до екологічної катастрофи, оскільки високі, в тому числі екологічні, стандарти життя розвинених країн досягаються за рахунок екстенсивного використання ресурсів країн, що розвиваються.

Відхід від суспільства споживання передбачає *концепція сталого розвитку*. Хоча вона спрямована на збалансування інтересів у трикутнику «людина» – «навколишнє середовище» – «природа», все ж соціальні цілі у концепції домінують. Справедливий розподіл ресурсного потенціалу між нинішнім та майбутнім поколіннями має зменшити техногенне навантаження та забезпечити рівні можливості розвитку всіх країн та регіонів. Можна сказати, що концепція розглядається як компроміс між діаметрально протилежними цілями: збереження навколишнього середовища та прискорене економічне зростання.

Відповідно до концепції сталого розвитку пріоритетом має стати людина, її потреби, права та свободи. Необхідною умовою при цьому виступає безпека життєдіяльності як основна біогенна (біологічна) потреба. Загрози для людини можуть іти як від технічних та природних об'єктів, так і самого суспільства. Тому актуальною задачею є розроблення алгоритмів прийняття рішень, що дозволили б уникнути небезпек. Використовуючи кібернетичний підхід до дослідження складних систем незалежно від їх природи: технічних, соціальних, біологічних, обґрунтовано основні положення про роль інформації у функціонуванні систем, на основі яких розвинулась теорія інформації. *Теорія інформації* дозволяє оцінити ступінь невизначеності (ентропію) у системах. Чим вище рівень ентропії, тим менш визначеною є ситуація та ймовірнішими стають надзвичайні події. Отже, рівень безпеки як окремого індивідуума, так і суспільства в цілому, буде зростати за умови покращення доступу до інформації про екологічні ризики.

Окремо можна говорити про ряд концепцій щодо визначення стратегій суспільного розвитку в контексті загострення екологічних проблем. Концепції можна класифікувати за критерієм песимістичності та оптимістичності поглядів на майбутнє. Більшість авторів притримуються думки про невідворотність загострення екологічних проблем, оскільки людство не зможе зупинитись у задоволенні зростаючих потреб (Дж. Форрестер, Д. Медоуз). Вихід зі складної ситуації екологічних, соціальних та економічних протиріч бачиться по-різному. Найбільш радикальний підхід – *концепція екотонії* - передбачає повернення до природи з відмовою від основних здобутків науково-технічного прогресу та пошуків компромісів у цій сфері загалом. Етичні, духовні та релігійні засади розвитку при цьому виходять на перший план.

Більшість вчених притримуються менш екстремістських позицій щодо коригування стратегічного напрямку розвитку суспільства. Так, *концепція охорони навколишнього середовища* передбачає введення обмежень щодо використання природно-ресурсного потенціалу використовуючи різні

механізми: введення платного природокористування, введення плати за забруднення навколишнього середовища та ін. З нашої точки зору саме дотримання положень даної концепції стало причиною загострення екологічних проблем.

Очевидно, що орієнтиром мають стати або концепція сталого розвитку або *концепція ноосферного розвитку*, основи якої було розроблено до загострення екологічних проблем (В. Вернадський). Ноосфера вченими розглядається як альтернативна модель суспільного розвитку, в якій відсутні протиріччя нинішньої моделі. Основа розвитку – знання та інновації мають вивести суспільство на нову траєкторію, яка передбачатиме нові форми використання ресурсів та організації людської діяльності. М. Багров говорить про переваги ноосферного підходу перед положеннями сталого розвитку за рахунок більш ефективного використання внутрішнього потенціалу територій та більших можливостей розширеного зростання.

Теоретичні засади еколого безпечного регіонального розвитку з точки зору суспільної географії мають формуватись на основі системного підходу та з урахуванням положень концепції сталого розвитку, геотехсистем, ноосферного розвитку, ненульового екологічного ризику.

Розглядаючи регіон як триєдину систему (див.рис. 1) слід мати на увазі: 1) умовність відокремлення екологічної, соціальної та економічної підсистем, між якими існують постійні потоки енергії, речовини та інформації; 2) цілеспрямованість регіональної системи, що обумовлено наявністю соціальної складової. Метою існування еколого-соціо-економічної системи є забезпечення зростання загального суспільного блага, яке можна представити у вигляді інтегральної безпеки, що має три складові: регіональна екологічна, соціальна та економічна безпека. 3) обмеженість ресурсного потенціалу системи, що обумовлює необхідність встановлення пріоритетів у досягненні показників за різними видами безпеки. Оптимальною є така траєкторія розвитку системи, що дозволяє збалансувати їх між собою, забезпечивши при цьому сталий регіональний розвиток.

Отже, *регіональна екологічна безпека* – суспільне благо, що дозволяє захистити життєдіяльність населення регіону від всього спектру загроз, які існують у природі, техніці, суспільстві. В сучасних умовах регіональна екологічна безпека включається у систему цілей регіонального розвитку, причому екологічні цілі – необхідні, але не достатні для забезпечення збалансованого зростання. Забезпечення регіональної екологічної безпеки не можна розуміти лише як діяльність спрямовану на охорону навколишнього середовища, а значно ширше – як оптимізацію еколого-соціо-економічної системи в цілому, її структурних та динамічних характеристик. Обмеженість ресурсів системи вимагає пошуку балансу між соціальними, економічними та екологічними цілями розвитку.

Висновки і перспективи подальших розвідок. 1. Класифіковано теорії екобезпечного розвитку відповідно до проблемних напрямів регіональної екологічної безпеки: 1) раціональне природокористування та техногенна безпека; 2) охорона навколишнього середовища та природна безпека; 3) безпека життєдіяльності населення.

2. Теоретичні засади екологічнобезпечного регіонального розвитку з точки зору суспільної географії мають формуватись на основі системного підходу та з урахуванням положень концепції сталого розвитку, геотехсистем, ноосферного розвитку, ненульового екологічного ризику.

Список використаних джерел:

1. Арнольд В.И. Теория катастроф / В.И. Арнольд. – М.: Наука, 1990. – 128 с.
2. Барановський В.А. Територіальні передумови переходу України на модель екологічного сталого розвитку (теорія і практика картографічного дослідження) / В.А. Барановський / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К., 1998. – 72 с.
3. Данилишин Б.М. Наукові основи прогнозування природно-техногенної (екологічної) безпеки / Б.М. Данилишин, В.В. Ковтун, А.В. Степаненко: Монографія. – К.: Лекс Дім, 2004. – 552 с
4. Довгань А.І. Природно-екологічна безпека населення України та її регіонів / А.І. Довгань // Географія та сучасність. Збірник наукових праць. Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 2003. – Випуск 9. – С.114-123.
5. Иванов А.Н. Некоторые философские проблемы охраны природы / А.Н. Иванов // Гуманитарный экологический журнал. – 2002. – Т.2. – С.51-54
6. Исаченко А.Г. Теория и методология географической науки: Учеб. для студ. вузов / А.Г. Исаченко. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 400 с.
7. Касти Дж. Большие системы. Связность, сложность, катастрофы / Дж. Касти. – М.: Мир, 1982 – 216 с.
8. Олійник Я.Б. Суспільно-географічні механізми забезпечення природно-техногенної безпеки регіону / Я.Б. Олійник, О.Ю. Кононенко, А.Л. Мельничук // Економічна і соціальна географія: Зб. наук. пр. – К.: Обрії. – 2010. – Вип. 61(1). – С. 3-12.
9. Природа, техника, геотехнические системы / Отв. ред. В.С. Преображенский. – М.: Наука, 1978. – 151 с.
10. Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми / С.П. Сонько: Монографія. – К.: Ніка-Центр. – 287 с.
11. Сочава Б.В. Введение в учение о геосистемах / Б.В. Сочава. – Новосибирск: Наука, Сибирское отделение, 1978. – 319 с.
12. Топчієв О.Г. “Екогеографія: географічні основи природопользования” / О.Г. Топчієв – Одеса: Астропринт, 1996. – 392с.
13. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії / О.І. Шаблій. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 444 с.

УДК 528.94:504(477.54)

Руденко С.В., асп.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ КАРТОГРАФІЧНОЇ ОЦІНКИ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Розкриваються важливіші напрями картографічного пізнання природно-ресурсного потенціалу (ПРП) фізико-географічних регіонів України, а саме: опрацювання вихідної інформації для складання карт, складання карт та їх вивчення (візуальне читання), використання отриманої з карти інформації для формування нових уявлень та закономірностей розвитку ПРП держави.

The major ways to geographical cognition of Ukrainian physic-geographical regions' nature-resource potential (NRP) are disclosed, inclusive of the mapping initial data processing, mapping itself and the map study (visual reading), use of mapped information to form new ideas and regularities regarding the country's NRP development.

Вступ. Постановка проблеми. У картографічному методі пізнання дійсності, за К.А. Саліщевим, найважливішими є такі чотири стадії, як: 1) отримання та опрацювання інформації для складання карти; 2) складання карти як просторово-знакової моделі досліджуваної дійсності; 3) вивчення карти для отримання інформації (вихідної і додаткової, що використана в процесі складання карт); 4) використання отриманої з карти інформації для формування нового уявлення про досліджуване явище або процес [1, с. 262-263].

При цьому, основними способами вивчення явищ і процесів по картах, як стверджує В.П. Шоцький [2, с. 79], є: візуальний аналіз читання карт; картографічні дослідження; графічний аналіз; математико-статистичний аналіз.

Поза всяким сумнівом, найважливішим є візуальне читання карти. Так О.М. Берлянт наголошує, що «читання карти – основа всіх способів вилучення інформації чи то йдеться про шкільне навчання, наукове дослідження чи прийняття важливих народногосподарських рішень» [3, с.97].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням стадій, способів вивчення географічних явищ і процесів картографічним методом присвячені також відомі праці Я.І.Жупанського [4], М.Ф.Леонтьєва [6], П.Я.Бакланова [7] та ін. Разом з тим ще недостатньо дослідженою є картографічна оцінка природно-ресурсного потенціалу (ПРП) фізико-географічних регіонів України.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Дана стаття своєю метою має узагальнення та розробку основних напрямів картографічної оцінки ПРП фізико-географічних регіонів держави та її використання в господарській практиці.

Виклад основного матеріалу. Завдання візуального дослідження, читання карт, зокрема оцінних карт ПРП, з одного боку, та призначення таких карт, з другого боку, визначають цільову спрямованість дослідження на карті явищ, ознак та пошуку географічних закономірностей тих чи інших елементів продуктивних сил.

Початковим кроком у візуальному читанні карти, безперечно, є вивчення масштабу, проекції, матеріалів, що визначають зміст самої карти, а також аналіз основних способів відображення природних ресурсів та явищ. Важливо при цьому дослідити основні принципи складання ресурсно-оцінних карт та їх типи.

Візуальний аналіз дозволяє здійснити опис географічних особливостей ПРП природних регіонів через ресурсно-оцінні карти, який повинен бути лаконічним і спрямованим на пізнання територіальної локалізації основних кількісних та якісних характеристик природних ресурсів, що закартографовані (див. рис. 1).

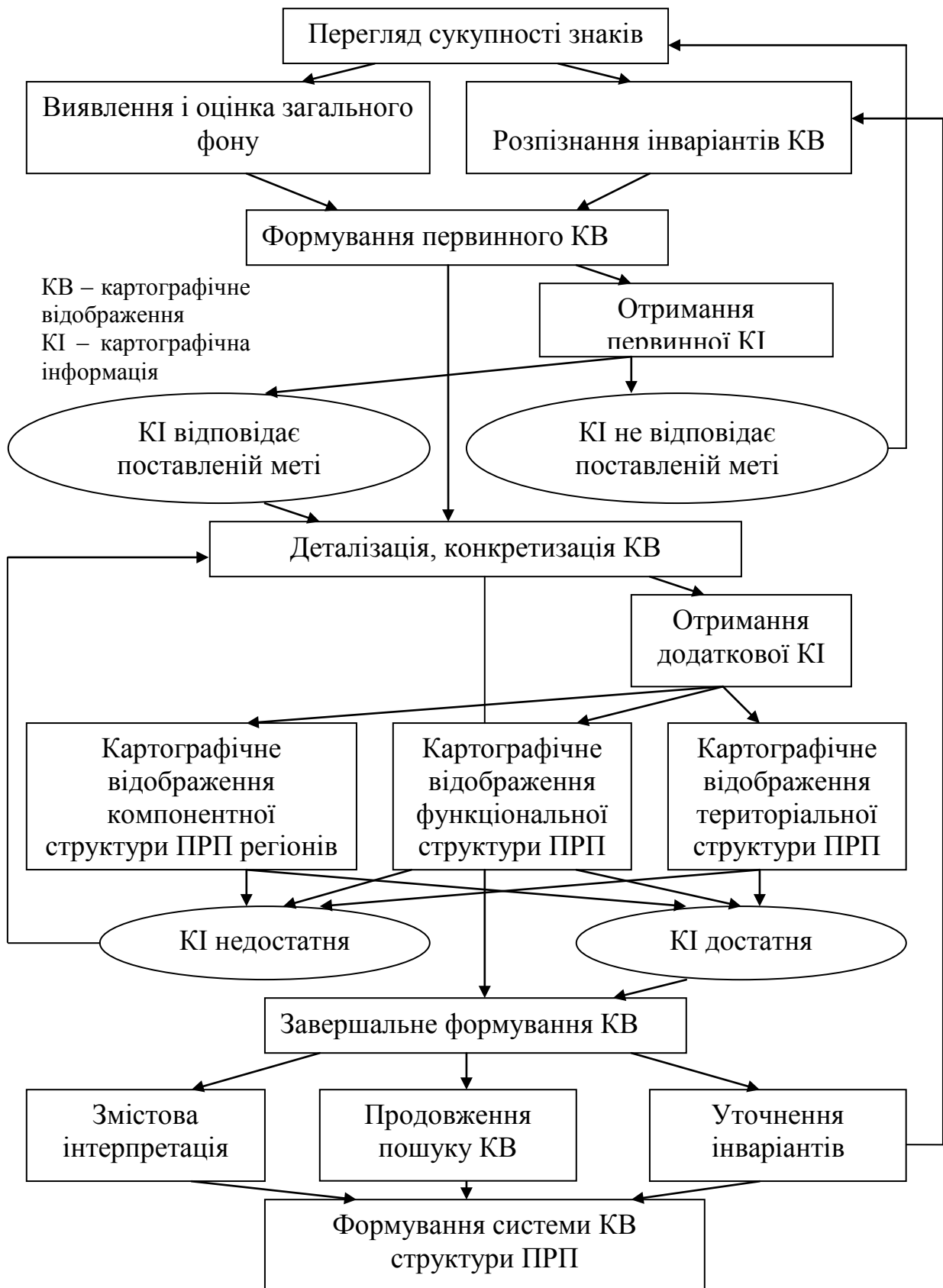

Рис. 1 Схема процесу читання карт (на прикладі оцінних карт структури ПРП регіонів) (за матеріалами А.М. Берлянта [3, с. 98], Я.І. Жупанського [4, с. 22-23] та пропозиціями автора)

Для прикладних цілей з оцінних карт ПРП природних регіонів України значна частина інформації може бути отримана власне картографічними методами. Йдеться перш за все про координати досліджуваних районів, відстані між ними, площі, показники величини та продуктивності ПРП і т.і. Зауважимо при цьому, що зняття з карт абсолютних і відносних показників ПРП фізико-географічних регіонів є незамінним і унікальним інструментом для реалізації порівняльно-географічного методу дослідження природних продуктивних сил. Лише за допомогою карти можна врахувати множину хоча і однорідних, але таких змінних у просторі показників величини і продуктивності потенціалу як окремих видів природних ресурсів, так і їх інтегрального поєднання.

Надзвичайно інформаційно ємким, ефективним прийомом є аналіз груп або серій карт ПРП фізико-географічних регіонів України. Цей аналіз дозволяє виявити взаємозв'язки і взаємозалежності у розвитку природно-ресурсних тенденцій, режимів та процесів, відображених на картах, дає можливість охарактеризувати у повній мірі наявні природно-ресурсні комплекси регіону, оцінити їх місце у господарстві країни загалом. Адже обсяг і якість ПРП вказують на потенційну можливість освоєння території. Карти оцінки ПРП фізико-географічних регіонів, як справедливо стверджує М.Ф. Леонтєв [6, с. 68], «є по суті, новим типом карт типологічного районування території на основі ресурсної оцінки окремих компонентів природи». Вони включають елементи оцінки відображуваного об'єкту і практичні рекомендації щодо використання того чи іншого територіального виділу». Це ж підтверджується працями класика української картографії проф. Я.І. Жупанського, що неодноразово наголошував: «істотне значення має розробка наукових основ системного картографування і картографічного моделювання, пошуки нових видів і типів карт, які б глибоко і повно відображали взаємозв'язки і динаміку систем явищ та об'єктів» [5, с.209].

У цьому твердженні, на нашу думку, слід виокремити саме «пошуки нових видів і типів карт», що дають змогу вирішувати гострі проблеми природокористування і його територіальної організації.

Серед таких нових видів і типів карт, як приклад, можна назвати створення інвентаризаційних карт оцінки ПРП фізико-географічних регіонів України.

Виконана нами переоцінка ПРП України у цінах 2004-2008 рр. за новою (2003 р.) схемою фізико-географічного районування і складені відповідні картосхеми, як нам здається, могли б бути інвентаризаційною основою для наступних у часі ресурсооцінкових робіт за природними регіонами. Виходячи з наявного досвіду, фінансових можливостей держави, можна передбачити, що нова оцінка ПРП фізико-географічних регіонів у масштабі всієї країни в розрізі первинних природних районів буде проведена не раніше 2015-2018 рр. Їй передуватиме економічна оцінка сільськогосподарських угідь держави, що не

проводилась з 1988 р., економічна оцінка інших видів природних ресурсів у складі відповідних кадастрів, що планується в найближчі роки.

Картографічні моделі ПРП фізико-географічних регіонів є важливим джерелом оцінково-прогнозних досліджень. Узагальнюючи напрацювання Я.І. Жупанського, переконуємось, що картосхеми ПРП можуть бути використані як засіб територіального аналізу у процесі застосування методів прогнозування: екстраполяції, коли карта є засобом просторової екстраполяції; експертизи, при створенні оцінних і спеціальних карт; моделювання – при побудові картографічної моделі для оцінки розміщення і розвитку потенціалу природних продуктивних сил [4, с. 24].

Так за допомогою карти у процесі просторової екстраполяції висновки про величину, структуру, рівні продуктивності ПРП, наприклад, однієї чи двох фізико-географічних областей можуть бути поширені на сусідні області або ж і на весь фізико-географічний край. Картосхема при цьому допомагає виявити і сформулювати основні тенденції та закономірності, що можуть бути поширеними і на інші території.

Картографічне моделювання ПРП природних регіонів передбачає побудову моделі, експериментування з нею, перенесення висновків з моделі на об'єкт дослідження.

Як переконує Я.І. Жупанський, метою прогнозного картографічного моделювання є пошуки основних закономірних зв'язків у розвитку об'єкта дослідження. При цьому карта є незамінною на кожному з етапів прогнозування – спостереженні, описі, передбаченні. Тут йдеться про довідкову функцію картмоделі при збиранні і опрацюванні вихідних даних; описову роль при відображенні об'єктів і процесів дійсності; пояснювальну роль, що впливає із спостереження та опису вихідного рівня; моделюючу роль у процесі пояснення та обґрунтування напрямів і тенденцій розвитку [4, с. 24].

Картмоделі оцінки ПРП природних регіонів України, що відображають сучасну, дійсну продуктивність мінеральних, водних, земельних, лісових, фауністичних, природно-рекреаційних ресурсів та їх інтегральну (сукупну) ефективність, можуть бути співставленими з картосхемами запасів ресурсів у межах певного району. Суміщення таких карт за своєю змістовою сутністю, на думку П.Я. Бакланова зі співавторами [7, с. 8-9], дозволяє вести мову про рівні «ресурсонапруженості» в даному районі. Чим більшим є показник відношення наявного сумарного ПРП до запасів ресурсів в межах одного і того ж природного району, тим вищою є ресурсонапруженість. Зауважимо при цьому, що оцінка запасів ресурсів, на нашу думку, є не чим іншим як оцінкою перспективного ПРП природного регіону, що виражається частковою і сукупною потенційною продуктивністю його природних ресурсів. На даному етапі вивченості проблеми вартісна оцінка перспективного ПРП проведена лише за окремими районами держави, а в масштабі всеукраїнському ще потребує свого розв'язання [8; 9].

Одним із перспективних напрямів використання результатів картографічної оцінки сучасного ПРП фізико-географічних регіонів України є виявлення осередків із розбалансованою (загостреною) ресурсно-екологічною ситуацією. Поза всяким сумнівом, ресурсоспоживання, що супроводжується неухильним нагромадженням відходів виробництва в природному середовищі погіршує якість природних ресурсів і зменшує величину ПРП території (акваторії) загалом. Таке ресурсоспоживання А.А. Степанько визначає як «зворотне» або «супутне» і пропонує у вартісній формі оцінити збитки, що завдаються природно-ресурсному середовищу [10, с. 113-114]. Вартісна оцінка «зворотнього» ресурсоспоживання (збитків від виробничих відходів) подається на реальній карті ізолініями полів густоти.

Співставивши картмоделі інтегрального ПРП природних регіонів України з картами «зворотнього» ресурсоспоживання, можна виявити територіальні відмінності у погіршенні стану місцевого природно-ресурсного потенціалу та оконтурити осередки з загостреною ресурсно-екологічною ситуацією. Таким чином, як бачимо, запропонований метод може служити передумовою для розробки пропозицій щодо збалансування регіонального природокористування та прогнозування природно-ресурсних відносин в основних галузях національного господарства.

Одним з важливіших географічних інструментів дослідження проблем взаємодії природи і суспільства, як стверджує відомий картограф В.О. Черв'яков, є теорія поля – ареал безперервного поширення, як правило, кількісних ознак тих чи інших явищ на поверхні Землі [11]. В географічних дослідженнях у наш час особливо успішним є застосування (за допомогою ізоліній розміщення) карт полів густоти різноманітних природних ресурсів, соціальних чи економічних явищ. Вони дозволяють вирішувати проблему співвідношення дискретного і безперервного стосовно географічних запитів, виявляти з яких елементів складаються досліджувані об'єкти, допомагають з'ясовувати, яким чином ці елементи пов'язані між собою, тобто яка їх структура. Карти полів потенціалів і полів густоти природних ресурсів, безсумнівно, мають географічний характер, оскільки вони розраховуються на одиницю площі. На нашу думку, при географічному вивченні ПРП фізико-географічних регіонів України карти полів є особливо результативними. Адже на кожній фізико-географічну область, край чи зону можна скласти множину елементарних карт полів ПРП, відмінних за своїм змістом, а потім ці поля накласти одне на одне (сумістити одне з одним) та з допомогою математичних розрахунків побудувати «особливі похідні карти відношень полів, що відображають просторово-часову і просторово-міжфакторну структури досліджуваних явищ. В розпорядженні географів з'являється інструмент, що дозволяє глибоко і багатогранно вивчати явища в статиці, динаміці і взаємозв'язках» [11, с. 168-169].

В масштабах всієї України особливо високими показниками взаємозв'язку характеризуються картосхеми полів густоти земельного та інтегрального ПРП фізико-географічних регіонів. Це пояснюється насамперед тим, що земельні ресурси є домінантними, визначальними у $\frac{3}{4}$ всіх фізико-географічних районів України, у 42 з 57 областей, у 9 з 13 країв, у 2 з 3 підзон, у 3 з 4 фізико-географічних зон держави. Отже, поля густоти земельного потенціалу майже на 70 % зумовлюють географічні особливості розподілу полів густоти інтегрального ПРП фізико-географічних регіонів України.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Серед напрямів вдосконалення та використання картографічної оцінки ПРП фізико-географічних регіонів України найважливішими є: створення інвентаризаційних карт оцінки ПРП території (акваторії); оцінково-прогнозні картмоделі ПРП природних районів; карти рівнів «ресурсонапруженості» того чи іншого краю; картосхеми осередків із розбалансованою (загостреною) ресурсно-екологічною ситуацією; карти полів густоти різноманітних природних ресурсів, ПРП загалом та похідні карти відношень полів природно-ресурсного потенціалу природних регіонів України.

Список використаних джерел:

1. Салищев К.А. Картоведение / К.А. Салищев. – Москва: Изд-во МГУ, 1982. – 406 с. (262-263).
2. Шоцкий В.П. Экономическая картография: Учеб. пособие / В.П. Шоцкий. – Иркутск: Иркут. ун-т, 1989. – 85 с. (с. 79).
3. Берлянт А.М. Карта – второй язык картографии / А.М. Берлянт. – Москва: Просвещение, 1985. – 191 с. (с. 97)
4. Жупанский Я.И. Исследование производственно-территориальных комплексов картографическим методом (проблемы, методика, применение): Автореферат дисс. ... докт. геогр. наук / Я.И. Жупанский. – К., 1980. – 32 с. (с. 22-23).
5. Жупанський Я.І. Історія географії в Україні: Навч. посібник / Я.І. Жупанський. – Львів: Світ, 1997. – 264 с. (С. 209).
6. Леонтьев Н.Ф. Тематическая картография / Н.Ф. Леонтьев. – Москва: Наука, 1981. – 104 с. (с. 68)
7. Бакланов П.Я. Картографическая оценка природно-ресурсных факторов развития промышленных узлов / П.Я. Бакланов, Л.П. Богданова, Н.Г. Степанько, З.В. Ваганова // Картографическое обеспечение региональных народнохозяйственных программ: Выпуск II (Тезисы картограф. конф.). – Иркутск, 1983. – С. 8-9.
8. Цепенда М.М. Оцінка господарської освоєності водноресурсного потенціалу регіону (на матеріалах басейну Середнього Дністра): Автореферат дис. ... канд. геогр. наук / М.М. Цепенда. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2010. – 20 с.
9. Ячнюк М.О. Оцінка перспективного фауністичного потенціалу регіону (на матеріалах Чернівецької області): Автореф. дис. ... канд. геогр. наук / М.О. Ячнюк. – Чернівці: Чернів. нац. ун-т, 2010. – 20 с.
10. Степанько А.А. Картографическая оценка природно-производственных отношений в сельском хозяйстве / А.А. Степанько // Картографическое обеспечение региональных народнохозяйственных программ: Вып. II (Тезисы картограф. конф.). – Иркутск, 1983. – С. 113-114.
11. Червяков В.А. Теория поля в географии / В.А. Червяков // Методологические проблемы конкретных наук (Отдельный оттиск). – Новосибирск: Изд-во «Наука» (Сибирское отделение), 1984. – С. 160-170.

V. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

УДК 911.3

Мезенцев К. В., д.г.н., проф., **Мезенцева Н.І.**, к.г.н., доц., **Бура Т.Л.**, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПУБЛІЧНИХ ПРОСТОРІВ У ВЕЛИКИХ МІСТАХ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ ТОРГОВЕЛЬНО-РОЗВАЖАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ

Розкрито історію та географію виникнення і поширення торговельно-розважальних закладів в світі. Проаналізовано розміщення торговельно-розважальних центрів в місті Київ та визначено чинники, які його зумовлюють. Визначено роль торговельно-розважальних центрів у трансформації публічних просторів та формуванні громадських центрів великих міст України.

The history and geography of malls formation and development all over the world are disclosed. The location of Kyiv malls as well as factors of their development is analyzed. The role of malls in transformation of public spaces and community centers in Ukrainian cities is determined.

Вступ. Постановка проблеми. Важливим об'єктом суспільно-географічних досліджень є публічні простори. Термін «публічний простір» (public space) поширений в англо-американській географії. Українською мовою «public» перекладається як публічний, громадський, державний, народний, національний, загальнодоступний, комунальний, відкритий, людський тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для розуміння понять «публічний» та «публічний простір» доцільно звернутися до «таксономії» публічного, розробленої фахівцем з політичної теорії Дж. Вейнтраубом та адаптованої щодо публічних просторів Л. Стеелі та Д. Мітчелом. Автори розглядають чотири головних підходи [10, 13]:

- згідно першого підходу, публічне – це те, що стосується держави (state) та її адміністративних функцій (приватне – те, що стосується економіки). Відповідно, публічний простір – це простір, в межах якого забезпечується функціонування держави, виконання функцій захисту та регулювання індивідуальних прав, економічного розвитку;

- згідно другого підходу, публічне – те, що стосується держави та економіки (приватне – те, що стосується домашнього, родинного). Тому публічні простори – це простори, в межах яких забезпечується економічна діяльність;

- згідно третього підходу, публічне – те, що стосується громади, урядування, громадян (community, polity, citizens) (приватне – те, що стосується домогосподарств, приватної власності). Публічний простір – це простір, в межах якого громади або громадські асоціації встановлюють правила участі (членства) відповідно до моральних цінностей та соціальних очікувань, забезпечується взаємодія між учасниками;

- найцікавішим, на нашу думку, є четвертий підхід, згідно якого, публічне – те, що стосується комунікабельності (sociability), відкритого самовираження (приватне – все те, що громадяни вирішують не робити публічним). Отже, публічний простір – простір самовираження та комунікації.

У «Словнику суспільної географії» публічний простір визначається як простір, до якого всі громадяни мають право доступу. На відміну від нього, приватний простір – простір, щодо якого діє право власності, право обмежувати доступ [1]. В «Енциклопедії суспільної географії» публічний простір трактується як місце, що створене та підтримується урядовими структурами для користі громади і може бути використане незалежно від його економічних та соціальних умов [2].

Зазвичай публічні простори розглядають як складову культурних ландшафтів (так званий «built environment») та як форму публічної пам'яті (або «колективного забуття»).

Л. Стеелі та Д. Мітчел з метою визначення сутності публічних просторів провели аналіз, що ґрунтується на результатах огляду фахової географічної літератури, проведення інтерв'ю із фахівцями, які досліджують дану проблематику, та опитування учасників публічних просторів (планувальників, активістів громадських рухів, архітекторів, лідерів бізнесу, поліції та інших зацікавлених осіб). З цією метою всі характеристики публічних просторів автори розділили на дві групи – ознаки публічних просторів (зокрема, фізичні аспекти, соціальні, політичні функції) та їх важливість (значення) [10].

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. У даній роботі ми будемо розглядати публічні простори як місця міжособистісної комунікації, соціалізації громадян. На нашу думку, доцільно розмежувати ознаки публічних просторів, що визначають їх сутність як публічних, та функції.

Виклад основного матеріалу. Доступність для всіх незалежно від статі, раси, національності, віку чи рівня доходів – найістотніша ознака публічних просторів. Хоча, зрозуміло, певні обмеження (зокрема, часові) можуть існувати, але вони є однаковими для всіх. Обмеження можуть бути пов'язані із запобіганням небажаних наслідків. Так, парки чи набережні можуть бути закриті на ніч.

Важливою ознакою публічних просторів є відсутність індивідуального контролю.

Традиційно серед ознак публічних просторів зазначається їх перебування у державній чи комунальній (громадській) власності. Проте частина публічних

просторів нині перебуває у приватній власності, але вони залишаються публічними, оскільки забезпечується їх доступність для всіх.

Ознака відкритості публічних просторів також є не обов'язковою. Якщо раніше публічні простори розглядалися як відкриті простори у густо заселених містах, то нині вони можуть бути закритими, навіть підземними просторами.

Головні функції публічних просторів зводяться до того, що вони є місцем для зустрічей; для самовираження; для прогулянок, рекреації (відпочинку); для розваг, проведення вуличних вистав, парадів, спільних святкувань; для публічних зборів, дебатів, висловлення незгоди; для висловлення політичних протестів, політичної боротьби, соціальних рухів; формування і підтвердження ідентичності, розвитку територіальних громад; шопінгу, як порівняно нової функції публічних просторів, яка подекуди витісняє інші.

З урахуванням виділених ознак та функцій можна визначити такі типи публічних просторів:

- площі (майдан, ринкова площа, plaza);
- вулиці з тротуарами, проспекти, бульвари, дороги;
- «зелені» публічні простори – парки, сквери;
- набережні;

- моли (торгово-розважальні центри). Такі колективні простори, що перебувають у приватній власності, стають новими публічними просторами, доступ до яких є вільним для всіх. До молів може увійти будь-хто без обов'язку щось купувати. Зали, торгові вулиці, естакади у молах можуть бути відкриті у той час, коли торгові заклади зачинені. Але інші функції, характерні для публічних просторів, що не пов'язані із купівлею, зазвичай обмежуються.

Специфічними публічними просторами є ділові райони міст (даунтауни), кампуси (студентські містечка), державні будівлі, які відкриті для громадян (зокрема, публічні бібліотеки). Як окрему категорію виділяють напівпублічні простори, доступ до яких є обмеженим. Наприклад, територія аеропорту чи університету є доступною лише для певного кола відвідувачів. Обмеженням доступу до напівпублічних просторів може бути вимога дрес-коду.

Публічні простори можуть бути відкритими або закритими, регульованими або хаотичними, можуть регулюватися державою або специфічними приватними інтересами (наприклад, власниками молів).

З іншого боку, доступність публічних просторів для всіх, може створювати певні небезпеки. Зокрема, призводити до контактів із бездомними, прохачами милостині, диваками, «неформалами»; до споглядання політичних виступів, мітингів, сутичок, гей-парадів; до підвищеної концентрації тих, хто катаються на роликах, скейтах, велосипедах.

Протягом останнього десятиліття практично в усіх країнах світу відбувається істотна трансформація публічних просторів. Окремі вчені навіть ведуть мову про «кінець публічних просторів». Варто зупинитися на двох напрямках таких трансформацій. Перший напрям пов'язаний із значним

поширенням бездомних (публічні простори стають простором життєдіяльності для бездомних), прохачів милостині, «бюджетних» туристів у публічних місцях, що призводить до встановлення обмежень щодо їх присутності з метою «наведення порядку». Таким чином, відбувається обмеження доступу до публічних просторів, а це суперечить їх головній ознаці. Інший напрям трансформації публічних просторів пов'язаний з їх комерціалізацією, приватизацією торговцями.

На формування образів публічних просторів значний вплив має приватна реклама вздовж доріг, на лавках, смітниках, стовпах, поштових скриньках, телефонних будках, місцях для стоянки велосипедів тощо. Таким чином відбувається так звана приватизація образу вулиць, площ. Якщо раніше публічні простори були одержувачами інвестицій та турботи з боку місцевої влади, то в останнє десятиліття вони перетворились на джерело приватних прибутків шляхом продажу тротуарів для реклами. Площі, які традиційно були публічними просторами, носіями культури і місцями політичних виступів, стають центрами вуличної торгівлі найрізноманітнішими товарами (туристичними сувенірами, «всякою всячиною» тощо).

З огляду на це С. Лоу зазначає, що публічні простори перестають бути демократичними просторами, а перетворюються на центри приватної комерції та споживання, нагляду та контролю поліції [6]. Д. Мітчел також відмічає приватизацію публічних просторів та мінімізацію їх можливостей для демократичних акцій, втрату політичних функцій, які переходять до простору електронних комунікацій. Значення публічних просторів змінюється із спробою контролювати поведінку бездомних, інших маргіналізованих груп людей та протестантів [9]. В зв'язку з цим, публічні простори потребують захисту від комерційних інтересів. Так, наприклад в Канаді створено Комітет публічних просторів Торонто, який відстоює позицію, що передусім треба дбати про інтереси людей як громадян, а потім – як споживачів, а не навпаки.

У зарубіжній літературі питанням функціонування та розвитку публічних просторів присвячено низку публікацій. Так, наприклад, С. Лоу здійснила порівняльний аналіз площ у Латинській Америці за різними ознаками (гендерною, віковою, закритістю, поширенням торгівлі та соціальних негараздів, присутністю іноземців тощо) [6].

Колективна робота С. Лоу, Д. Таплін та С. Шелд присвячена переосмисленню міських парків [7]. Так, міські парки традиційно є територією, де мешканці всіх рас і класів змішуються безпечно, отримуючи задоволення від рекреації. Проте виникають чинники, що обмежують використання парків (висока ціна за вхід, обмеження публічної діяльності, потреби збереження, відновлення, негостинне ставлення до деяких груп населення тощо).

Колективом вчених з Німеччини, Угорщини, Польщі, Італії, Греції, Болгарії та Словенії проведено дослідження міських «зелених просторів» («urban green space») з метою розробки стратегії їх використання та захисту [5].

Питанням функціонування молів як публічних просторів присвячено праці Дж. Госа [3, 4]. Вчений оперує поняттями «торгові культурні ландшафти» (retail built environment), «ландшафти шопінгу» (landscape of shopping) та оцінює їх вплив на людську поведінку. Шопінг є найважливішою людською діяльністю, що має місце у торгово-розважальних центрах. Використання простору в даному разі має на меті заохочення споживання, отримання прибутків від торгівлі, тобто інші функціональні пріоритети, ніж ті, які мають традиційні публічні простори. Моли Дж. Гос розглядає як обмежений публічний простір (limited public space) щодо вільного спілкування, висловлювання протестів.

Публічні простори зазвичай виступають місцем формування громадських центрів. Головні площі та центральні вулиці, парки і набережні – це класичні приклади громадських центрів, які є відкритими публічними просторами. Проте сучасною тенденцією є перетворення на громадські центри закритих (інколи підземних) публічних просторів, передусім молів.

Традиційно громадські центри в містах України формувалися внаслідок історичної зумовленості та реалізації планувальних заходів. Протягом останнього десятиліття ці процеси відбуваються дещо хаотично і визначаються рядом передумов, що включають, насамперед, наявність транспортної розв'язки та торговельно-розважального центру (ТРЦ/молу). Це потребує суспільно-географічного дослідження даної проблеми.

В даній роботі ми проаналізували світовий досвід формування та функціонування молів як публічних просторів, виявили особливості розміщення торговельно-розважальних центрів у Києві та чинників, що його зумовлюють, визначили передумови трансформації публічних просторів у великих містах України.

Світовий досвід формування молів як публічних просторів

Торговельно-розважальний центр (мол) – це одна або кілька будівель, що включають сукупність магазинів та різноманітних закладів, що надають культурно-розважальні та соціально-побутові послуги, які об'єднані між собою пішохідними алеями. Як правило, моли мають привабливий дизайн та передбачають наявність паркінгів.

Спрощеними моделями сучасних торговельно-розважальних центрів були торговельні центри. Традиційно вони розміщувалися у ділових районах міст (downtown). З середини XX століття у зв'язку із розвитком процесів субурбанізації та поліпшенням транспортної доступності і транспортного забезпечення населення активізувалося створення заміських торговельних центрів. Перші торговельні центри з'явилися в США у передмістях Сан-Дієго (у 1944 році), Сіетла (1946), Лос-Анджелеса (1947).

Інтенсивний розвиток автотранспорту і проблема реконструкції міст сприяли появі торговельно-розважальних центрів, які краще і ширше використовували прогресивні методи торгівлі, послуг та розваг. Сприяли цьому і докорінні зміни „закупівельних звичок” населення, що масово почало

користуватися індивідуальним транспортом та холодильниками глибокої заморозки.

Закриті моли виникли у 50-х роках ХХ століття. Першим було відкрито мол у передмісті Едіна (Мінесота, США) у 1956 році. Найбільшими на той час молами стали „Roosevelt Field” поблизу Нью-Йорка (відкрито у 1956 році) та „Northland Mall” і „Eastland Mall” (відкрито у 1960-х роках) в Колумбусі (Огайо, США).

У країнах Західної Європи торговельні центри почали створювати після другої світової війни. На відміну від США, європейські торговельні центри, як правило, будувалися в центральних частинах міст в зв'язку з їх реконструкцією. Так виникла пішохідна торгова вулиця „Lijnbaan” в Роттердамі (Нідерланди) та пішохідна територія „Precinct shopping area” в Ковентрі (Велика Британія). Перший класичний мол у Великій Британії було відкрито в Бірмінгемі („Bull Ring Birmingham”) у 1964 році.

На початку 60-х років ХХ століття в містах країн Західної Європи з'являються заміські торговельні центри. Найпотужніший з них „Main-Taunus-Zentrum” було побудовано на околиці Франкфурта-на-Майні у Німеччині.

З часом висока вартість землі у великих містах та передмістях сприяла появі „вертикальних молів”, які включають кілька рівнів розміщення закладів торгівлі та розваг.

Нині найпоширенішими є такі типи торговельно-розважальних центрів:

- багаторівневі торговельно-розважальні центри з вертикальним зонуванням і групуванням обслуговуючих закладів та підприємств;
- торговельно-розважальні центри, об'єднані з транспортними вузлами;
- торговельно-розважальні центри, об'єднані з житловими комплексами.

На даний час в світі спостерігається тенденція зміни світових центрів „мол-буму”. Якщо у 90-х роках ХХ століття лідером щодо функціонування молів були США, то зараз такими лідерами є країни Південно-Східної і Східної Азії. За рахунок незначної вартості земельних ділянок та дешевої робочої сили, величезні моли з'явилися в ОАЕ, Китаї, на Філіппінах. В Азії знаходиться сім з десяти найбільших торговельно-розважальних центрів світу, шість з яких було побудовано після 2004 року. Два китайських торговельно-розважальних центри, які вважаються найбільшими в світі, – South China Mall в Донггуані (площею 892 тис. м²) і Golden Resources Mall в Пекіні (680 тис. м²) – включають в себе такі унікальні об'єкти, як вітряки та тематичні парки для дітей. Третю і четверту позиції в світі займають два моли, розміщені на Філіппінах („SM City North EDSA” та „SM Mall of Asia”). Серед найпотужніших можна відзначити і Дубайський торговельно-розважальний центр (The Dubai Mall) в ОАЕ, в якому налічується 1200 магазинів, кінотеатр з 22-ма кінозалами і п'ятизірковий готель.

Найбільш відвідуваним молотом вважається „Mall of America”, який є найбільшим молотом в США і розміщений в Блумінгтоні (Мінесота).

Однак, із збільшенням вимог споживачів до сучасних молів з'явилося поняття „мертвий мол” („dead mall”). Такі заклади втрачають свої функції внаслідок скорочення попиту з боку споживачів та, як наслідок, зменшення пропозиції орендарів. Існує точка зору про те, що наявність молів деякою мірою негативно впливає на розвиток малого бізнесу в сфері торгівлі та розваг. Поряд з цим соціологи стверджують, що у населення постійною є потреба у наявності дрібних торговельних закладів поблизу місць проживання.

Особливості формування та функціонування молів у Києві

Торговельно-розважальні центри в Києві виникли у 2001 році в центрі міста в процесі реконструкції окремих його об'єктів (площ, вулиць). Першими було введено в експлуатацію ТРЦ „Глобус” та „Метроград”. Вони стали першими торговельно-розважальними закладами в Україні. Найбільшу кількість ТРЦ у Києві було відкрито у 2003 році, зокрема, „Караван”, „Магеллан”, „Ритм”, „Україна”.

В Україні проводиться рейтинг оцінки торговельно-розважальних центрів, в основі якого використовуються такі показники, як загальна/торгова площа, потік відвідувачів, ціна оренди, наявність закладів розваг, кінотеатру, супермаркета, закладів ресторанного обслуговування, магазинів одягу, кількість місць на паркінгу. Найвищі позиції в рейтингу займають такі ТРЦ Києва, як „Караван”, „Dream Town”, „Більшовик”, „Магеллан”, „Комод”, „Блокбастер”, „Материк” і „Плазма”.

Нами проаналізовано діяльність 20 торговельно-розважальних центрів Києва, які надають торговельні, культурно-розважальні, фінансові, побутові, туристичні послуги та послуги ресторанного обслуговування. Основним видом послуг, який надають торговельно-розважальні центри Києва є послуги торгівлі та різні види розваг.

В усіх ТРЦ Києва присутня велика кількість різноманітних торговельних закладів, які надають широкий асортимент послуг з купівлі-продажу промислових і продовольчих товарів. В торговельно-розважальних закладах Києва розміщено магазини з продажу брендових речей, зокрема, Zara, Marks & Spencer, Bershka, Stradivarius, Mango, Mexx, Next, Puma, Nike, Naf Naf тощо та такі супер- і гіпермаркети, як «Край», «Фуршет», «Ашан», «Мега-маркет», «Велика кишеня» тощо.

ТРЦ Києва надають послуги ресторанного обслуговування. Вони представлені найрізноманітнішими кафе, ресторанами та закладами швидкого харчування. Досить поширені на сьогодні фуд-корти. Зокрема, вони наявні у таких торговельно-розважальних центрах, як „Магеллан”, „Аладін”, „Метроград”, „Глобус”, „Комод”, „Україна”, „Блокбастер”, „Материк”, „Квадрат”, „Мега-Citi”, „Dream Town”, „Sky Mall”.

Кожен торговельно-розважальний заклад Києва надає цілий ряд культурно-розважальних послуг. Найчастіше ці послуги надають боулінг-клуби, кінотеатри, дитячі ігрові кімнати та більйардні. Рідше у ТРЦ знаходяться катки („Dream Town”, „Караван”, „Аладін”, „Більшовик”, „Арена”, „Мега-сіті”), роллердром („Аладін”, „Dream Town”, „Блокбастер”), казино („Плазма”, „Термінал”), тири („Dream Town”). В окремих торговельно-розважальних центрах відвідувачі можуть скористатись послугами картодрому („Блокбастер”, „Термінал”), картинної галереї („Глобус”, „Більшовик”), керлінгу („Dream Town”), аквапарку („Термінал”, „Dream Town”), альпіністської стінки („Аладін”).

Майже у всіх торговельно-розважальних центрах є заклади, що надають фінансові послуги. Вони представлені відділеннями банків, пунктами обміну валют, банкоматами. Останні поширені найбільше.

Серед побутових послуг у торговельно-розважальних закладах Києва представлені послуги хімчисток, салонів краси, ательє, соляріїв, аптек, упакування подарунків, фотоательє, ремонту одягу та побутових приладів. Менш поширеними є послуги фітнес-клубів. В окремих ТРЦ побутові послуги не надаються, а в деяких асортимент побутових послуг є дуже широким. Так, в ТРЦ „Термінал” функціонує тренажерний зал, басейн, турецька лазня та сауна.

Туристичні послуги надаються в ТРЦ різноманітними турагенствами та туроператорами. У багатьох торговельно-розважальних центрах Києва розміщені театральні, концертні та залізничні каси („Аладін”, „Глобус”, „Комод”, „Магеллан”, „Материк”, „Термінал”, „Метроград”), конференц-зали („Арена”, „Ритм”, „Термінал”, „Блокбастер”), школи танців (Більшовик, Термінал, Плазма, „Блокбастер”), готелі („Ритм”, „Термінал”, „Арена”), нічні клуби („Глобус”, „Ритм”), концертна зала („Арена”).

Торговельно-розважальні центри Києва, як правило, мають дуже вдале транспортне розміщення. Більшість з них знаходяться поблизу станцій метро, що передбачає наявність зручного транспортного забезпечення. В таких місцях функціонують різні види міського транспорту: автомобільний, тролейбусний, трамвайний. До станцій метро спрямовані напрямки маршрутних таксі. Водночас, ці місця є територіями постійного скупчення і значного потоку населення. Виключення складають кілька ТРЦ, до яких організовано безкоштовні експрес-маршрути від найближчих станцій метро („Термінал”, „Караван”, „Блокбастер”). Поряд з ТРЦ розміщені паркінги, кількість місць в яких у Києві є недостатньою для задоволення потреб бажаючих скористатись таким видом послуг у вихідні та святкові дні.

У розміщенні торговельно-розважальних центрів столиці України можна виділити такі риси:

- торговельно-розважальні центри Києва розміщуються переважно кільцеподібно навколо центральної частини міста. Це обумовлено нижчими цінами на землю в периферійних районах, незначним рівнем забудови та

меншою концентрацією різноманітних установ, організацій та підприємств, що надають послуги, порівняно з центральною частиною міста;

- торговельно-розважальні заклади розміщуються на околицях міста відповідно із наявними та перспективними маршрутами метро;

- у своїй локалізації торговельно-розважальні центри орієнтуються переважно на показник високої транспортної доступності, тому більшість з них знаходяться поблизу важливих шляхів сполучення (залізничні вокзали, станції, автомобільні шосе, зупинки тролейбусів, трамваїв, маршрутних таксі тощо);

- торговельно-розважальні центри знаходяться в центральній частині міста Київ, як правило, в підземних просторах, як модифікація або заміна колишніх торгових центрів, універмагів, великих магазинів, які у свою чергу були зорієнтовані на значний потік відвідувачів;

- в центрі Києва знаходиться кілька торговельно-розважальних центрів („Метроград” та „Глобус”), які функціонують у підземному просторі з метою уникнення зайвого негативного впливу на життєдіяльність мешканців центральної частини міста з точки зору нагромадження транспортних засобів та порушення естетики сприйняття простору. Громіздкі моли можуть порушити схему архітектурного планування центру столиці. Також це обумовлено високою вартістю землі в центральній частині Києва.

Для Києва характерна нерівномірність поширення ТРЦ. Зокрема, максимальною концентрацією торговельно-розважальних закладів характеризуються північні райони Києва – Оболонський і Деснянський; достатня їх кількість у Святошинському та Дарницькому районах, тоді як у південно-західних районах (Солом’янському та Голосіївському) торговельно-розважальні центри представлені недостатньо. Це пов’язано перш за все з тим, що тут до недавнього часу не було мережі метро, до того ж це переважно „спальні” райони, для яких не характерні великі скупчення людей.

Суттєво на розміщення ТРЦ Києва вплинув також історичний чинник.

Трансформація громадських центрів у великих містах України

Головними чинниками трансформації громадських центрів у великих містах України на даному етапі розвитку є:

- концентрація значної кількості постійних мешканців („нічного” населення) та значних потоків населення („денного” населення);

- наявність регіональних торговельно-розважальних центрів (закритих просторів з розвиненою мережею закладів торгівлі, харчування та розваг);

- висока транспортна доступність.

Важливим індикатором є наявність готелів 4-5*. Три або більше регіональних торговельно-розважальних центрів та 4-5* готелів в Україні розміщено лише у Києві, Дніпропетровську, Донецьку та Одесі (рис 1).

Певною мірою сформованою можна вважати просторову структуру ТРЦ Києва, яка в цілому відповідає європейським тенденціям (рис 2). У решті міжрегіональних центрів вона не є чітко сформованою. Так, у Харкові крім

історичного центру громадського життя, де відсутні регіональні моли, сформувався лише один громадський центр за рахунок транспортного вузла та молів (рис 3). У Донецьку всі моли та готелі 4-5* сконцентровані лише в центрі, в Дніпропетровську готелі 4-5* розміщені в центрі, а ТРЦ по колу на певній відстані від центру.

Рис. 1. Розміщення регіональних ТРЦ та 4-5* готелів у містах України

Висновки і перспективи подальших розвідок. Важливими сучасними загальносвітовими тенденціями розвитку публічних просторів є їх комерціалізація та поширення закритих публічних просторів – молів.

Аналіз історичних аспектів становлення торговельно-розважальних центрів підтверджує, що найпоширенішими їх типами є багаторівневі моли з вертикальним зонуванням і групуванням обслуговуючих закладів та підприємств, моли, об'єднані з транспортними вузлами та моли, об'єднані з житловими комплексами.

В представленій роботі викладено аналіз розміщення торговельно-розважальних центрів у Києві. Більшість молів надають торговельні, культурно-розважальні, фінансові, побутові, туристичні послуги та послуги ресторанного обслуговування та орієнтуються в розміщенні на зручність транспортного забезпечення. Для Києва характерна нерівномірність поширення торговельно-розважальних центрів з максимальною їх концентрацією у північній частині міста.

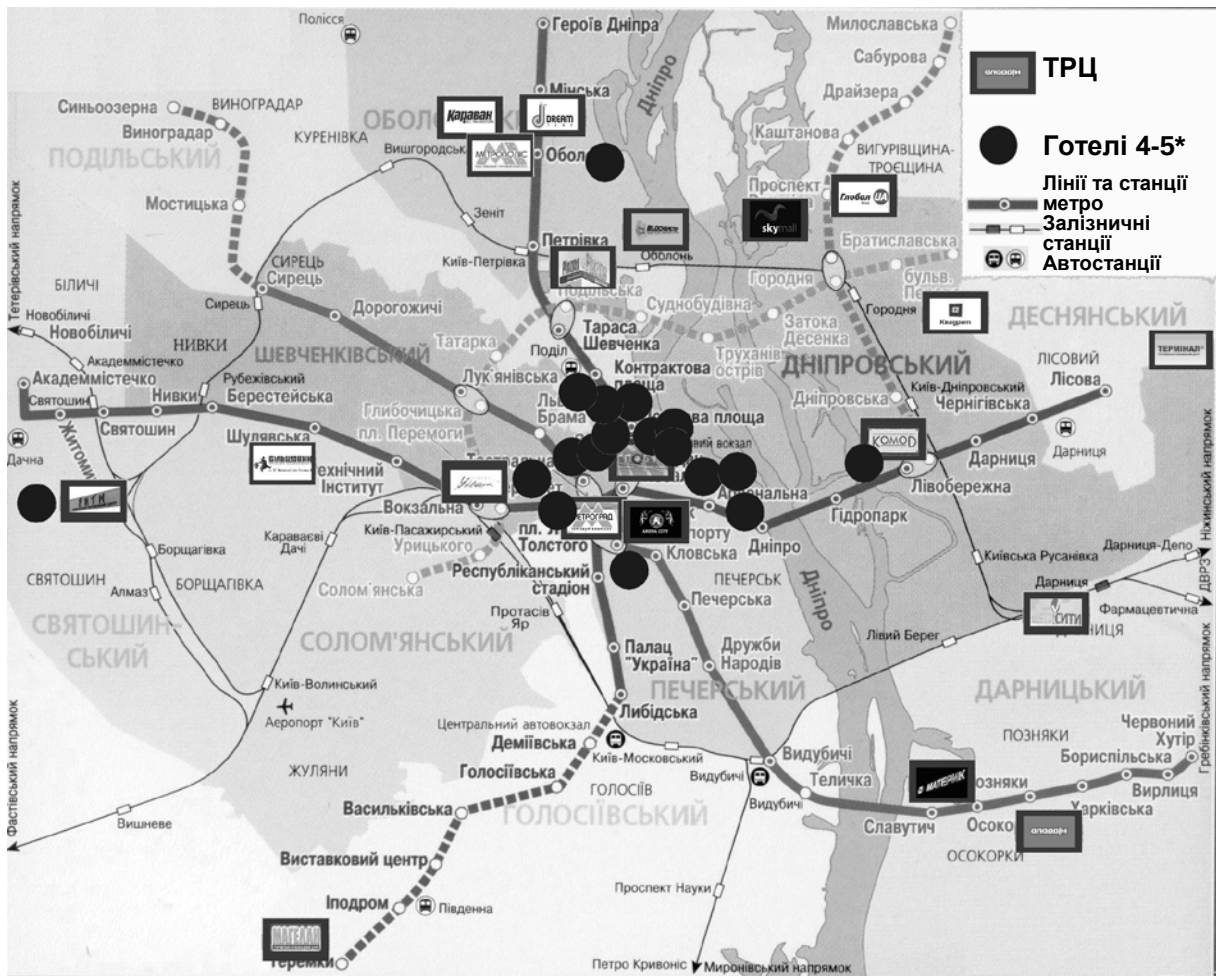

Рис. 2. Розміщення регіональних ТРЦ та 4-5* готелів у Києві

Публічні простори великих міст України зазнають трансформацій просторової структури шляхом формування нових громадських центрів. Головними передумовами їх формування у великих містах України є концентрація значної кількості постійних мешканців та значних потоків населення, наявність регіональних торговельно-розважальних центрів (молів), транспортна доступність. В Києві представлені різні типи публічних просторів: змішані (відкрито-закриті), що мають історико-культурну цінність (наприклад, майдан Незалежності, де поєднуються головна площа країни та підземний торговельно-розважальний центр); відкриті (наприклад, Андріївський узвіз, Експоцентр України, Печерський ландшафтний парк); закриті (наприклад, „Dream Town”).

У подальшому доцільним є порівняльне дослідження просторової організації молів міжрегіональних центрів України – Харкова, Донецька, Львова, Одеси та Дніпропетровська з метою перевірки припущення, що у різних регіональних центрах вплив молів на трансформацію публічних просторів має свої особливості. Поряд з цим перспективним елементом наукового пошуку є проведення ґрунтовніших досліджень впливу сучасних чинників на

трансформацію публічних просторів великих міст на прикладі окремих типів публічних просторів.

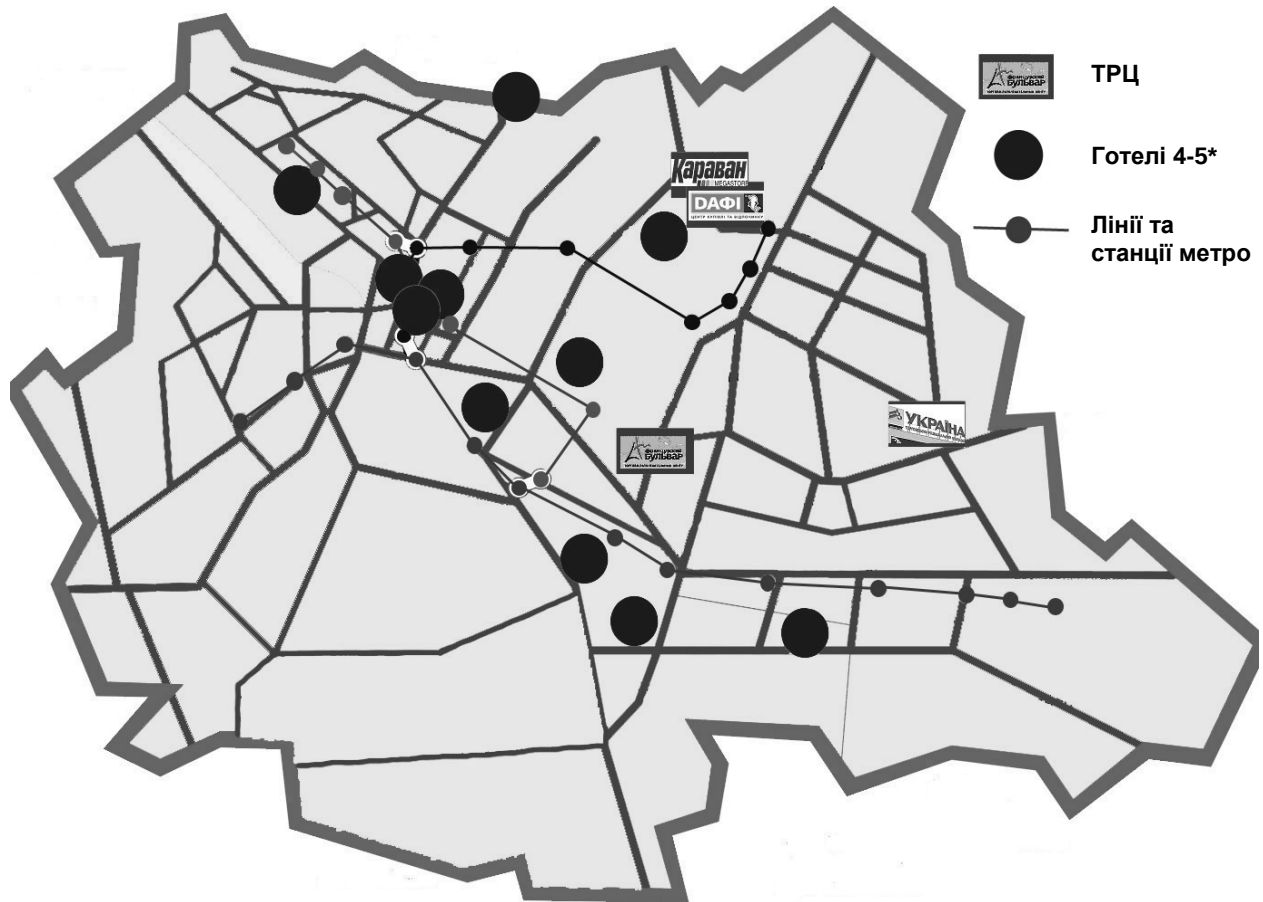

Рис. 3. Розміщення регіональних ТРЦ та 4-5* готелів у Харкові

Список використаних джерел:

1. Dictionary of human geography / Ed. by D. Gregory, Johnston R., G. Pratt, M. Watts, S. Whatmore. – Blackwell Publ., 2009. – P. 602.
2. Encyclopedia of human geography / Ed. by B. Warf. Thousand Oaks: Sage Publ., 2006. – P. 388-389.
3. Goss J. Once-upon-a-time in the commodity world: an unofficial guide to mall of America / J. Goss // Annals of the Association of American Geographers. – 1999. – Vol. 89, N1. – P. 45-75.
4. Goss J. The magic of the mall: form and function in the retail built environment / J. Goss // Annals of the Association of American Geographers. – 1993. – Vol. 83, N1. – P.18-47.
5. Greenkeys@Your City. A Guide for urban green quality. – GreenKeys Project, 2008. – 105 p.
6. Justice, power and the political landscape / Ed. by Olwig K., Mitchell D. – London: Routledge, 2009. – 298 p.
7. Low S. On the Plaza: the politics of public space and culture / S. Low. – Austin: University of Texas Press, 2000. – 296 p.
8. Low S. Rethinking Urban Parks: Public Space and Cultural Diversity / Low S., Taplin D., Scheld S. – Austin: University of Texas Press, 2005. – 240 p.
9. Mitchell D. Cultural geography: a critical introduction / Mitchell D. – Oxford, UK: Blackwell, 2000. – 352 p.
10. Mitchell D. The end of public space?

People's park, definitions of the public, and democracy / D. Mitchell // Annals of the Association of American Geographers. – 1995. – Vol. 85, N1. – P. 108-133. 10. Staeheli L. Locating the public in research and practice / Staeheli L., Mitchell D. // Progress in Human Geography. – 2007. – N31(6). – P. 792-811. 11. Staeheli L. The People's Property? Power, Politics, and the Public / Staeheli L., Mitchell D. – New York: Routledge, 2008. – 224 p. 12. The politics of public space / Ed. by Low S., Smith N. eds. New York: Routledge, 2005. – 200 p. 13. Weintraub J. The theory and politics of the public/private distinction / Weintraub J. // Public and private in thought and practice: perspectives on a grand dichotomy / Ed. by J. Weintraub, J.Kumar. – Chicago, Univ. of Chicago Press, 1995. – P. 1-42.

УДК 911.3

Гладкий О. В., д.г.н., доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПЕРЕДУМОВИ І ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ В СИСТЕМІ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Розкрито передумови і фактори формування економічної ефективності розміщення виробництва. Проаналізовані природно-географічні, історичні, урбанізаційні і розселенсько-комунікаційні, модульні науково-інноваційні, інвестиційні та зовнішньоекономічні фактори менеджменту регіонального розвитку.

The preconditions and factors of industrial distribution economic efficiency development are disclosed. The nature-geographic factors, historic, urbanization and settlement-communication ones, modular scientific-innovative, investment as well as foreign economic factors of regional development management is investigated.

Вступ. Актуальність теми. Дослідження передумов і факторів формування та розвитку різних компонентів життєдіяльності суспільства (промислових, агропромислових, соціальних) – це одна з найбільш сильних та вирашних сторін суспільної географії. Саме детальною розробкою теорії факторів території і аналізом їх впливу на конкретній місцевості в конкретних умовах, географічні науки істотно та вирашно відрізняються від регіональної економіки та політики. Однак, дослідження факторів, в силу своїх універсальності і комплексності, а також всезагальності і уніфікованості, в суспільній географії дещо відірвано від конкретних потреб управління регіональним розвитком, від менеджменту ефективного регіонального розвитку підприємства. Спрямування аналізу факторів території на вирішення конкретних проблем підприємницьких кіл – отримання максимального

прибутку від особливостей розміщення підприємства у просторі – в наш час визначається особливою актуальністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню передумов і факторів розміщення окремих галузей господарства присвячені праці багатьох учених. В межах географії промислових комплексів ці питання досліджували А. Т. Хрущов, С. І. Іщук, Г. П. Підгрушний, В. І. Захарченко, Л. М. Корецький, М. М. Паламарчук, А. Ю. Пробст та ін., в межах агропромислових – Я. Б. Олійник, М. Д. Пістун, Н. І. Провотар, в межах соціальних комплексів - О. Г. Топчієв, О. І. Шаблій, А. В. Степаненко, Д. М. Стеченко, М. О. Слука, М. Д. Шаригін тощо. Серед зарубіжних учених, питання факторів ефективності розміщення підприємства у просторі піднімалось в працях класиків теорії розміщення - Й. фон Тюнена, А. Вебера, Р. Льюша, В. Кристаллера, У. Айзарда, а серед сучасних учених – в роботах С. Джонса, М. Енрайта, Н. Калдора, Г. Кларка, А. Маршалла, К. Матсіями, Е. Мілля, М. Портера, Д. Старрета, Ж.-Ф. Тісса, М. Фельдмен, М. Фуджити, Р. Холла. Проте, цілісне бачення особливостей впливу передумов і факторів на формування регіональної економічної ефективності підприємства в системі регіонального менеджменту ще не сформувалось.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, об'єктом даного дослідження є передумови і фактори менеджменту регіонального розвитку підприємства, а предметом – особливості їх впливу на формування його регіональної економічної ефективності. Метою дослідження є аналіз передумов і факторів формування економічної ефективності розміщення виробництва, а завданнями висвітлення впливу природно-географічних, історичних, урбанізаційних і розселенсько-комунікаційних, модульних науково-інноваційних, інвестиційних та зовнішньоекономічних факторів на менеджмент регіонального розвитку підприємства.

Виклад основного матеріалу. В сучасних умовах розвитку суспільства, *природно-географічні фактори*, які раніш займали провідну домінуючу роль у розвитку підприємств, почали все більше відходити на другорядний план і наразі мають лише допоміжні та додаткові функції. Все ХХ ст. переважна більшість промислових підприємств розвинених країн Європи та світу істотно залежала від наявності і територіальної доступності мінеральної сировини, палива, водних, у тому числі гідроенергетичних, лісових, морських ресурсів. На початкових стадіях науково-технічної революції залежність між розвитком промисловості, наявністю сировини і палива посилювалась. Споживання сировини, матеріалів, енергії, незважаючи на застосування нових ресурсозберігаючих технологій, наприкінці ХХ ст. зростало доволі високими темпами. Однак, із формуванням основних засад постіндустріалізму, значним розвитком модульних високотехнологічних виробництв, системи зв'язку і комунікацій та в наслідок переходу до інтелектуальних інформаційних технологій, вплив факторів наявності, розвіданості, умов видобутку, запасів та

територіальної доступності природних ресурсів на ефективність виробництва постійно зменшується.

Природні ресурси, скоріш, залишаються найбільш характерним та важливим фактором розвитку добувних та переробних підприємств паливної, енергетичної галузей, чорної та кольорової металургії. Проте, навіть в таких традиційних "сировинно-орієнтованих" галузях активізується розвиток технологій з меншим рівнем сировинної залежності, найвища економічна ефективність виробництва формується не на традиційних організаційно- й інфраструктурно-пов'язаних комплексах підприємств-гігантів, а в малій металургії, альтернативній енергетиці, модульних гірничодобувних підприємствах. Класичними прикладами таких перетворень є не лише дрібні металургійні заводи в Україні (Бровари, Біла Церква, Чугуїв, Винники тощо), але й зарубіжні підприємства у складі кластерів з добування нерудних корисних копалин в Італії, Іспанії, Франції, описані в працях М. Портера та М. Енрайта.

Організація малих модульних виробництв, їх гнучкість на ринку і широка можливість пристосування до умов комерційного середовища, низькі затрати на виробничий процес, земельну та природно-ресурсну ренту, капітальне будівництво та інфраструктуру, високий рівень сприйняття нововведень та інновацій – все це, виявляється, має набагато більше значення, ніж близькість до джерел сировини, води, палива, енергії тощо. Однак, недооцінювати значення природних факторів не варто. Природні багатства, нарівні з трудовими, фінансовими, інформаційними та ін. складають основу конкурентоздатності будь-якого виробництва за ресурсним принципом. І наявність та доступність значних за обсягами, дешевих та стабільно-прибуткових природних ресурсів (особливо, паливних) в майбутньому складатиме основу конкурентної боротьби не лише окремих підприємств і їх об'єднань, але й різних держав та регіонів світу.

Як же можна оцінити в сучасних умовах ефективність територіальної наближеності до природних ресурсів? Традиційними методами радянських часів були затратні та балансові методи. Враховувались запаси ресурсів родовища і річні обсяги видобутку (при чому, парадокс: чим більше підприємство добувало ресурсів – тим краще й ефективніше, вважалось, воно працювало). При цьому, само собою розумілось, що підприємство-користувач має знаходитись у безпосередній територіальній близькості від джерела ресурсу. В основі такої концепції була формула приведених затрат Z

$$Z = C + E_n \cdot K; \quad (1)$$

де C – собівартість одиниці продукції, K – капітальні затрати на виробництво одиниці продукції, E_n – нормативний коефіцієнт ефективності приведених капітальних затрат.

Зараз вважається, що ефективність використання природних ресурсів обов'язково має містити: 1) грошовий вираз продукції, що отримується від

певного родовища (ділянки) і 2) дохід, що вираховується із суми, що є грошовим виразом продукту за вирахуванням поточних затрат.

В першому випадку, діє така формула:

$$R = g \cdot l \cdot S_d, \text{ где } l = L/S \quad (2)$$

R – грошова оцінка одиниці добутого (виробленого) природного компоненту; g – віддача одиниці площі джерела природних ресурсів (родовища, надр, земельної ділянки тощо); l – інтенсивність обробки джерела природних ресурсів, що дорівнює частці матеріально-трудових ресурсів, призначених для обробки джерела (L) на обсяги його запасів S (дебіт свердловини, обсяги мінеральної сировини, площу ділянки землі та ін.); S_d – обсяги запасів джерела природних ресурсів, що вибувають з виробництва.

В другому випадку, економічна оцінка ефективності використання природних ресурсів виражається тим доходом, що отримає рання (як власник ресурсу) від його експлуатації. Його формула має такий вигляд:

$$D = p - c, \quad (3)$$

Де D – дохід, отриманий від виробленої (добутої) продукції; p – грошова оцінка добутої (виробленої) продукції; c – затрати на виробництво (добування) продукції. Окрім узагальнених формул, існує економічна оцінка ефективності використання водних, мінеральних, лісових, рекреаційних та інших ресурсів. Всі вони пов'язані із балансовими запасами родовищ (територій), умовами їх експлуатації, затратами праці, технологій та капіталів на виробництво одиниці продукції. Однак, в даних формулах не враховується територіальний аспект ефективності використання ресурсів.

Одним з методів оцінки економічної ефективності власне територіальної наближеності до природних ресурсів є удосконалена формула *виробничо-збутового зонування*, тобто виділення зон найбільшої ефективності виробництва і поставки природних ресурсів та окремих видів продукції:

$$P = (P_2 - P_1 + T_2 D) / (T_1 + T_2) \quad (4)$$

Де P – раціональний радіус перевезення природної сировини (продукції) в певних районах (містах, поселеннях), P_1 і P_2 грошовий прибуток (збиток) від видобутку (виробництва) одиниці сировини (продукції) в районах (містах, поселеннях), D – відстань між районами (містами, поселеннями), T_1 – транспортні затрати на 1 км при перевезенні сировини (продукції) в напрямку від першого району (міста, поселення) до другого, і від другого до першого – T_2 .

Зонування перевезень встановлює оптимальні зони збуту природної сировини (продукції) окремих джерел (родовищ, земель тощо). Пункти рівновеликої вартості сировини (продукції) різних джерел утворюють їх вантажорозділи, а лінії, що з'єднують ці пункти – границі оптимальних зон розповсюдження сировини (продукції). Замість приведених затрат на виробництво сировини (продукції), в даній формулі використано більш доречний в сучасних умовах показник прибутку від видобутку (виробництва) одиниці сировини (продукції) на різних джерелах (родовищах, територіях).

Окрім даного показника, для обґрунтування максимальної економічної ефективності наближення до джерел сировини і природних ресурсів (особливо, якщо їх на території багато) доволі часто застосовують основні положення класичної транспортної задачі, за допомогою якої можна встановити раціональну схему сировинних зв'язків підприємств подібної спеціалізації окремої території та розмежувати між ними зони найвищої ефективності постачання природних ресурсів для їх подальшого використання у виробництві (споживання, переробки тощо). Змінними в такій задачі є обсяги добування і споживання сировини, а також відстані між місцями видобутку і споживання (які частіше заміняють на показники вартості транспортування продукції). Ми не будемо детально зупинятися на розв'язанні таких задач, оскільки в науковій літературі з мікроекономіки, економічної географії, логістики існує доволі багато їх прикладів [3;4].

Історичні умови і фактори є одними із найбільш загальних та описових при оцінці економічної ефективності підприємства в менеджменті регіонального розвитку. Вони дуже важко піддаються формалізації та математичному моделюванню. Кількісно оцінити їх вплив майже неможливо. Однак, їх роль у формуванні регіональної ефективності підприємства дуже важлива. Вони дають змогу прослідкувати в часі процеси становлення і розвитку певної території та зміни в характері її системи господарювання і формування прибутку (його джерел, ресурсів, обсягів, перешкод тощо). Історичний аналіз прибутковості підприємств на території дає змогу встановити ті зміни функцій та характеру розвитку господарської системи, які формувались протягом різних історичних формацій. Найбільш ефективним методом дослідження історичних факторів економічної ефективності підприємства є *пороговий аналіз*.

Процес розвитку динамічних, ключових, високоприбуткових територій протікає дуже нерівномірно. Переважно він являє собою послідовність змін періодів стабільності і нестабільності, які супроводжуються істотними кількісними і якісними перетвореннями. Подібні зміни поступово накопичуються, однак, оскільки вони розвиваються на інерційній основі (на існуючій системі розселення населення і комунікацій, конфігурації природно-географічних об'єктів), то не здатні реалізувати себе належним чином. В результаті, збирається певна критична маса змін, за якої в межах певної високоприбуткової території починає бракувати ресурсів і можливостей подальшого розвитку та функціонування. Така критична маса називається обмеженням або порогом розвитку. Прийнято виділяти чотири групи обмежень, пов'язаних із: різноманітністю і особливостями природного середовища; існуючими системами землекористування; особливостями інфраструктури; інерцією в розвитку структурних елементів [5]. Такими обмеженнями можуть бути природні перешкоди планомірному територіальному розвитку (річкові системи, гірські хребти, несприятливі території), міська межа, яка досить

тривалий час може стримувати розвиток міста і розбудову нових районів, відсутність швидкісних та раціонально спланованих транспортних магістралей, застарілість виробничих потужностей тощо.

Досягаючи порогу, раніш високоприбуткова територія втрачає ресурси і можливості подальшого розвитку. В ній накопичуються негативні фактори, які посилюють дисбаланс суспільного життя. Подальший розвиток та зростання ефективності господарювання вимагає пошуку нових джерел і ресурсів, зміну існуючої структури та нових підходів в регіональному менеджменті. Якщо такі ресурси і можливості будуть знайдені, тоді відбувається стрімке подолання існуючих обмежень і даний регіон переходить до нового етапу свого розвитку. Пороговий підхід дозволяє оцінити в ретроспективі всі попередні обмеження формування та розвитку високоприбуткових територій та на їх основі окреслити нові підходи щодо її ефективного регіонального менеджменту і зростання ефективності господарювання [5;6;8].

Фактор суспільно-географічного положення (СГП) займає серед інших дещо виняткове місце, оскільки власне положення кожного господарського об'єкту у просторі обумовлене впливом цілого ряду різних причин як природного так і суспільного характеру. Суспільно-географічне положення – це по суті сукупність важливих для функціонування підприємства просторових відношень до інших споріднених з ним суспільно-географічних об'єктів території. Саме ці відношення, їх конфігурація в просторі, характеристики інтенсивності, насиченості, періодичності, обсягів та якісних параметрів обміну ресурсами розвитку (речовиною, енергією, інформацією) відіграють дуже важливе значення при оцінюванні прибутковості (економічної ефективності) місцеположення підприємства. СГП виступає дуже важливим фактором і ресурсом розвитку, що визначає суспільно-економічну роль та значення підприємств на різних рівнях, їх участь у географічному поділі праці, особливості характер та інтенсивність зв'язків тощо.

Суспільно-географічне положення підприємства досліджується нами на макро- мезо- та мікрорівні. В першому випадку визначається роль та взаємовідносини підприємства в глобальних масштабах (або в міжнародному макрорегіоні) на світовому ринку, оцінюється характер його зв'язаності, участь у міжнародній інтеграції тощо. До уваги беруться показники абсолютні та відносні показники рівня експортної орієнтованості підприємства, участі в міжнародних економічних відносинах і торгівлі, рівня функціональної зв'язаності із світовими партнерами.

В другому випадку досліджується роль підприємства на загальнодержавному мезорівні, яка переважно зводиться до аналізу перерозподілу ринків сировини, робочої сили та реалізації готової продукції між підприємствами одного профілю (або в межах конкуруючих виробництв одного функціонального спрямування). До уваги беруться показники економічної ефективності підприємств певної галузі в різних регіонах України, на основі

яких розробляються відповідні гравітаційні моделі потенціалів розміщення (за формулами Дж. Стюарта та ін.), а також моделі перерозподілу зон впливу окремих підприємств методом Вороного [1], що ілюструють розподіл функціональних зв'язків на території між окремими мезооб'єктами одного рангу.

Мікроположення охоплює систему відносин підприємства до найближчого оточення – навколишніх територій з населеними пунктами, магістральними транспортними шляхами, об'єктами природи і господарства тощо. На його основі встановлюється ефективність розміщення підприємства по відношенню до факторів його економічного зростання: місць компактного проживання населення, джерел сировини, водних та земельних ресурсів, транспортних комунікацій, осередків інформації та інновацій, ринків збуту тощо. В залежності від того, як сконфігуровані зв'язки на макрорівні, якої інтенсивності та на якій віддалі від підприємства знаходяться ті чи інші фактори економічного зростання, який характер мають їх зв'язки, суспільно-географічне підприємства мікроположення буває вигідним або невигідним. Каркасну структуру такого мікроположення можна оцінити за допомогою теорії графів, в якій розраховується рівень центральності і зв'язаності окремих об'єктів мікропростору [1;2].

Урбанізаційні і розселенсько-комунікаційні фактори. Одними з провідних суспільно-географічних чинників формування економічної ефективності підприємств є розселенські і транспортні (комунікаційні) фактори. Вони багато в чому визначають характер та інтенсивність розвитку підприємства, особливості її концентрації і спеціалізації та безпосередньо впливають на формування економічної ефективності господарювання. Серед показників, що характеризують вплив системи розселення на формування регіональної економічної ефективності підприємства, на нашу думку, слід особливо виділити рівень урбанізації, щільність міського населення, рівень дисперсності та скупченості міських поселень, а також їх сукупний розселенський потенціал.

Урбанізація сама по собі впливає на рівень промислового освоєння території, кількісні показники розвитку підприємств, характер їх взаємопов'язаності та концентрованості. Міста мають велике комплексуюче і районоутворююче значення. Типовими формами територіальної організації виробництва, з якими пов'язаний додатковий соціально-економічний ефект діяльності підприємства є пункти, центри, вузли, агломерації. Особливо його помітно в двох останніх формах. Так, завдяки дії агломераційного і вузлового ефекту, підприємець отримує додаткові переваги від свого розміщення не вкладаючи ніяких додаткових коштів, а лише за рахунок унікальних властивостей урбанізованої системи розселення та розміщення господарства. Їх переваги детально окреслені в сучасній

вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, тому ми не будемо детально зупинятися на цьому питанні [1;2;7;8].

Щільність міського населення, а також рівень її дисперсності та скупченості визначають процеси вузлової та агломераційної концентрації підприємств, формування на їх основі локальних високоприбуткових кластерів (або ТВК). В результаті взаємодії виробництва і розселення формується територіальна структура господарства, елементами якої виступають різні форми зосередження людської діяльності. В залежності від природних особливостей, характеру розміщення господарських центрів і розвиненості між ними транспортних зв'язків, складається системоутворюючий каркас територіальної структури господарства. В дослідженнях різних учених, проведених в межах України, зазначається, що найбільш сприятлива для формування і розвитку високоприбуткових промислових комплексів (в основному, агломераційного типу) система розселення населення сформувалась в Київський, Харківський, Донецький, Дніпропетровський областях, а також, з певними обмеженнями, в Одеський та Львівський областях [1]. Менш потужні вузлові форми територіальної організації промислових комплексів активно розвиваються в Луганській, Запорізькій, Криворізькій областях та в ряді інших регіонів, де концентрація промисловості розвивається в основному лише навколо обласного центру [1].

Транспортні комунікації також виступають одним з провідних факторів формування високої регіональної ефективності розвитку підприємства. Вони не лише слугують основою об'єднання окремих поселень в єдину цілісну складну взаємопов'язану систему, але також є однією з головних передумов розвитку процесів вузлової концентрації, агломерування і зростання на цій основі економічної ефективності виробництва. В сучасних умовах, розвиток комунікацій починає відігравати ще більш важливе значення, оскільки стимулює зростання рівня інформаційної забезпеченості, науково-інноваційної спрямованості, ринково-комерційної активності, міжнародної орієнтованості різних видів людської діяльності.

Розвинена мережа транспорту і зв'язку формує своєрідну властивість простору - комунікативність середовища. Вона полягає у створенні специфічних економічно вигідних умов для розвитку різних видів людської діяльності, що виникають на основі зростання функціональної зв'язаності, контактності, консолідованості, модульності, емерджентності, конгломеративності, взаємній проникності та доповнюваності різних елементів соціальних систем. У висококомунікативних точках простору виникають і формуються складні форми територіальної організації суспільства – вузли, агломерації, метрополітенські ареали, мегалополіси та ін. Вони характеризуються високим рівнем розвитку соціального середовища, глибокою перетвореністю ландшафту, підвищеними показниками ефективності різних видів людської діяльності та високим ступенем їх інноваційності, піонерності, прогресивності,

репрезентативності, ринкової спрямованості, міжнародної орієнтованості, модульності. Це все описує індекс комунікативності поселень. Він же й визначає характер розвитку промислового комплексу території, його інтегрованість, зв'язаність, відкритість зовнішнім факторам, рівень інформатизації та модульності.

В Україні рівень комунікативності окремих поселень прямо залежить від людності міста і зростає із збільшенням чисельності населення (рис. 1). Так, відповідно, найвищий індекс комунікативності отримала столиця України м. Київ, а також ряд великих міст – ядер агломерування (Одеса, Львів, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ) і вузлів (Запоріжжя, Маріуполь, Луганськ, Кривий Ріг та ін.). Цьому сприяли такі чинники: 1) всебічна розвиненість мережі різних видів транспортних комунікацій, 2) високі показники щільності магістралей, інтенсивності руху та пропускної здатності і 3) інтеграція ряду зазначених міст до європейських і євразійських транспортних коридорів. Завдяки високій комунікативності, середовище цих міст отримало поштовх до динамічного суспільного розвитку, активізації ринкових і підприємницьких сил, стрімкого перебігу соціальних процесів, формування прогресивних тенденцій в промисловому комплексі, репрезентативності на міжнародному рівні.

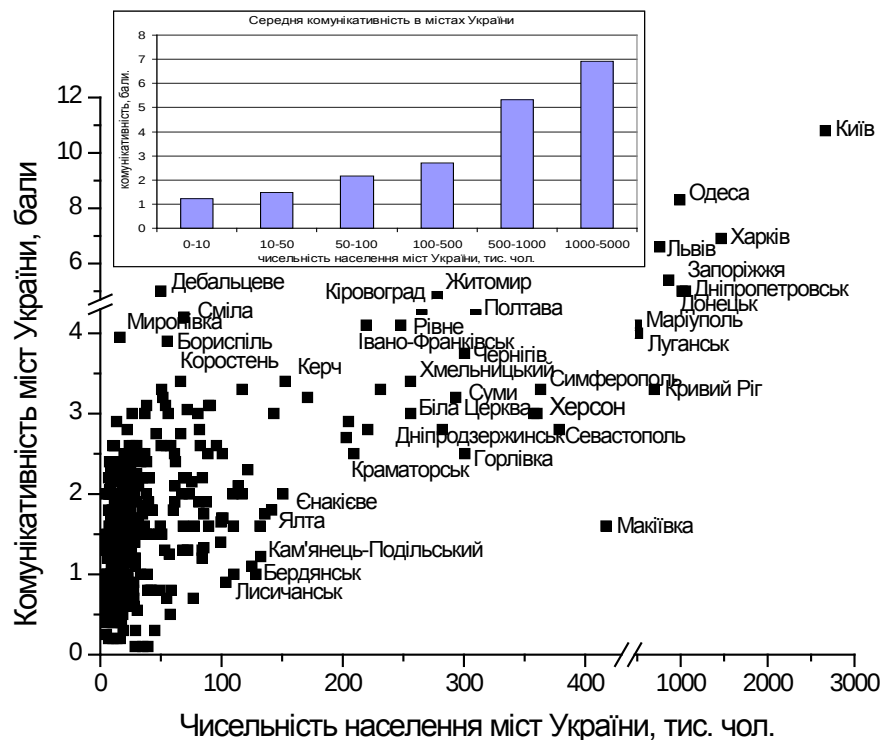

Рис. 1. Індекс комунікативності міст України

В цілому, розвиток комунікацій та зв'язку тісно пов'язаний з показниками економічної ефективності виробництва, особливо в середовищі високорозвинених агломерацій України (Київської, Харківської,

Дніпропетровсько-Дніпродзержинської). Наявність розвиненої мережі шляхів сполучення істотно сприяє формуванню додаткового економічного ефекту розвитку виробництва, підвищенню інтенсивності ринкових трансформацій і активізації підприємницької ініціативи, зростанню переваг розміщення високорентабельних галузей господарства.

Модульні науково-інноваційні фактори. Формування високого рівня економічної ефективності сучасних підприємств неможливе без активізації інноваційних процесів, прискореного впровадження у виробництво передових технологій і новітніх розробок.

Під дією науково-інноваційного потенціалу підприємство набуває нових прогресивних рис, що істотно впливають на його прибутковість. Відбувається: 1) скорочення затрат на "традиційні" фактори виробництва (землю, природні ресурси, ресурси праці тощо), що значно здешевлює виробничий процес та посилює конкурентоспроможність підприємства; 2) зростання модульності виробництва, підвищення гнучкості на ринку, що дає можливість швидко реагувати на коливання попиту на продукцію та впроваджувати адекватні заходи з модернізації і переорієнтації підприємства; 3) зміна характеру та режиму конкуренції, зміцнюється співробітництво, змінюється розподіл ролей конкурентів у здійсненні інноваційних проектів і організації інноваційних процесів; 4) зміцнення технологічної бази, посилення взаємозалежності різних господарських систем; 5) зростання рівня спеціалізації та сегментації підприємств, що посилює його унікальність і ефективність функціонування; 6) зростання процесів автоматизації і комп'ютеризації виробництва, його переважній орієнтації на розробку і впровадження інноваційних технологій, оптимізацію і переоснащення вже існуючих технологічних процесів і ліній; 7) спрощення та уніфікація системи управління підприємством.

В Україні останнім часом все більше зростає роль та значення наукового комплексу провідних центрів суспільного життя країни - Київського, Харківського, Дніпропетровського, Донецького. За даними КВЕД, із 458 міст України у 2009 році лише 120 здійснювали витрати на технологічні інновації. При чому, лише на 20 міст України (Київ, Харків, Донецьк, Дніпропетровськ, Алчевськ, Миколаїв, Чернігів, Краматорськ, Запоріжжя, Авдіївка, Одеса, Полтава, Сімферополь, Черкаси, Кременчук, Львів, Кривий Ріг, Вінниця, Житомир, Шостка) припадає майже 90% всієї інноваційної діяльності держави, а на провідні центри – 53%. Решта міських поселень має вкрай незначні показники інноваційних витрат, при чому з них виділяється 29 міст, витрати на інновації яких в загальнодержавних обсягах не перевищують 0,06% в цілому. Це переважно малі і середні міста Карпатського, Північно-Західного, Подільського суспільно-географічних районів, а також деякі доволі великі промислові міста Донбасу і Придніпров'я (Марганець, Свердловськ, Костянтинівка ін.). Навколо крупних наукових центрів України, таким чином, формується середовища високого рівня дифузії та впровадження нововведень та

інновацій. Використання їх наукового потенціалу істотно впливає на розвитку та зростання прибутковості модульних інноваційних компаній та організацій.

Інвестиційні та зовнішньоекономічні фактори. Розвиток міжнародних інвестицій та активізація зовнішньої торгівлі мають вкрай важливе значення для підвищення регіональної економічної ефективності підприємств, оскільки забезпечують: зростання показників виробництва і збуту промислової продукції, посилення виробничого обороту; підвищення престижу товаровиробників країни та міжнародній арені, посилення впливу держави в світі; розвиток та загострення конкуренції (в т. ч. міжнародної), яка в свою чергу сприяє оздоровленню економічної ситуації в промисловому комплексі та зростанню економічних показників його функціонування; активізацію науково-технічних інновацій та впровадження новітніх технологій; підвищення екологічної безпеки виробництва і готової продукції; зростання рівня соціального забезпечення населення країни якісними та дешевими товарами і послугами.

В регіонах, що мають яскраво виражену експорту орієнтацію та додатне сальдо зовнішньоекономічної діяльності, істотно підвищуються загальні показники прибутковості підприємств, які отримують широкі можливості для виходу на міжнародні ринки постачання сировини і матеріалів, науково-технічного та інноваційного обміну, збуту готової продукції тощо. Як показали проведені дослідження, до таких регіонів, перш за все, відноситься Донецька, Дніпропетровська та Запорізька області (за рахунок експорту металів та готових металовиробів), а також м. Київ (через столичний статус). На другому місці за показниками міжнародного співробітництва українських підприємств знаходяться Львівська, Одеська, Миколаївська, Луганська, Харківська, Волинська області. Основним фактором розвитку їх зовнішньоекономічної діяльності є прикордонне положення та розвиток партнерських відносин із сусідніми державами Східної Європи. Крім того, переважна більшість цих регіонів характеризується потужним промисловим потенціалом, продукція якого (товарів хімічної промисловості, гірничого комплексу, металомісткого машинобудування тощо) має експорту орієнтацію (Львівська, Луганська, Харківська області).

Останнім часом помітне також зростання ролі українських підприємств на міжнародному ринку інвестицій та цінних паперів, особливо в галузі металургії, машинобудування та виробництва продуктів харчування. Так, за останні роки серед найбільш успішних інвестиційних проектів в промисловому комплексі України слід відмітити значний приток іноземних капіталів в галузі харчової промисловості (ТМ „Легко” в м. Миронівка Київської області, ТМ „Торчин” у Волинській області, ЗАТ концерн „Ерлан” в м. Підгородне”, ЗАТ „Nemiroff” у Вінницькій області та ін.), виробництва лісопромислової продукції (АТ „Кроно-Україна у Львівській області), товарів легкої промисловості (АТ „Ролада” у Львівській області), а також в машинобудуванні і металургії (комбінат

Криворіжсталь, Харківський авіазавод, завод „Борекс” в Київській області та ін.). Суттєвим моментом інвестиційних стратегій закордонних партнерів є те, що гроші вкладаються переважно в підприємства, розміщені навколо великих (в основному мільйонних) міст в найбільших міжнародно-привабливих регіонах.

Важливим питанням дослідження факторів регіональної економічної ефективності розвитку підприємства є намагання оцінити їх сукупний вплив на рівень прибутковості фірми в конкретних умовах. Такий математично-вивірений комплексний аналіз взаємопов'язаного впливу окремих факторів можливий за допомогою факторного і кластерного аналізів. Вони характеризуються комплексним кількісним врахуванням всієї різноманітності передумов і факторів, оцінкою сили їх впливу, а також орієнтацією на виявлення додаткових синергетичних властивостей формування економічної ефективності підприємства.

Факторний аналіз дозволяє звести множину часткових показників до декількох найсуттєвіших факторів, а також встановити рівень їх завантаженості та кількісних параметрів впливу. За допомогою кластерного аналізу можна виділити групи (кластери) факторів, подібних за характером та інтенсивністю впливу на розвиток прибутковості підприємства. Таке групування дозволяє провести типізацію факторів і виявити групи найвпливовіших з них.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Передумови і фактори формування регіональної економічної ефективності підприємства посідають важливе місце в наукових дослідженнях менеджменту регіонального розвитку. Їх врахування та комплексна оптимізація на рівні окремих підприємств та локальних господарських утворень сприятиме оптимізації функціональної структури господарства країни та підвищенню конкурентоздатності і прибутковості вітчизняного виробництва.

Список використаних джерел:

1. Гладкий О. В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: Монографія. / Гладкий О. В. ; [наук ред. С. І. Іщук] ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2008. – 360 с.
2. Іщук С. І., Гладкий О. В. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту: Монографія. – К.: ВГЛ „Обрії”, 2005. – 239 с.
3. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. / Мезенцев К. В. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2005. – 253 с.
4. Михеева В. С. Математические методы в экономической географии: Ч. 1. Применение методов линейного программирования: Курс лекций. / Михеева В. С. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1981. – 159 с.

5. Управління сучасним містом: Підручник / за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. – К.: НАДУ, 2008. – 632 с.
6. Clark G. L. The Oxford Handbook of Economic Geography. / Clark G. L., Feldman M. P., Gertler M. S. – New York, Oxford University Press, 2003. – 742 p.
7. Fujita M. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. / M. Fujita, J.-F. Thisse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 466 p.
8. Fujita M. The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade / Fujita M., Krugman P.R., Venables A.J. – MIT Press, Cambridge MA, 1999. – 640 p.

УДК 911.3

Зубченко Н., студ., **Поліха Л.**, студ.,
Запотоцький С. П., к.г.н., докторант.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РЕГІОНАЛЬНА ІННОВАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ ЯК ЧИННИК ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Розглянуто вплив інноваційної діяльності на регіональний розвиток. Визначено відносний рівень інноваційного розвитку регіонів України та обґрунтовано можливі заходи поліпшення регіональної конкурентоспроможності через розробку інноваційної стратегії регіону.

The influence of innovation on regional development is discribed. The relative level of innovative development of regions in Ukraine is determined. The possible measures of regional competitiveness improvement through the development of innovative strategy of the region are grounded.

Вступ. Актуальність теми. Сучасний етап розвитку господарства характеризується актуалізацією процесів підвищення ефективності виробничої структури, розвитку внутрішнього ринку та експортноорієнтованої діяльності, протікання яких має відбуватися з огляду на стратегію інформаційно-інноваційної конкурентоспроможності. Це передбачає особливий, новаторський, антибюрократичний стиль господарювання, в основі якого лежить орієнтація на нововведення, систематичну і цілеспрямовану інноваційну діяльність. Тобто, ринкові умови господарювання вимагають від регіонів переходу на інноваційну модель розвитку, котра б забезпечувала безперервне та ефективне використання інновацій з метою зростання економіки регіону,

оскільки лише в конкурентному середовищі регіон може зберегти свої конкурентні позиції через впровадження та реалізацію інноваційних проектів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інноваційної діяльності та механізми функціонування інноваційних процесів, їх вплив на територіальний розвиток розкриті в працях таких вчених, як О.Алимова, О.Амоші, Є.Бойка, А.Гальчинського, Б.Губського, В.Геєця, З.Герасимчук, М.Долішнього, В.Заруби, С.Захаріна, М.Козоріз, Л.Ковальчук, В.Мікловди, А.Сухорукова, В.Семиноженка, Л.Федулової, В.Яцкова та ін. Проте, в Україні недостатньо повно розкрито механізми здійснення інноваційного розвитку регіону, що потребує подальшого вивчення та обґрунтування в тому числі й суспільно-географічних підходів до стимулювання регіональної конкурентоспроможності.

Виклад основного матеріалу. Досвід соціально-економічного розвитку підтверджує, що розширене відтворення здійснюється завдяки інноваціям. Вони сприяють модернізації та структурній перебудові економіки країни, підвищенню її конкурентоспроможності, забезпеченню стійкого економічного зростання, зменшенню безробіття та підвищенню добробуту народу. Ефективне впровадження інновацій є запорукою конкурентоспроможності регіонів.

Посилення конкуренції ставить нові вимоги до потреби переходу на інноваційну модель розвитку економіки, що є основним напрямом до забезпечення конкурентоспроможності. Регіони України повинні прагнути до створення інноваційної моделі розвитку, яка б забезпечувала неперервне підвищення науково-технологічних знань та їх використання з метою збільшення валового регіонального продукту, і завдяки цьому – підвищенню конкурентоспроможності регіонів країни.

Для оцінки загального рівня інноваційного розвитку регіонів України ми проаналізували ряд показників, що так чи інакше характеризують інноваційну діяльність в регіонах держави. Серед таких показників використано: кількість організацій та чисельність фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи; внутрішні поточні витрати на наукові та науково-технічні роботи; кількість інноваційно-активних підприємств та впровадження прогресивних технологічних процесів у промисловості, розподіл загального обсягу витрат за напрямками інноваційної діяльності; обсяги виробленої інноваційної продукції.

На основі ранжування вище приведених показників ми визначили інтегральний показник інноваційного розвитку регіонів України. За проведеними дослідження ми згрупували регіони України за рівнем інтегрального інноваційного розвитку, визначивши регіони з високими значеннями показника (більше 20.1) - м. Київ та Харківська область. Ці регіони характеризуються високим рівнем розвитку та впровадження інноваційної діяльності, високими показниками забезпеченості фахівцями вищої кваліфікації та наявністю підприємств, які впроваджують інноваційні технології, що в свою чергу забезпечує їх високий економічний рівень розвитку. До того ж зазначені

регіони є найбільш інвестиційно-привабливими, що підтверджує їх статус, як найбільш високо конкурентних територій.

До регіонів із показниками вище середнього (16.01-20) відносяться: Донецька, Дніпропетровська, Львівська і Запорізька області. Вони характеризуються високим рівнем промислового розвитку з наявністю інноваційно-активних підприємств та можливістю впровадження новітніх технологій.

Середні показники інноваційного розвитку (12.01-16.0) мають Сумська, Івано-Франківська, Одеська, Миколаївська, Київська, Луганська, АР Крим та Полтавська області. Так, наприклад, Луганська область, є одним з найбільших промислових центрів України, проте вона характеризується низькими показниками впровадження новітніх технологій і відносно низькою забезпеченістю висококваліфікованими фахівцями та підприємствами, які займаються науковими розробками. АР Крим займає таке положення через своє природно-географічне розміщення з потужною рекреаційною зоною, Теж саме стосується і Одеської області.

Нижче середнього (6.01-12.0) мають області: Вінницька, Чернівецька, Херсонська, Черкаська, Чернігівська, Тернопільська, Кіровоградська та Волинська, що пов'язано з їх спеціалізацією та слабкою промисловою базою. До того ж дані області є найменш інвестиційно привабливими. З цих областей відбувається відтік робочої сили в промислово розвинуті області та в столицю України.

До областей із низьким індексом (менше 6.0) відносяться Закарпатська, Хмельницька, Житомирська, Рівненська області та місто Севастополь, що пов'язано з нестабільним економічним розвитком, несприятливими умовами для розвитку промисловості, з природними умовами та рядом інших чинників, які негативно впливають на їх розвиток (рис. 1).

Поруч із цим у складний для України період становлення економіки вкрай важливим є структурне перетворення і забезпечення подальшого науково-технічного розвитку, що дасть можливість перейти від економіки з переважним обсягом виробництв низьких технологічних укладів до створення і використання технологій більш високого рівня. Відсталість технологічної структури, низький технічний рівень виробничої бази промисловості, слабе фінансування з боку держави наукових робіт та НДДКР, брак фінансових ресурсів не дають можливості економіці країни розвиватися на власній науково-технічній основі та бути конкурентоспроможною [8, с.12].

Проблема інноваційної спрямованості розвитку регіонів пов'язується, перш за все, з розробкою інноваційної стратегії регіону, з формуванням збалансованого набору політик, створенням розгалуженої інноваційної інфраструктури, що дозволила б забезпечити належний рівень регіональної конкурентоспроможності. На сьогодні не завжди при створенні і розвитку на території регіону галузевих наукових організацій враховуються ресурсні

можливості регіону, що створює додаткові труднощі у його збалансованому розвитку і ефективному функціонуванні. Звідси відсутність вираженої інноваційної стратегії розвитку держави та її регіонів, яка призводить до негативних наслідків, пов'язаних із забезпеченням конкурентоспроможності регіонів.

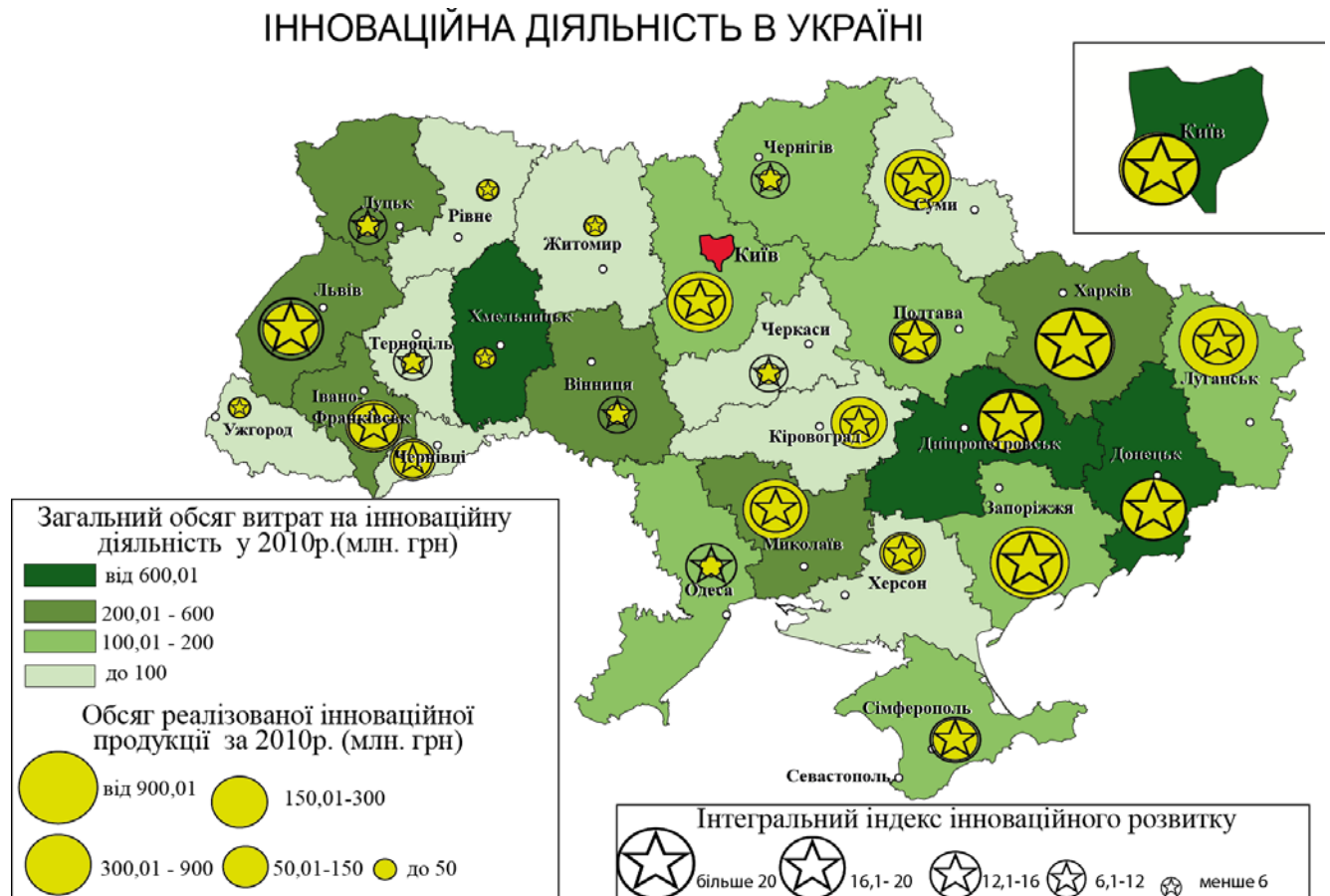

Рис. 1. Інноваційна діяльність в Україні

На нашу думку процес розробки інноваційної стратегії регіону є складним та багатоаспектним процесом, який можна представити у вигляді наступної схеми (рис. 2).

Як видно, процес розробки інноваційної стратегії регіону складається із декількох взаємопов'язаних стадій. Розглянемо зміст кожного зі стадій запропонованого процесу вибору інноваційної стратегії регіону.

На першій стадії здійснюється оцінка рівня конкурентоспроможності регіону, котра дозволяє визначити пріоритетні напрями розвитку регіону залежно від рівня конкурентоспроможності.

На другій стадії визначається місія інноваційного розвитку регіону. Місією інноваційного розвитку регіону має бути створення належного інноваційного середовища, яке б дозволяло продукувати знання у перспективні напрямки

підвищення конкурентоспроможності регіону з метою одержання конкурентних переваг.

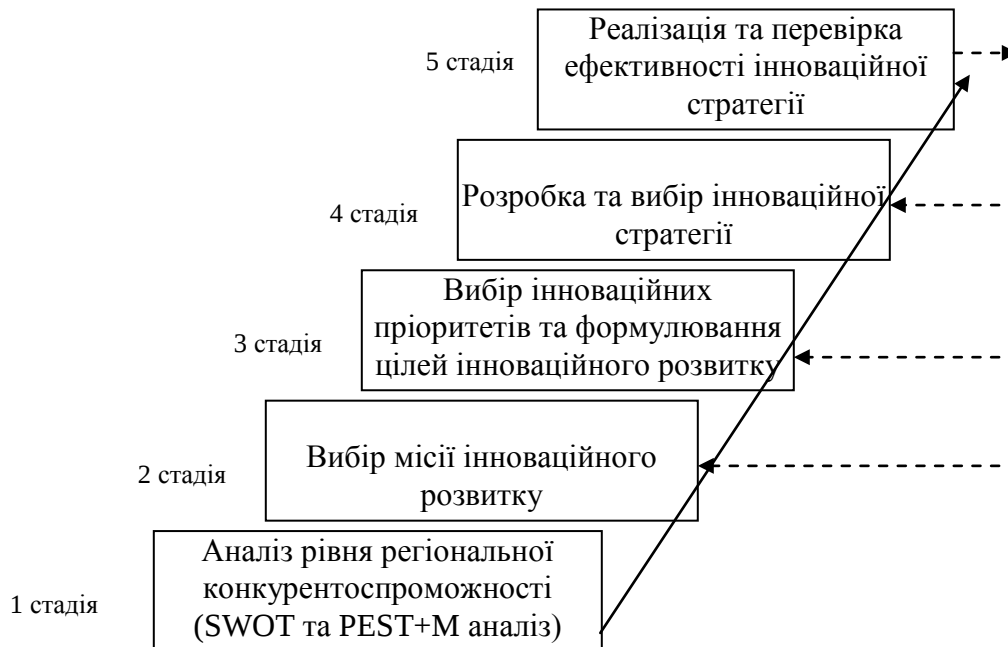

Рис. 2. Стадії розробки інноваційної стратегії регіону

Третя стадія передбачає вибір інноваційних пріоритетів. Інноваційні пріоритети відіграють важливе значення у реалізації інноваційної стратегії, оскільки рішення про надання тому чи іншому напрямку інноваційної діяльності статусу пріоритету ініціює виконання певних дій – виділення ресурсів, підготовку кадрів, інвестувань тощо [8,с.122]. Як стверджує Б.Губський, вибір пріоритетів – це процес, який повинен здійснюватися безперервно, а тому він потребує відповідних ресурсів для його підтримки, а також для моніторингу науково-технічного потенціалу, результатів досліджень, рівня досягнутого економічного та соціального ефекту [1, с.122].

Пріоритетні напрями інноваційної діяльності – це науково, економічно й соціально обґрунтовані та законодавчо визначені напрями інноваційної діяльності, спрямовані на забезпечення потреб суспільства у високотехнологічній, конкурентоспроможній, екологічно чистій продукції, високоякісних послугах та збільшення експортного потенціалу [2]. У сучасній нормативно-законодавчій базі визначено основні пріоритетні напрями інноваційного розвитку регіонів держави. Так зокрема у ст.7 Закону України „Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” Верховна Рада України проголошує особливим пріоритетом України гармонійний розвиток людського потенціалу, економіки та природного середовища.

Однак, пріоритети, зазначені у Законі України „Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні”, не дозволяють в повній мірі відобразити ті

процеси та явища, які відбуваються сьогодні в економіці регіонів держави та зокрема стосуються їх конкурентоспроможності. Вони повинні бути визначені таким чином, щоб відобразити „полюси росту” щодо забезпечення конкурентоспроможності як окремих регіонів, так і держави в цілому. Поруч із цим в залежності від рівнів інноваційного потенціалу для кожного регіону держави повинна формуватись така система пріоритетів, яка дозволить в повній мірі відобразити особливості їх функціонування.

Як стверджує В.Геець, роль знання в економічному розвитку зростає, випереджаючи значимість засобів виробництва і природних ресурсів [6, с.188]. За оцінками Світового банку фізичний капітал у сучасній економіці формує 16% загального обсягу багатства кожної країни, природний – 20%, а людський капітал – 64%. У таких країнах як Японія і Німеччина частка людського капіталу становить до 80% національного багатства. Таким чином, це дозволяє зробити висновок про те, що саме інтелектуальний ресурс, який представлений у вигляді знань, спричиняє зростання валового регіонального продукту та валового внутрішнього продукту в цілому, та є визначальним фактором забезпечення конкурентоспроможності регіонів держави у сучасних умовах.

Таким чином, на нашу думку, існуюча нормативно-правова база, що визначає пріоритетні напрямки інноваційної діяльності, потребує удосконалення в напрямку їх конкретизації. Поруч із цим пріоритетні напрями інноваційної діяльності регіонів держави варто розбити на три рівні за тривалістю (періодом) здійснення інноваційної діяльності, де кожен із них буде формуватись в рамках стратегічних пріоритетів інноваційного розвитку.

На думку Л.Ковальської, пріоритети інноваційного розвитку регіону повинні складатися з таких рівнів [5].

1 рівень – стратегічний – пріоритети, спрямовані на довгострокову перспективу (більше 5-30 років), які визначають напрями розвитку науки та техніки, що мають найбільш важливе значення для забезпечення конкурентоспроможності регіонів держави, на яких потрібно зосередити обмежені державні ресурси, не допускаючи їхнього розпорошення. До них слід віднести створення регіональної інноваційної системи, спроможної поєднати систему генерації нових знань (науку), їх впровадження суб'єктами господарювання через систему освіти та підвищення кваліфікації.

2 рівень – тактичний – пріоритети, спрямовані на середньострокову перспективу (1-5 років), що передбачають формування портфелю інноваційних проектів в регіоні, реалізація яких би дозволила оптимізувати фінансові потоки регіону та прогнозувати його фінансовий потенціал.

3 рівень – оперативний – пріоритети, спрямовані на короткострокову перспективу (до 1 року). Такі пріоритети можна виділити в межах кожного виду економічної діяльності. Перехід на інноваційний шлях розвитку регіонів держави означає забезпечення конкурентоспроможності всіх видів економічної діяльності науково-технічних розробок і прискорення темпів їх використання.

Пріоритетну підтримку повинні мати ті види економічної діяльності, що мають власну базу для проведення науково-дослідних, науково-технічних та експериментальних робіт та відповідний науковий (трудовий) потенціал. При цьому пріоритетами повинні стати розвиток обробних наукомістких галузей промисловості, зокрема зменшення виробництва сировини в напрямку збільшення обсягів виробництва готової наукомісткої продукції.

На цій же стадії здійснюється побудова „дерева цілей” інноваційного розвитку регіону, тобто система підцілей, яка б характеризувала економічні потреби регіону та механізми їх задоволення з точки зору як внутрішнього, так і зовнішнього середовища [3]. Стратегічними цілями для регіонів із низьким рівнем інноваційного потенціалу є формування регіональної інноваційної системи та реструктуризація інноваційної діяльності регіону. Для регіонів із середнім рівнем інноваційного потенціалу стратегічною ціллю є накопичення та розвиток інноваційного потенціалу. Регіони із високим рівнем інноваційного потенціалу повинні забезпечити досягнення таких стратегічних цілей як підвищення інноваційного потенціалу та формування міжрегіонального інноваційного ринку. Кожній групі стратегічних цілей відповідають цілі нижчого порядку, тобто тактичні та оперативні, досягнення яких дозволить наростити конкурентоспроможність регіонів держави.

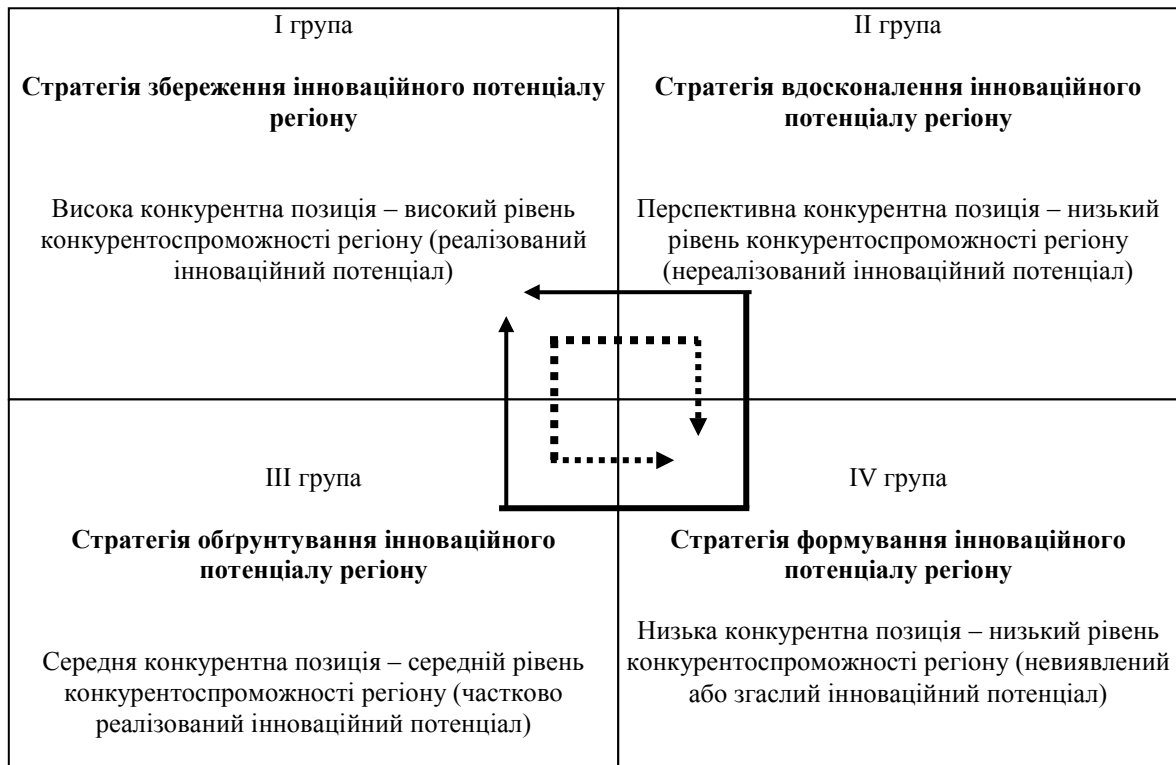
На четвертій стадії здійснюється вибір інноваційної стратегії. Не реалізуючи в повній мірі інноваційний потенціал, регіон, втрачає свою конкурентну позицію, що призводить до зниження рівня його конкурентоспроможності. Для визначення конкурентної позиції регіонів залежно від рівня використання їх інноваційного потенціалу використаємо чотирьохвекторну модель розвитку їх конкурентного статусу. В основі цієї моделі лежить такий критерій як рівень використання інноваційного потенціалу регіонів (рис. 3).

В процесі конкуренції регіони можуть завоювати один із чотирьох типів конкурентної позиції [4]:

- висока конкурентна позиція, де спостерігається високий рівень конкурентоспроможності регіону за рахунок реалізованого інноваційного потенціалу;
- середня конкурентна позиція – спостерігається середній рівень конкурентоспроможності регіону за рахунок часткового використання інноваційного потенціалу.
- перспективна конкурентна позиція, для якої характерним є низький рівень конкурентоспроможності регіону за рахунок нереалізованого інноваційного потенціалу;
- низька конкурентна позиція – низький рівень конкурентоспроможності регіону за рахунок несформованого інноваційного потенціалу. Дана позиція є найбільш проблемною, оскільки потребує додаткових зусиль щодо пошуку

інноваційних можливостей, зміни свідомості та поглядів на інноваційний процес як напрямок забезпечення конкурентоспроможності.

Слід відмітити, що конкурентна позиція може мати два напрямки розвитку. Перший напрям – прогресивний, де від низької конкурентної позиції через перспективну або середню конкурентну позицію регіон займає високий конкурентний статус.

→ - прогресивний напрям руху
 - - - - - регресивний напрям руху

Рис. 3. Модель вибору інноваційної стратегії регіону

Другий напрям – регресивний, де від високої конкурентної позиції регіон переходить на низький конкурентний статус, що призводить до втрати своїх конкурентних переваг та зниження конкурентоспроможності в цілому.

Дана модель стане передумовою на шляху вибору інноваційної стратегії розвитку регіонів держави.

Різний рівень диференціації у рівнях розвитку регіонів держави вимагає індивідуалізації підходів до вибору інноваційної стратегії регіонів держави залежно від рівнів розвитку їх інноваційного потенціалу.

Вагоме значення в даному випадку відіграє рівень кореляції між інноваційним потенціалом та рівнем конкурентоспроможності. Якщо спостерігається високий рівень кореляції між цими показниками, то відповідно регіон не буде конкурентоспроможним за умови неефективного використання інноваційного потенціалу, якщо навпаки – конкурентоспроможність регіону

буде забезпечена за допомогою інших складових, таких як ресурсний, трудовий, фінансовий та інші видів потенціалу.

З цією метою пропонується для регіонів держави обрати наступні види стратегій:

I група регіонів - стратегію збереження інноваційного потенціалу регіону;

II група регіонів - стратегію вдосконалення дії використання інноваційного потенціалу регіону;

III група регіонів – стратегію обґрунтування інноваційного потенціалу регіону;

IV та V група регіонів – стратегію формування інноваційного потенціалу регіону.

Стратегія збереження інноваційного потенціалу регіону розглядається як сукупність спланованих заходів, спрямованих на активізацію інноваційних процесів в регіоні, забезпечення потреб населення в інноваційних продуктах та послугах. Ця стратегія повинна бути спрямована на розробку та впровадження нових прогресивних технологій, нових видів продукції та нових форм організації і управління з метою досягнення конкурентних переваг галузей економіки регіону. Основними пріоритетами реалізації стратегії виступають наступні: розвиток малого та середнього бізнесу як найбільш мобільної основи інноваційного розвитку регіону; захист інтелектуальної власності; розвиток і впровадження сучасних інформаційних технологій.

Стратегія вдосконалення інноваційного потенціалу регіону передбачає ефективне використання такої конкурентної переваги регіонів держави як інноваційного потенціалу, розвиток тих видів діяльності, де регіон має сильні позиції у конкурентному середовищі регіонів держави, що дозволить забезпечити йому конкурентоспроможність. Пріоритетними напрямками реалізації даної стратегії виступають наступні: розширене відтворення регіональних інтелектуальних ресурсів; стимулювання існуючих регіональних компаній до використання інновацій; стимулювання створення малих інноваційних підприємств; підвищення ефективності використання фінансової бази регіону, а за необхідності - залучення зовнішніх інвестицій (переважно у високотехнологічну сферу); підвищення рівня кваліфікації та умінь керівників та спеціалістів, які задіяні у процесах, що забезпечують розвиток регіону.

Реалізація цих напрямів вимагає перегляду і певної перебудови діючої системи регіонального управління інноваційним розвитком регіонів держави.

Стратегія обґрунтування інноваційного потенціалу регіону повинна реалізовуватись шляхом здійснення комплексу заходів, спрямованих на інноваційне оновлення у регіонах держави. Такі заходи передбачають побудову ефективної системи взаємодії науки, освіти, виробництва, фінансово-кредитної сфери у розвитку інноваційної діяльності; розвиток інноваційної інфраструктури, створення умов для переорієнтації інвестиційних потоків у науковомісткі сфери виробництва. Досягти цього можна за рахунок:

диференціації розмірів податкових пільг залежно від активності в інноваційному процесі тих чи інших суб'єктів господарювання; забезпечення інвестиційної привабливості регіону; застосування системи страхування ризиків розробки та впровадження інноваційних проектів. Пріоритетними напрямками реалізації даної стратегії повинні бути: - підтримка суб'єктів господарювання щодо впровадження передових технологій, які мають важливе значення для підвищення конкурентоспроможності на світових ринках; сприяння посиленню науково-технічного потенціалу малого та середнього бізнесу; забезпечення заходів щодо удосконалення інфраструктури НДДКР.

Стратегія формування інноваційного потенціалу регіону передбачає реалізацію сукупності спланованих заходів, спрямованих на виявлення інноваційного потенціалу або забезпечення стабілізаційних інноваційних процесів у регіоні на основі структурних перетворень.

Реалізація стратегії передбачає проведення структурної перебудови інноваційної діяльності регіону, виходу на зовнішній ринок з наукомісткою продукцією і завоювання обох ринків за рахунок високих споживчих якостей традиційної та пропозиції новітньої продукції. Характерною особливістю реструктуризації інноваційної діяльності регіону є регульований процес здійснення структурних перетворень, внаслідок якого відбувається зміна ролі і значення окремих галузей в економіці, оптимізація їх розміщення по території регіону, зміна технології й організації виробництва, масштабів та напрямків інвестицій.

Пріоритетними напрямками реалізації цієї стратегії є: формування та розвиток бази інноваційних знань (економіки знань) як передумови на шляху формування інноваційного потенціалу; реформування наукового сектору економіки регіону.

Важливе значення у реалізації зазначених стратегій інноваційного розвитку відіграє розвиток регіональних інноваційних центрів. Вони утворюють організаційну основу інноваційних процесів, відіграють важливу роль у перенесенні високих технологій зі сфери фундаментальних розробок у виробництво і сприяють комерціалізації науки та нарощенню конкурентоспроможності регіону [3].

На п'ятій стадії здійснюється реалізація інноваційної стратегії, яка передбачає інфраструктурне забезпечення інноваційного розвитку. Інфраструктурне забезпечення реалізації інноваційної стратегії полягає в створенні та функціонуванні комплексу державних та приватних структур, що забезпечуватимуть розвиток та підтримку всіх стадій інноваційного процесу. На цій же стадії здійснюється оцінка реалізації інноваційної стратегії.

Реалізація інноваційної стратегії є головним чинником інноваційного шляху розвитку економіки регіонів держави. Суттєва державна підтримка такої діяльності вимагає відбору проектів, що претендують на реєстрацію як інноваційні.

Оцінка рівня конкурентоспроможності регіону дозволяє оцінити ефективність обраної інноваційної стратегії, виявити недоліки щодо її впровадження та дозволить їх усунути у перспективі.

Висновки і перспективи подальших розвідок. сьогодні лише через знання можна створювати і розвивати інноваційну економіку регіонів держави, здатну бути конкурентоспроможною і забезпечувати сучасний рівень життя населення. При цьому боротьба відбувається, насамперед, за подальше нагромадження знань, забезпечення їх безперервного трансферу в суспільстві і матеріалізації в техніці та технологіях.

Список використаних джерел:

1. Губський Б.В. Конкурентоспроможність економіки України. Посттрансформаційна перспектива. Монографія / Губський Б.В.- К.: Наукова думка, 2004. – 343 с.
2. Закон України „Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” / Верховна Рада України. – К.: ВВРУ, 2003. - №13.
3. Ковальська Л.Л. Виробничий потенціал регіону: методика оцінки та механізми нарощення: [Монографія] / Герасимчук З.В., Ковальська Л.Л. – Луцьк.: ЛДТУ, 2003. – 242 с.
4. Ковальська Л.Л. Інноваційна модель розвитку регіону як основа забезпечення його конкурентоспроможності / Ковальська Л.Л. // Роль інноваційних моделей розвитку регіонів у підвищенні конкурентноздатності товарів та послуг: тези доповідей і виступів VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих вчених. – Донецьк.: ТОВ „ДЕГ”, 2006. – Ч.2. - С.117-119.
5. Ковальська Л.Л. Оцінка конкурентоспроможності регіону та механізми її підвищення: Монографія – Луцьк: Надстиря, 2007 – 420 с.
6. Україна у вимірі економіки знань / [за ред. акад. НАН України В.М.Гейця]. – К.: Основа, 2006. – 592 с.
7. Положення „Про організацію та проведення державної комплексної експертизи і кваліфікування інноваційних проєктів, інноваційних продуктів та інноваційної продукції” // Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
8. Федулова Л.І. Технологічний розвиток економіки України / Федулова Л.І. – К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2006. – 627 с.

УДК 911.3

Мотузко Л. В., асп.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОЇ МЕДИКО-ГЕОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ

Запропоновано алгоритмічну модель, принципи та основні методологічні підходи дослідження регіональної медико-географічної системи.

The algorithm, principles and technical approach o investigations of regional medical-geographic system are disclosed.

Вступ. Постановка проблеми. Погіршення стану навколишнього середовища, демографічна криза, структурна перебудова економіки країни робить важливим питання дослідження особливостей та проблем функціонування медико-географічної системи. Найбільш проблемною і

найменш науково дослідженою лишається медико-географічна система регіонального рівня. Потреба прогнозування подальших змін регіональної медико-географічної системи викликає необхідність дослідження і розробки пропозицій щодо її модернізації, які базуються на вивченні наявного стану медичної галузі та стану здоров'я населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження медико-географічної системи дотичне до таких наукових галузей як соціальна медицина, медична географія, організація сфери послуг, географія населення, екологія тощо. Теоретичним та прикладним проблемам територіальної організації медичного комплексу, присвячено ряд наукових публікацій. Дослідження медико-географічної системи базується на теорії і методології суспільної географії та географії послуг, що знайшли відображення у працях таких економіко-географів як: В.А. Барановський, І.М. Дудник, В.І. Куценко, І.В. Мартусенко, Я.Б. Олійника, М.Д. Пістуна, О.Я. Романів, А.В. Степаненка, М.Ф. Тимчук, О.Г. Топчієв, М.І. Фащевський, О.І. Шаблій, Л.Т. Шевчук, В.О. Шевченко В.М. Юрківський. Серед вчених, що вивчали медико-географічні аспекти відомі: О.П. Авцин, О.О. Богомолець, В.Я. Данилевський, А.Г. Воронов, Д.К. Заболотний, Е.І. Ігнат'єв, А.А. Келлер, Ж. Мей, М.І. Пирогов, С.А. Подолинський, С.В. Рященко, Є.Л. Райх, В.А. Снитко, , А.В. Чаклін, О.О. Шошиний та ін. Питання організації охорони здоров'я розробляють вчені-медики: О.Ф. Возіанов, Л.І. Галієнко, В.Ф. Москаленко, В.М. Пономаренко, О.О. Приходський, А.М. Сердюк та ін. [1, 3]

Однак дані дослідження стосувалися розробки теоретико-методологічних засад медико-географічної системи і дослідження медичних аспектів її функціонування. І вони не знайшли відображення у вивченні систем регіонального рівня.

Формування цілей і завдань. Постановка завдання. Метою дослідження є розробка детального алгоритму дослідження медико-географічної системи на регіональному рівні. На виконання поставленої мети у дослідженні виконуються наступні завдання: 1). виокремити принципи дослідження медико-географічної системи; 2). розробити алгоритмічну модель дослідження регіональної медико-географічної системи; 3). визначити основні методологічні підходи дослідження РМГС.

Виклад основного матеріалу. Медико-географічна система (МГС) - це сукупність явищ, процесів та об'єктів, пов'язаних із лікуванням і профілактикою стану здоров'я населення [2]. Суб'єктом цієї діяльності є людина, опікування якої станом свого здоров'я об'єднує процеси захворювання, лікування та використання закладів охорони здоров'я і санаторно-курортного лікування в єдину систему.

Основними завданнями, що вирішуються при дослідженні медико-географічної системи окремого регіону є: 1. розкрити сутність медико-географічної системи обласного регіону як функціонально-територіального

поєднання підприємств та закладів різних галузей медичного профілю; 2. дослідити вплив природно-географічних та соціально-економічних факторів на територіальну організацію регіональної медико-географічної системи; 3. виявити рівень захворюваності населення; 4. виявити особливості і сформулювати принципи територіальної організації регіональної медико-географічної системи; 5. розробити концептуальні засади удосконалення територіальної організації регіональної медико-географічної системи з позицій комплексно-пропорційного розвитку.

Дослідження МГС базується на наступних принципах: 1. Принцип системності передбачає розгляд медико-географічного комплексу саме як систему, де кожний блок формує між системні зв'язки з іншим блоком системи. Функціонально-компонентною структурою цієї системи є: природно-ресурсний потенціал території; населення як споживач медичних послуг та кадровий потенціал для надання цих послуг; медична інфраструктура. В межах МГС можна виділити за характером діяльності дві підсистеми: а). медико-лікувальну; б). курортно-оздоровчу. 2. Принцип комплексності передбачає комплексне одночасне вивчення всіх елементів системи і виявлення взаємовпливів і взаємозалежностей між ними. 3. Принцип цілісності дозволяє вивчати медико-географічний комплекс як цілісне утворення; 4. Принцип динамічності дозволяє вивчати процеси у їхній хронологічній послідовності з можливістю подальшого прогнозування розвитку МГС. 5. Принцип достатності дозволяє нехтувати маловпливовими факторами та узагальнювати результати.

Отже, дослідження регіональної медико-географічної системи складається з опису і дослідження трьох блоків питань: I. Дослідження факторів формування регіональної медико-географічної системи; II. Оцінка рівня захворюваності населення; III. Дослідження організаційної структури регіональної медико-географічної системи.

Алгоритм дослідження медико-географічної системи складається з наступних етапів: 1). Вибір мети дослідження; 2). Обґрунтування робочої гіпотези; 3). Збір інформації; 4). Оцінка інформації на достовірність і повноту; 5). Аналіз і представлення інформації; 6). Проміжні висновки; 7). Узгодження висновків з робочою гіпотезою; 8). Остаточні висновки.

Метою дослідження є оптимізація територіальної організації регіональної медико-географічної системи. Територіальна організація регіональної медико-географічної системи (РМГС) визначається системою природно-географічних і соціально-економічних факторів, що впливають на стан здоров'я населення. При цьому рівень розвитку системи охорони здоров'я є інструментом забезпечення здоров'я населення, а показник захворюваності – індикатором стану РМГС.

Основними джерелами інформації є літературні та монографічні видання з географії (суспільної географії, медичної географії, географії послуг, кліматології, ландшафтознавства), екології (геоекології, екології людини),

медицини (курортології, санітарії та гігієни) тощо. Картографічні матеріали та статистичні данні. Коло статистичної інформації має охоплювати: 1. природні чинники захворюваності (наявність природних збудників, їх щільність, ареали поширення; забрудненість атмосфери, поверхневих та підземних вод, ґрунтів); 2. соціальні чинники: а). умови життя населення (забезпеченість житлом, облаштування житлового фонду, його якість), б). характеристики поселень (озеленення, освітлення, каналізування, газифікація, електрифікація та ін.), в). рівень життя і соціального захисту (безробіття, структура зайнятості, рівень прибутків з розрахунку на одну особу, рівень витрат, забезпеченість платними і безплатними послугами), 3. демографічні чинники (чисельність, щільність, структура населення за віком, статтю, етнічним та релігійним складом, природний рух населення (народжуваність, смертність), фертильність населення, структура розселення), 4. економічні чинники (рівень розвитку господарства (обсяг ВВП в т.ч. ВВП на душу населення), господарська структура регіону, галузі спеціалізації, індекс роздрібних цін, індекс інфляції). Ця статистична інформація забезпечує аналіз факторів, що впливають на якість життя населення і відповідно визначають його здоров'я.

Другий інформаційний блок має складати статистична інформація про систему охорони здоров'я, як складову сфери послуг. Дана інформація має містити: 1. структуру системи охорони здоров'я: а). елементи інфраструктури (лікарні, поліклініки, станції швидкої допомоги, СЕС); б). курортно-оздоровчої діяльності (санаторії, санаторії-профілакторії, пансіонати, бази відпочинку, дитячі оздоровчі табори тощо). Наявність цієї інформації дає можливість визначити функціонально-компонентну структуру РМГС та локалізацію об'єктів соціальної інфраструктури. Система охорони здоров'я також характеризується рядом трудових показників: кількість лікарів, кількість середнього медичного персоналу, а також показниками потужності об'єктів інфраструктури: кількість ліжок/місць – для лікарень та курортних закладів; кількість відвідувань за добу – для поліклінік; кількість робочих місць - для інших закладів.

Останнім блоком інформаційного забезпечення є статистика захворюваності: загальної захворюваності, захворюваності інфекційними хворобами, асоціальними хворобами (туберкульоз, СНІД), рівень суїцидальності населення.

Аналіз інформації відбувається із застосуванням загальнонаукових методів (синтез, аналіз, порівняння, методи індукції, дедукції, спостереження, абстрагування, узагальнення), спеціально наукових методів (медико-географічного опису, медико-географічного картографування, медико-географічного моделювання, медико-географічного прогнозування) та міждисциплінарних методів (статистичний, математичний, літературний, соціологічний та ін.).

Обробка статистичних матеріалів відбувається з використанням математико-статистичного аналізу. Визначення показників кореляції та локалізації передбачає застосування передусім математичних методів та моделей, індексного та кореляційного аналізу, міжгалузевого і територіального балансу. Для визначення спів залежності між природно-географічними, соціально-географічними факторами та територіальною організацією РМГС найголовнішим є застосування кореляційного аналізу. Кореляційний аналіз – метод обробки статистичних даних, що полягає у вивченні коефіцієнту кореляції між змінними. При цьому порівнюються коефіцієнти між однією парою або множиною пар ознак для встановлення між ними статистичної взаємодії. Мета кореляційного аналізу – забезпечити отримання інформації про одну змінну за допомогою іншої змінної. Визначення коефіцієнтів кореляції між факторами формування РМГС та територіальною організацією РМГС дає можливість не тільки кількісно підтвердити наявний зв'язок, а й визначити тісноту взаємодії. Основним методологічним підходом є системно-структурний, який визначив застосування конкретних методів дослідження. Методика системно-структурного аналізу суспільно-географічного дослідження РМГС включає такі етапи: 1. визначення чинників, які впливають на розвиток, функціонування та регіональні особливості РМГС; 2. визначення рівня розвитку РМГС та його регіональних особливостей; 3. визначення динаміки розвитку РМГС в цілому та в розрізі регіонів і виявлення рушійних сил динамічних процесів; 4. виявлення та типізація елементів територіальної структури РМГС; 5. виявлення процесів територіальних змін у розвитку РМГС; 6. визначення механізму територіальної організації РМГС на сучасному етапі; 7. розробка пропозицій щодо удосконалення механізму територіальної організації РМГС.

Для дослідження територіальної структури РМГС можуть бути використані методи структурно-логічного моделювання, картографічний, потенціалів, екологічного районування. У дослідженнях причинно-наслідкових зв'язків територіальної організації РМГС основними є методи: історичний, балансовий та систематизації. Підсумковим етапом дослідження є математичне та картографічне моделювання територіальної структури і організації РМГС за умов збалансованого розвитку.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, алгоритм дослідження регіональної медико-географічної системи передбачає узгоджене застосування загальнонаукових та спеціально наукових суспільно географічних методів дослідження.

Список використаних джерел:

1. Гуцуляк В., Муха К. Історія розвитку та сучасний стан медико-географічних досліджень // Вісник Львів. у-ту. Серія географія. - 2009. - Вип. 36. – С. 15-121;
2. Мартусенко І.В. Територіальна організація медичного комплексу Вінницької області: Автореф. дис... канд. геогр. наук. — К., 2005;
3. Немець Л., Баркова Г., Немець К. Медичні системи як об'єкт дослідження суспільної географії // Часопис соціально-економічної географії. - 2008. – Вип. 5.

VI. ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

УДК 911.3

Смирнов І.Г. д.г.н., проф., Просвирніна Є.М., асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

УКРАЇНСЬКО-КИТАЙСЬКА СПІВПРАЦЯ З РОЗВИТКУ ЄВРОАЗІЙСЬКИХ ТРАНСПОРТНИХ КОРИДОРІВ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Розкрито сучасний стан та великі перспективи українсько-китайського співробітництва з розвитку європейських трансконтинентальних транспортних магістралей, зокрема з відродження Великого Шовкового шляху. Показана активна участь України та Китаю у створенні мережі транспортних коридорів в Європі та Азії. Представлені найбільші міжнародні компанії, що діють на світовому ринку транспортно-логістичних послуг.

The current condition and great development perspectives of the Ukrainian-Chinese cooperation on Euro-Asian transcontinental transport main lines', especial The Great Silk Way is disclosed. Ukraine and China's active participation in transport corridors network creation in Europe and Asia is explored. The international companies of the World transport-logistics services are investigated.

Вступ. Постановка проблеми. Інтеграція України до світової транспортно-логістичної системи передбачає активне використання унікально вигідного транзитного положення нашої держави на перехресті євроазійських трансконтинентальних коридорів, система яких створюється нині. Важливе значення в цій системі займає Китай, який теж виділяється вигідним транспортним положенням в Азії. Тісна співпраця України та Китаю у транспортно-логістичній сфері, таким чином, є надзвичайно актуальною, незважаючи на географічну віддаленість наших країн.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджень і публікацій з даної проблеми небагато. Можна назвати праці В.А. Дергачова [2], А.М. Новикової [7], але вони питань українсько-китайської співпраці у вказаній сфері торкаються побіжно і в контексті інших проблем.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Мета статті - розкрити сучасний стан та великі перспективи українсько-китайського співробітництва з розвитку євроазійських трансконтинентальних транспортних магістралей, зокрема відродження Великого Шовкового шляху, показати активну участь України та Китаю у створенні мережі транспортних коридорів в Європі та Азії.

Виклад основного матеріалу. Контактні функції держави та її економічна безпека забезпечується формуванням основних комунікаційних напрямків. Це положення повністю відноситься до України та Китаю, які характеризуються дуже вигідним транзитним положенням (Україна - в Європі, а Китай - в Азії) та знаходяться на різних кінцях славетної торговельної траси минулого - Великого Шовкового шляху (ВШШ), який зараз відроджується і стає головним євразійським трансконтинентальним транспортним коридором - основою комунікаційного мосту Захід-Схід (або ЕВРАГЕЙТ - Євразійська брама). Передбачається, що саме тут пройдуть головні транспортні комунікації ХХІ ст., що зв'яжуть полюси економічного та технологічного розвитку Західної Європи та Азійсько - Тихоокеанського регіону. Причому новий Шовковий шлях буде включати не тільки транспортні, але й енергетичні маршрути та телекомунікації. Відродження головної євразійської комунікаційної осі зумовлюється величезними обсягами міжнародної торгівлі між країнами Європи та Східної та Південно-Східної Азії, які оцінюються у даний час у 400-500 млрд. дол. США, та, за прогнозами, зростуть ще на 35-40% до 2020 р. [1,45].

Україна та Китай мають всі підстави для того, щоб прийняти активну участь у реалізації цього грандіозного світового комунікаційного проекту та зайняти чільні місця у Євразійській трансконтинентальній інфраструктурі майбутнього. По-перше, це потужний економічний потенціал наших країн, Зокрема, Китай зустрів ХХІ сторіччя з валовим національним продуктом, що складав трильйон американських доларів та валютними резервами у 149 млрд. дол. США. У 2010 р. Китай за обсягом ВВП посів друге місце в світі, випередивши Японію, його ВВП склав 5,9 трлн. дол. За загальним обсягом промислового виробництва Китай належить до першої п'ятірки найбільш промислово розвинутих країн світу. За показниками виплавки сталі (понад 120 млн.т.) та видобутку вугілля (1400 млн.т або 30% світового виробництва) КНР впевнено займає перші місця в світі. Китай володіє найбільшими запасами вугілля в світі, частка вугілля складає понад 80% паливно-енергетичного балансу країни. Китай виробляє 500 млн.т. цементу, що складає 35% світового виробництва. Китай продуктує більше електроенергії, ніж Японія, випускає понад 42 млн. кольорових телевізорів (це більше, ніж США та Японія разом), 4 млн. комп'ютерів, 25 млрд. метрів тканин. Політика відкритої економіки сприяла притоку іноземного капіталу та переходу до експортної орієнтації народного господарства. За обсягом іноземних інвестицій Китай займає друге місце в світі після США. За зовнішньоторговельним обсягом Китай вийшов на перше місце в світі, а частка промислових виробів у експорті складає 80%. Експорт китайських товарів за останню чверть ХХ століття зріс у 30 разів та зайняв вагомі позиції у світовій торгівлі. На КНР нині припадає приблизно 20% світового продажу одягу, тканин, іграшок, 10% - радіоприймачів, фотоапаратів та годинників, 5% - телевізорів та побутових електроприладів. Китай розширює

експортні поставки легкових автомобілів, металообробних верстатів, морських суден та холодильників [2,195].

Китай виробляє 500 млн.т. зерна, але враховуючи зростаючі потреби у виробництві продовольчої продукції, країна розпочала широкомасштабне впровадження трансгенних культур та вийшла на третє місце в світі за цим показником, Передбачається на початку ХХІ ст. половину посівних площ зайняти під вирощування генетично модифікованого рису, помідорів, картоплі та солодкого перцю. Генна інженерія розглядається як єдиний вихід до подолання можливої продовольчої кризи. Третє тисячоліття Китай зустрів з населенням понад 1,3 млрд. чол., що складає приблизно 22% мешканців Землі. За останні десятиріччя полишилась якість життя. За індексом розвитку людського потенціалу та тривалістю життя країна знаходиться на середньосвітовому рівні, що можна вважати великим досягненням, враховуючи гігантську чисельність населення.

По-друге, це надзвичайно вигідне положення України та Китаю не перехресті транспортно- торговельних шляхів відповідно, в Європі та Азії.

Що стосується України, то вона дякуючи унікальному розташуванню на перехресті транснаціональних потоків, а також розвиненій інфраструктурі морського, річкового та наземних видів транспорту, має найвищий серед країн Європи коефіцієнт транзитності, через територію нашої держави проходять чотири з десяти європейських транспортних коридорів. Ці коридори на другій Європейській конференції міністрів транспорту на грецькому острові Крит (1994р.) були визначенні як найбільш перспективні, тому їх ще називають „Критськими". У використанні унікальних транзитних можливостей України дуже зацікавлені країни Європейського союзу, оскільки саме через територію України можуть бути прокладені найкоротші маршрути руху вантажів та пасажирів зі Скандинавії Великої Британії, Балтії, Західної Європи до країн Сходу, у т.ч. Китаю. Для деяких сполучень вигреш може складати до 2000 км. Причому зовсім необов'язково споруджувати нові шляхи. Мережа транспортних шляхів України, насамперед, залізничних та автомобільних, органічно вписується у загальноєвропейську - через Польщу, Словаччину, Угорщину, Румунію, Молдову, Білорусь, Росію. Вона також охоплює і незамерзаючі морські порти Чорноморсько-Азовського басейну, що є особливо цінним для україно-китайського співробітництва у галузі транспорту.

Зокрема через територію України проходять такі „критські" коридори, як № 3 (Берлін - Вроцлав - Катовіце - Львів - Київ), № 5 (Лісабон - Барселона - Трієст - Будапешт - Київ), № 9 (Гельсінкі - Санкт-Петербург - Вітебськ - Київ - Кишинів - Пловдив - Салоніки) та № 7 (Дунайський). Їхнє інтенсивне використання може значно збільшити доходи державного та регіональних бюджетів, сприятиме розвитку дорожньої інфраструктури, транспортної та усіх причетних до неї галузей в цілому. Для реалізації цих переваг згідно розпорядження Президента України розроблена і прийнята в 2002 р. Верховною

Радою "Комплексна програма утвердження України, як транзитної держави на 2001-2010 роки", за якою передбачається створення національної мережі Європейських транспортних коридорів та її інтегрування в транспортні системи Європи та Азії, Балтійського та Чорноморського регіонів [3]. Зокрема особлива увага приділяється формуванню трансконтинентальних міжнародних транспортних коридорів таких, як Європа-Кавказ-Азія (TRACECA) та Балтійське море - Чорне море (Гданськ/Гдиня - Одеса/Іллічівськ), які мають особливо високий коефіцієнт транзитності та знаходяться під патронатом Європейської комісії. Транзитні можливості вищезгаданих міжнародних транспортних коридорів (МТК), що проходять через територію України, використовуються нині далеко не в повну міру, так, найбільший за своїм транзитним потенціалом МТК "ТКАСЕКА" (204,35 млн. тон) задіяний лише на 15%, МТК № 3 (201,8 млн. тон) - на 10,3%, МТК № 9 (100,1 млн. тон) - на 18%, МТК Балтика - Чорне море (92,9 млн. тон) - на 4,4%, МТК № 5 (38,4 млн. тон) - на 29% [4]. З'єднання "критських" коридорів № 9, № 3, № 5 з трансконтинентальними МТК, зокрема, "Балтика - Чорне море" (з виходом на Туреччину та далі на Китай) дозволить створити реальні умови для комбінованої схеми перевезень вантажів "море-суша" в напрямку басейнів Балтійського, Чорного та Каспійського морів по найкоротшій відстані.

Включення МТК в українську мережу транспортних перевезень забезпечить сотні мільйонів тон додаткових вантажів та відповідні доходи. Крім того, модернізація шляхів сполучення (насамперед, залізничних) дозволить збільшити швидкість руху вантажних та пасажирських поїздів, що відповідно значно знизить терміни доставки вантажів, підвищить їхнє збереження. Також передбачається скоротити строки виконання прикордонних та митних процедур, розширити співробітництво з міжнародними транспортними організаціями, забезпечити приєднання України до міжнародних конвенцій і угод в галузі міжнародних перевезень.

Такі серйозні плани неможливо втілити в життя без комплексного науково обґрунтованого економічного підходу до організації та здійснення міжнародних та внутрішніх перевезень. Знайти ж найкоротший, найвигідніший з фінансової точки зору, шлях від виробника продукції до її споживача допомагає логістика - новітня наука про організацію та управління транспортуванням, складуванням та іншими операціями, які здійснюються у процесі доставки продукції від виробника до споживача. Логістика забезпечує вибір найкращого варіанту транзиту вантажу, зокрема: 1) оптимальний маршрут транзиту; 2) вид (або види) транспорту; 3) мінімальний час транзиту; 4) найнижчу вартість транзиту; 5) інформаційне забезпечення та моніторинг руху вантажу внутрішніми та міжнародними логістичними комунікаціями; 6) екологічну безпеку транспортно-логістичних схем транзиту; 7) високу надійність міжнародних та внутрішніх транспортно-експедиторських послуг та повне збереження вантажу [5].

Питанням співпраці України з країнами Європи та Азії у т.ч. Китаєм, у сфері транспортно-логістичних послуг були присвячені міжнародні виставки та науково-практичні конференції, проведені в останнє десятиріччя, зокрема Міжнародна спеціалізована виставка "Транспорт+Логістика", яка вже в одинадцяте пройшла в столиці України у жовтні 2010 року, та друга Міжнародна Чорноморська транспортна конференція.

Транспортно-логістичний форум зібрав учасників з 15 країн світу [5]. На ньому гідно були представлені українські транспортно-логістичні фірми, багато з яких співпрацюють з іноземними партнерами з розвитку транспортних коридорів. Так Український державний центр транспортного сервісу (УДЦТС) "Ліски", що існує з 1995 р. та належить до складу Державної адміністрації залізничного транспорту України, організував маршрутні контейнерні поїзди "Стамбул - Миколаїв - Москва", "Стамбул - Миколаїв - країни СНД", використовуючи міжнародну поромну лінію Стамбул - Миколаїв.

Зв'язки з іноземними партнерами мають найбільші українські компанії з міжнародних автотранспортних перевезень "Рапід" (Київ) та "Орлан-транс" (Київ-Львів), "Укрінтеравтосервіс" (Київ), "Іллічівськзовніштранс" (Одеса) та інші. Але ці зв'язки ще не такі тісні, як того вимагає розташування України на одному з найбільших світових перехресть транснаціональних торговельно-транспортних шляхів та потоків. Тому на ринку транспортно-логістичних послуг України поки що міцні позиції тримають такі всесвітньо відомі міжнародні транспортно-логістичні фірми, як "UnitedParcelService" (UPS, Об'єднана служба доставки - США), TomasNationwideTransport (TNT-Голландія), "DHLWorldwide" (США), "Schenker - BTL" (ФРН-Швеція), "F.L. Logistic" (Франція), "Polzug" (ФРН-Польща). Оскільки ці самі компанії активно працюють і в Китаї, є сенс знати про них детальніше.

Фірмовий знак "UnitedParcelService" (UPS, Об'єднана служба доставки) добре знають в усьому світі, він належить до десяти найбільш відомих брендів. Коричневий з золотом щит-символ швидкості та надійності доставки. Почалася історія UPS у 1907 р., коли декілька молодих людей відкрили у Сієтлі (США) маленьку контору з доставки товарів з магазинів мешканцям міста. Сьогодні UPS - найбільша в світі логістична компанія з річним доходом 27 млрд. дол. Працюють тут нині 344 тис. осіб, а послугами користуються понад 2 млн. клієнтів в усьому світі, яким UPS доставляє різноманітні посилки - від конвертів з документами до багатотонних вантажів з гарантованим терміном доставки не більше трьох днів. UPS має власний авіапарк (231 власний та 344 чартерних літаків) та автопарк (149 тис. автомобілів). Фірмова вантажівка UPS - жива легенда і частина іміджу компанії, яку сьогодні можна побачити на вулицях Нью-Йорку і Лондону, Києва і Пекіна, Москви і Токію, Каїру і Сіднею. В Україні UPS працює з 1992 р. Вона є єдиним експрес-перевізником, який гарантує клієнтам успішне проходження митниці та доставку вантажу вже на наступний день після його прибуття на територію України, завдяки

спеціальному відділу митного контролю, що має вихід у глобальну комп'ютерну мережу UPS.

Компанія TNT (TomasNationwideTransport) була створена у 1946 р. в Австралії К. Томасом, Зараз вона перебуває у власності "TNT Post Group" з штаб-квартирою у місті Амстердам (Голандія). TNT належить до чотирьох найбільших експрес-кур'єрських компаній світу разом з UPS, DHL та "Federal Express". Компанія діє у 200 країнах світу, штат працівників складає 116 тис. чол., річний дохід становить майже 9 млрд. дол. TNT має свій парк літаків (43) та автомашин (17215). В Україні TNT діє під назвою "Аероекспрес" (Київ) та пропонує як економічну доставку вантажу до довільного пункту Європи за 2-6 діб, так і найбільш швидку на українському ринку послугу "9.00 Експрес", яка забезпечує доставку посилок у столиці Європи до 9 год. ранку наступного дня. Компанія має найвищий в галузі показник доставки відправлень в строк - 99%.

На українському ринку транспортно-логістичних послуг активно представлена компанія DHL (ФРН) - один з світових лідерів з авіаекспресдоставки вантажів. Ця компанія (повна назва "DHL Worldwide Express") була створена в 1969 р. трьома підприємцями - А. Делсі, Л. Хілбломом та Р. Лінном, перші літери прізвищ яких і утворили назву DHL. В Україні компанія працює з 1991 р. Сьогодні в "DHL - Україна" працює 170 осіб, обслуговуються 4 тис. клієнтів, здійснюється 350 тис. відправлень у рік. Серед клієнтів DHL - представництва іноземних компаній, великі державні та комерційні структури, НБУ та інші банки України, низка комерційних фірм та підприємств. За 20 років праці в Україні DHL створила новітню сортувальну базу, що включає два потужних сортувальних вузли в Києві та Одесі, організувала щоденний чартерний рейс за маршрутом Київ - Люксембург. Крім того, підписано угоду з Укрпоштою з продажу спільного продукту, що є свідоцтвом довіри з сторони державної структури національного рівня. Згідно досліджень Socis Gallup частка DHL на українському ринку авіаекспресдоставки складає зараз 60%, інвестиції в економіку України перевищують 5 млн. дол. США. У 2010 р компанія запровадила новий продукт "імпорт-експрес", що дозволяє отримувати імпортні вантажі з оплатою після їхньої доставки в Україну.

Найбільша в Європі транспортно-логістична фірма "Schenker - BTL" утворилася в 1999 р. шляхом об'єднання німецької компанії "Schenker" (заснованої Г. Шенкером у 1873 р.) та шведської BTL (Billspedition, Transport & Logistics - Експедитерство, транспорт та логістика). Нині ця компанія займає перше місце в Європі за обсягами перевезень вантажів наземними видами транспорту, друге - за обсягами морських перевезень, четверте - повітряних перевезень вантажів. Вона має глобальну інформаційну систему контролю руху вантажів та екологічну програму "Зеленої логістики" [3]. В Україні, в Києві з 1992 р. працює представництво BTL (зараз - "Schenker - BTL"). Варто зазначити, що "Schenker -BTL" є однією з п'яти компаній, що належать до складу відомого

в Європі багатопрофільного зовнішньоторгівельно-логістичного концерну "Stinnes Logistics AG" (Німеччина), а саме "Brenntag" (міжнародна торгівля та доставка хімічних товарів), "Raab Karcher" (торгівля та доставка будматеріалів), "Stinnes Interfer" (торгівля та доставка металів та руд), "Stinnes Intertec" (гуртова торгівля промисловими товарами). Концерн був заснований у 1800 р. Х. Стінсом в м. Мюльхайм-на-Рурі (Німеччина), де і зараз міститься його штаб-квартира.

Французька логістична компанія "F.L. Logistic" належить до 500 найбільших фірм Європи. Вона активно освоює ринок транспортно-логістичних послуг країн СНД, зокрема створила філії в Росії (Москва, Санкт-Петербург), Україні (Київ-Бровари), Казахстані (Алмати). В Україні працює філія цієї фірми "Ф.М. Ложістік-Дніпро" з логістичним терміналом (сучасним транспортно-складським комплексом) у м. Бровари.

У 1996 р. Українським державним центром транспортного сервісу "Ліски" спільно з фірмою "Польцуг" (ФРН-Польща) організований маршрутний поїзд "Україна-Експрес", який з'єднав німецькі порти Гамбург та Бременгафен з Україною (станція Київ-Ліски). Час руху поїзду при перевезеннях вантажів з Німеччини в Україну складає сім-десять діб, у зворотному напрямі - сім діб. В перспективі передбачається здійснення перевезень вантажів, що швидко псуються, в рефрижераторних контейнерах з технічним обслуговуванням на терміналах: порт Гамбург (Німеччина) - Славків (Польща) - УДЦТС "Ліски" (Україна). У 2003 р. введений в дію контрейлерний маршрут Іллічівськ – Клайпеда («Вікінг») та Київ – Славкув («Ярослав»), який буде продовжено до Гамбургу.

Активна діяльність міжнародних фірм на ринку транспортно-логістичних послуг країн Чорноморського регіону, зокрема в Україні, вимагає більшого розвитку та взаємодії українських компаній з міжнародних перевезень, оскільки витіснення українських перевізників цього ринку створює реальну загрозу економічній безпеці нашої країни. Саме тому питання взаємодії національних транспортних систем в системі міжнародних транспортних коридорів, перспективи реалізації нових інвестиційних транспортно-логістичних проєктів чорноморських країн, зокрема пов'язаних з євроазійськими транспортними коридорами, проблеми безпеки та екології транспорту були у центрі уваги другої Міжнародної Чорноморської транспортної конференції [1]. В ній взяли участь представники понад 15 країн цього регіону, у т.ч. Україна. Підсумком конференції стало підписання Декларації про співробітництво та Меморандуму про взаєморозуміння з спрощення автомобільних перевезень вантажів у регіоні Чорноморського Економічного Співробітництва. На конференції було відзначено, що глобалізація сучасної світової економіки, розвиток світових господарських зв'язків, посилення економічної взаємозалежності країн світу призвели до стрімкого зростання транснаціональних транспортних потоків виникнення якісно нових вимог до ефективності міжнародних перевезень,

зокрема у Чорноморському регіоні, через який проходять величезні обсяги зовнішньої торгівлі між країнами Європи та Східної та Південно-Східної Азії.

Україна наприймає активну участь в проектах Єврологістики, тобто транспортно-логістичної інтеграції в межах Європейського економічного простору або так званої "Широкої Європи" (Wider Europe). Єврологістика є важливою складовою інтеграційної стратегії Європейського союзу, і передбачає формування загальноєвропейської транспортно-логістичної інфраструктури, що охопить як 15 «старих» країн-членів Європейського союзу (для них передбачена програма – TEN – Trans European Network - Трансєвропейська мережа), 12 нових членів ЄС (програма TINA –Transport Infrastructure Needs Assessment - Оцінка потреб транспортної інфраструктури), так і країни-сусіди (у т.ч. Україну), які передбачається з'єднати з ЄС за допомогою десяти пан'європейських транспортних коридорів (Pанeuropean Transport Corridors), з яких, як раніше зазначалось, чотири приходять через територію України. Таким чином „формула” загальноєвропейської транспортно-логістичної системи (Pan-European Network, PEN):

$$PEN = TEN + TINA + ПЕС.$$

А, у свою чергу, формула Євразійської транспортної системи (Euro Asia Transport Network, EATN):

$$EATN = PEN + TCTC,$$

де TCTC – Trans Continental Transport Corridors, Трансконтинентальні транспортні коридори.

В проектах Єврологістики значне місце приділяється Україні, що відзначалося на Пан'європейських транспортних конференціях в Празі у 1993р. на о. Крит у 1994р. та Гельсінкі у 1997р. Напрями участі України у Європейській транспортно-логістичній інтеграції передбачають не лише розбудову чотирьох Європейських транспортних коридорів на території країни, але й участь у створенні чотирьох трансконтинентальних транспортних коридорів („Балтика-Чорне море”, TRACECA, Європа-Азія та Чорноморське транспортне кільце) та Панєвропейських транспортних зон (Pan European Transport Area, PETrA). Зокрема, щодо останніх, то Гельсінська конференція визначила чотири PETrA: Баренцеву Євро-Арктичну, Середземноморську, Адріатично-Іонічну та Чорноморську. При цьому Чорноморській Панєвропейській транспортній зоні (Black Sea PETrA), в якій знаходиться Україна, відводиться особлива роль як зв'язуючої ланки, по-перше, між самими чорноморськими країнами (через ЧТК), по-друге, між ЄС та країнами Східної Європи (через ЄТК), по-третє, між країнами Середземномор'я та Кавказу (через ТКТК «TRACECA»), нарешті, по-четверте, між Європою та Азією (у т.ч. Китаєм) - через ТКТС «TRACECA», «Європа-Азія».

Курс ЄС на розвиток євразійських транспортних коридорів, прийнятий на конференції Гельсінкі, був підтриманий на Азійській транспортній конференції в м. Ніїгата (Японія), де було прийнято концепцію створення

дев'яти мультимодальних транспортних коридорів в Північно-Східній Азії. Значне місце в цих планах відводиться Китаю, який теж має надзвичайно вигідне транспортне положення на перехресті шляхів, оскільки окрім транспортних коридорів широтних напрямків (Великий Шовковий шлях, міжнародне шосе "Лісабон -Пекін", що є власне продовженням на Схід через Україну Пан'європейського транспортного коридору № 5 та інші), через схід Китаю проходить Трансазійська магістраль (Сингапур-Бангкок-Гуанчжоу-Шанхай-Пекін-Шеньян-Харбін), яка у майбутньому може перетворитися у АПАМ - Азійсько-Північно-Американську магістраль (через російській Далекий Схід та тунель під Беринговою протокою), що з'єднає два найбільші тихоокеанські полюси економічного та технологічного розвитку - Шанхайській регіон у гирлі Янцзи та Каліфорнію, які за своїми макропоказниками є співставні з найбільшими світовими господарствами.

Крім того, на північному Заході Китаю в Синцзян-Уйгурському автономному регіоні (СУАР) формується ще один потужний комунікаційний вузол. Синцзян за останні роки перетворився у величезний центр міжнародної гуртової торгівлі на Північному Заході Китаю, звідки товари через Джунгарські ворота, Кульджу і Чугунчак відправляються в Казахстан, Росію, Україну, Киргизію та інші країни. Через Синцзян пройде відновлений ВШШ з Китаю до Західної Європи. Але звідси вже „прорублене вікно” і на південь - до Індійського океану. Після будівництва найбільш високогірної автомобільної дороги - Каракорумського шосе - Китай отримав вихід до пакистанського порту Карачі. Цей напрямок є найбільш коротким до подолання геоекономічної ізоляції Казахстану та Киргизії, оскільки напрям Бішкек-Нарин-Кашгар-Каракорумське шосе відкриває для цих центральноазійських держав вихід до портів Індійського океану. Отже, СУАР стає важливим комунікаційним вузлом на Шовковому шляху, що відроджується. Цей якісно новий мультимодальний коридор не тільки створить транспортний міст між Європою та Китаєм, але й дозволить подолати геоекономічну ізоляцію Центральної Азії.

Як вже зазначалося, новий Шовковий шлях буде формуватися не тільки на основі транспортних, але й енергетичних та телекомунікаційних маршрутів. Зокрема, енергетичний міст у майбутньому неодмінно зв'яже нафтогазові родовища Центральної Азії, Каспію та Близького Сходу з Азійсько-Тихоокеанським регіоном, що набирає економічну міць. Китай проявляє зацікавленість в освоєнні покладів нафти та газу в Казахстані та будівництві газопроводів. В диверсифікації джерел енергетичної сировини дуже зацікавлена Японія, яка здійснює активну інвестиційну політику в Центральній Азії. Можливий і змішаний маршрут транспортування вуглеводню в АТР через іранський порт Бендер-Аббас у Перській затоці.

На відміну від транспортного та енергетичного шляхів найбільш швидкими темпами іде створення єдиної телекомунікаційної супермагістралі Шанхай-Франкфурт- на-Майні, що проходить через СУАР та по території ще 13

держав. В реалізації проекту задіяні, насамперед, німецькі, японські і корейські компанії.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, співробітництво у галузі транспорту та логістики з розвитку євроазійських транспортних коридорів, зокрема, відродження Великого Шовкового шляху, є надзвичайно перспективним напрямом українсько-китайської економічної співпраці у ХХІ сторіччі, на який слід звернути особливу увагу урядовим та бізнесовим колам наших країн.

Список використаних джерел:

1. Черноморский регион - мост между Европой и Азией: Материалы II Международной Черноморской транспортной конференции. - К. -2002-211с.
2. Дергачев В.А. Геоэкономика. -К.-2002-512с.
3. Комплексна програма утвердження України як транзитної держави у 2001-2010 роках.- К.-2002-14С.
4. Шостак О.Г. Проблеми залучення транзиту в систему міжнародних транспортних коридорів України// Суспільно-географічні проблеми розвитку продуктивних сил України. - К. - 2001. – С. 96-97.
5. Смирнов И.Г. Логистика: просторово-територіальний вимір: Монографія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2004. – 335 с.
6. Міжнародна спеціалізована виставка „Транспорт+Логістика 2010". Офіційний каталог - К. - 2010. – 98 с.
7. Новикова А.М. Україна в системі міжнародних транспортних коридорів. - К.: НІПМБ, 2003. – 494 с.

УДК 911.3:314

Гудзеляк І. І., к. г. н., доц., **Вигор В. Й.**, студ.
Львівський національний університет імені Івана Франка

ДЕМОГРАФІЧНА СИТУАЦІЯ У СВІТІ: ГЛОБАЛЬНЕ ПОРІВНЯННЯ

Розглянуто просторові особливості демографічної ситуації у країнах різного типу. Виявлено головні риси, що визначають демографічну асиметрію у сучасному світі. Показано місце України на демографічній карті світу.

The spatial features of the demographic situation in different types of countries are considered. The key features that determine the demographic asymmetry in the modern world are identified. The role of Ukraine on the world demographic map is explored.

Вступ. Постановка проблеми. Сучасний світ характеризується посиленням глобалізаційних тенденцій, які поступово нівелюють відмінності у способі життя людей, характері економічної діяльності. Однак багато проблем

мають очевидний регіональний характер, що пов'язано з особливостями демографічного розвитку. Демографічна асиметрія між розвиненими країнами та тими, що розвиваються, виражається у народжуваності, смертності, тривалості життя, специфіці формування віково-статевої структури, міграціях населення, якості працересурсного потенціалу. Проблема нерівності у глобальному масштабі особливо гостро постає на фоні болючих соціально-економічних трансформацій, громадянських війн, масового поширення СНІДу, нестачі продуктів харчування і питної води у найбільш вразливих африканських державах, з одного боку, і високими стандартами рівня і якості життя країн Заходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи демогеографічних досліджень представлені у працях Топчієва О.Г., Шаблія О.І. Окремі аспекти демографічного розвитку та сучасної демографічної ситуації у країнах різного типу висвітлювали Анісімова Г.М., Книш М.М., Борисов В.О., Вишневський А., Тарлецька Л., Хорев Б.С. У працях фахівців демографів Інституту демографії і соціальних досліджень НАН України також присутній порівняльний аналіз демографічного розвитку України та інших країн світу.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою цієї роботи є виявлення сучасних рис демографічного розвитку у глобальному масштабі, порівняння розвинених країн та країн, що розвиваються за головними параметрами для з'ясування ступеня демографічної асиметрії та відмінних базових ознак демографічних проблем Півночі і Півдня.

Виклад основного матеріалу. У цій статті демогеографічний аналіз та порівняння здійснено на підставі підходів ООН щодо поділу світу на три групи країн – розвинені (з високим рівнем доходів у розрахунку на одного жителя, високим значенням індексу людського розвитку (ІЛР): англомова Америка, Європа з Росією, Японія, Австралія і Нова Зеландія); країни, що розвиваються (з низьким рівнем доходів на одну особу та середніми і нижче середнього значеннями ІЛР); найменш розвинені країни (людністю менше 75 млн. осіб, менше 905 дол. валового національного доходу на одну особу, найнижчими значеннями ІЛР, економічною і соціальною нестабільністю: всього 48 країн – 33 в Африці, 14 в Азії та Гаїті). На рис. 1 відображено розміщення цих трьох груп – розвинена Північ та Південь, що загалом охоплює решта країн, які розвиваються.

Кількість населення світу у середині 2010 р. становила 6 892 млн. осіб. У розвинених країнах проживало 13% населення. Ця частка із року в рік поступово зменшується: у 1950 р. в розвинених країнах світу проживало понад 32% населення, а в 2050 р. ця частка скоротиться більш як у два рази до 13%. Отже, демографічний потенціал Півночі знижується, а обсяг демографічних мас Півдня наростає. Особливо швидко збільшується кількість населення найменш розвинених країн.

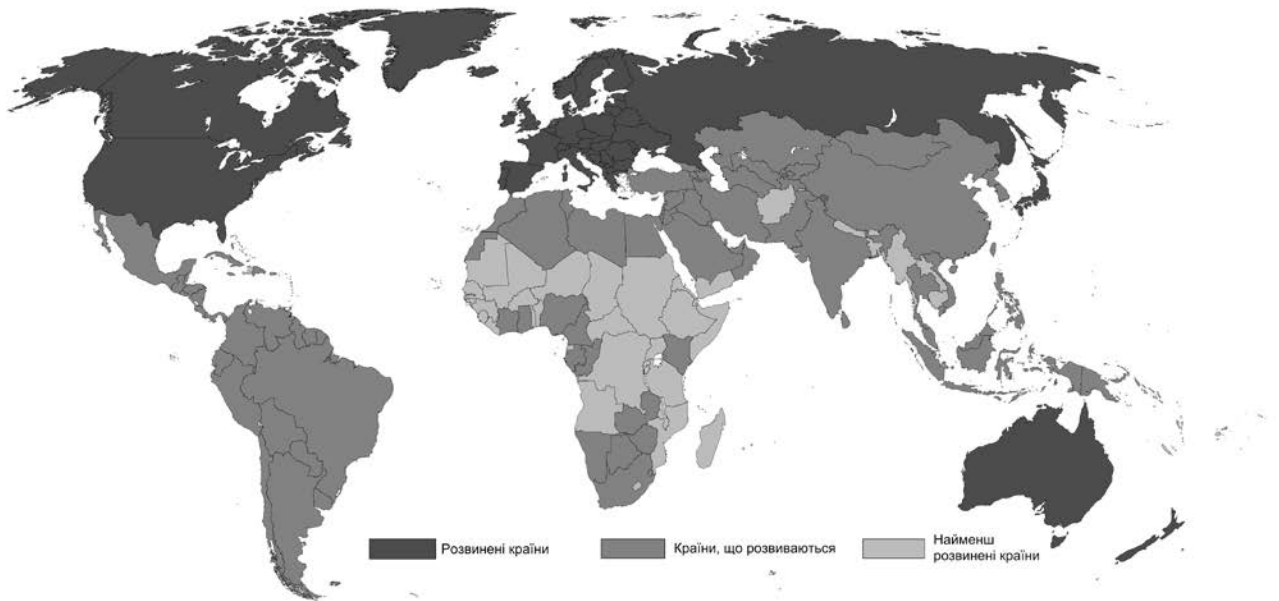

Рис. 1. Типи країн світу (за підходами ООН)

Щороку людність країн Півночі збільшується на 2,1 млн. осіб за рахунок природного приросту, а в країнах, що розвиваються – на 81,2 млн. осіб. Отже, світовий природний приріст на 97,5% забезпечується країнами, що розвиваються. До 2050 р. населення світу збільшиться на 38% (9 485 млн. осіб), у тому числі в розвинених країнах – на 7%, в країнах, що розвиваються – на 45%, а в найменш розвинених країнах – удвічі. Такі нерівномірні тенденції у майбутньому призведуть до перерозподілу населення між великими регіонами (табл. 1).

Враховуючи вищі темпи економічного зростання Півночі, цілком ймовірно, що демографічні проблеми Півдня на глобальному тлі ускладнюватимуться.

Табл. 1

Частка регіонів у населенні світу, %

Регіони	1900 р.	2010 р.	2050 р.
Європа	17,8	10,7	6,8
Америка	8,8	13,5	12,7
Азія	57,4	60,3	58,2
Африка	7,8	14,9	19,8
Австралія і Океанія	0,4	0,5	0,5

Складено за [3, 4].

Зміна кількості населення відбувається передусім завдяки процесам народжуваності і смертності. Вплив міграції на демографічний потенціал оцінити складно. Адже брати до уваги лише сальдо міграції (ці дані регулярно публікує ООН) недостатньо. Слід більш глибоко виявити демографічні наслідки

просторових переміщень людей. Адже міграції впливають на віковий, статевий склад, визначають дещо відмінну демографічну динаміку (особливо це стосується народжуваності), коригують демографічну поведінку і мігрантів, і місцевого населення.

Тенденції народжуваності характеризуються чіткою регіональною диференціацією. В розвинених країнах у 2010 р. сумарний коефіцієнт народжуваності становив 1,7 особи, в країнах, що розвиваються – 2,7 особи, а в найменш розвинених країнах світу – 4,5 осіб. У країнах Півночі другий демографічний перехід розпочався ще у XVIII ст., а суттєве скорочення народжуваності простежувалося з другої половини XIX ст. У Європі у середині XX ст. народжуваність знизилася до 2,6 особи (це приблизно сучасний рівень народжуваності в Азії чи Латинській Америці та у 1,8 рази нижчий рівень народжуваності ніж у сучасній Америці). За останні 55–60 років (з 1950–1954 до 2010 р.) в Азії та Латинській Америці сумарний коефіцієнт народжуваності зменшився в 2,7 та 2,6 рази відповідно. У цей же період в країнах Африки народжуваність зменшилася лише в 1,4 рази (табл. 2).

Отже, в країнах Півночі загалом завершився демографічний перехід до сучасного типу відтворення населення, відбулася демографічна модернізація, головними ознаками якої є корінна зміна системи цінностей у питаннях дітонародження, посилення індивідуальності в шлюбних стосунках, зміна норм демографічної поведінки, зростання ваги постматеріалістичних цінностей, та зростання вимог до якості дитячого покоління. Усе це у результаті призводить до появи ідеалу одnodітної сім'ї.

Табл. 2

Динаміка головних демографічних показників у світі та регіонах

Регіони	Сумарний коефіцієнт народжуваності, осіб		Загальний коефіцієнт природного приросту, ‰	
	1950-1954	2010	1950-1954	2010
Світ	4,9	2,5	17,7	12,0
Європа	2,6	1,6	8,9	0,0
Азія	5,9	2,2	18,7	12,0
Африка	6,5	4,7	21,2	24,0
Північна Америка	3,4	2,0	15,6	5,0
Латинська Америка	5,9	2,3	27,1	13,0
Австралія і Океанія	3,8	2,5	15,2	11,0

Складено за [2, 4].

У жодній з розвинених країн світу не збереглося навіть простого заміщення поколінь. Сумарний коефіцієнт є максимальним в Ірландії, Ісландії та Новій Зеландії (2,1 особи), мінімальним – у Південній Європі (1,4 особи в середньому), в Німеччині, Угорщині, Молдові та Португалії – 1,3, Боснії та Герцеговині – 1,2 (рис. 2).

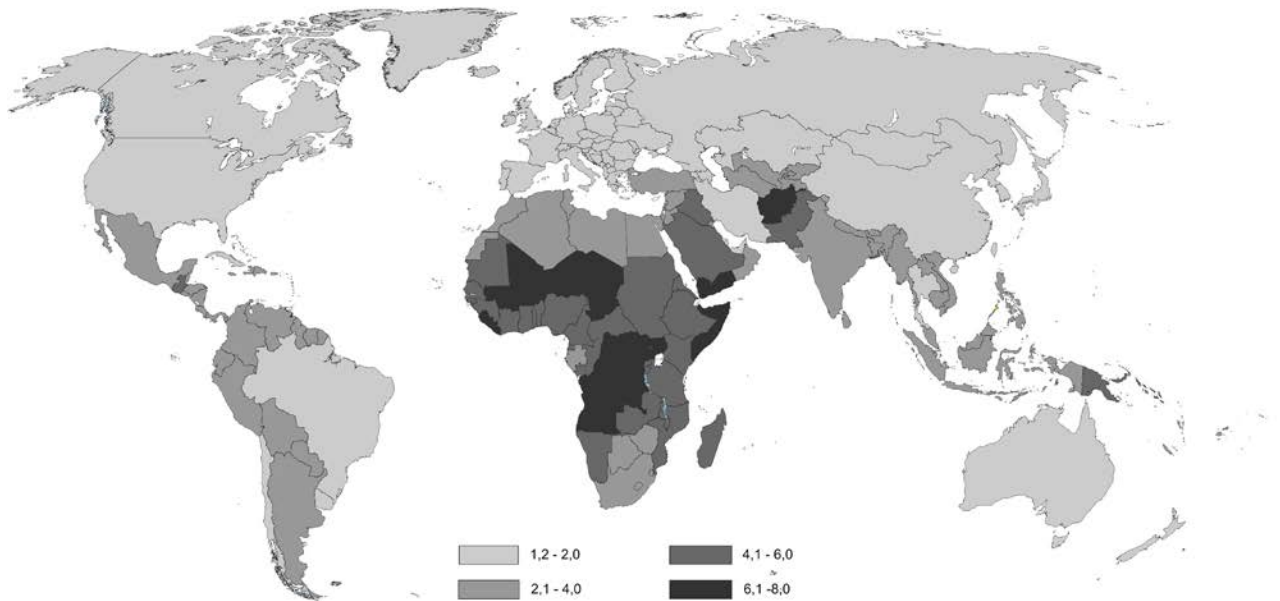

Рис. 2. Сумарний коефіцієнт народжуваності у 2010 р., осіб

Україна у 2010 р. вийшла зі списку „мінімальних рекордсменів” завдяки тому, що у дітородний період вступили жінки більш чисельної когорти, народжених у 1980-х рр., коли в СРСП розпочали втілювати окремі заходи демографічної політики, а також завдяки зростанню одноразової допомоги при народженні дітей, яка була запроваджена зусиллями Президента В.Ющенка. Таким чином, сумарний коефіцієнт народжуваності в Україні збільшився до 1,5 особи.

Країни Півдня характеризуються лише початковими стадіями другого демографічного переходу. У більшості із них вдалося суттєво знизити екзогенну смертність, дитяча смертність ще залишається надзвичайно високою і вона зумовлює повільне зниження народжуваності. Перехід від багатодітної до малодітної сім’ї почався в усіх країнах, які розвиваються, однак у найбільш відсталих сумарний коефіцієнт народжуваності залишається найвищим у світі (Нігер – 7,4; Малі – 6,6; Сомалі, Уганда – 6,5; Гаїті – 3,5 особи).

Висока народжуваність у країнах Півдня зумовлює високий природний приріст населення, який у 2010 р. становив 14‰, у тім числі в найменш розвинених країнах світу 23‰. У зв’язку з несинхронністю перебігу процесу другого демографічного переходу, Південь є достатньо неоднорідним за рівнем природного приросту: в Азії він знизився до 12‰, в Латинській Америці до 13‰, в Африці є найвищі показники – 24‰ у середньому. Найвищий природний приріст мають країни Тропічної Африки (Нігер – 35‰, Буркіна-Фасо, Уганда – 34‰). У Південній Африці він скоротився до 10‰, в ісламському регіоні – до 19‰ (передусім завдяки суттєвому зниженню смертності та зростанні середньої тривалості життя, яка, наприклад, у Тунісі та Лівії становить 74 роки) (рис. 3).

Північ загалом спинилася на межі депопуляції. Природний приріст у 2010 р. склав усього 1‰, причому лише завдяки США (6‰) та Канаді (4‰). У європейських країнах з початку XXI ст. (з 2008 р. в Японії) смертність перевищує народжуваність.

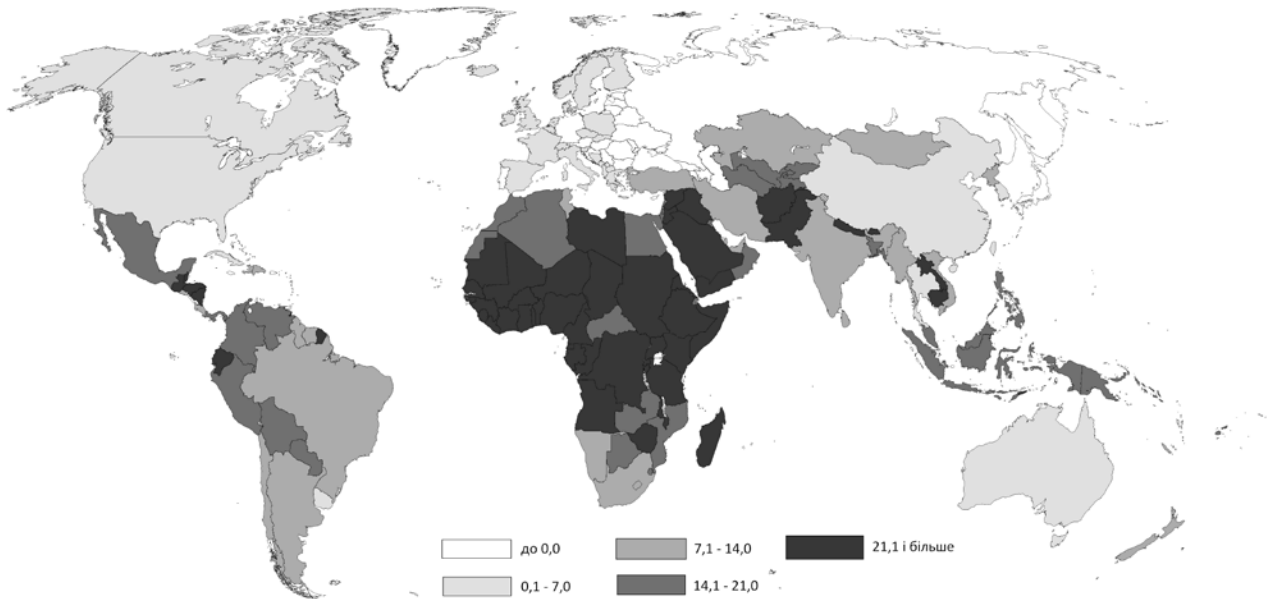

Рис. 3. Природний приріст у 2010 р., ‰

Сучасна регіональна диференціація природного відтворення спричиняє значний тиск демографічних мас Півдня на країни Півночі. Передусім цей тиск виявляється у міграційних потоках робочої сили і біженців у розвинені країни. Упродовж кількох десятиліть імміграція забезпечувала ринок праці робітниками та не справляла загрози етнонаціональній безпеці країн Півночі. Однак, період асиміляції нечисленних міграційних груп минув, і у багатьох європейських країнах почали формуватися достатньо ізольовані, маргіналізовані (внаслідок небажання і нездатності перейняти новий спосіб життя) етнічні групи, які швидко збільшувалися кількісно та починали явно протиставляти себе оточуючому суспільству.

Разом з мігрантами Північ отримала нові проблеми, пов'язані зі зростаючою суспільною стратифікацією, соціальними та медичними хворобами, проявами міжетнічної ненависті і конфліктів. У багатьох розвинених країнах світу активно почали переглядати моделі інтеграції мігрантів, у деяких – здійснили спроби обмежити імміграцію. Однак, беручи до уваги глобальні відмінності природного відтворення, демографічний тиск Півдня не зменшуватиметься. Його можна дещо послабити лише економічними заходами, зокрема інвестуючи створення робочих місць в країнах, що розвиваються, здійснюючи соціальні інвестиції в медичну та освітню сферу, що загалом сприятиме деякому зростанню якості життя населення.

Головним індикатором низької якості життя є високий рівень дитячої смертності. У 2010 р. в розвинених країнах він становив 6‰, в країнах, що розвиваються 50‰, а в найменш розвинених з кожної тисячі народжених до 1 року не доживають у середньому 81 дитина. Найвища дитяча смертність у найбільш соціально-економічно відсталих країнах – Афганістані (155‰), Чад (130‰), Нігері (108‰). На іншому полюсі у глобальній шкалі – країни з найвищим рівнем соціально-економічного і демографічного благополуччя – Скандинавські та Західноєвропейські (4‰), Австралія (4,4‰). Дитяча смертність в Україні є однією з найвищих серед розвинених країн світу (9,3‰).

Висновки і перспективи подальших розвідок. Сучасний світ чітко розділений на два великі регіони, Північ і Південь, які відрізняються усіма параметрами демографічної ситуації. В розвинених країнах в основному відбувся перехід до малодітної сім'ї, а демографічна поведінка детермінується новими, постматеріалістичними цінностями і стандартами. Країни, що розвиваються знаходяться на першій-другій фазі демографічного переходу, тобто при стабільному зниженні рівня смертності, темпи зниження рівня народжуваності дещо відрізняються. Загалом, арабський світ, Південно-Східна Азія і Латинська Америка у цьому процесі суттєво випередили країни Тропічної Африки, які залишаються переважно традиційними у стандартах демографічної поведінки.

Геополітична ситуація у світі детермінується міграційними потоками Південь→Північ, які змінюють соціальну структуру в розвинених країнах та спричиняють необхідність розробки нової економічної політики, де національні інтереси враховували б глобальні потреби.

Очевидно, що проблема депопуляції та старіння в розвиненому регіоні повинна усвідомлюватися як нова демографічна реальність, а економічна система має адаптуватися до сформованої структури населення та потреб різних демографічних груп. У такому руслі слід трансформувати різні соціальні інститути українського суспільства, які в першу чергу мають забезпечувати національні потреби та безпеку життя своїм громадянам.

Список використаних джерел:

1. Вишневский А. Г. Мировая демографическая асимметрия – demoscope.ru/weekly/2009/0359/tema01.php.
2. Гудзеляк І. І. Географія населення: Навчальний посібник. / І. І. Гудзеляк. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008.
3. Население мира: Демографический справочник / Сост. В. Борисов. – М.: Мысль, 1989.
4. World Population Data Sheet, 2010: <http://www.prb.org>
5. <http://www.ukrstat.gov.ua>

МЕТРОПОЛІТАРНА МЕРЕЖА СВІТУ: МАКРОРЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Досліджена метрополітарна мережа світу. Проаналізовані її регіональні та функціональні особливості. Виявлені основні риси метрополітарних субмереж відповідно до рівня їх розвитку та впорядкованості.

The metropolitan network of the world is investigated. Its regional and functional peculiarities are analyzed. The main features of the metropolitan subnetworks according with networks` development and their structure are disclosed.

Вступ. Постановка проблеми. У науковій літературі останніх десятиліть проблематиці, пов'язаній з метрополісами як основними осередками глобальної соціально-економічної активності, приділяється дедалі більша увага. Це пов'язано не лише з їх важливою, а подекуди і визначальною, роллю у багатьох світогосподарських процесах, але і з їх винятковим значенням у формуванні сутності сьогоденішнього суспільства:

- Метрополіси є осередками глобальних взаємодій та основою розвитку мережевого суспільства;
- Відіграють ключову роль у ієрархізації соціально-економічного простору та формуванні усіх типів просторових структур (точкових, лінійних, ареальних);
- Виявляють значний вплив на сучасний спосіб життя, масову культуру, поведінку, стереотипи мислення.

Необхідно особливо підкреслити роль метрополісів у просторовій організації всього світового господарства: в цих ядрах та довкола них концентрується потенціал трьох основних геополітичних та гео економічних центрів світу – Європи, Америки та Азії, а їх метрополіси формують єдину метрополітарну мережу.

Вона, по суті, складає основу світогосподарського каркасу, будучи, з одного боку, надзвичайно мобільною і динамічною його складовою, а з іншого – задаючи певну жорсткість цій конструкції. Адже метрополіси є основоположним функціонально-просторовим елементом каркасу, що визначає його розвиток, тоді як просторово-ієрархічні структури регіонального рівня, фактично, підпорядковані таким центрам і є результатом їх впливу. Будучи транспортно-комунікаційними, організаційними, діловими та культурними центрами, метрополіси виявляють визначальний вплив на прилеглу територію.

Водночас очевидно, що макрорегіони світу відрізняються за рівнем насиченості метрополісами, їхнім потенціалом та активністю. Це знаходить відображення і в розвитку самих макрорегіонів, адже наявність потужних ядер з високим функціонально-ієрархічним статусом відіграє стимулюючу та адаптуючу роль у регіональному розвитку, створюючи потенціал для появи і посилення нових полюсів росту і центрів активності. З іншого боку, вивчення особливостей макрорегіональних метрополітарних мереж має значний інтерпретивний потенціал, адже дозволяє оцінити рівень конкурентоздатності регіону на світових ринках, його активність і включеність у світогосподарські процеси, рівень впорядкованості територіальної структури регіону, її зрілість та тип, дає можливість визначити етап стадійно-еволюційного розвитку та його тенденції.

Таким чином, дослідження як метрополітарної мережі світу загалом, так і її макрорегіональних особливостей є важливим елементом аналізу світового господарства взагалі, пізнання глибинних просторових процесів, їх регіональних особливостей і тенденцій, а також має значний прогностичний потенціал.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У даному контексті передусім необхідно відзначити, що коли з'явилися перші уявлення про світові міста (середина 60-х рр.) та були обґрунтовані їх сутнісні риси та особливості (П. Холл та Дж. Фрідманн), вони, безумовно, розглядалися як окремі потужні ядра, а не складові мережі. Проте з посиленням глобалізаційних процесів та підвищенням ролі ТНК у світовій економіці дедалі частіше в наукових роботах (зокрема, С. Хаймера, Д. Хейнана) почали говорити про зв'язки метрополісів та їх важливість, як для самих міст, так і світового господарства загалом.

З появою концепції мережевого суспільства М. Кастельса в середині 90-х рр. міста дедалі частіше розглядаються як результат глобальних взаємодій, а мережа метрополісів починає розумітися як існуюча спільність, що виявляє надзвичайно високий вплив на світове господарство. При цьому характерними особливостями, що визначають сутність метрополітарної мережі, є висока динамічність та тіснота зв'язків між її елементами.

Саме вивчення зв'язків між метрополісами стало основним акцентом, на який протягом останнього десятиліття спрямовані зусилля дослідників. Зокрема, відомий цикл робіт П. Тейлора та ін. з виявлення т. зв. «хінтерворлдів» (hinterworlds) міст, де досліджуються їх зовнішні зв'язки. При цьому інтенсивність зв'язків метрополісу виявляється шляхом аналізу діяльності компаній, які надають ділові послуги [4]. Це, на думку авторів, розкриває сутність сучасного метрополісу, що є результатом діяльності глобальних компаній та їх активності. Символічною в цьому відношенні, як за назвою, так і за змістом є робота С. Сассен «Глобальні мережі, зв'язані міста» [3].

Серед праць, що розкривають особливості розвитку метрополісів в окремих макрорегіонах, можна згадати дослідження, присвячене Азії [2].

Водночас, фактично, відсутні роботи, що характеризували б світову метрополітарну мережу не лише як результат діяльності глобальних компаній, а як сукупність пов'язаних центрів. Це тісно переплітається з іншою науковою проблемою – складністю типізації метрополісів. Таким чином, в науковій літературі, по суті, майже немає розробок, де була б акцентована увага на метрополітарній мережі світу, складеній різними типами метрополісів, її впорядкованості, структурованості та макрорегіональних особливостях функціонування мережі.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Виходячи зі сказаного, основними задачами є:

- Проаналізувати типологічні особливості метрополітарної мережі світу, її структурованість;
- Виявити специфіку її просторової конфігурації;
- Оцінити макрорегіональні особливості метрополітарної мережі, виходячи з кількості та функціонального рівня метрополісів, що її складають;
- Проаналізувати рівень сформованості і зрілості макрорегіональних субмереж, ступінь їх впорядкованості.

Виклад основного матеріалу. Метрополіси світу, що складають метрополітарну мережу, передусім відрізняються за своїм функціонально-ієрархічним статусом – рівнем розвитку найважливіших функцій, масштабами просторового впливу, а відповідно, і роллю у світовому господарстві. Тому аналіз метрополітарної мережі базується на результатах раніше проведеного дослідження найважливіших функцій міст [1]. У його ході було оцінено рівень їх розвитку у понад 500 містах світу, що дозволило обґрунтовано виділити і охарактеризувати центри, які складають метрополітарну мережу світу. З цією метою серед 500 міст було відібрано 248, де рівень розвитку метрополітарних функцій є найвищим, а самі функції – більш різноманітними. Сукупність цих центрів може розглядатися як мережа найважливіших та найбільш динамічних міст, що мають дуже значний вплив на всі аспекти функціонування світової економіки.

Проте очевидно, що ця мережа надзвичайно неоднорідна, як у функціональному, так і в регіональному відношеннях. Окремі центри дуже відрізняються між собою за зосередженим потенціалом, потужністю і різноманітністю метрополітарних функцій, активністю метрополітарного середовища, а відповідно – функціонально-ієрархічним статусом. Паралельно з цим спостерігаються дуже істотні регіональні відмінності у функціонуванні метрополітарної мережі. Є макрорегіони надзвичайно насичені центрами різного рівня, тоді як в інших макрорегіонах процеси метрополізації перебувають, фактично, у зародковому стані.

Відзначимо, що на основі досліджень, проведених раніше [1], нами було виділено модельні характеристики, що відображають сутнісні особливості

метрополісів різних типів та дозволяють їх охарактеризувати, зокрема у відповідності з рівнем розвитку метрополітарних функцій. Таким чином, можна досить чітко розрізнити глобальні, світові та регіональні метрополіси та метрополіси у стадії формування.

Як показало дослідження, метрополітарна мережа світу досить структурована за виділеними типами метрополісів, і схематично може бути зображена у вигляді піраміди. Її верхній ярус – це глобальні метрополіси, середній (ширший за верхній) – світові (51), а нижні яруси (найширші) – регіональні (79) та перспективні (100) метрополіси.

В типологічно-регіональному відношенні можна відзначити наступне. Переважна частина глобальних міст, що характеризуються найвищим рівнем розвитку метрополітарних функцій, розміщені в Європі – Париж, Лондон, Амстердам, Рим (рис. 1). У той час як світові метрополіси, окрім Європи, мають значне зосередження в Америці. При цьому в інших макрорегіонах метрополітарні мережа розвинена значно менше і має цілу низку структурних недоліків.

Виходячи з цілої низки особливостей (наявність метрополісів, їх кількість, функціонально-ієрархічний рівень метрополісів, структурованість і впорядкованість мережі за типами метрополісів) можна говорити про виражені ознаки існування декількох макрорегіональних метрополітарних субмереж. Кожна з них характеризується своєрідними особливостями, в основі формування яких лежить складне переплетіння історичних, географічних, адміністративно-політичних чинників.

Найбільш насиченим і сформованим (з точки зору оптимального поєднання міст різних типів) є *європейська субмережа метрополісів*. Її формують і ті метрополіси, що мають дуже високий та високий рівні розвитку функцій (Париж, Лондон, Брюссель, Амстердам, Цюрих, Мюнхен, Рим, Рейн-Рур, Мадрид), і численні порівняно невеликі центри, які виконують важливу роль у забезпеченні поліцентричного розвитку Європи. Існує 49 європейських міст, які можна розглядати як метрополіси на стадії формування, причому 43 із них мають помірну функціональну активність і лише 6 – низьку (Дрезден, Грац, Саутгемптон, Братіслава, Бремен, Вроцлав). При цьому функціональна активність розглядається як активність міського середовища в реалізації функцій. Маючи переважно невелику людність, такі міста формують більш зв'язані й ефективно організовані суспільно-територіальні комплекси. Що особливо важливо, на основі регіональних зв'язків у межах макрокаркасу вони постійно контактують з центрами найвищого світового функціонального статусу. Це дає можливість перспективним європейським метрополісам організовувати свої суспільно-територіальні комплекси, враховуючи передовий досвід, отримуючи при цьому менш актуальні для головних ядер функції в процесі їхньої дифузії.

Північноамериканська метрополітарна субмережа складена багатьма метрополісами, але менш структурована порівняно з європейською. Так, лише Нью-Йорк потрапляє до метрополісів з дуже високим або високим рівнем розвитку функцій (у Європі таких центрів 10, в Азії – 3). Лише один з північноамериканських метрополісів має рівень функціональної активності вищий від середнього – Атланта (у світі таких центрів 18, з них 17 європейські). Водночас дуже широко представлені в метрополітарній мережі центри зі значним і середнім рівнями розвитку функцій у поєднанні із середньою та помірною активністю. Це канадські Торонто, Монреаль, а також Лос-Анджелес, Чикаго, Вашингтон, Сан-Франціско, Бостон, Маямі та ін. (загалом 13 метрополісів). Велика кількість міст у північноамериканській метрополітарній мережі і висока конкуренція сприяли тому, що лише в чотирьох з них рівень розвитку функцій вищий від середнього (окрім Нью-Йорка та Атланти, це Лос-Анджелес та Чикаго).

Потужними метрополітарними ядрами представлена *Азійсько-Тихоокеанська* субмережа. Маючи невисокий рівень функціональної активності (найвище значення – Куала-Лумпур), багато метрополісів мають дуже високий (Токіо), високий (Сеул, Пекін) та значний (Куала-Лумпур, Сідней, Мельбурн, Сянган, Осака, Сінгапур) рівні розвитку функцій. Недоліком цього макрорегіонального каркасу є недостатня наповненість типами метрополісів із середнім рівнем розвитку функцій та перспективними метрополісами, що відображає існуючі диспропорції в розвитку цього регіону.

Привертає увагу становлення окремих метрополісів у Африці. Найвищий статус серед них має Каїр, який за середнього рівня розвитку функцій характеризується низькою функціональною активністю, а відповідно – і низькою ефективністю організації. В умовах відсутності центрів з вищим функціональним статусом виділяються Йоганнесбург та Кейптаун, а Аддіс-Абебу, Марракеш та Аккру можна розглядати як метрополіси у стадії формування.

Таким чином, у різних макрорегіонах світу склалися неоднакові за рівнем ієрархічної впорядкованості типи метрополітарних субмереж:

- Європейська – насичена метрополісами різних типів і найбільш впорядкована;
- Північноамериканська – менш упорядкована і представлена переважно метрополісами середнього рівня;
- Азійсько-Тихоокеанська – представлена окремими потужними центрами, а метрополіси середнього рівня та метрополіси в стадії формування практично відсутні.

На фоні інтенсивного розвитку системи метрополітарних функцій у світі, посилення конкуренції в окремих видах діяльності, що їх формують, та становлення багатьох потужних метрополітарних ядер у країнах, що

перебувають на різних шаблях стадійно-еволюційного розвитку, особливо актуальне виявлення місця українських міст у *Центральноєвропейському метрополітарному каркасі*. Це частина європейської мережі, яка об'єднує міста колишніх соціалістичних країн, чії метрополітарні функції інтенсивно розвиваються останнім часом. Для цієї частини мережі характерна надзвичайно висока динаміка розвитку, і вона представлена декількома потужними центрами з високим функціонально-ієрархічним статусом. Передусім це Прага та Будапешт. Дещо нижчі показники Варшави, а також Белграда, Софії, Бухареста, Кракова. Загалом 8 міст тут можуть розглядатися як регіональні метрополіси та 10 – як метрополіси на етапі формування.

Процеси посилення структурованості простору, що відбуваються в Центральній Європі на основі поліцентричної моделі, підкреслюють виразні диспропорції у функціональному розвитку центрів сусідніх країн. Особливо виразно вони окреслилися зі становленням низки центрів другого порядку в Польщі та інших країнах регіону. Окрім головних ядер з високим рівнем розвитку метрополітарних функцій, там формуються центри дещо нижчого рівня – Познань, Вроцлав, Катовіце, Краків у Польщі, Брно – у Чехії, Варна – в Болгарії. Це при тому, що територія окремих країн не співмірна з площею України, де представлений лише один сформований метрополіс – Київ.

Установлено, що Київ – єдине українське місто, яке входить до світової метрополітарної мережі. За рівнем розвитку функцій, їхньою різноманітністю, представленими видами діяльності, функціональною активністю Київ відповідає уявленню про регіональні метрополіси. Інші українські міста поки що не входять до метрополітарної мережі, а рівень розвитку метрополітарних функцій у них нижчий від порогових значень.

У той же час територія всієї Східної Європи – Білорусі та європейської частини Росії – перебуває під впливом лише трьох метрополісів – Києва, Санкт-Петербурга та Москви. Цього явно не достатньо для ефективного територіального розвитку, до того ж пов'язано з надмірною концентрацією в цих містах і деякою переобтяженістю їхньої функціонально-компонентної структури.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отримані результати відображають існуючі недоліки в розвитку окремих субмереж. Досить виразно вони проявляються на території Східної Європи, що має негативні наслідки для регіонального розвитку України. З цієї точки зору доцільним та перспективним є підвищення функціонально-ієрархічного статусу українських міст та їх ролі в активізації прилеглої території шляхом посилення існуючих та нових полюсів росту. Дослідження основних напрямів та механізмів цього процесу є одним з найбільш перспективних та актуальних.

Список використаних джерел:

1. Денисенко О.О. Процеси метрополізації та перспективи їх розвитку в Україні : Автореф. дис. ... канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / Інститут географії НАН України. – К., 2010. – 23 с.
2. Emerging world cities in Pacific Asia, ed. by Fu-chen Lo and Yue-man Yeung. – United Nations University Press, 1996. – 528p.
3. Global networks, linked cities, ed. Saskia Sassen. – New York: Routledge, 2002.
4. Taylor P.J., Walker D.R.F. Urban Hinterworlds Revisited // Geography, 89(2), (2004), P.145-151.

УДК 911.355

Савчук І.Г., к.г.н., с. н. с.
Інститут географії НАН України

РОЛЬ КАМ'ЯНОГО ВУГІЛЛЯ У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ З СИБІРСЬКИМ ФЕДЕРАЛЬНИМ ОКРУГОМ

Розкрито роль кам'яного вугілля у зовнішній торгівлі України із Сибіром та показано значення окремих компаній в ній.

The role of coal in international trade of Ukraine and Siberia are disclosed. The role of independent companies in this trade is explored.

Вступ. Постановка проблеми. Хоч Україна і Сибірський федеральний округ (Російська Федерація) мають різні обсяги експорту (6,24 і 30,84) й імпорту (41,68 і 30,84 млрд дол. США у 2010 р.) [14; 16] та вони знаходяться на значній віддалі один від одного між їх господарськими суб'єктами відбувається жвава зовнішня торгівля.

Не дивлячись на світову економічну кризу, що розпочалась у 2008 р. Україна продовжує залишатися одним з провідних зовнішньоторговельних партнерів Сибірського федерального округу. Якщо у 2008 р. Україна займала друге, то у 2010 р. лише п'яте місце в його зовнішньоторговельному обороті [9; 16]. Її частка у даному економічному показнику цього федерального округу Росії скоротилась з 12,2 до 5,17% (розраховано за [9; 16]). Головним чином зменшився імпорт з України, переважно за рахунок скорочення закупівель підприємствами провідного регіону цього округу у зовнішній торгівлі – Красноярського краю. Частка України скоротилась в його імпорті з 4,2 % у 2007 р. до менше одного відсотка у 2009 р. [1; 9].

Переважно зовнішня торгівля між Україною і Сибірським федеральним округом відбувається у рамках поставок мінеральної сировини і продуктів її первинної переробки на підприємства експортоорієнтованих галузей економіки Росії й України. Наприклад, у 2003 р. в Україну переважно вивозили з цього

федерального округу кам'яне вугілля і продукцію машинобудування, тоді як у ввозі першість займав оксид алюмінію, а також пек и кокс пековий [3].

Поставки переважно мінеральної сировини значною мірою викликані використанням залізничного транспорту у зовнішній торгівлі між Росією й Україною. При цьому, чим далі знаходиться суб'єкт федерації від західного кордону Росії, тим більша частка цього виду транспорту у зовнішньоторговельних поставках в Україну. Це викликано тим, що вартість перевезення масових насипних вантажів (у т.ч. й мінеральної сировини) на великі відстані набагато нижча, ніж доставка готової продукції машинобудування. Таким чином, великі відстані між Україною і Сибіром є головним стримуючим чинником у розвитку економічних зв'язків між їх підприємствами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській географічній науці питання експортної орієнтації підприємств країни, на скільки це відомо авторові, не були предметом спеціальних наукових досліджень, за виключенням публікацій самого автора. Також відсутні наукові публікації, присвячені географії зовнішньої торгівлі між Україною і Східним Сибіром.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Мета статті – вивчення ролі поставок кам'яного вугілля у зовнішній торгівлі між Україною і Сибірським федеральним округом Російської Федерації.

Задачі роботи:

- 1) визначення ролі кам'яного вугілля у зовнішній торгівлі між Україною і Сибірським федеральним округом;
- 2) розкриття головних тенденцій таких поставок у рамках бізнес-груп;
- 3) теоретичне узагальнення впливу зовнішньої торгівлі мінеральною сировиною на просторовий розвиток економіки.

Матеріали і методи. У дослідженні були використані данні з відкритих джерел, опубліковані в офіційних статистичних щорічниках Державного комітету статистики України, у спеціалізованих наукових фахових і галузевих журналах, збірниках наукових праць, на офіційних веб-сайтах. Методи дослідження: описовий, порівняльний, дедуктивний, науковий апарат формальної логіки, математичний.

Виклад основного матеріалу. В Україні й у Східному Сибіру видобуток і перероблення мінеральної сировини є головними галузями експорту (відповідно 13,4 і 36,0% у 2010 р.) (розраховано за [14; 16]). В їх окремих регіонах, вона суттєво вище. Так, наприклад, частка кам'яного вугілля в експорті товарів Кемеровської обл. складає 75,8% (2009) [16]. Добувна промисловість є головним клієнтом їх залізничного транспорту. Не зважаючи на великі запаси корисних копалин, значна частина мінеральної сировини, що використовується в економіці України і Східного Сибіру, ввозиться закордону. У 2010 р. її імпорт склав відповідно 14,51 і 0,34 млрд дол. США (розраховано за [14; 16]). Таким чином, вони суттєво залежать від країн-постачальників окремих видів

мінеральної сировини. Частина таких поставок відбувається у рамках господарської політики міжнародних компаній Росії й України.

Розкриємо на конкретних прикладах роль поставок *кам'яного вугілля* у зовнішній торгівлі між Україною і Сибірським федеральним округом.

Ще у радянський період Україна ввозила кам'яне вугілля з Кузнецького басейну. Це було викликано тим, що, не зважаючи на зосередження в її надрах 3,9% його світових запасів [15, с. 15], вітчизняна вугільна промисловість вже тоді була і залишається зараз збитковою. Така ситуація у галузі не пов'язана з умовами ведення господарства, що слались за незалежної України. Вже в 1967 р. лише «11% шахт Донбасу були рентабельні», а це призвело до того, що лише за роки семирічки було надано з боку держави на покриття планових збитків від видобування кам'яного вугілля у цьому регіоні понад 5 млрд *крб* [12, с. 38]. Водночас у той самий рік з всього Державного бюджету Української РСР на все її народне господарство було виділено лише 4,8 млрд *крб* [7, с. 584]. Тому було економічно вигіднішим ввозити вугілля, особливо коксівне, на українські підприємства зі Східного Сибіру, де була найнижча собівартість його видобутку у кол. СРСР.

В 1990 р. з Кузбасу було завезено в Україну 5,97 млн *т* кам'яного вугілля (30,48% всього вітчизняного імпорту вугілля), $\frac{4}{3}$ якого були відправлені на коксування [11, с. 13]. Висока якість коксівного вугілля цього басейну і недостатній його видобуток в Україні стали причиною придбання української бізнес-групою «Донецьксталь» компанії з видобування коксівного кам'яного вугілля ВАТ «Угольная компания “Заречная”» у Кузбасі (м. Полисаєво Кемеровської обл. РФ) – одного з головних постачальників цього виду кам'яного вугілля за кордон у Росії [6; 8]. Ця бізнес-група володіє в Україні: Ясинівським коксохімічним заводом і ВАТ «Макіївкокс» у м. Макіївка Донецької обл.; шахтою з видобутку кам'яного вугілля «Красноармійська–Західна № 1» у смт Удачне м. Красноармійська Донецької обл. («займає до 20% внутрішнього ринку коксівного вугілля» [2, с. 42] і ВАТ «“Донецьксталь” – металургійний завод» у м. Донецьк. Її коксохімічні заводи виробляють 15,45% всього коксу України (2009) – 2,60 млн *т* (підрховано за [5, с. 58]). У 2010 г. ця українська бізнес-група контролювала 5,84% всього видобутку кам'яного вугілля у Кемеровській обл. (підрховано за [6]). При цьому слід враховувати, що понад 90% видобутого нею вугілля постачають за кордон [4]. Напроти, російський холдинг “Євраз”, «який володіє в Україні трьома коксохімами, постачає їх вугіллям за залишковим принципом, спрямовуючі основні сировинні потоки на свої головні активи у РФ: Західно-Сибірський, Новокузнецький і Нижнетагільський меткомбінати» [12, с. 52].

Як видно з наведених вище прикладів зовнішня торгівля коксівним кам'яним вугіллям і коксом переважно визначена господарською політикою у сфері забезпечення сировиною підприємств коксохімії і чорної металургії в Україні відповідних бізнес-груп. Підприємства з вуглевидобутку, що входять до

їх складу, повинні насамперед постачати свою продукцію на підприємства чорної металургії і коксохімії власної бізнес-групи. Лише після задоволення їх потреб, вони можуть продавати видобуте ними кам'яне вугілля на національному чи міжнародному товарному ринку. При цьому вони не мають права продавати його компаніям, що належать конкуруючим бізнес-групам, що змушені таким чином закупати кам'яне вугілля для своїх підприємств за кордоном.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Аналіз ролі поставок кам'яного вугілля у зовнішній торгівлі між Україною і Сибірським федеральним округом показав виразне домінування у них провідних бізнес-груп Росії і України. Чітка орієнтація на експорт продукції зумовлює велику залежність економічного становища експортоорієнтованих галузей від кон'юнктури на зовнішніх ринках. Це призводить до значних коливань у випуску продукції їх підприємствами, а також їх залежності від глобальної стратегії бізнес-груп.

Наведені приклади поставок кам'яного вугілля між підприємствами України і Сибірського федерального округу виявили, що визначальним чинником в його постачанні закордон, є не економічний зиск від виробничої кооперації між територіально близько розташованими підприємствами гірничо-металургійного комплексу (виробнича кооперація), а реалізація корпоративної політики бізнес-груп, для яких найважливішим є забезпечення власних підприємств гарантованими поставками відповідною сировиною і напівфабрикатами. Це викликано тим, що ці підприємства є кінцевими виробниками готової продукції гірничо-металургійного комплексу, яку вони переважно експортують. Таким чином, вони є головними в отриманні доходів бізнес-груп та їх безперебійна робота дозволяє розвивати інші види економічної діяльності. При цьому транспортні витрати не відіграють істотної ролі. Основною метою господарської діяльності бізнес-груп та їхніх підприємств є мінімізація власних витрат й утримання своєї частки на ринку відповідної продукції, а не розвиток регіонів будь-якого рангу.

Це дозволяють нам стверджувати, що економіка Україна і Сибірського федерального округу набуває типові риси країни, що розвивається, включеної як напівпериферія у економіку-світ. Її просторовий розвиток описується теорією двошвидкісний національної економіки. Така теоретична модель передбачає утворення у країні (регіоні) двох різноякісних частин – розвиненої експортоорієнтованої (екзогенна економіка) і малорозвиненої (стагнуюча і депресивна периферія), що мало або взагалі не мають господарських зв'язків між собою у сфері саме матеріального виробництва.

З точки зору економічної географії при подальшому розгляді ролі поставок мінеральної сировини у розвитку зовнішньої торгівлі між Україною і Сибірським федеральним округом доцільно акцентувати увагу на їх значенні у господарському розвитку окремих ареалів і центрів екзогенної економіки.

Список використаних джерел:

1. *Анализ деятельности региональных экспортно-ориентированных предприятий* http://www.economy-esr.ru/Otchet_2009/Analiz_deyatelnosti_regionalnih.doc [Электронный ресурс] (Официальный сайт Управления Министерства промышленности и торговли Российской Федерации по Восточно-Сибирскому району).
2. *Байсаров Л.* Комплексная дегазация и утилизация метана – снижение экологической нагрузки на регион / Л. Байсаров // *Инвест-Ukraine*. – 2010. – № 1. – С. 42-45.
3. *Внешняя торговля и внешнеэкономическая деятельность в Сибирском федеральном округе в 2003 году* <http://www.sfo.nalog.ru/analit/socep/socep033.htm> [Электронный ресурс] (Официальный сайт Сибирского отделения Федеральной службы по налогам и сборам Российской Федерации).
4. *Годовой отчёт за 2009 год* [Электронный ресурс] <http://www.ukzarechnaya.ru/business-partners/finance-information/zarechnaya> (Официальный веб-сайт ОАО «Угольная компания «Заречная»»).
5. *Кокс* // *Металлургический компас. Украина – мир*. – 2010. – № 2. – С. 58-59.
6. *МПО «Кузбасс»: угольные победы* [Электронный ресурс] <http://www.ukzarechnaya.ru/node/1179> (Официальный веб-сайт ОАО «Угольная компания «Заречная»»).
7. *Народне господарство Української РСР в 1968 році*. Статистичний щорічник. – Київ: Статистика, 1969. – 611 с.
8. *О компании* [Электронный ресурс] <http://www.ukzarechnaya.ru/about-company> (Официальный веб-сайт ОАО «Угольная компания «Заречная»»).
9. *Основные показатели развития внешнеторговой деятельности Восточно-Сибирского района и Красноярского края в 2008 году* http://www.economy-esr.ru/Economic/VED/Analitic_materialy_upravleniya/Otchet2008/Pokazateli_VTD.doc [Электронный ресурс] (Официальный сайт Управления Министерства промышленности и торговли Российской Федерации по Восточно-Сибирскому району).
10. *Развитие внешней торговли Красноярского края* http://www.economy-esr.ru/Economic/VED/Analitic_materialy_upravleniya/Otchet2007/Osnovnye_pokazateli_VED.doc [Электронный ресурс] (Официальный сайт Управления Министерства промышленности и торговли Российской Федерации по Восточно-Сибирскому району).
11. *Ресурсы твердых горючих ископаемых Украинской ССР на 1.01.91 г. (по оперативным данным)* / Под ред. С.Г. Храпкина. – Киев: Центральная тематическая экспедиция, 1991. – 65 с.
12. *Рынок кокса* // *Металл Украины*. – 2010. – № 3. – С. 52-54.
13. *Сердитова Г.В.* Новые цены на уголь и вопросы рентабельности угольных предприятий Донецкого бассейна / Г.В. Сердитова / Тезисы докладов науч.-практ. конф. «Природные и трудовые ресурсы Левобережной Украины и их использование» (г. Харьков, 27-30 ноября 1967 г.) // Вып. V. Экономика отраслей народ. хоз-ва и экон. география. – С. 38-39.
14. *Товарна структура зовнішньої торгівлі за січень-вересень 2010 року* [Електронний ресурс] <http://www.ukrsta.gov.ua> (Офіційний веб-сайт Державного комітету статистики України).
15. *Хохотва А.* Углепром должен превратиться из планово убыточной в планово рентабельную отрасль / А. Хохотва // *Инвест-Ukraine*. – 2010. – № 1. – С. 14-19.
16. *Экспорт и импорт, внешнеторговый оборот товаров по странам по Сибирскому федеральному округу в 2010 году* [Электронный ресурс] <http://www.sibfo.ru/economics/foreign-commerce.php?action=art&nart=6567> (Официальный веб-сайт Сибирского федерального округа).
17. *Экспорт угля из Кузбасса в 2009 г. вырос на 15,5%* [Электронный ресурс] (Официальный веб-сайт информационного агентства «Интерфакс Россия»).

ОЦІНКА ТУРИСТИЧНИХ РЕСУРСІВ ПЕРСПЕКТИВНИХ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ МІСТ СТОЛИЧНОГО СУСПІЛЬНО- ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ

В статті проведена оцінка туристичних ресурсів перспективних для розвитку туризму міст Столичного суспільно-географічного району та зроблений їх рейтинг .

The estimation of the tourist resources that available for touristic development of cities in Metropolitan socio-geographic region as well as its rating is disclosed.

Вступ. Постановка проблеми. При виборі туристом міста, яке він планує відвідати, одним з головних критеріїв виступає ресурсний фактор, тому очевидно, що туристичні ресурси відіграють важливу роль у позиціонуванні міста, як туристично привабливої дестинації. Історико-культурний потенціал перспективних для розвитку туризму міст Столичного суспільно-географічного району – це один з основних факторів, які сприяють розвитку туризму у цих містах. Проведення в Україні фіналу Євро-2012 вимагає від міст Столичного району особливої готовності до прийому іноземних туристів, тому дана тема є актуальною і перспективною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суспільно-географічному дослідженню міст приділяли значну увагу українські вчені – фахівці з суспільної географії: Пітюренко Ю.І., Палеха Ю.І., Пістун М.Д., Пересекін В.М., Міжега М.Я., Ковтун В.В., Степаненко А.В. та ін. В останні роки з'явилась досить велика кількість цікавих робіт, в яких розглядаються міста згідно сучасних потреб суспільства та тенденцій стрімкого розвитку туризму: Лазарев В.В., Лазарева І.В., Ульмасвай Ф.С., Беспалова Н.Ю., Мітін І.І., Джаман В.О., Доценко А.І., Богалдін-Малих В.В., Кифяк В.Ф., Корнієнко М.І., Максаковський В.П., Мозковий А., Нескоромная Е., Окладнікова Є.А., Романов А.А., Перцик Є.Н., Франжіаллі Ф., Харрис Г. та ін. З туристичної точки зору міста розглядалися вченими, дослідниками ще в минулому столітті: Гарольд М. Майер, Клайд Ф. Кон, Жаклін Боже-Гарньє, Жорж Шабо, Гарін В.Б., Майергойз І.М., Лисюченко В.В. та ін.

Формування цілей статті. Постановка завдання. Мета статті - дати оцінку туристичним ресурсам перспективних для розвитку туризму міст Столичного суспільно-географічного району та створити їх рейтинг.

Виклад основного матеріалу. Географічне положення міст Столичного СГР можна вважати вигідним, оскільки він розташований у басейні Дніпра на півночі країни. Він включає Київську, Чернігівську та Житомирську області.

Район має одночасно центральне і вигідне прикордонне економіко-географічне положення. Це район давнього заселення і формування першої Української держави. Столичний економічний район посідає центральне положення у північній частині України. З півночі він межує з Білоруссю і Російською Федерацією. Ці держави, хоч і переживають також економічну кризу, але залишаються важливими торговими партнерами України. Межує Столичний район ще з чотирма іншими районами країни, тобто відіграє для них роль зв'язуючої ланки.

Оскільки всі міста району, які мають перспективи для розвитку туризму, розташовані на водних артеріях, то за природно-географічним, або фізико-географічним положенням їх можна умовно поділити на такі дві групи:

1. міста, які розташовані на великих водних артеріях – Чернігів (р. Десна), Новгород–Сіверський (р. Десна), Вишгород (Київське вдсх.).
2. міста, які розташовані на малих водних артеріях – Житомир (р. Тетерів), Батурин (р. Сейм), Козелець (р. Остер), Ніжин (р. Остер), Прилуки (р. Удай), Біла Церква (р. Рось), Богуслав (р. Рось), Переяслав-Хмельницький (р. Трубіж), Фастів (р. Унава), Яготин (р. Супій), Васильків (р. Стугна), Коростень (р. Уж), Бердичів (р. Гнилоп'ять), Новоград-Волинський (р. Случ), Овруч (р. Норинь), Коростишів (р. Тетерів).

Таке місто, як Чернігів (р. Десна), до того ж є річковим портом, що є дуже важливим для його транспортного потенціалу.

Серед цих міст також виділити ті, котрі мають видатне положення в рельєфі по відношенню до навколишньої території, що надає їм певної величності. Наприклад, Чернігів (Вал, Болдині гори) та Овруч (Словечансько-Овруцький кряж – 316 м).

Оскільки економіко-географічне положення (ЕГП) включає в себе просторове розташування міста по відношенню до шляхів сполучення (транспортно-географічне положення), інших місцевостей (країнам, районам, населеним пунктам, родовищам корисних копалин і т. п.), з якими дане місто пов'язане як з джерелами постачання (сировиною, паливом, енергією, робочою силою і т.п.) або як з районами збуту, то можна говорити про те, що міста Столичного СГР, які мають перспективи для розвитку туризму, мають вигідне ЕГП. Розглянемо його згідно адміністративних особливостей даних міст.

Адміністративні центри областей Столичного СГР – Київ, Чернігів, Житомир. Київ є столицею держави, репрезентативним туристичним центром, тож, його слід розглядати окремо. Унікальність ЕГП міста Чернігова й області визначається розташуванням на межі трьох країн – України, Росії та Білорусі. Також місто знаходиться досить близько від столиці країни, всього в 140 км, що має істотний вплив на розвиток продуктивних сил. Таке ЕГП є сприятливим для розвитку різних галузей господарства та транспорту. Через територію Чернігівської області проходять важливі транспортні шляхи міждержавного та міжнародного значення, які сполучають Україну із Центральними регіонами

Росії та Москвою. ЕГП Житомира дещо схоже на ЕГП Чернігова, оскільки також має місце близькість до столиці (131 км), сусідство з Білоруссю, а також транспортні шляхи, які пов'язують країну з Польщею, Румунією та Молдовою. Тож можна вважати ЕГП Житомира вигідним.

Міста обласного значення Столичного СГР – Ніжин, Прилуки, Бердичів, Коростень, Новоград-Волинський, Біла Церква, Васильків, Переяслав-Хмельницький та Фастів. Міста, які являються залізничними вузлами або через них проходять залізничні шляхи сполучення, звісно ж мають краще ЕГП, ніж решта міст. Не мають залізниці лише такі міста Васильків (залізнична станція Васильків-1 знаходиться за 8 км від міста у смт Калинівка) та Переяслав-Хмельницький. Через всі міста обласного значення району проходять автомобільні шляхи, які сполучають їх з іншими населеними пунктами.

Районні центри Столичного СГР, які мають перспективи для розвитку туризму, – Козелець, Новгород-Сіверський, Богуслав, Вишгород, Яготин, Коростишів та Овруч. ЕГП даних міст характеризується близькістю до столиці (окрім Новгород-Сіверського та Овруча), наявністю автомобільних шляхів сполучення. Тож, можна вважати, що ЕГП міст цієї групи також досить вигідне, за винятком далеких від центру району, Києва, міст.

До малих міст Столичного СГР, які потрапили у нашу вибірку, відноситься лише місто Батурин – колишня гетьманська столиця, ЕГП якої досить вигідне, оскільки вона лежить на автошляху, який сполучає Київ з Москвою.

ЕГП даних міст тісно пов'язане з їх транспортно-географічним положенням. Отже, до міст, які мають найбільш вигідне ТГП відносяться: Чернігів, Житомир, Ніжин, Біла Церква, Фастів, Новоград-Волинський та Коростень, оскільки ці міста, по-перше, являють значними залізничними вузлами, а, по-друге, через ці міста або поруч з ними проходять важливі автомобільні магістралі. Що стосується найменш вигідного ТГП, то його мають лише Новгород-Сіверський та Овруч.

Туристсько-географічне положення міст Столичного СГР є надзвичайно вигідним, адже поєднує у собі видатне транспортно-географічне, економіко-географічне, природно-географічне положення в поєднанні з потужним історико-культурним потенціалом, який накопичувався протягом тривалого часу.

Таким чином, перспективні для розвитку туризму міста Столичного СГР мають досить вигідне географічне положення. В основі його з самого початку лежало сприятливе торговельне і транспортне положення. Велике значення у формуванні цих міст відіграв фактор історичності, адже досліджувані міста виникали в період з V ст. по XII ст. н.е. і пов'язані з важливими політичними, економічними та культурними подій в державі. На сьогоднішній день міста Столичного СГР відрізняються вигідним економічним, культурним і транспортним положенням, що формує значний туристичний потенціал району.

До історико-культурного потенціалу досліджуваних міст Столичного СГР належать різні за своїм виглядом, призначенням і сучасним використанням об'єкти, тому ми згрупували їх за видами:

1. культурно-історичний (пам'ятки садово-паркового мистецтва, громадська архітектура, приватна забудова, промислова архітектура, військово-історичні об'єкти, інженерні споруди, оригінальні монументи);
2. сакральний (культові споруди, монастирі, некрополі);
3. екскурсійно-пізнавальний (музеї, виставки та галереї, історико-культурні та архітектурно-історичні заповідники)
4. розважальний (культурно-розважальні, спортивно-розважальні об'єкти).

У досліджуваних містах знаходяться 7 пам'яток садово-паркового мистецтва (також сюди відносяться пам'ятники природи, природно-історичні об'єкти тощо). Найбільш значними з них є Дендрологічний парк Національної академії наук України – Олександрія (Біла Церква); Болдині гори (Чернігів) та Купальні княгині Ольги (Коростень).

Громадська архітектура даних міст представлена будівлями різного цивільного призначення і нараховує 70 об'єктів. Найбільш значні з них: Чернігівський колегіум (1700 р.) – один з найстаріших навчальних закладів України; Будинок полкової канцелярії (1690-ті рр.) та Дім Архієпископа (1780 р.) у Чернігові; Комплекс богодільних закладів (1840-і рр.) та Римо-католицька семінарія (II пол. XVIII ст.) у Житомирі; Комплекс будівель поштової станції (70-і роки XVIII ст.), Аптека «Полковник Михайло Лігда» (1777 р.) – одна із перших на Лівобережній Україні та Гімназія вищих наук (поч. XIX ст.) у Ніжині; Будівля театру Бродського (II пол. XIX ст.) – нині будинок культури – одна з найкрасивіших на Україні, а також Полкова скарбниця та арсенал (1709 р.) у Прилуках; Будинок Генерального судді В.Кочубея (XVII ст.) у Батурині; Будинок полкової канцелярії Київського полку (1756-1760 рр.) у Козельці; Кам'яниця кінця XVII – початку XVIII ст. у Богуславі.

Приватна забудова перспективних для розвитку туризму міст району включає в себе садиби, палаци, особняки, приватні будинки. В досліджуваних містах нараховується 30 таких об'єктів, найбільш значними з яких є: Особняк І.Н.Філіпова (1886 р.) та Доходний будинок (1870-і рр.) у Житомирі; Будинок купців Золотарьових, Будинок Фріда, Будинок купця Московченка, Будинок у садибі меценатів Тарновських, Особняк Будики та Палац Шкуратових (II пол. XIX ст.), Кам'яний двоповерховий флігель козацької доби у садибі Скоропадського у Прилуках; рештки фортеці замку князя Костянтина Островського (1507 р.) у Новоград-Волинському; Зимовий палац (1796 р.) – резиденція графів Браницьких в Білій Церкві; Палацово-парковий комплекс К.Г. Розумовського (1799-1803 рр.) у Батурині; Садиба Покорщина (II пол. XVIII ст.) у Козельці; рештки палацу Розумовських–Репіних (кін. XVIII – поч. XIX ст.) у Яготині.

Промислова архітектура перспективних для розвитку туризму міст Столичного СГР включає дванадцять об'єктів, найбільш цікавими з яких є Хмелефабрика купця Псахіса (1890 рр.) у Житомирі; Чавунно-ливарний завод (1888 р.) та Корніловський буряко-цукровий завод (1876 р.) у Бердичеві; Пивзавод (1908 р.) у Новоград-Волинському; Склади (кін. XVIII – поч. XIX ст.) та торгові ряди – БРУМ (1809-1814 рр.) в Білій Церкві; торгові ряди та склади (кін. XVIII ст.) у Новгород-Сіверському; Бавовняно-паперова фабрика (1896-1913 рр.) у Коростишеві.

До військово-історичних об'єктів даних міст належать вісім історичних об'єктів: гармати XVII, XVIII та XIX ст. на Валу в Чернігові; рештки підземних ходів Житомирської фортеці (I пол. XIV ст.); рештки Прилуцької фортеці (XVII ст.); Секретний об'єкт “Скеля” або “бункер Сталіна” (1935 – 1938 рр.) у Коростені; Командний пункт Новоград-Волинського 7 укріпленого району (1933–1944 рр.) – бункер із залізобетону; земляні укріплення XI–XII ст. в Переяслав-Хмельницькому; рештки земляних укріплень (1625 р.) та цитадель Батуринської фортеці (1625 р.) – фрагменти оборонних стін із в'їзною брамою та баштами, Гетьманський будинок, Гетьманська скарбниця, дерев'яна церкву Воскресіння Господнього.

Інженерні споруди досліджуваних міст представлені такими об'єктами: «Альтанка кохання» споруджена в Чернігові в 1911 р. на честь приїзду до міста царя Миколи II; підвісний міст через ріку Тетерів у парку ім. Гагаріна (поч. 50-х рр. XX ст.), млин (поч. XX ст.), пожежна вежа (1894 р.) та водонапірна вежа (1897 р.) у Житомирі; цегляна водонапірна вежа (30-ті рр. XX ст.) та триумфальна арка (XVIII ст.) у Новгород-Сіверському.

Оригінальні монументи даних міст включають 25 пам'ятників, 11 пам'ятних знаків, 2 скульптурні групи, 7 скульптур, 2 монументи, 2 меморіали, 1 пам'ятник-скульптуру, 1 пам'ятний камінь і 1 кам'яний хрест. Найбільш цікаві з них: Пам'ятник Івану Мазепі (2009 р.) в Чернігові – єдиний пам'ятник українському гетьману Мазепі в українському місті; Пам'ятник ніжинському огірку (2005 р.) в Ніжині; Пам'ятник Шевченку-художнику (2007 р.) у Прилуках – єдиний в Україні; Скульптура «Ларіусік з Житомира» (2007 р.) у Житомирі; Скульптура “Засмучений воїн” (1950 р.) у Бердичеві; Пам'ятник гранітному деруну (2009 р.) в Коростені; Пам'ятник загиблим байкерам (2007 р.) у Білій Церкві тощо.

Кількість культових споруд (церкви, собори, костели, каплиці) в перспективних для розвитку туризму містах Столичного СГР становить 88 об'єктів. Найбільшу історико-архітектурну і туристичну цінність представляють: Спасо-Преображенський собор (1036 р.), Борисоглібський собор (I чверть XII ст.), Катерининська церква кін. XVII – поч. XVIII ст., Казанська церква (1820–1827 рр.), споруджена на честь перемоги у Вітчизняній війні 1812 р., Успенський собор (I чверть XII ст.) та П'ятницька церква (кін. XII – поч. XIII ст.) у Чернігові; Старообрядницька церква Покрови Св. Богородиці

(1820 р.) у Житомирі; Миколаївський собор (1658–1668 рр.), Благовіщенський собор (1702–1716 рр.), Михайлівська церква (1719–1729 рр.), Троїцька церква (1733 р.), Богоявленська церква (1721 р.), Спасо-Преображенська церква (1757 р.) у Ніжині; Миколаївська церква-дзвіниця (1720 р.) та Спасо-Преображенський собор (1706 р.) у Прилуках; Центральна юдейська синагога (II пол. XVIII ст.) та Костел Діви Марії з келіями (1634–1754 рр.) у Бердичеві; Дерев'яний православний собор (1730 р.), Велика синагога (1740 р.) та Кам'яний костьол (1766 р.) у Новоград-Волинському; Микільська церква (1706–1852 рр.) та Костьол Св. Іоанна Хрестителя (1812 р.) у Білій Церкві; Собор святих Антонія і Феодосія (1758 р.) у Василькові; Михайлівська церква (1646 р.) та Сухоярська церква (1775 р.) у Переяслав-Хмельницькому; Покровська православна Церква (1740 р.) у Фастові; Собор Різдва Богородиці (1752–1763 рр.) у Козельці; Успенський собор (1671 р.) у Новгород-Сіверському; Собор святих мучеників Бориса й Гліба (1077–1112 рр.) у Вишгороді; Собор Св. Василя (1190 р., 1907–1911 рр.) у Овручі; Костел (1798 р.) у Коростишеві.

У містах даного району розташовані 13 монастирів та об'єктів, які до них відносяться (монастирські приміщення, церкви, собори, що належать монастирю, будинки єпископів, келії, печери, трапезні). Найвідоміші з них: Комплекс споруд Троїцько-Іллінського монастиря (XI–XVIII ст.), зокрема Іллінська церква (I чверть XII ст.), Троїцький собор (кін. XVII ст.) та дзвіниця (1774–1778 рр.), Антонієві печери – унікальний підземний архітектурний комплекс XI – XIX ст. та Єлецький Успенський монастир (XI–XVIII ст.) у Чернігові; Келії єзуїтського монастиря (1724 р.) у Житомирі; Благовіщенський монастир (поч. XVIII ст.) у Ніжині; Монастир Босих Кармелітів (1627 р.) у Бердичеві; Спасо-Преображенський чоловічий монастир (XI ст.) у Новгород-Сіверському.

Некрополі включають кладовища, місця поховань, могили відомих діячів, усипальниці, гробниці з кістками, кургани, залишки давніх поселень. Таких об'єктів даних містах нараховується 26. Найбільш цінними є: Курган Чорна могила (X ст.), гробниця з кістками ченців, яких вбили в 1239 р. монголо-татари, в Антонієвих печерах, Болдиногірська група курганів у Чернігові; кургани епохи бронзи та раннього залізного віку, могильники VII ст. та залишки староруського городища X–XIII ст. у Житомирі; поселення доби бронзи та залишки двох поселень черняхівської культури у Бердичеві; могила основоположника сучасного бджільництва, винахідника першого у світовій практиці рамкового вулика Петра Прокоповича у Батурині; залишки слов'янських поселень перших століть нашої ери та городищ Київської Русі у Козельці; археологічна стоянка древньої людини у Новгород-Сіверському.

Музеї, виставки та галереї перспективних для розвитку туризму міст Столичного СГР включають 60 об'єктів. Найбільш значні з них: Виставка українського іконопису “Мистецтво Чернігівщини кін. XVII – поч. XX ст.”, Виставка “Фреска чернігівських храмів”, Виставка “Архітектура і ремесло

Чернігова XI – XIII ст.”, Літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського та Музей сучасного мистецтва у Чернігові; Музей історії космонавтики (єдиний в Україні) та Музей природи в Житомирі; Музей козацьких страв, музеї Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя та Музей “Поштова станція” у Ніжині; Музей Української писанки, Музей Джозефа Конрада та Музей новорічної іграшки у Бердичеві; Музей локомотивного депо залізничної станції «Коростень» та Музей Цивільної Оборони в “бункері Сталіна” у Коростені; Музей Лесі Українки у Новоград-Волинському; Музей електричного зв’язку та Музей парку “Олександрія” в Білій Церкві; “Музей на колесах” у Фастові; Музей археології Батурина; Музей історії ткацтва на Чернігівщині у Козельці; Виставка за матеріалами археологічних розкопок «Давній Вишгород».

Історико-культурні та архітектурно-історичні заповідники перспективних для розвитку туризму міст району включають: Чернігівський державний архітектурно-історичний заповідник «Чернігів стародавній»; Бердичівський історично-культурний заповідник; Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»; Національний історико-архітектурний заповідник “Гетьманська столиця” у Батурині; Державний історико-культурний заповідник „Слово о полку Ігоревім” у Новгород-Сіверському та Вишгородський історико-культурний заповідник.

Культурно-розважальні заклади (гідропарки, парки атракціонів, будинки культури, театри тощо) в досліджуваних містах представлені 32 об’єктами. Найбільш цікаві з них: Обласний академічний український музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка; Обласний молодіжний театр та Ляльковий театр ім. О.П. Довженка у Чернігові; Обласний український музично-драматичний театр імені Івана Кочерги, Академічний обласний театр ляльок та гідропарк у Житомирі; Ніжинський український драматичний театр імені М. Коцюбинського; Прилуцький міський будинок культури – по акустиці входить в десятку найкращих по Україні; Музично-драматичний театр ім. П.К.Саксаганського та ляльковий театр у Білій Церкві.

Спортивно-розважальних закладів (стадіони, палаци спорту, льодові стадіони тощо) у досліджуваних містах налічується 32. Майже всі з них знаходяться в незадовільному стані, оскільки з моменту набуття Україною незалежності реставраційні роботи в них не проводились.

Історико-культурний потенціал досліджуваних міст Столичного СГР можна охарактеризувати кількісними та якісними показниками. Кількісні показники включають сумарну кількість об’єктів таких категорій: культурно-історичні ресурси, сакральні ресурси, екскурсійно-пізнавальні та розважальні ресурси. Відносна бальна оцінка кількості об’єктів історико-культурного потенціалу дає змогу побудувати рейтинг туристичних міст району, котрий відображений на рис. 1.

З діаграми на рис. 1 видно, що найбільшу кількість балів за об'єктами історико-культурного потенціалу отримали Чернігів та Житомир. Друге місце в даному рейтингу посідає Переяслав-Хмельницький з його численними музеями, а третє місце належить місту М. Гоголя, Ніжину. Замикають рейтинг міста з однаковою кількістю балів – Васильків, Батурин, Богуслав, Вишгород та Овруч.

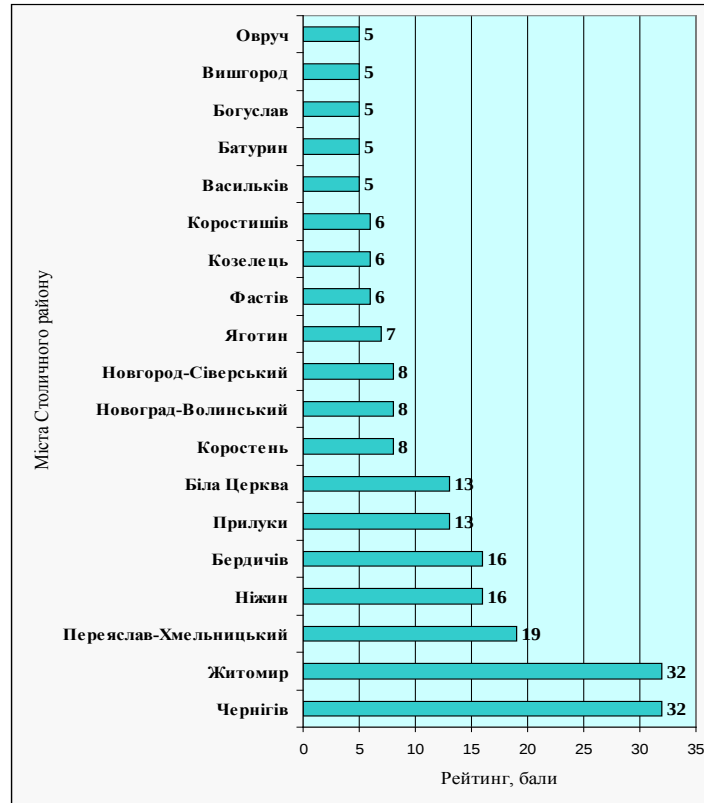

Рис. 1 Рейтинг перспективних для розвитку туризму міст Столичного СГР за оцінкою кількості туристичних об'єктів

Висновки і перспективи подальших розвідок. На жаль, більшість з об'єктів історико-культурної спадщини району, які являються унікальними, не мають належного догляду і, за відсутності реставраційних робіт, руйнуються під впливом часу, погодних умов та варварського відношення безвідповідального прошарку населення. Якщо ж реставраційні роботи таки відбуваються, то далеко не завжди вони доходять до завершення – ссилаючись на брак коштів, вони призупиняються на невизначений термін. Ті ж об'єкти, які все-таки були завершені, як наприклад палац Розумовського у Батурині, використовуються в туризмі не повною мірою, оскільки немає відпрацьованої системи їх позиціонування на туристичному ринку України, а насамперед світу. Тож, дуже корисним для туристичних об'єктів Столичного СГР було б реставрування з урахуванням європейського досвіду. Наприклад, у Берліні, який був майже повністю зруйнований, кожен камінчик складають у мозаїку, розкладають у кожен музей, щоб використати те, що було справжнім. На нашу думку, такий досвід варто перейняти і українським фахівцям у галузі туризму.

VII. ПРАЦІ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

УДК 911.3

Мурза Л. В., студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

РОЗВИТОК ГОСПОДАРСЬКОГО КОМПЛЕКСУ ВАСИЛЬКІВСЬКОГО РАЙОНУ В КОНТЕКСТІ КИЇВСЬКОЇ АГЛОМЕРАЦІЇ

Розкрито основні засади розвитку господарства Васильківського району Київської області. Окреслено тенденції розвитку галузей промисловості, агропромислового комплексу та соціальної сфери, а також проведено порівняльний аналіз розвитку господарського комплексу Васильківського району із іншими територіями Київської агломерації.

The basic principles of Vasilkyvskiy region, Kiev Oblast economic development are disclosed. The general trends in industrial, agricultural as well as social complexes development are explored. The comparative analysis of Vasilkyvskiy region economic development and other regions of Kiev agglomeration is proposed.

Вступ. Постановка проблеми. На даному етапі розвитку економіки велику роль відіграють у формуванні господарства агломерацій саме малі міста і райони. Досить важливою є роль господарського комплексу Васильківського району у формуванні господарства Київської господарської агломерації (КГА). Близькість у розташуванні Васильківського району до міста Києва стає вирішальним у формуванні пропорцій господарського освоєння території і територіальної організації різних видів економічної діяльності. Васильківський район має унікальні природні умови, високий рівень родючості ґрунтів і загалом сприятливі умови для розвитку господарства. Зручне економіко-географічне положення та прилягання до найбільшого в країні промислового центру - Києва з потужними промисловим, науково-технічним і трудовим потенціалами, зумовлює посилення зв'язків між агломерацією та містами області. У розвитку Васильківського району відіграли також характер розселення, висока заселеність території, значна кількість міських поселень, розвиток інноваційних технологій, а також розвинена мережа транспорту.

Отже, досить актуальним є вивчення та характеристика господарського комплексу Васильківського району, а також тенденції його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку господарства Київської господарської агломерації, зокрема Васильківського району, займалися Гладкий О.В., Іщук С.І., В.Н. Пересекін, М.Д. Пістун, Р. І. Литвиненко, Г. П. Підгрушний, І. О. Горленко та інші. Важливий внесок в

дослідження розвитку Київської агломерації зробив і М. М. Паламарчук, він наголошував на диверсифікації наукових підходів до розуміння сутності виробничих агломерацій [8]. Значна кількість праць присвячена розвитку Київської агломерації у Олійника Я.Б., Мезенцева К.В., Степаненка А. В. та інших [9]. В радянські часи промислові агломерації досліджували Г.М. Лаппо (запропонував поділ агломерацій за генетичними, морфологічними, функціональними ознаками) [4,5], Є.Н. Перцик та Ю.Л. Пивоваров (класифікували агломерації за ознаками чисельності населення, особливостями ЕГП, генезису, господарської спеціалізації) [6,7]. Серед зарубіжних учених, агломерації вивчали Г. Кларк, Ж.-Ф. Тісс, М. Фельдмен, М. Фуджита, Р. Холл [2].

Формування цілей статті. Постановка завдання. Об'єктом дослідження виступає Васильківський район у складі Київської господарської агломерації. Предметом – територіальна організація і розвиток господарства Васильківського району. Метою дослідження є аналіз функціонування та розвитку господарства Васильківського району в складі Київської господарської агломерації.

Завдання – розкрити сутність господарського комплексу агромерованих територій, його розвитку в ринкових умовах; визначити місце господарства Васильківського району в межах Київської господарської агломерації; дослідити тенденції розвитку господарства Васильківського району, а також співвідношення основних галузей його господарства у складі столичної агломерації.

Виклад основного матеріалу. Київська господарська агломерація - один із найскладніших елементів територіальної структури. Вона поєднує в собі підприємства різних галузей промисловості у вигляді промислових вузлів і центрів, компактно розміщених на порівняно незначній території навколо м. Києва і пов'язаних з ним тісними виробничими і трудовими зв'язками. Київська господарська агломерація, згідно з останніми дослідженнями, охоплює територію м. Києва та одинадцяти низових адміністративних районів, пов'язаних з ним міцними господарськими, трудовими, культурно-побутовими та рекреаційними зв'язками (Вишгородський, Іванківський, Бородянський, Макаріївський, Васильківський, Фастівський, Обухівський, Бориспільський, Баришівський, Броварський, Києво-Святошинський райони [3].

Київська господарська агломерація відноситься до особливого класу моноцентричних агломерацій, в ядрі якої знаходиться багатфункціональне місто, що зосереджує в собі специфічні ознаки столичності. Воно виконує репрезентативні функції держави, консолідує її господарські і соціальні сили, утримує найбільш прогресивні, динамічні та соціально значимі види людської діяльності міжнародного рівня. В основі агломерації лежить чіткий перерозподіл господарської діяльності між центральним ядром та периферійними територіями, що проявляється у специфічній функціонально-

компонентній структурі. Одним з ключових регіонів Київської агломерації як за рівнем господарського розвитку, так і за показниками ефективності функціонування виступає Васильківський адміністративний район [2].

Васильківський район розташований у центрі Київської області. На сході межує з Обухівським, на півдні – з Білоцерківським, на заході – з Фастівським, на північному заході – з Макарівським, на півночі – з Києво-Святошинським районами Київської області.

Збалансований розвиток господарства, а зокрема промисловості Васильківського району, формують 10 підприємств основного кола, а також 330 малих і середніх підприємства. Із загальної кількості малих підприємств району більш, ніж 85% займаються сільським господарством.

Агропромисловий комплекс Васильківського району є пріоритетним в структурі господарства району. Землі, які використовуються в сільськогосподарській обробці це сіножаті, пасовища, рілля. Посівні площі під окремими сільськогосподарськими культурами становлять 70 тис. га., з них 50% складають зернові, 30% кормові, 10% технічні культури, овочі та картопля. Найбільш врожайною культурою Васильківського району вважається цукровий буряк, а також зернові. Валовий збір цукрового буряка становить 65 % від усієї продукції рослинництва. Відповідно ці культури мають найбільші обсяги реалізації.

Основу промислового потенціалу району складає виробництво цукру-піску, борошна, комбікорму, запасних частин та обладнання для цукрової промисловості, котельне обладнання, продукція з деревини. Але загалом основна виробнича діяльність району — сільськогосподарське виробництво. Поширене вирощування зернокармівих культур та м'ясо-молочне тваринництво. Головні культури, що вирощують в районі, це соняшник та цукрові буряки.

Васильківський район є потужним центром виробництва продукції тваринництва. Загалом обсяги його виробництва складають 26 тис. т за рік. Значне місце для району відіграє виробництво та переробка молока, що становить 87 % від усього виробництва продукції тваринництва. На м'ясо припадає лише 13 % [1].

Доля Васильківського району, за основними показниками розвитку промислового виробництва Київської господарської агломерації у 2009 році (до уваги брались індекси обсягів реалізованої промислової продукції), складала 10,9 % .У порівнянні з іншими районами агломерації, Васильківський район займає лідируючі позиції за цим показником(особливо, в галузі виробництва продуктів харчування, товарів народного споживання, лісопромислових товарів та будівельної сировини). Цьому сприяло вигідне економіко-географічне положення, розвиток транспортної мережі, значна частка промислових підприємств, високі показники зайнятості населення.

Важливе значення при аналізі пропорцій розвитку Васильківського району в межах Київської господарської агломерації відіграє дослідження співвідношення чисельності промислово-виробничого персоналу. Зайнятість в промисловому виробництві Васильківського району не є високою. Найбільша кількість працюючих (2111 чол.) зайнята в харчовій промисловості, що становить 11,3% від аналогічних показників Київської господарської агломерації. У машинобудівній галузі промисловості також спостерігається порівняно висока зайнятість – 951 чол.(рис.1). Це пояснюється тим, що Васильківський район характеризується високою концентрацією і розвитком машинобудування в межах агломерації.

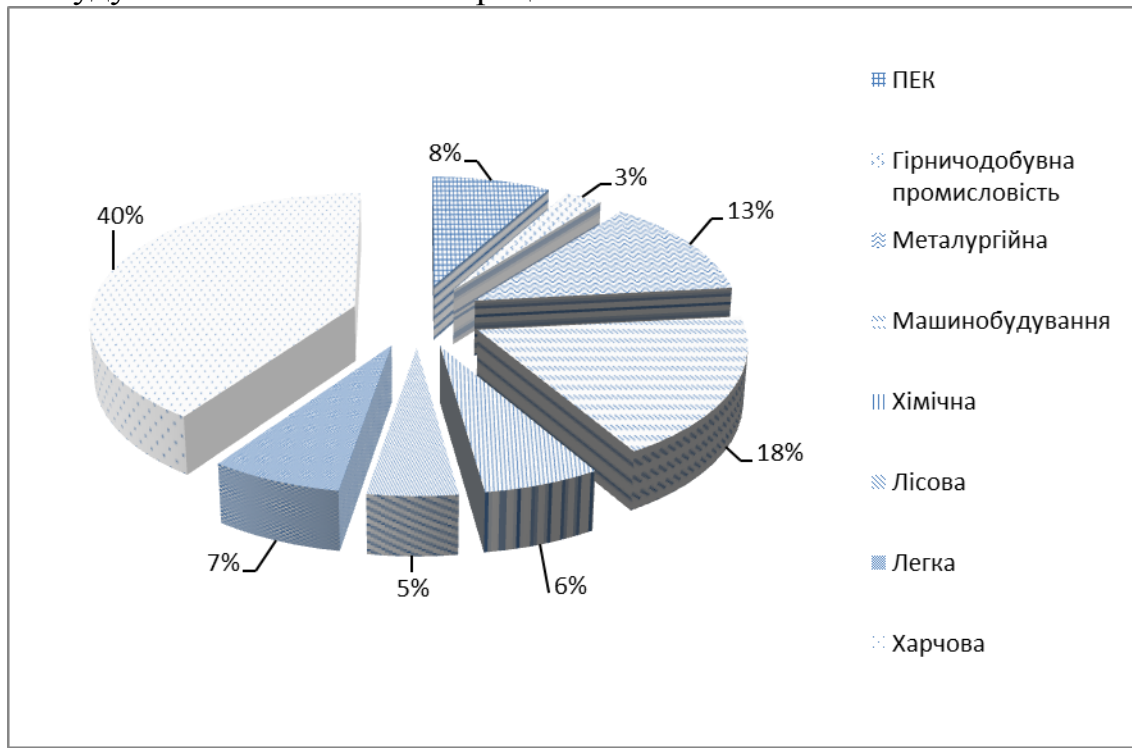

Рис.1 Кількість працюючих Васильківського району за галузями промисловості (у %)

Серед підприємств Васильківського району склались наступні пропорції розвитку і функціонування в межах агломерації: найбільша кількість підприємств Васильківського району належить до машинобудівної галузі (42), що становить 10,2 % від підприємств Київської господарської агломерації. Але найбільший відсоток підприємств Васильківського району від КГА займає лісова промисловість (16,2%). Також чільне місце посідає харчова промисловість з кількістю підприємств - 33 од. (її відсоток по відношенню до КГА – 12%).

Необхідною умовою для визначення ролі Васильківського району в Київській агломерації є аналіз показників обсягів реалізації промислової продукції (рис.2). У 2010 році цей показник склав 211186,8 тис.

грн., відповідно це чверть обсягу реалізованої промислової продукції всієї Київської агломерації [3].

Отже, 1/3 всієї промислової продукції, яка реалізується підприємствами району належить харчовій промисловості. Металургійна промисловість також займає чільне місце у реалізації продукції, її частка становить 29%. Гірничодобувна, хімічна, лісова, легка промисловості займають зовсім незначне місце в обсязі промислової продукції. У процентному співвідношенні їх доля становить лише 3%. Найменший відсоток (2%) у реалізації промислової продукції належить паливно-енергетичному комплексу.

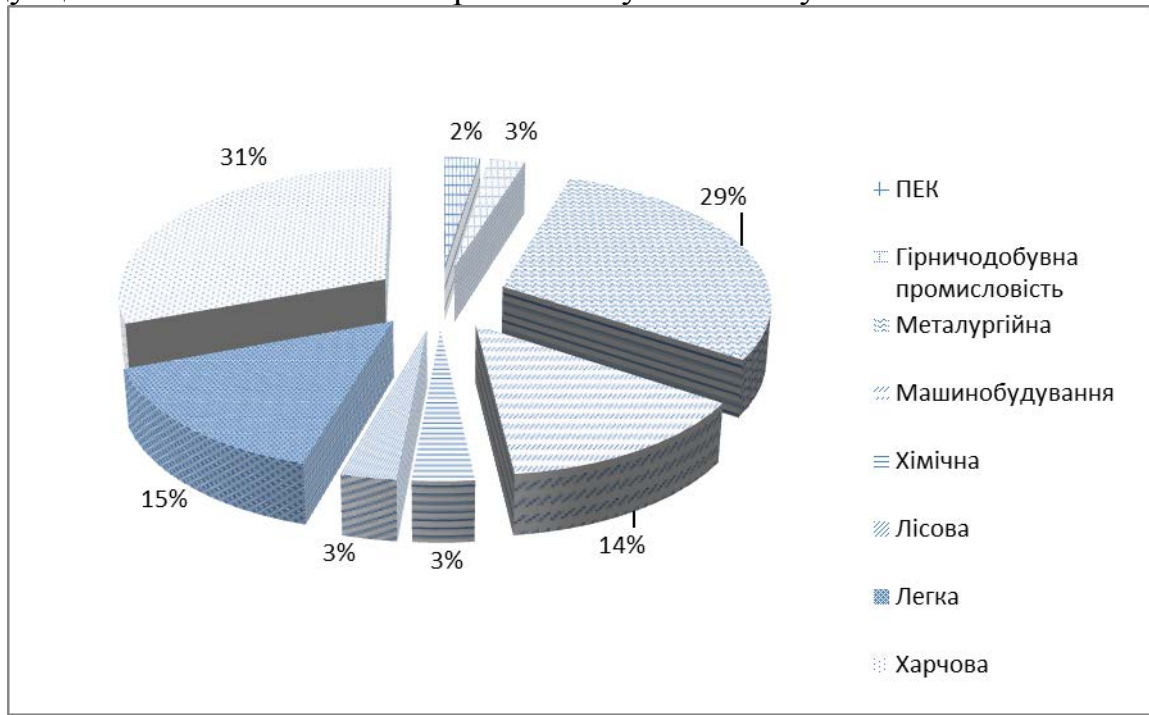

Рис.2 Обсяги реалізованої промислової продукції Васильківського району за галузями (у %)

Найважливішою в агропромисловому комплексі є продукція тваринництва Васильківського району, яка реалізується на споживчий ринок - м'ясо, молоко, яйця. Але з часом втрати ресурсного потенціалу сільського господарства стали настільки значущі, що вжиті заходи не змогли забезпечити суттєвого оздоровлення ситуації. Негативним явищем для агропромислового комплексу Васильківського району є повільні темпи впровадження на підприємствах агропромислового комплексу міжнародних стандартів якості продукції сільського господарства, також обмежуються можливості нарощування її експорту. Агропромисловий комплекс без зовнішньої фінансової підтримки не може нормально розвиватись і як наслідок почався спад виробництва. У 2009 році реалізовано м'яса загалом 828 тон, що на 603 тони менше, ніж минулого року, така ж негативна тенденція спостерігається і у реалізації молока та яєць, хоча частка Васильківського району у обсязі реалізації яєць досить помітна – 25% від загальної реалізації продукції КГА.

Не менш важливою є підгалузь рослинництва. Її основою є виробництво зерна. Основні обсяги реалізації продукції рослинництва Васильківського району належать зерновим та зернобобовим культурам – 223667 т., що складає майже 30 % від обсягу реалізації КГА. Вирощування цукрових буряків приносить неабиякий прибуток як для Васильківського району, так і для агломерації в цілому [1].

Соціальна сфера надає стандартизований набір послуг (транспорт, охорона здоров'я, будівельна діяльність, освіта, наука, культура тощо). Найбільшу частку серед них займають саме послуги транспорту. Для Васильківського району дуже важливими є вантажні та пасажирські перевезення автомобільним транспортом. У загальній структурі важливе значення займає пасажирооборот. Це пояснюється центральним розташуванням району в області та відповідно наскрізним проходженням через нього транспортних магістралей. Вантажооборот характеризується досить позитивними зрушеннями. Обсяг перевезень становить 11,7 млн. т. км, водночас як обсяг перевезень Київської господарської агломерації складає 20,4 млн. т км. Пасажирооборот району характеризується дещо меншою часткою у перевезенні пасажирів по відношенню до показників КГА. Лише 15,9 млн. пас. км на противагу 65 млн. пас. км в агломерації.

Другі позиції займає сфера нефінансових послуг (сюди відносяться послуги культурних, освітянських, лікувально-оздоровчих закладів тощо). При дослідженні обсягів їх реалізації було помічено, що показник Васильківського району становить лише 3,2 % від відповідних обсягів Київської господарської агломерації.

Васильківський район характеризується великою кількістю підприємств роздрібної торгівлі та громадського харчування. Товарооборот варіюється в межах 22800-512000 тис. грн., що характеризує позитивну тенденцію розвитку комерційного сектору послуг.

Отже, соціальна сфера Васильківського району має багато пріоритетів розвитку. У всіх її галузях спостерігається незначний занепад за рахунок недосконалої функціональної та організаційної структури, недостатності коштів місцевих бюджетів, незначних інвестицій. Але в останній час помітні позитивні тенденції у розвитку сфери послуг.

Розвиток господарства Васильківського району характеризується пришвидшеними темпами, в його підприємницькій структурі можна виділити цілий ряд підприємств - лідерів виробництва. Досить перспективним є ТОВ «Ліра» - потужне господарство деревообробної промисловості. За звітний період 2010 року обсяг виробленої промислової продукції в фактичних цінах складала 22857,7 тис. грн., що на 6234,7 тис. грн. більше відповідного періоду 2009 року. У машинобудівній галузі промисловості потужним є ТОВ «Грантех», підприємство яке розпочало свою виробничу діяльність з січня місяця 2009 року, основний вид продукції - лінії для гранулювання та інше обладнання для

цукрової та комбікормової промисловості. За 2010 року спостерігається нарощення об'ємів виробленої продукції в фактичних цінах виробника, що на 6234,7 тис. грн. більше відповідного періоду 2009 року.

Господарський комплекс Васильківського району дуже диференційований. Вирішальну роль у територіальній структурі району звичайно відіграє центр – м. Васильків. Найбільш розвинутими є такі галузі промисловості : харчова, важке та сільськогосподарське машинобудування, легка, деревообробна та хімічна промисловість. Серед галузей промисловості міста Василькова найбільша кількість зайнятих спостерігається у харчовій промисловості (512 осіб). Також значна частка трудових ресурсів працює в галузі машинобудування та металургії, відповідно 220 особа і 294 особи .

Найбільш територіально розгалуженою є власне харчова промисловість. Наприклад, с. Крушинка спеціалізується на інтенсивному стійловому молочному та молочно-м'ясному скотарстві, розвинене і птахівництво яєчного напрямку, інтенсивно проводиться первинна обробка сільськогосподарської продукції. Також підприємства харчової промисловості зосереджені в таких населених пунктах як Ковалівка (цукрова промисловість), Велика Вільшанка (спеції, приправи, кондитерські добавки), Здорівка (ковбаси і копченості, м'ясні консерви, плодово-овочеві консерви), в середньому задіяно 400-500 осіб. В Устимівці та в Безп'ятному розташовані підприємства сільськогосподарського машинобудування, в Калинівці розміщені підприємства промисловості будівельних матеріалів, а також спеціалізується на виробництві побутового обладнання; кількість зайнятих не перевищує 400 осіб.

В межах Васильківського району сформувались дві зони спеціалізації агропромислового комплексу – лісостепова та приміська. Кожна з них має унікальні ресурси, родючі ґрунти, сприятливі агрокліматичні умови для вирощування продукції споживання.

Базовою галуззю лісостепової зони є бурякопромисловий комплекс. Також важливе місце посідає картоплепродуктове виробництво та виробництво плодово-овочевої продукції. Вирощують переважно озиму пшеницю, кукурудзу, озиме жито, гречку. Виробництво зерна є основою для розвитку скотарства та птахівництва. М'ясо-молочний напрям розвитку скотарства властивий лише господарствам, розташованих у сировинних зонах цукрових заводів, а зональний молочно-м'ясний характерний для решти господарств. Допоміжними галузями є птахівництво та вівчарство.

Приміська зона повинна забезпечувати центр продукцією у свіжому вигляді. Агрокліматичні умови в межах приміських територій не мають значної територіальної диференціації. Васильківський приміський АПК сформувався на базі інтенсивного виробництва овочів, фруктів, картоплі, молочних і м'ясних продуктів, яєць. Молочнопродуктовий комплекс зосереджує досить потужну базу, і розміщені поблизу молокозаводи або молокопереробні підприємства постачають молоко з периферії приміської зони до міста Василькова.

М'ясопромисловий комплекс сформувався на базі птахівництва, свинарства (рис. 3).

Таким чином, у господарському комплексі Васильківського району функціонують всі основні галузі промисловості. Найбільша кількість підприємств характерна для машинобудівної та харчової галузей. Помітне місце для Васильківського району займає також лісова промисловість, у якій зосереджено 28 підприємств.

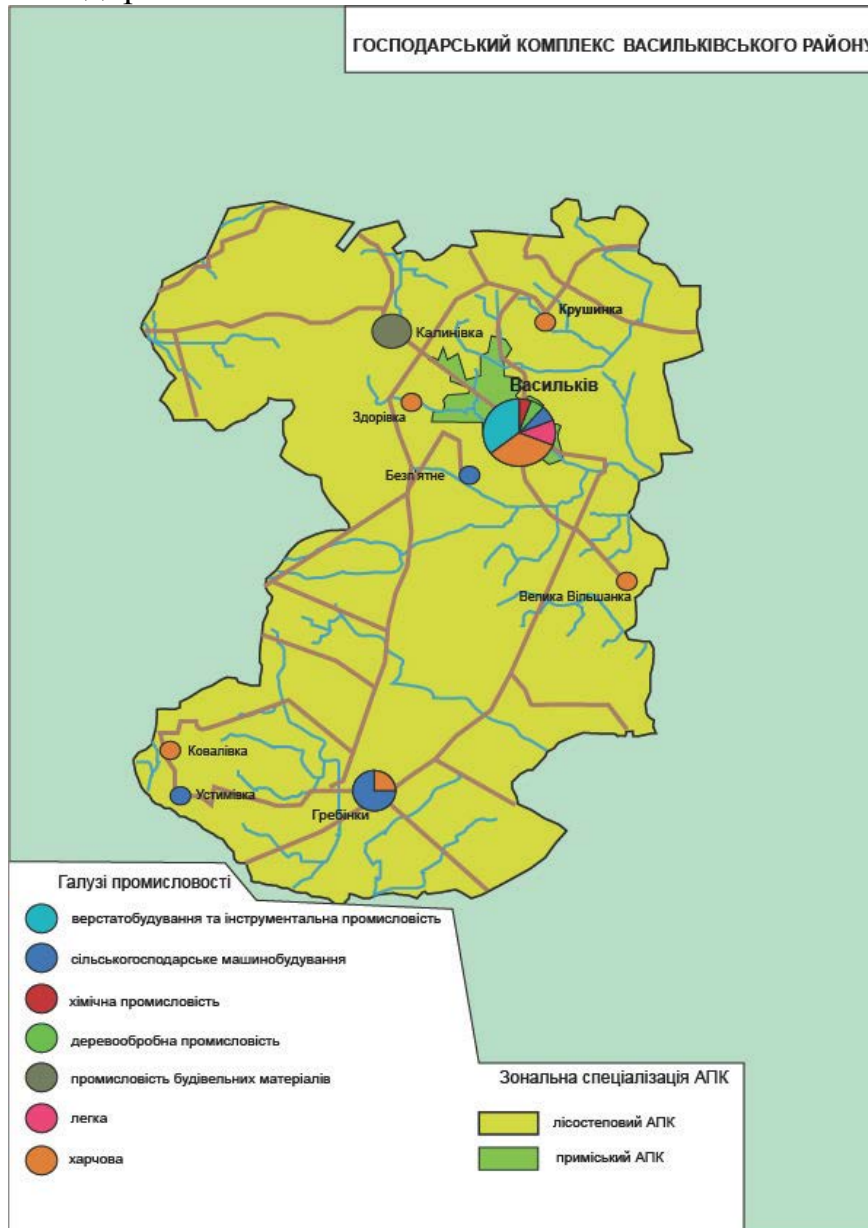

Рис. 3 Господарський комплекс Васильківського району

Васильківський район відіграє важливе господарське значення для Київської агломерації, а також для міста Києва. Промислове розвантаження Києва – перенесення до району столичних підприємств харчової промисловості, будівельної індустрії, машинобудування – значно знижує індустріальне

навантаження на столицю та частково зменшує її рівень забруднення. На периферію агломерації, а саме на територію Васильківського району, “винесені” досить потужні підприємства (ВАТ «Київметалопром», ВАТ «Саливонківський цукровий завод», ВАТ «Сатер» «Цукоренергосервіс», ВАТ «Цукропроммеханізація», ВАТ «Агропрогрес», ТОВ «Ліра»). Оскільки Васильківський район має досить сприятливі агрокліматичні умови, в його межах інтенсивно розвиваються підприємства АПК приміської спеціалізації. Насамперед це стосується товарів першочергового вжитку, таких як молоко та м'ясо. У агропромисловому секторі Васильківського вже простежується збільшення обсягів виробництва та реалізації продукції сільського господарства і переробних підприємств за рахунок продажу за цінами виробника.

Новим пріоритетом розвитку соціального комплексу району є формування осередків високотехнологічної науки та освіти – технополісів і технопарків. Надходження інвестицій у розвиток інфраструктури, а саме шляхів сполучення, інженерних споруд, мережі Інтернет та зв'язку, покращеного житлового фонду на фоні створення сприятливих економічних умов розвитку наукових установ, проектно-конструкторських організацій та високотехнологічних інноваційних лабораторій сприятиме формуванню в межах Васильківського району Київського технополісу, ідея якого вже закладена в генеральному плані розвитку столиці.

Від Києва район також потребує інвестиції у розвиток комерційних галузей соціального комплексу – банків, бірж, закладів ринку цінних паперів, страхових компаній, закладів громадського харчування, роздрібної торгівлі, побутового обслуговування та ін.

Одним із важливих напрямків розвитку соціально-культурної сфери Васильківського району є надходження інвестицій у сферу туризму та відпочинку: будівництво міні-готелів, гольф-клубів, туристичних трас, баз відпочинку, клубів дайверів, рибалок, футболістів та ін. Створення необхідних умов розвитку сфери гостинності зможе значно підвищити прибутковість цієї галузі, а також сприятиме загальному зростанню рівня соціально-економічного розвитку району.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, Васильківський район посідає помітне місце в структурі господарства Київської господарської агломерації. Основні пропорції його спеціалізації полягають у виробництві продуктів харчування, товарів деревообробної промисловості та машинобудування. В агропромисловому секторі спостерігається динамічний розвиток рослинництва, чому сприяють покращені агрокліматичні умови території, висока родючість ґрунтів. Однак, вирішальну роль в АПК відіграє тваринництво, яке забезпечує своєю продукцією столичне місто й інші регіони агломерації. В соціальному комплексі основна перевага надається сфері комунікацій, розвитку транспортних шляхів. Досить важливим і перспективним є залучення Василькова до транскордонних магістралей.

Отже, Васильківський район є дуже потужним центром, який відіграє важливу роль у формуванні і розвитку Київської господарської агломерації. Тут сконцентрована значна частка промислового та агропромислового виробництва, що сприяє посиленню інтеграції між іншими районами агломерації та областями України.

Список використаних джерел:

1. Географія агропромислових комплексів : Навч. посібник/ М.Д. Пістун, В.О. Гуцал, Н.І. Провотар. – К.: Либідь, 1997.- 200с.
2. Гладкий О. В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: Монографія./ Гладкий О.В. ;[за ред. С. І.Іщука]; Київський Національний університет імені Тараса Шевченка.- К.: ВГЛ «Обрії», 2008.- 360с.
3. Іщук С.І., Гладкий О. В. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту: Монографія. К.: ВГЛ «Обрії», 2005.-239с.
4. Лаппо Г. М. География городов: учеб. пособие для геогр. ф-тов вузов. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с.
5. Лаппо Г. М. Развитие городских агломераций в СССР. – М.: Наука, 1978. - 152с.
6. Перцик Е. Н. География городов (геоурбанистика): Учеб. Пособие. – М.: Высш. шк., 1991.- 319 с.
7. Пивоваров Ю. Л. Основы геоурбанистики: Урбанизация и городские системы: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1999. - 232 с.
8. Промышленный комплекс Киевского Приднепровья (экономико-географическое исследование) / М. М. Паламарчук, И. А. Горленко, Л. Г. Руденко и др.; Отв. ред. И. А. Горленко; АН УССР. Отд-ние географии Ин-та геофизики. —Киев: Наук. думка, 1988. – 252 с.
9. Степаненко А. В. Социально-экономическое развитие городов: Проблемы комплексности и сбалансированности / АН УССР. Совет по изучению производительных сил. - К.: Наукова думка, 1988. - 208 с.

УДК 911.3

Коваль О. В., студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА МІСЬКОЇ СИСТЕМИ РОЗСЕЛЕННЯ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розглянуто питання сучасного стану формування міської системи розселення Черкаської області. Встановлено особливості формування суспільно-географічних зв'язків між населеними пунктами території.

The current state of urban settlement system development in Cherkassy region is disclosed. The peculiarities of socio-geographic connections development between settlements located on this territory are explored.

Вступ. Постановка проблеми. Формування єдиної системи розселення в Україні як взаємопов'язаної мережі всіх поселень передбачає детальний аналіз насамперед обласних систем з визначенням їх місця у системі вищого рангу. Обласні системи розселення істотно відрізняються між собою за територіальною структурою і впливом обласних центрів на динаміку розселенських і демографічних процесів. Саме тому, з огляду на сучасну демографічну ситуацію в Черкаській області, постає необхідність аналізу територіальної структури системи розселення міського населення як такої.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу даного наукового дослідження покладено ті праці та наукові доробки, які висвітлюють теоретичні та практичні аспекти суспільно-географічного аналізу міської системи розселення населення. Ці роботи розкривають реальні механізми взаємодії різних суспільно-географічних елементів в обласних системах розселення. Зазначені аспекти є предметом дослідження багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених: М. Баранського, Д. Богорада, А. Вишневського, О. Гладкого, В. Давидовича, В. Джамана, А. Доценко, П. Дубровіна, І. Канцєбовської, О. Кибальчича, П. Коваленко, С. Ковальова, Г. Лаппо, Ф. Листенгурта, Є. Перцика, Ю. Пивоварова, Ю. Пітюренка, А. Степаненка, Н. Тимчука, О. Топчієва, В. Фоменка, І. Фоміна, Б. Хорєва, М. Шаригіна, Ч. Гарріса В. Кристаллера, А. Льюша тощо.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є визначення ролі міського населення у загальній територіальній структурі системи розселення Черкаської області. Відповідно до визначеної мети в роботі було поставлено наступний ряд завдань: дослідити сутність системи розселення населення та закономірності її формування, визначити основні вузли та центри системи розселення міського населення Черкаської області, провести демографічну характеристику розселенської структури Черкаської області та визначити вплив системи розселення міського населення області на економічну ефективність виробництва.

Виклад основного матеріалу. Система розселення населення – це сукупність поселень, які об'єднані цілісністю наявних суспільно-географічних зв'язків. Формуються ці системи під впливом різних чинників, і саме в залежності від ступеня спільності, набору та інтенсивності існуючих зв'язків і чинників формуються різні типи систем розселення. В особливостях розселення виявляються просторові закономірності життя суспільства[3, с. 144].

Система міського розселення – це сукупність міських поселень, які компактно розміщені на певній території і об'єднані цілісністю наявних суспільно-географічних зв'язків та функціонують як єдина складна система на основі перерозподілу між собою цілого ряду господарських та розселенських функцій.

В Україні, до міських населених пунктів належать поселення, що поділяються на: міста республіканського, обласного, районного значення (нині

в законодавчих актах вживається поняття міста зі спеціальним статусом, що визначається законами України, республіканського (Автономної Республіки Крим), обласного, районного значення) і селища міського типу [7].

До категорії міст республіканського (Автономної республіки Крим), обласного значення згідно із Законом відносять міста з кількістю населення понад 50 тисяч жителів, які є економічними і культурними центрами, мають розвинуту промисловість, комунальне господарство, значний житловий фонд. До категорії міст республіканського (Автономної республіки Крим), обласного значення належать також населені пункти з кількістю населення менш як 50 тисяч жителів, якщо вони мають важливе промислове, соціально-культурне, історичне, оборонне значення, перспективу економічного розвитку, або населені пункти, які включено до курортних зон і на їх території розташовані санаторії, стаціонарні лікувальні та оздоровчі заклади, туристичні бази, інші заклади відпочинку.

До категорії міст районного значення належать міста, на території яких розміщені промислові підприємства, об'єкти комунального господарства, житловий фонд, мережа соціально-культурних закладів і підприємств з кількістю населення понад 10 тисяч жителів, переважна частина якого зайнята у промисловості чи соціально-культурній сфері.

Селище міського типу — це міські населені пункти, розташовані при промислових підприємствах, будовах, залізничних вузлах, гідротехнічних спорудах, підприємствах по виробництву і переробці сільськогосподарської продукції, та інші населені пункти, що мають комунальну і соціальну інфраструктуру, переважна частина населення яких зайнята у промисловому виробництві чи соціально-культурній сфері.

Головним ознаками функціонування міських систем розселення є: - наявність між поселеннями, що входять до її складу, низки суспільно-географічних зв'язків; та більш висока їх інтенсивність в порівнянні з населеними пунктами, що не входять до даної системи розселення; - наявність центрального поселення (групи поселень) — ядра системи, фокусного центру головних зв'язків [4, с. 232]; - формування середовища підвищеної урбанізованості і комунікативності; - формування специфічного розселенського (вузлового, агломераційного) ефекту території тощо [1].

Вищезазначені головні ознаки існування систем розселення міського населення відображають базові закономірності формування урбанізованих територій. Зокрема, це: закономірність прирідної та примігистральної територіальної концентрації виробництва; посилення диверсифікації та спеціалізації виробництва; спадання економічної ефективності виробництва від центру до периферії системи; зростання модульності промислового виробництва при наближенні до ядра території; зростання галузевої різноманітності при наближенні до ядра; формування територіальної комплексності і пропорційності тощо [1, с. 55-59].

Отже, аналізуючи сучасний стан формування та розвитку системи розселення міського населення Черкаської області слід, перш за все, навести узагальнені відомості про регіон дослідження (статистична інформація, подана нижче, представлена станом на 01.07.2011 -авт.).

Черкаська область була утворена 07.01.1954р. (із окремих районів Київської, Полтавської, Кіровоградської, Вінницької областей Указом Президіума Верховної Ради СРСР [6]).

У складі області (табл. 1): 20 адміністративних районів; 6 міст обласного значення (далі – МОЗ); 10 міст районного значення (далі – МРЗ); 15 селищ міського типу (далі – СМТ); 101 селище; 723 сіл.

Територія Черкаської області складає 20970,03 км². Чисельність населення (постійного, -авт.) станом на 01.07.2011 становить 1277965чол. Використовуючи співвідношення показників площі та чисельності населення можемо визначити середню щільність населення:

$$\rho_{\text{нас.сер}} = \text{Чисельність} / \text{Територія} = 1277965 / 20970,03 = 60,94 \text{чол/км}^2.$$

Нижче подано показники середньої щільності населення у розрізі адміністративних районів (табл. 2) із ранжуванням показника щільності. На основі матеріалів табл. 2 було досліджено розселенський потенціал Черкаської області та виділено 5 груп локальних адміністративних районів за щільністю населення (див. рис. 1): I рівень: >60чол/км²; II рівень: 50-60чол/км²; III рівень: 40-50чол/км²; IV рівень: 30-40чол/км²; V рівень: <30чол/км². Визначена градація показника та побудований рейтинг за районами застосовані для комплексного аналізу.

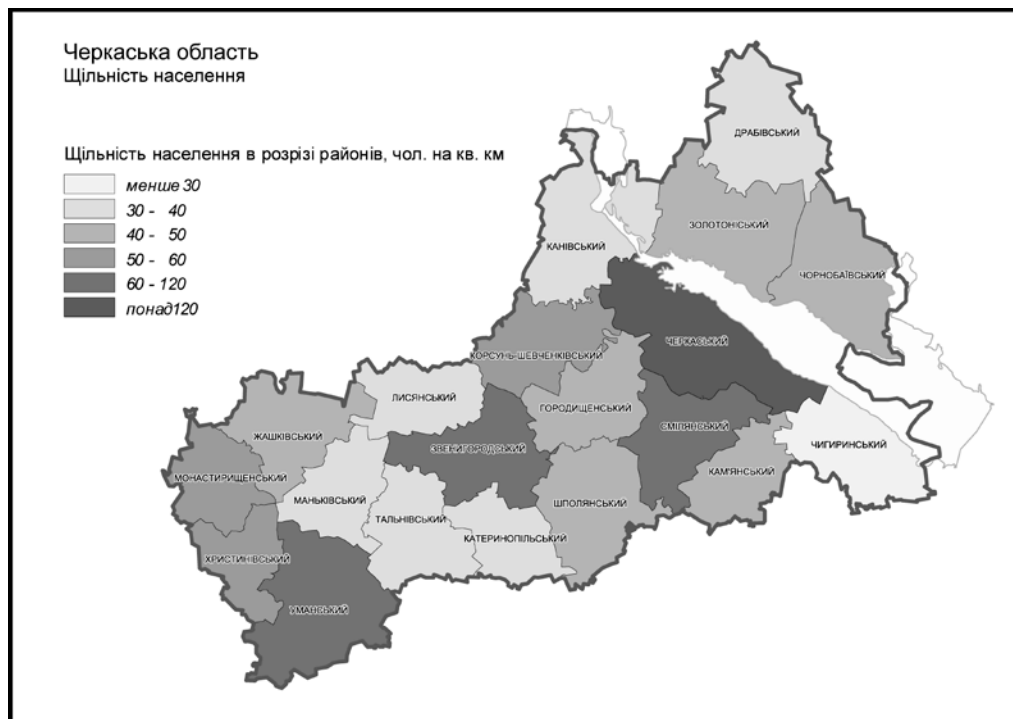

Рис. 1 Щільність населення Черкаської області

Табл. 1.

Кількість міських поселень та рівень урбанізації адміністративних районів
Черкаської області

№	Назва адм. району	Кількість НП	МОЗ	МРЗ	СМТ	Міське нас., чол	Урбанізація, %
1	Черкаський	2	1		1	284928	78,99
2	Уманський	2	1		1	88827	67,90
3	Смілянський	1	1			67628	66,61
4	Канівський	1	1			25888	55,73
5	Звенигородський	2	1	1		35809	54,91
6	К.-Шевченківський	2		1	1	22483	49,87
7	Городищенський	3		1	2	18846	44,27
8	Кам'янський	1		1		12902	43,30
9	Христинівський	2		1	1	14673	40,76
10	Тальнівський	1		1		14365	39,56
11	Катеринопільський	2			2	9851	39,04
12	Шполянський	1		1		17880	38,94
13	Золотоніський	1	1			28029	38,68
14	Жашківський	1		1		14187	36,59
15	Монастирищенський	2		1	1	12870	34,36
16	Маньківський	2			2	9865	33,96
17	Чигиринський	1		1		9707	33,27
18	Лисянський	1			1	8101	32,65
19	Драбівський	2			2	9584	25,60
20	Чорнобаївський	1			1	7493	11,36
Всього		31	6	10	15	713916	55,86

Табл. 2.

Щільність населення адміністративних районів Черкаської області

№	Назва адм. району	Населення, чол	Територія, км ²	Щільність, чол/км ²
1	Черкаський	360709	1686,41	213,89
2	Смілянський	101528	974,09	104,23
3	Уманський	130820	1441,25	90,77
4	Звенигородський	65210	1020,98	63,87
5	Христинівський	35997	632,18	56,94
6	Монастирищенський	37454	719,49	52,06
7	К.-Шевченківський	45079	892,29	50,52
8	Городищенський	42568	887,03	47,99
9	Золотоніський	72472	1539,05	47,09
10	Шполянський	45919	1105,33	41,54
11	Кам'янський	29799	725,40	41,08
12	Жашківський	38769	963,78	40,23
13	Тальнівський	36311	916,79	39,61
14	Маньківський	29047	764,92	37,97
15	Канівський	46450	1298,65	35,77
16	Катеринопільський	25232	725,40	34,78
17	Лисянський	24815	746,02	33,26
18	Драбівський	37441	1160,62	32,26
19	Чорнобаївський	43170	1553,53	27,79
20	Чигиринський	29175	1216,82	23,98
Всього		1277965	20970,03	60,94

На основі табл. 1 нами було визначено частку міського населення у загальній його кількості (Рівень урбанізації = чисельність міського населення району, чол.*100/загальна чисельність населення району, чол.) для подальшого аналізу поля потенціалу міського населення (див. рис. 2). Виділено наступні

групи районів за рівнем урбанізації: I рівень: >60%; II рівень: 50-60%; III рівень: 40-50%; IV рівень: 30-40%; V рівень: <30%.

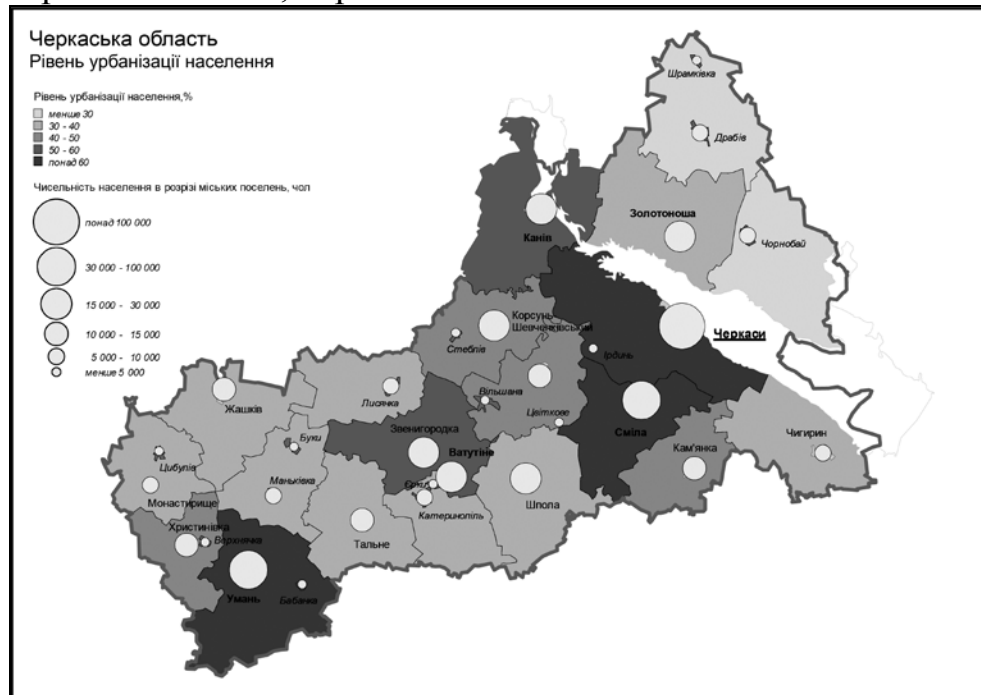

Рис. 2 Рівень урбанізації Черкаської області

За даними табл. 3 окреслено рівень урбанізації області загалом, а також виділено ядра урбанізаційних та вузлових систем. На основі попередньо проведених розрахунків, можемо отримати певне уявлення щодо власне системи розселення міського населення Черкаської області. В межах Черкаської області виділяється головний вузол у системі розселення – обласний центр в місті Черкаси. Враховуючи конфігурацію області, а саме домінування розселенського вектору «Схід-Захід», тоді легко помітити периферійне положення Черкас відносно фактичного географічного центру області. Цей факт істотно вплинув на історичний розвиток системи розселення населення на даній території.

Вузловий ефект обласного центру сприяв, перш за все, посиленому розвитку таких поселень як: Сміла, Канів, Корсунь-Шевченківський, Городище. Інша ситуація характерна для міста Золотоноша і всього Лівобережжя області. Теоретично, на лівобережну частину Черкаської області (Золотоніський, Драбівський, Чернобаївський райони) має впливати радіус системи розселення Черкаського вузла. Проте територія поширення його потенціалу обмежена через специфічні історичні та природні умови (у вигляді акваторії Кременчуцького водосховища, річки Дніпро). Тому, Лівобережжя Черкаської області вважається однією з найменш розвинутих територій.

Але, виключення становить місто Золотоноша. До чинників формування його високого потенціалу необхідно додати зручне транспортне сполучення

через акваторію Дніпра, а також сприятливе розташування на перетині інтенсивних комунікацій між потужними системоформуючими агломераційним і вузловим центрам – Київською агломерацією і м. Черкаси. З огляду на викладене вище, припускаємо наявність більш потужного чинника у розвитку досліджуваної системи розселення – впливу столичного ядра. Відтак легко пояснити недостатність розвитку південного від Черкаського вузла на пряму формування системи розселення: міст Чигирин, Кам'янка тощо. Адже розселенський вектор «Черкаси – Дніпропетровськ» є потенційно слабшим за «Черкаси – Київ».

Табл. 3.

Структура чисельності міського населення Черкаської області

	МОЗ	МРЗ	СМТ	Назва адм. району	Населення, чол
1	Черкаси			Черкаський	284034
2	Умань			Уманський	86501
3	Сміла			Смілянський	67628
4	Золотоноша			Золотоніський	28029
5	Канів			Канівський	25888
6	К.-Шевченківський			К.-Шевченківський	19248
7	Звенигородка			Звенигородський	18167
8	Шпола			Шполянський	17880
9	Ватутіне			Звенигородський	17642
10	Тальне			Тальнівський	14365
11	Жашків			Жашківський	14187
12	Городище			Городищенський	14136
13	Кам'янка			Кам'янський	12902
14	Христинівка			Христинівський	10596
15	Чигирин			Чигиринський	9707
16	Монастирище			Монастирищенський	9147
17	Лисянка			Лисянський	8101
18	Маньківка			Маньківський	7941
19	Чорнобай			Чорнобаївський	7493
20	Драбів			Драбівський	6612
21	Катеринопіль			Катеринопільський	5729
22	Єрки			Катеринопільський	4122
23	Верхнячка			Христинівський	4077
24	Цибулів			Монастирищенський	3723
25	Вільшана			Городищенський	3676
26	Стеблів			К.-Шевченківський	3235
27	Шрамківка			Драбівський	2972
28	Бабанка			Уманський	2326
29	Буки			Маньківський	1924
30	Цвіткове			Городищенський	1034
31	Ірдинь			Черкаський	894
				Всього	713916

Очевидно, що Черкаси, розташовуючись у східній частині області, не здатні охопити власними впливом та зв'язками всю територію дослідження. На противагу обласному центру, в західній частині Черкащини сформувалась Уманська система розселення, менша за рангом, але теж доволі потужна. На сьогодні історичні передумови, вигідне географічне положення, розвиток економіки і підприємництва, комунікативне сполучення з іншими локальними

утвореннями, близькість до ядер інших систем тощо дозволяють їй утримувати цей статус противаги. Але, враховуючи сумарний потенціал населення міста Умань, провівши попередній аналіз даних, бачимо розширення його впливу лише в межах Уманського, Христинівського, Монастирищенського, Маньківського та Жашківського районів.

Залишається відкритим питання щодо формування потенціалу міського розселення центральних районів Черкаської області. З огляду на отримані дані, ми можемо говорити про існування на перетині радіусів впливу Черкаського та Уманського ядра, окремого Звенигородсько-Ватутінського осередку у системі розселення, що й досі перебуває у стані формування (орієнтовно: Звенигородський, Шполянський, Тальнівський, Катеринопільський, Лисянський райони). Звенигородсько-Ватутінський осередок системи розселення, за умови нарощення виробничого, комунікативного, контактного та розселенського потенціалу, згодом зможе стати доволі крупним самостійним елементом в системі розселення Черкаської області.

При аналізі територіальної структури системи міського населення Черкаської області, слід більш детально проаналізувати її вплив на економічну ефективність виробництва. Для оцінки економічної ефективності, на думку С. Мочерного і К. Кривенко, варто обирати індекси продуктивності праці та рентабельність промислового виробництва. Але, на нашу думку, базовим чинником формування регіональної економічної ефективності є те унікальне соціально-економічне середовище, в якому формуються специфічні умови для реалізації підприємницької ініціативи, підвищення прибутковості окремих видів людської діяльності, зростання рівня життя й добробуту людей. Такими властивостями на території Черкаської області можуть володіти ядра системи міського розселення, які за допомогою набору високоефективних видів господарської діяльності поширюють свій вплив на прилеглі території. Кожне (ядро, осередок) з них характеризується наявністю цілої низки регіональних конкурентних переваг для формування додаткової ефективності (прибутковості) господарювання через специфічний вплив історичних, соціальних, природно-ресурсних, транспортно-комунікаційних, науково-інноваційних та інших суспільно-географічних передумов та чинників.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Одним із найбільш актуальних напрямів суспільно-географічних досліджень на даному етапі розвитку суспільства є вивчення систем розселення населення у розрізі регіону, області як один із чинників процесу зміцнення потенціалу території з орієнтацією на соціальні пріоритети, пов'язані із забезпеченням природно-господарської та структурної збалансованості, створенням нових необхідних ланок, подоланням деструктивності окремих компонентів, стимулюванням внутрішніх та міжрегіональних зв'язків[2, с. 29,30]. Міське населення є домінантною складовою у системі розселення населення за рядом базових, головних показників. На прикладі Черкаської області:

- відображено існування на практиці категорії «системи розселення»; виділено ядра, осередки конкретної системи розселення; визначено величину впливу обласного центру на динаміку розвитку відповідної системи розселення населення; встановлено сукупність суспільно-географічних зв'язків між міськими поселеннями даної системи розселення; розглянуто питання впливу системи розселення міського населення на економічну ефективність виробництва Черкаської області; запропоновано до розгляду питання існування та формування нових ядер у системі розселення Черкаської області тощо.

Наголошується на перспективу подальших розробок у даному напрямку. Адже подальші напрями досліджень вбачаються в обґрунтуванні даної теми у контексті регіонального розвитку; нормативно-правової бази (зокрема, питання реформи адміністративно-територіального устрою).

Список використаних джерел:

1. Гладкий О. В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: монографія. / Гладкий О. В.; (за ред. С. І. Іщука); КНУ імені Тараса Шевченка. – К.: ВГЛ «Обрії», 2008. – 360с.
2. Пістун М.Д., Мельничук А.Л. Сучасні проблеми регіонального розвитку.–К.: ВПЦ «КУ», 2009.
3. Стеченко Д. М. управління регіональним розвитком: Навч. посіб. – К.: Вища шк., 2000. – 223с.: іл.
4. Топчієв О. Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навч. посіб. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632с.
5. Перцик Е. Н. география городов (геоурбанистика) : Учеб. пособ. для геогр. спец. вузов. – Высш. шк., 1991. – 319с.; ил.
6. Указ Президії Верховної Ради УРСР від 12 березня 1981 року, №1654-Х «Про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою»
7. Державна служба статистики України – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
8. Головне управління статистики в Черкаській області – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ck.ukrstat.gov.ua>

УДК 911.3

Кондрась Н. М., студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Внутрірегіональні відміни зовнішньоекономічного потенціалу Рівненської області

Здійснено суспільно-географічний аналіз зовнішньоекономічної діяльності у Рівненській області. Проаналізовано видові та просторові особливості її реалізації у регіоні. Розроблено типізацію адміністративних районів області щодо ефективності зовнішньоекономічної діяльності.

The socio-geographical analysis of foreign trade activities in the Rivne region are disclosed. The spatial features as well as species differences of foreign trade activities development in the region are explored. The typification of Rivne region

administrative districts using the index of foreign economic activities effectiveness is conducted.

Вступ. Жодна країна світу, на якому б рівні економіки не знаходилася, не може нормально розвиватись поза світовим господарством, без тісних економічних зв'язків з іншими країнами світу. Міжнародні економічні зв'язки – це система господарських зв'язків між національними економіками країн на основі міжнародного поділу праці. Саме ці зв'язки сприяють зростанню національного доходу, прискореному розвитку науково-технічного прогресу, підвищенню рівня життя населення країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок в дослідження зовнішньоекономічної діяльності та її регіональному аспектів зробили такі вчені А. Авдєйчева, А. Алімова, А. І. Амоша, Н. В. Архірейська, М. Бандман, К. М. Горб, Н.М. Дук, Л. Красіна, В. Кузнєцова, К. В. Наливайченко, А. В. Стеценко, О. Г. Ткаченко, В. В. Третяк, С. Савін, Г. І. Філіна, Актуальним залишається аналіз внутрірегіональних відмінностей здійснення зовнішньоекономічної діяльності регіонів України.

Формулювання цілей статті. Метою написання статті є аналіз регіональних аспектів зовнішньоекономічної діяльності Рівненської області, типізація регіонів за рівнем зовнішньоекономічної діяльності та обґрунтування чинників розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Основним завданням є виявлення внутрірегіональних особливостей розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Упродовж останнього десятиріччя до настання глобальної фінансово-економічної кризи прямі іноземні інвестиції в країни, що розвиваються, були найефективнішим інструментом стимулювання розвитку та впровадження сучасних технологій, інноваційних змін та вдосконалень. Проте, якщо іншим країнам Східної Європи вдалося зміцнити свій потенціал і залучити іноземний капітал, Україна так і не змогла створити умови, сприятливі для прямих іноземних інвестицій. Незважаючи на те, що деякі чинники сприяють залученню капіталу для здійснення інвестицій – це низька вартість праці, розмір ринку, близькість до ЄС, природні ресурси, інші чинники (зокрема низький захист інвестицій, рівень банківських послуг, відсутність верховенства права, корупція та недостатня мобільність трудових ресурсів) роблять область менш привабливою.

Географічні аспекти зовнішньоекономічної діяльності Рівненської області визначаються діяльністю суб'єктів господарської діяльності регіону та іноземних суб'єктів господарської діяльності і вона побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території області, так і за її межами.

Зовнішня торгівля товарами зокрема експорт складає 322,3 млн. дол. (2009 р.)[2] і визначається найбільшою часткою експорту мінеральних

продуктів (25,6%), що зумовлено продажем за кордон бурштину (область єдина в Україні має два розвідані родовища дорогоцінного каменю – бурштину, який розробляється державним підприємством “Укрбурштин”, крім того, на трьох ділянках проводяться геологорозвідувальні роботи), граніту та базальту в першу чергу в країни Європи [4]. Другий показник експорту це продукція хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, тобто продукція “Рівнеазоту”(25%) - це мінеральні добрива(продукція підприємства користується попитом в 40 країнах світу). Третій за значення показник це деревина і вироби з неї (20,5 – 65,9849 млн. дол.). В області працює "Свиспан Лімітед", що спеціалізується на виробництві деревостружкових не оброблених та ламінованих плит. Продукція користується підвищеним попитом, займає провідне місце на ринку країн СНД. Питома вага виробництва деревостружкових плит у загальнодержавному обсязі становить понад 20 відсотків [3]. Завод знаходиться в Костопільському районі. Також виробництвом продукції з деревини займається Товариство з обмеженою відповідальністю "ОДЕК" Україна – найбільший виробник сортової, великоформатної, водостійкої, екологічно безпечної фанери в Україні, широкої сфери застосування. Виробництво сірників здійснює Рівненська сірникова фабрика (ТзОВ „Українська сірникова фабрика”) введена в експлуатацію у 1999 році проектною потужністю 630 млн. коробок на рік. Продукція підприємства поставляється в усі регіони держави та на експорт.

Значну частку експорту займають механічне обладнання, машини та механізми, електрообладнання (8,2 % - 26,3077 млн. дол.)[2], чим займаються такі підприємства: Рівненський завод високовольтної апаратури – одне з найбільших в СНД підприємств з виробництва високовольтної комутаційної апаратури. Підприємство поставляє продукцію на вітчизняний ринок і на 45 ринків країн Європи, Азії і Африки. Трансформаторні підстанції з перетворенням напруги від 110 до 0,4 кВ, десятки інших типів комутаційних апаратів, а також виробів господарського призначення. Також поставками за кордон займається Товариство з обмеженою відповідальністю "РЗВА-ЕЛЕКТРИК" – провідне підприємство в галузі машинобудування області і єдиний виробник комплектних трансформаторних підстанцій різних модифікацій, комплектних розподільчих пристроїв для теплових і атомних електростанцій, вугільно-добувних та металургійних підприємств. Найбільша кількість товарів експортується в Російську Федерацію (26,8%), Польщу (19,9%) та Білорусь (7,0%).

Структура імпорту не значно відрізняється від експорту і найвищу частку мають продукція хімічної промисловості (20,5 %) (азот), механічне обладнання, машини та механізми, електрообладнання та їх частини, присторої для записування або відтворення зображення звуку(обладнання для РАЕС, обладнання для підприємства “Газотрон Люкс”, “Агроресурс” та ін.). Треті за значенням завезення транспортні засоби і шляхове обладнання (13%), що визначається реконструкцією автомобільної дороги Київ – Чоп на території

області італійською та турецькою компаніями. Імпорт товарів здійснюється Російською Федерацією (16,3%), Німеччина (16,1%), Латвія (14,5%) та Польща (9,9%).

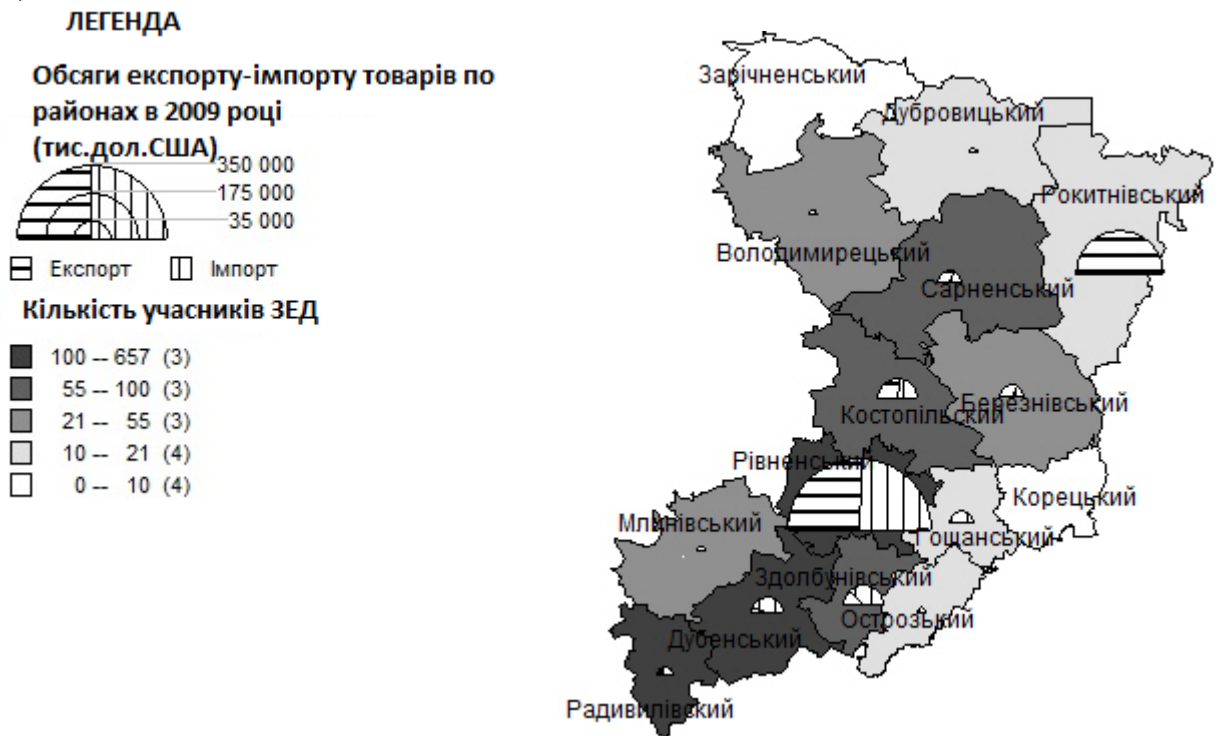

Рис.1 Обсяги експорту-імпорту товарів Рівненської області у 2009 році (за даним [2])

Як видно з рис. 1 за кількістю учасників ЗЕД та здійсненням зовнішньоекономічної торгівлі товарами райони Рівненської області можна згрупувати на три типи.

Перший тип це райони з найактивнішою зовнішньоекономічною діяльністю це Рівненський, Рокитнівський, Здолбунівський та Костопільський і це визначається найвищою інтенсивністю інвестиційних процесів в цих районах, що сприяє конкурентоспоможності продукції підприємств на зовнішньому ринку. Тобто зовнішньоекономічна діяльність головним чином визначається експортом товарів на зовнішні ринки. А саме продукції хімічної промисловості та машинобудування в Рівненському районі і Рівному, продукції будівельних матеріалів в Здолбунівському, деревообробка має місце у Костопільському районі і Рокитнівський визначається виробництвом склотари та продукції деревообробної промисловості (продукція Держлісгоспу йде на експорт). На території Рокитнівського району працюють 5 щебеневих заводів, серед них ВАТ “Рокитнівський спецкар’єр”. Імпортують у ці райони продукцію машинобудування, за рахунок переоснащення підприємств-учасників ЗЕД (інвестиційна діяльність спрямована на введення новітніх технологій). В цих районах спостерігається значне використання ПРП і розвиток промисловості,

що в свою чергу забезпечує високий рівень розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Упровадження сучасних технологій видобутку та комплексного використання місцевих корисних копалин, які були введені інвесторами з Австралії, Німеччини, Польщі, Білорусі (гранітів, базальтів, торфу, туфів, сировини для виробництва будівельних матеріалів та скловиробів) забезпечило їх експорт. Оновлення основних фондів, упровадження новітніх технологій з поліпшеними техніко-економічними показниками, зменшеною енерго- і ресурсоемністю виробництва, що відбулось за рахунок грошових вкладень інвесторів покращило рівень економічного розвитку цих районів. В цьому типі районів реалізуються 5 інвестиційних проектів Dyckerhoff Zement International GmbH, склозавод ЗАТ „Консюмерс-Скло-Зоря”, інвестиції в ТОВ „Свиспан Лімітед”, бетонний завод “Ліхтнер Бетон Рівне”, ТОВ “ОДЕК” Україна.

Другий тип районів це середній рівень зовнішньоекономічної активності Сарненський, Березнівський, Гощанський, Дубенський райони. У Сарненському районі це визначається експортом продукції добувної промисловості, а саме граніту та бурштину. Березнівський район, Дубенський та Гощанський район – досить значна зовнішньоекономічна активність спостерігається за рахунок імпорту продукції машинобудування для введення в експлуатацію нових підприємств. Ці райони у структурі економіки визначаються насамперед деревообробкою, видобувною промисловістю та виробництвом продукції легкої та харчової промисловості. Щодо частини залучення інвестицій у економіку, то вона визначається насамперед надходженнями в легку промисловість Гощанського та Дубенського районів. У Сарненському та Березнівському районі інвестиції можуть бути залучені в деревообробку. В цих регіонах не значний рівень залучення новітніх досягнень в економіку та реорганізації промисловості, що в свою чергу не сприяє розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Інвестиційні проекти, що мають місце це ТзОВ «Країна Смаку» ТМ «Полісся» (проте існують певні перешкоди на шляху розвитку цього поцесу - держава не повертає податок на додану вартість і заборгувала уже 8 мільйонів гривень інвесторам; сума, яку обіцяють повернути, менша одного мільйона[7]), фабрика з пошиття одягу медичного призначення.

Третій тип це райони з низьким рівнем розвитку зовнішньоекономічної торгівлі, а саме Радивилівський, Демидівський, Млинівський, Острозький, Володимирецький та Дубровицький. Ці райони не виділяються в структурі області новітнім переоснащенням підприємств і в більшості з них сальдо зовнішньої торгівлі від'ємне. В свою чергу це також може бути зумовлено не значними запасами природних ресурсів недостатнім рівнем розвитку агропромислового комплексу (лише Радивилівський і Дубенський райони визначаються родючими сільськогосподарськими угіддями). Головною сферою діяльності цих районів є сільське господарство та переробка його продуктів.

Інвестиційні проекти це ТОВ «Х плюс Х ЮЕй» виробництво газобетонних блоків, ТОВ «Дубровицький комплекс «Віпос».

Зарічненський та Корецький райони не потрапили ні до однієї з груп за браком інформації про зовнішньоекономічну діяльність цих районів. Та в обсягах промислового виробництва області сумарний обсяг виробництва у Зарічненському, Корецькому становить 0,3 % загальнообласного.

Така типізація визначена насамперед регіональними особливостями економічного розвитку кожного з районів, що пов'язано з рівнем інвестиційного забезпечення та інноваційного розвитку. Модернізація господарського комплексу регіонів та забезпечення конкурентоспроможності їх продукції на зовнішньому та внутрішньому ринках сприятиме забезпеченню комплексного використання та збереження природних сировинних ресурсів, дотримання екологічних вимог, підвищення ефективності використання транзитного і туристично-рекреаційного потенціалу регіону.[3]

Табл. 1

Типізація зовнішньоекономічної діяльності Рівненської області (за даними 1,4)

Типи районів	Інвестиційні проекти	Експорт % типу	Імпорт % типу	Зовнішньоекономічна діяльність %	Кількість учасників ЗЕД
1 тип райони з найвищим рівнем розвитку зовнішньоекономічної діяльності Рівненський Рокитнівський Здолбунівський Костопільський	1.Компанія Dyckerhoff Zement Gmbh (власник здолбунівського заводу "Волинь Цемент") 700 млн грн, 2.Склозавод ЗАТ „Консюмерс-Скло-Зоря” 25 млн. дол. США (Рівненський район) 25 млн.дол.США 3.„Сорбес Лімітед” інвестиції в ТОВ „Свиспан Лімітед” в м. Костополі 4.Бетонний завод “Ліхтнер	68,2	79,7	(409390,4 тис.дол.США) 70,5%	804

	Бетон Рівне 15 млн грн 5.ТОВ «ОДЕК» Україна» 41,0 млн. грн. Загальна сума вкладень у цьому типі 119 млн.дол.США				
2 група райони з середнім рівнем розвитку зовнішньо- економічної діяльності Сарненський, Березнівський, Гощанський, Дубенський	1.Завод з виробництва заморожених напівфабрикаті в ТзОВ «Країна Смаку» ТМ «Полісся» 10 млн.євро. 2.Фабрика з пошиття одягу медичного призначення (Гощанський район) 7млн.євро 3.Кар'єр нерудних копалин «Технобуд» Lafarge Aggregates (Сарненський район) Загальна сума вкладень у цьому типі 23,3 млн.дол.США	25,9%	8,2%	18,1% (105120 дол.США) тис.	252
3 група райони з низьким рівнем розвитку зовнішньо- економічної діяльності Радивилівський, Демидівський, Млинівський, Острозький, Володимирецьки й, Дубровицький	1.ТОВ «Х плюс Х ЮЕй» виробництво газобетонних блоків 14 млн. грн. (Острозький район) 2.ТОВ «Дубровицький комплекс «Віпос» (Дубровицького	1,9%	3,8%	2,9% (16842,5 дол.США) тис.	178

	району) Загальна сума вкладень у цьому типі 1,75 млн.дол.США				
--	--	--	--	--	--

Щодо структури зовнішньої торгівлі послугами, то вона головним чинном визначається наданням транспортних послуг – 64% в експорті (через область проходить Пан'європейський транспортний коридор Балтійське море – Чорне море та Пан'європейський транспортний коридор № 3 (Берлін-Вроцлав-Краків-Львів-Київ)). Найбільше цих послуг отримує Російська Федерація, Австрія, Італія та Німеччина. В імпорті визначальними є різні ділові, професійні та технічні послуги – 51,7%.

Рис. 2 Прямі іноземні інвестиції в Рівненську область за видами економічної діяльності. (за даними [2])

Найбільше інвестиційних вкладень надходить з Німеччини цим займається компанія Dyckerhoff Zement International GmbH (власник здолбунівського заводу "Волинь Цемент"). Протягом трьох останніх років власник контрольного пакета акцій вклав у модернізацію підприємства понад 700 мільйонів гривень. Підприємство переходить на нову технологію виробництва, модернізує печі, працює над новою упаковкою для захисту від підробок. Також надходження коштів забезпечує підприємство «Сент Гобен»у ЗАТ «Консюмерс-Скло-Зоря» – це один з провідних виробників стандартної та ексклюзивної склотари в Україні, завод якого розташований в м. Рівне. Високоякісну продукцію виготовлену з дотриманням найвищих європейських стандартів. Також значна кількість інвестицій вкладенна Сполученим Королівством (62941,5 тис. дол.)[2].

Забезпечення підвищення інвестиційної привабливості найпріоритетніших економічних об'єктів в межах області повинно прямо сприяти більш ефективному використанню широкого спектру ресурсів Рівненщини, з особливою увагою – на її північні райони, які є найменш економічно розвинутими [4].

Головними чинниками, що зумовлюють низький рівень розвитку зовнішньоекономічної діяльності Рівненської області є:

1) велика енергоресурсоемність устаткування, що знижує конкурентоспроможність продукції районів на зовнішніх ринках;

2) низький рівень використання існуючих виробничих площ у харчовій промисловості;

3) значний ступінь зносу основних засобів та їх моральна застарілість, найбільша в сільському господарстві та переробній промисловості Рівненської області;

4) більшість продукції сільського господарства виробляється в господарствах населення з відповідно низькою продуктивністю праці;

5) низький рівень впровадження сучасних агротехнологій у рослинництві і тваринництві.

6) переважна більшість продукції сільського господарства області не відповідає міжнародним стандартам, що унеможливує її експорт;

7) державна підтримка недостатня, а окремих пріоритетних для регіону галузей (льонарство) - відсутня взагалі.

8) У південній густонаселеній лісостеповій частині області (Радивилівський, Демидівський та частина Острозького району) земельні ділянки сильно розчленовані, що утруднює формування крупних земельних масивів, необхідних для ведення високорентабельного рослинництва і тваринництва.[3]

Для забезпечення розвитку зовнішньоекономічної діяльності потрібно забезпечити в регіоні сприятливий інвестиційний та підприємницький клімату; спростити реєстраційно-дозвільні процедури; впровадити податкові пільги для легкої промисловості, сільськогосподарського машинобудування, енергоефективних технологій, готельного бізнесу; запровадити ринок землі сільськогосподарського призначення.

Без здійснення зовнішньоекономічних операцій побудова ринкової системи господарювання неможлива. Поступове входження України у світовий економічний простір виявляється в розширенні її економічних, політичних, торгових, фінансово-кредитних, господарських і технологічних зв'язків з іншими країнами світу. Встановлення тісних міждержавних зв'язків дає змогу активно включатися в процеси міжнародної економічної інтеграції, а просування вітчизняних товарів за кордон дає можливість розширити ринки збуту для українського товаровиробника.[6].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Як показує аналіз у загальній структурі зовнішньоекономічної діяльності України Рівненська область не має високого рівня розвитку зовнішньоекономічних зв'язків, найменшою є частка імпорту та експорту послуг. Щодо інвестиційної діяльності у області, то капіталовкладення іноземців майже не торкаються об'єктів соціальної сфери, зокрема туристичної інфраструктури, закладів освіти, науки та медицини. Все більша частка коштів спрямовується на короткострокові проекти, а це в свою чергу говорить лише про бажання інвесторів найшвидше отримати економічну вигоду, без розвитку регіону. Проте є багато позитивних моментів: на промислових підприємствах вводяться інновації та обладнання з мінімальним шкідливим впливом на навколишнє середовище, створюються нові робочі місця, надходять кошти у бюджет регіону, поліпшується його імідж на загальноукраїнському рівні.

Список використаних джерел:

1. Дорогунцов С. І. Розміщення продуктивних сил України: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. / Дорогунцов С. І., Заяц Т. А., Пітюренко Ю. І., та ін. — К. : КНЕУ, 2005. — 988 с.
2. Мороз Ю. В.(за редакцією) Статистичний щорічник Рівненської області за 2009 рік. — Рівне.: Управління інформатизації Головного управління статистики в Рівненській області, 2010. — с.182 – 302.
3. Матеріали Стратегії економічного та соціального розвитку Рівненської області на період до 2015 року «Західна брама»
4. <http://www.rv.gov.ua/> - Рівненська обласна державна адміністрація
5. <http://www.rcci.rivne.com.ua> – Рівненська торгово-промислова палата
6. <http://www.confcontact.com/.htm7>. <http://ogo.ua/articles/view/2011-01-19/.htm>-Рівненська газета “ОГО”

УДК 911.3

Козьма В.В., студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

В статті розглянуті чинники розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні: природно-географічні та суспільно-географічні.

The physical-geographic and socio-geographic factors of foreign economic activity development in Ukraine are disclosed.

Постановка проблеми та актуальність теми. Зовнішньоекономічна діяльність будь-якої країни – це багатогранний і складний вид економічної діяльності, в склад якої входять усі види діяльності пов'язані з

співробітництвом суб'єктів господарювання однієї країни з суб'єктами господарювання інших країн, як на території цієї країни, так і за її межами (зовнішня торгівля, інвестиційна діяльність, транзит, тощо).

Оскільки активізація зовнішньоекономічної діяльності є обов'язковою і важливою умовою розвитку економіки України, зміцнення її міжнародного становища і геополітичного впливу, то дана тема є актуальною і важливою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематику зовнішньоекономічної діяльності досліджували у своїх працях такі українські вчені як А.М. Брусенко, Я.Б. Олійник, О.І. Шаблій, М.І. Долішній, П.Г. Щищенко, С.П. Запотоцький, а також О. Стадник та А. Сиротенко.

Формулювання цілей. Постановка завдання. Охарактеризувати чинники, які впливають на розвиток зовнішньоекономічної діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Під зовнішньоекономічною діяльністю (ЗЕД) розуміють діяльність суб'єктів господарської діяльності України та іноземних суб'єктів господарської діяльності, яка побудована на взаємовідносинах між ними, що має місце як на території України, так і за її межами. Оскільки практичне значення ЗЕД для України а також будь-якої країни полягає у можливості одержувати валютні кошти від експорту, підвищувати технічний рівень виробництва (за рахунок імпорту, більш ефективного технічного обладнання та технологій), виробляти конкурентоспроможну продукцію, то важливо володіти інформацією про чинники або ж фактори, які впливають на розвиток ЗЕД.

У сучасних умовах ЗЕД держав являє собою систему економічних відносин, які формуються при обміні ресурсами між країнами та їх економічними суб'єктами. Економічні відносини впливають на всі аспекти економічного життя держави: виробництво, торгівлю, інвестиційну сферу та фінанси.

Чинники, які впливають на розвиток ЗЕД поділяються на природно-географічні та суспільно-географічні. Природно-географічні фактори включають характеристику природнокліматичних умов та економічну оцінку природних ресурсів.

В Україні з розвідкою, видобутком та переробкою різноманітних корисних копалин пов'язано близько 45% усіх промислових підприємств і до 20% трудових ресурсів. Екстенсивне не комплексне використання багатьох родовищ призвело до передчасного відпрацювання промислових запасів цінної мінеральної сировини. Кризовий стан з енергоносіями є прямим наслідком не виправдано високих темпів їх видобутку з легкодоступних родовищ у роки існування СРСР. Внаслідок недосконалості технології видобування та переробки мінеральної сировини, не комплексного освоєння родовищ у надрах сьогодні залишається і губиться: розвіданих запасів нафти — 70%, солей — 50%, вугілля — 40%, металів — 25% [1. С. 6-7].

Державний кордон України здебільшого проходить рівнинними територіями. Лише з Румунією, Польщею і Словаччиною він простягається гористими районами Карпат, причому з Румунією – на значній відстані. Південну частину України омивають води Чорного та Азовського морів, а на крайньому південному заході її кордон виходить до нижнього Дунаю. Через практично незамерзаючі порти Чорного моря, а також Азовське море і Дунай, здійснюється воднотранспортне сполучення з багатьма країнами. Дунай і його судноплавні притоки протікають через територію семи європейських держав. Частина державного кордону України проходить природними рубежами: з Польщею – по р. Західний Буг, з Білоруссю – по Дніпру, з Російською Федерацією – по Сіверському Дінцю, з Румунією – по Кілійському гирлу Дунаю і по самому Дунаю, з північно-західною частиною Молдови – по Дністру, з північною її частиною – по р. Прут; у Закарпатті окремі відрізки державного кордону України з Румунією та Угорщиною пролягають по лівій притоці Дунаю – р. Тисі. Північний і північно-західний кордон України з Російською Федерацією, Білоруссю і Польщею простягається низовинною, місцями заболоченою територією Поліської низовини. Рівнинною територією, де також відсутні природні рубежі, проходить східна частина державного кордону України з Російською Федерацією. Через низовину (Закарпатську) проходить кордон України з Угорщиною і частково зі Словаччиною. У західній частині України її державний кордон пролягає незахищеною природними рубежами височиною, передгірною та гірською місцевостями (з Молдовою, Румунією, Словаччиною і Польщею).

Для України, що знаходиться на межі між так званим Сходом і Заходом Європи, на території, по якій здійснюються масові широтні і меридіональні перевезення у державі, яка тільки-но дістала незалежність, зміцнення державних кордонів набуває важливого військово-політичного значення. Відсутність на більшій їх частині природних рубежів вимагає додаткових витрат на спорудження відповідних оборонних об'єктів, забезпечення військового базування. Державний кордон є і мусить бути недоторканим, незмінним.

За природно-ресурсним потенціалом Україна належить до середньорозвинених країн світу. За типом господарський комплекс є промислово-аграрним, тобто у ньому поєднується промисловість і сільське господарство при деякій перевазі першої складової. Значно розвинуті у країні транспорт, будівництво та деякі галузі сфери послуг.

До суспільно-географічних факторів відносяться демографічні. Вони включають: загальну чисельність населення, його структуру, режим відтворення та територіальні особливості розміщення; чисельність трудових ресурсів, їх територіально-галузевий розподіл та якісні характеристики; чисельність робочої сили, основні форми її зайнятості, рівень зареєстрованого і прихованого безробіття; мобільність робочої сили та форми її економічного руху.

Комплексний аналіз демографічних факторів дозволяє оцінити рівень трудозабезпеченості певних територій, а відтак і можливостей розміщення нових виробництв чи доцільності скорочення діючих у зв'язку з погіршенням екологічної ситуації, низькою рентабельністю, необхідністю реструктуризації господарського комплексу тощо. Демоекономічні фактори чинять вагомий вплив на розміщення трудо– та наукомістких галузей промисловості, а також тих галузей, які потребують робочої сили певного професійно–кваліфікаційного складу.

У зв'язку із зміною соціально–економічної ситуації в державі з'явився значний відсоток незайнятого населення. Ця обставина також враховується при вирішенні питання щодо розвитку різних форм територіальної організації продуктивних сил. Зокрема, формування вільних економічних зон сприяє піднесенню ділової активності населення, зростанню рівня зайнятості та відповідно скороченню різних форм безробіття, особливо соціально небезпечних.

Основні проблеми демоекономічного розвитку України, які істотно впливають на характер розміщення і розвитку продуктивних сил, полягають у: різкому падінні показників народжуваності, погіршенні показників шлюбності, високій дитячій смертності, особливо на першому році життя; низькій порівняно із показниками розвинутих країн світу середній тривалості життя; несприятливій, з точки зору потреб сучасної економіки, віковій структурі населення; високому рівні смертності з причин виробничого травматизму; зростанні економічного навантаження на працездатне населення з боку осіб, що вийшли за межі працездатного віку; збільшенні кількості територій з від'ємним природним приростом населення внаслідок перевищення смертності над народжуваністю.

Соціально–економічні фактори розміщення і розвитку продуктивних сил охоплюють: рівень розвитку соціальної інфраструктури, що задовольняє потреби населення в освіті, охороні здоров'я, сфері послуг та житлово–комунальному обслуговуванні; стан навколишнього середовища і природоохоронну діяльність; санітарно–гігієнічні умови праці.

З розвитком продуктивних сил актуальність соціально–економічних факторів постійно зростає. В площині практичних дій це означає необхідність створення потужного інфраструктурного потенціалу всієї соціальної сфери та вирішення питань щодо задоволення відповідних соціальних потреб населення. Важливо досягти внутрішньорегіональної збалансованості в економічному і соціальному розвитку, і в першу чергу на рівні міських і сільських поселень.

Великі міста і промислові центри мають розвиватися на основі модернізації, реконструкції та екологізації виробництва, прискореного розвитку соціальної інфраструктури, раціонального використання міських територій. Для середніх і малих міських поселень першочергове значення має зміцнення промислової бази та соціальної інфраструктури. Особливо гострою є проблема

створення на селі розвинутої мережі закладів соціальної сфери. Цьому сприятиме реалізація широкомасштабних заходів щодо соціально-економічного розвитку сільських поселень відповідно до Національної програми відродження села. За сучасної економічної ситуації, крім традиційних цілей, соціально-економічні фактори розміщення і розвитку продуктивних сил повинні забезпечити: зменшення масштабів бідності та посилення соціального захисту населення, розширення продуктивної зайнятості населення і скорочення безробіття, сприяння соціальній інтеграції.

Деякі з цих принципів розміщення господарства не узгоджуються з факторами і призводять спочатку до зростання собівартості продукції й послуг. Однак у країнах з ринковою економікою через надання пільгових кредитів, зниження податків тощо, заохочують підприємців споруджувати нові господарські об'єкти там, де зацікавлена держава. Нав'язана колишнім центром невідповідна для країни галузева структура господарства спричинила нераціональну територіальну структуру національного комплексу. Виникли центри надмірного зосередження промисловості (особливо Донбас, Придніпров'я), які потребують великої кількості природних і трудових ресурсів. Це призвело до значного тиску в цих регіонах на довкілля — високого рівня забруднення поверхневих і підземних вод, гострого дефіциту води, поширення ерозії ґрунтів. Водночас ряд областей (Чернігівська, Хмельницька, Рівненська, Волинська, Тернопільська, Закарпатська) є найменш розвинутими, що зумовлює проблеми зайнятості трудових ресурсів тощо.

Галузева структура визначила й однобоку орієнтацію господарського комплексу України на залежність від енергоносіїв (нафти, газу), лісу, продукції легкої промисловості та сировини для неї з Росії та інших країн колишнього СРСР. Продукція українських підприємств через низьку якість також користується попитом переважно на цьому ж ринку. Це ускладнює зв'язки з розвинутими країнами світу, які володіють сучасними технологіями і технікою.

Після проголошення незалежності (24 серпня 1991 р.) Україна взяла курс на перехід від командно-адміністративної до ринкової економіки, яка базується на приватній власності на землю та інші засоби виробництва. Тому наша країна отримала статус країни з перехідною економікою.

Усі сім країн, що мають безпосередній сухопутний кордон з Україною, теж належать до постсоціалістичних, а тому мають значні проблеми у реформуванні економіки та інших сфер життя суспільства. Такі сусідні держави, як Польща, Словаччина, Угорщина – зробили багато у цьому напрямку, а тому їх господарські комплекси нарощують випуск конкурентноздатної продукції, зростає загальний рівень життя їхніх громадян. Ці країни та Румунія впевнено рухаються до вступу у європейські економічні, політичні та військові організації. Інші держави, які утворилися внаслідок розвалу СРСР, а тепер разом з Україною входять у Співдружність незалежних держав (СНД), перебувають у стані затяжної соціально-економічної кризи.

Основним завданням перехідного періоду було проведення процесів приватизації й переведення економіки на ринковий спосіб життя, в якому обсяги випуску та асортимент продукції визначаються не командами, а попитом на неї в суспільстві. Другим важливим завданням була структурна перебудова економіки, яка полягає в обмеженні випуску продукції, що споживає велику кількість енергії і сировини, є економічно й екологічно не вигідною для країни, та переорієнтація господарського комплексу на виготовлення високотехнологічної продукції, яка повинна задовольнити потреби держави, а також зможе конкурувати на зовнішньому ринку.

М.І. Долішній вважає, що здійснення територіальних досліджень варто проводити на основі врахування ієрархії дійсних цілей, де цілі розвитку менших територіальних утворень підпорядковуються цілям розвитку більших форм територіальної організації продуктивних сил [2. С. 9]. Тобто Україна, її області та райони повинні мати цілісну декомпоновану систему цілей розвитку, куди можуть інтегруватися ЗЕД підсистеми, їх інвестиційна привабливість.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Україна за своїми природно-географічними характеристиками має значний економічний потенціал – потужну сировинну базу, достатню кількість трудових ресурсів; вигідне для транзиту географічне положення; вихід до Чорного моря, тощо. Дослідження суспільно-географічних факторів показують, що країна має значні проблеми в реалізації свого економічного потенціалу завдяки багатьом факторам (невдалій міжнародній, економічній та соціальній політиці, слабкому розвитку ринкових відносин, монополізму), що в сфері ЗЕД проявляється у тому, що товари та послуги України погано конкурують з товарами та послугами інших країн на міжнародному ринку; у тому, що міжнародні зв'язки країни слабо розвинуті завдяки невизначеності України у напрямку співробітництва з іншими країнами; у відсутності угод та тісних зв'язків з найпотужнішими економічними організаціями світу, тощо.

Список використаних джерел:

1. Брусенко, М.А. Зовнішньоекономічна діяльність регіональних підприємств: територіально-галузевий аспект / М.А. Брусенко // Культура народів Причорномор'я. — 2006. — № 78. — С. 119-124.
2. Долішній М.І. Концептуальні засади розвитку адміністративного району // Соціально-економічні та екологічні проблеми розвитку адміністративних районів. Наукові доповіді міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 17-18. 04. 1997 р.) / Інститут регіональних досліджень НАН України; Редкол.: Долішній М.І. (відп.ред.) та ін. — Львів: 1997. (частина І).

Кривокульський О.Б., студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НАУКОВО-ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОМИСЛОВОМУ КОМПЛЕКСІ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Розкрито особливості формування та розвитку інноваційної діяльності промислового комплексу Тернопільської області у розрізі адміністративних районів. Окреслено територіальні пропорції процесу дифузії інновацій в регіоні.

The peculiarities of formation and development of innovative industrial activities in local administrative regions of Ternopilska oblast are disclosed. The territorial proportions of innovation's diffusion in Ternopilska oblast are explored.

Вступ. Актуальність теми. Одним з найважливіших завдань для України є розбудова високоефективного національного господарського комплексу. Інноваційна активність промислового комплексу є однією з основних умов для досягнення довготривалих, позитивних темпів економічного зростання економіки, так і промислових підприємств загалом.

Саме тому на сьогоднішній день дуже важливими є дослідження, які дозволяють встановити інноваційний потенціал промисловості, визначити проблеми та перспективи інноваційного розвитку промисловості регіону та питання розробки і забезпечення умов для впровадження інновацій на певній території.

Дослідження інноваційної активності дуже важливо проводити на регіональному рівні, тобто на рівні адміністративної області. Саме тому, ми розглядаємо інноваційну активність промислового комплексу на прикладі Тернопільської області.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші дослідження пов'язані з інноваційною діяльністю належать Торстену Хагерстранду, який є автором теорії дифузії інновацій. На сьогоднішній день тематикою регіональних аспектів інноваційної діяльності займається низка вчених: Д.М. Стеченко, А.В. Степаненко, С.І. Іщук, І.В. Гукалова, Б.М. Данилишин та інші.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Об'єктом дослідження даної роботи є промисловий комплекс Тернопільської області. Предмет дослідження - науково-інноваційна діяльність промислового комплексу Тернопільської області. Метою дослідження є вивчення територіальних розбіжностей науково-інноваційної діяльності в промисловому комплексі Тернопільської області та аналіз кількісних показників, що характеризують інноваційний потенціал досліджуваної території, а завданнями - аналіз особливостей формування та розвитку інноваційної діяльності промислового комплексу Тернопільської області у розрізі адміністративних

районів та виявлення територіальних пропорцій процесу дифузії інновацій в регіоні.

Виклад основного матеріалу. Інновації - це нововведення в господарство ("ноу-хау") різного змісту - технологічні, наукові, сировинні, фінансово-побутові, енергетичні, управлінські та інші; це рушії науково-технічного прогресу.[3]

Виділяються п'ять типів інновацій: виробництво нового продукту чи відомого продукту в новій якості; впровадження нового методу виробництва; освоєння нового ринку збуту; залучення для виробничого процесу нових джерел сировини; проведення реорганізації (введення нових організаційних форм). [4]

До основних напрямків інноваційної діяльності в промисловості належить: розширення асортименту конкурентоспроможної продукції, впровадження енерго-, ресурсозберігаючих та екологічно безпечних технологій, виробництво власних інформаційних технологій, технологічне і технічне оновлення та інші.

У промисловості Тернопільської області інноваційною діяльністю в 2010р. займались 40 промислових підприємств або 16,7% від загальної їх кількості, з них 33 підприємства активно впроваджували інновації. [1]

Однією з ознак впровадження інноваційного продукту у виробництво є реалізація його на ринку. Інноваційну продукцію у 2010 році реалізовувало 31 промислове підприємство, з них 10 підприємств (32,3%) – продукцію, що є новою для ринку. Обсяг реалізованої інноваційної продукції склав 277422,1 тис.грн. (5,6% до обсягу реалізованої промислової продукції в області). [1]

Структура витрат на інновації підприємств розподілилась таким чином: на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення – 57,6%; на внутрішні науково-дослідні розробки – 25,9%; на придбання інших зовнішніх знань та інші витрати – 16,5% (рис.1). [1]

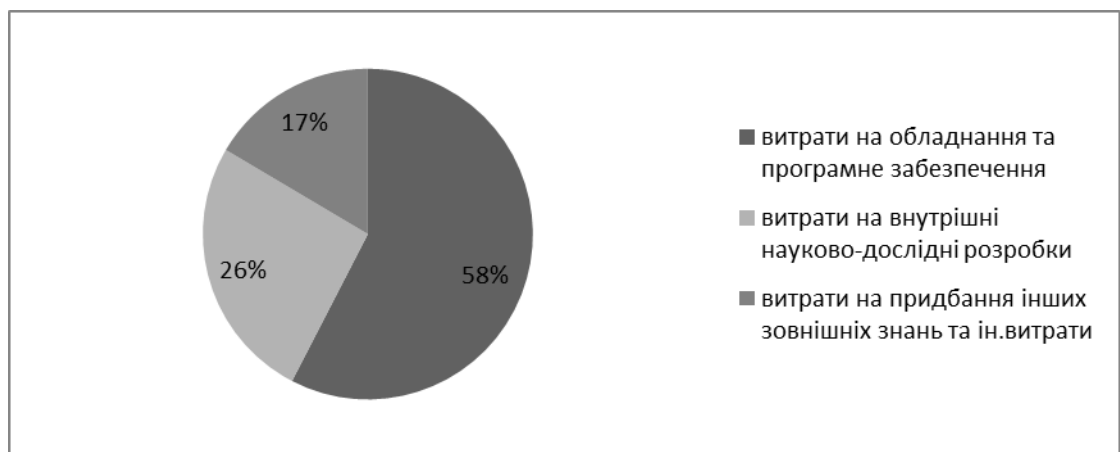

Рис.1. Структура витрат на інновації в промисловості Тернопільської області (за матеріалами [1]).

За джерелами фінансування 96,7% підприємств виконували інноваційні роботи за рахунок власних коштів, 2,7% – за рахунок коштів державного бюджету. [1]

У 2010р. 8 підприємств впроваджували нові інноваційні процеси. Ними впроваджено 21 новий технологічний процес (з них 7 – маловідходних, ресурсозберігаючих), 15 підприємств впроваджували інноваційну продукцію, ними впроваджено 87 інноваційних видів продукції (з них 6 видів машин, устаткування, приладів, апаратів, тощо). [1]

Обсяг фінансування інноваційної діяльності в промисловості Тернопільської області на період 2000-2010 роки зазнав значних змін. У 2000-2007 роках обсяг фінансування інноваційної діяльності поступово зростав, і найбільші значення були в 2008 році. Проте світова фінансово-економічна криза спричинила різкий спад в обсягу фінансування інновацій, і в 2010 році він є на дуже низькому рівні у порівнянні з 2008 роком (рис.2).

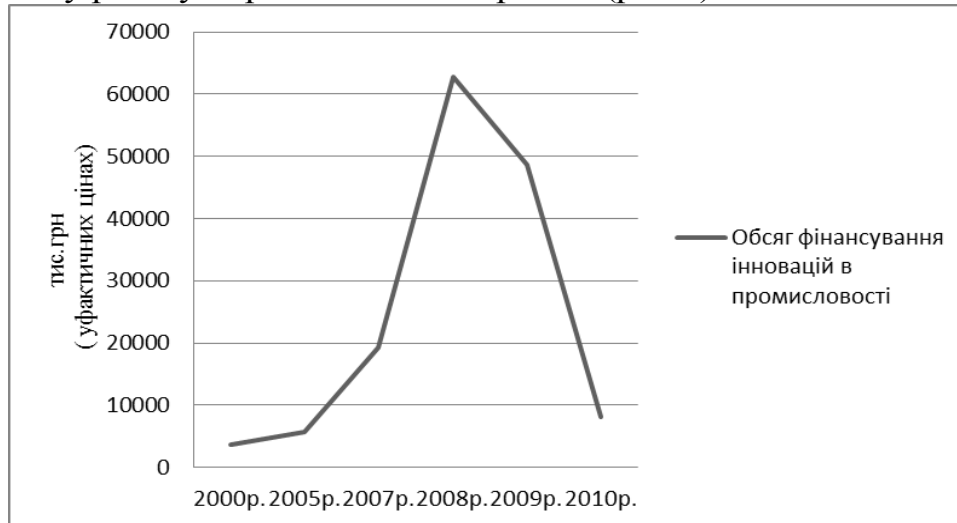

Рис.2. Динаміка обсягу фінансування інновацій в промисловості Тернопільської області (за матеріалами [1]).

Найбільше інноваційно-активних підприємств зосереджено в харчовій промисловості (17 підприємств), дещо менше в легкій промисловості (7) та в машинобудуванні (5).

Стимування інноваційної розвитку регіону пояснюється, насамперед, обмеженістю джерел його фінансування, пов'язане з фінансово-економічною нестабільністю в державі та кризовим станом більшості підприємств, які змушені реалізовувати інноваційні процеси за рахунок власних коштів. Відсутність власних коштів у підприємств для фінансування інновацій доповнюється іншими чинниками – високими кредитними ставками та неспроможністю отримання довготермінових кредитів, теперішнім масовим банкрутством банків. [4]

Також при аналізі інноваційної активності промислового комплексу Тернопільської області, дуже важливим є визначення територіальних розбіжностей дифузії інновацій в межах локальних адміністративних районів території (рис. 3).

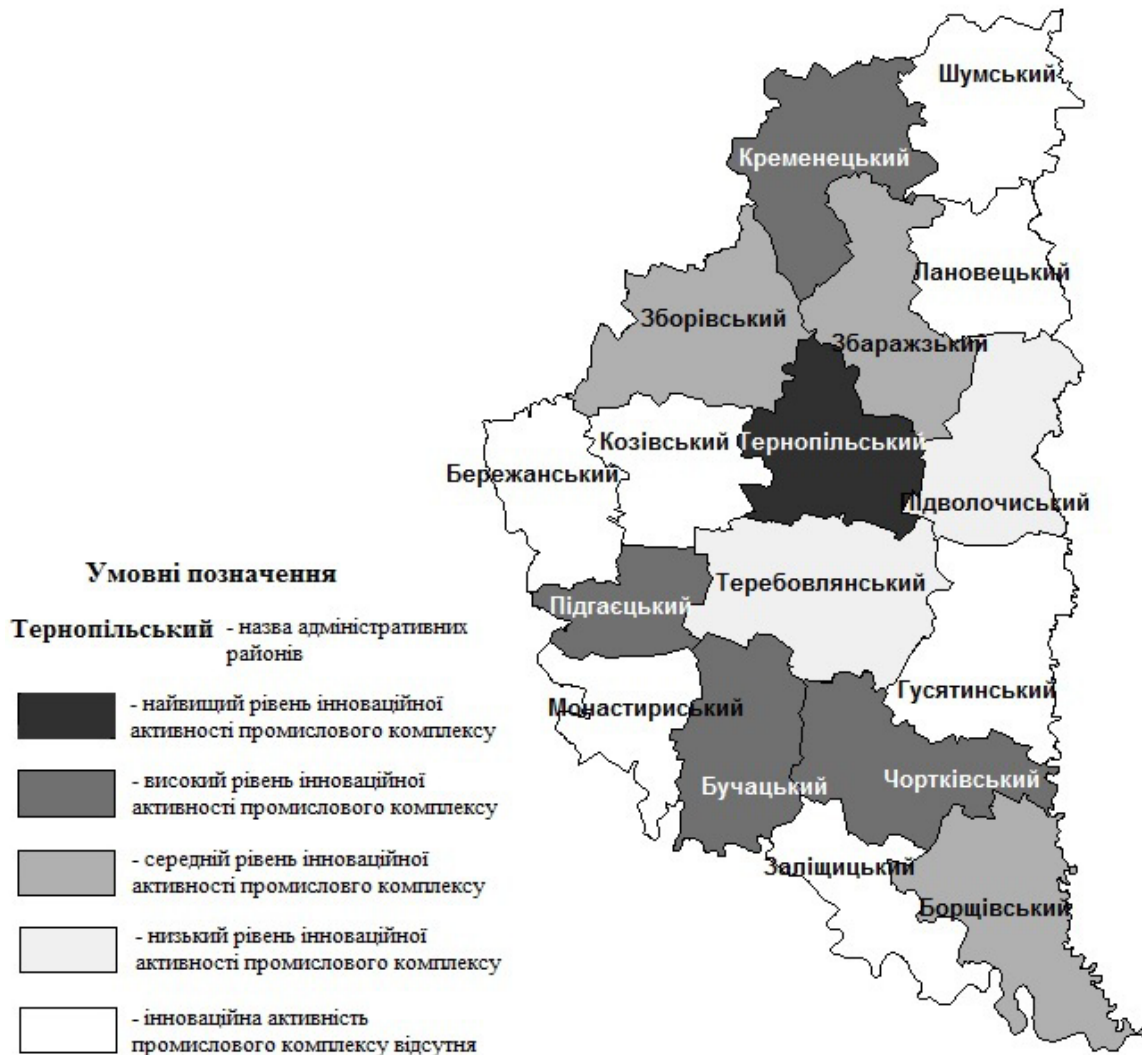

Рис. 3. Інноваційна активність промислового комплексу Тернопільської області

Найбільша кількість розроблених та впроваджених промислових інновацій характерна для власне Тернопільського району області (182621,6 тис. грн. у фактичних цінах) і для м. Тернопіль (53624,8 тис. грн.).

Порівняно високий рівень інноваційної активності мають Кременецький (5125,0 тис. грн.), Підгаєцький (18502,8 тис. грн.), Буцацький (11017,8 тис. грн.) та Чортківський (5689,7 тис. грн.) райони. Це зумовлено тим, що на даній території є значною концентрація великих промислових підприємств, які мають змогу запроваджувати новітні технології у виробництво. І промисловість, як галузь господарського комплексу, займає порівняно значну частку.

Низький рівень інноваційної активності в промисловому комплексі спостерігається в Теребовлянському (0,8 тис. грн) та Підволочиському (0,1 тис.грн.) районах.

В Заліщицькому, Монастириському, Гусятинському, Бережанському, Козівському, Лановецькому та Шумському районах рівень інноваційної активності знаходиться на нульовому рівні. Це зумовлено насамперед тим, що на даній території промисловий комплекс є слабо розвиненим; переважають невеликі підприємства, які не впроваджують новітні технології у виробництво.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Отже, в Тернопільській області спостерігаються значні територіальні відмінності в формуванні інноваційної активності промислового комплексу. В семи адміністративних районах інновації в промисловості не впроваджуються. Проте навіть в Тернопільському районі та м. Тернополі, в яких спостерігаються найвищі показники, рівень впровадження інновацій в промисловості є дуже низьким.

Для покращення рівня інноваційної активності в області потрібно створити сприятливі умови для формування інноваційного комплексу, поліпшити фінансування освіти та науки, стимулювати надходження іноземних інвестицій.

Список використаних джерел:

1. Т.М.Гришук (за редакцією): Збірник промисловість Тернопільщини у 2005–2010 роках. - Тернопіль.: Головне управління статистики в Тернопільській області, 2010. - с.45-49.
- 2.С.Казмірчук. Інноваційний розвиток регіону: наявний потенціал, проблеми та перспективи / С.Казмірчук // Галицький економічний вісник. — 2010. — № 1(26). — С. 25-35.
3. Пістун М.Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку: навчальний посібник / М.Д. Пістун, А.Л. Мельничук. - 2-ге вид. - К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2010. с. 73.
4. Харів П. С. Інноваційна діяльність підприємства та економічна оцінка інноваційних процесів / П.С. Харів. – Тернопіль: “Економічна думка”, 2003. – 326 с.

VIII. РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

Гладкий О. В., д.г.н., доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НОВА ЗБІРКА НАУКОВИХ ПРАЦЬ, ПРИСВЯЧЕНА 90-ЛІТТЮ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИКОЛИ ВАСИЛЬОВИЧА АЛІСОВА

Глобальная социально-экономическая география: Сборник научных трудов памяти Н. В. Алисова / Под ред. Н. А. Слуки. – М.-Смоленск: Ойкумена, 2011. – 272 с.

Нещодавно у видавництві "Ойкумена" в Смоленську вийшла друком збірка наукових праць, присвячена ювілею М. В. Алісова – видатного ученого економіко-географа зарубіжних країн, професора, доктора економічних наук, Заслуженого діяча науки Російської Федерації, Заслуженого викладача Московського університету імені Михайла Ломоносова. В 2011 році виконується 90 років з дня його народження і, так співпало, 10 років з дня смерті. Тому, наукова збірка "Глобальна соціально-економічна географія", видана під редакцією д.г.н., М. О. Слуки – присвячена світлій пам'яті Миколи Васильовича.

У структурі цієї збірки виділяються дві частини. Перша - персоналізована - включає в себе короткий огляд основних етапів життя і творчості М. В. Алісова, спогади людей, що були з ним поруч багато років, а також повну бібліографію його праць. Відзначимо два моменти. По-перше, віддаючи данину людині з великої літери, викладачеві, вченому і намагаючись наслідувати його неабиякі людські та наукові якості, автори статей та редактори збірника навмисно обмежилися в першому розділі схематичною і доволі лаконічною характеристикою основних етапів життєвого шляху університетського професора. По-друге, у розділі спогадів наводяться переважно авторські тексти з мінімальним редакторським коригуванням. Серед дописувачів цього розділу відомі прізвища Агірречу А. А., Слуки М. О., Гончарової Є. М., Ісмаїлова Ч., Жамальдінова Д. Р., Пилипенко І. О. та ін.

Друга - суто наукова частина - містить добірку сучасних статей з тематики наукових досліджень та територіальним зрізами, які багато в чому продовжують і розвивають основні напрями економіко-географічних студій, якими займався Н. В. Алісов. Сфера його наукових інтересів надзвичайно широка, вбирає в себе значну кількість різнопланових аспектів глобальної соціально-економічної географії, що задає загальний тон наукових досліджень даної наукової праці.

Наукову частину збірника, що будується за принципом від загального до окремого на основі полімасштабності географічних досліджень, відкриває

стаття відомого сербського вченого М. Грчіча, присвячена роздумам про методологічних проблемах сучасної географії, що закликає до організації широкої дискусії.

Далі йде блок «глобальних» матеріалів, що включає аналіз сучасних тенденцій формування просторової структури світового господарства (М. С. Мироненко) і його найважливішою сфери - промисловості (І. А. Родіонова, Т. Х. Ткаченко, М. М. Лобанов). Цікавими є наукові праці з географічних аспектів розвитку хімічної промисловості світу (В. М. Сокольський, Г. П. Єлісєєв).

Регіональний блок представлений роботами з вивчення проблем інтеграції країн з перехідною економікою до Європейського союзу (Б. А. Гітер, Ф. М. Янукович) і сучасної динаміки інноваційних секторів економіки в регіонах світу і Росії (В. Л. Бабурін).

Країнознавчий блок досліджень присвячений глибокому аналізу розвитку двох країн-гігантів в умовах глобалізації - Росії (В. П. Максаковський) і КНР (Є. М. Самбуrowa). На його основі можна оцінити відмінності у підходах і реалізації участі держав в світогосподарських зв'язках. Ще одна стаття повертає читача в епоху існування СЕВ та розкриває непросте підґрунтя економічного співробітництва СРСР і ПНР та актуалізує вивчення проблем сучасних відносин між Росією і постсоціалістичними країнами (Л. Б. Вардомський).

Урбаністичний - заключний - блок акцентує увагу на різних шляхах розвитку глобальних міст та агломерацій світу. Так, Гонконг, використовуючи вигоди свого економіко-географічного положення та нові можливості глобалізації, здійснив у стислі терміни різкий поштовх у власному соціально-економічному розвитку та увійшов до еліти глобальних центрів (І. Г. Чубаров). Навпаки, сучасний стан інноваційного науково-виробничого комплексу столиці Росії (В. Н. Горлов, І. В. Фоменко, Н. А. Чернишова) та більшості промислових агломерацій України (О. В. Гладкий) залишає бажати кращого, а перспективи його розвитку залишаються поки що невизначеними.

Збірка наукових праць "Глобальна соціально-економічна географія" є не лише даниною пам'яті видатному ученому і педагогу – М. В. Алісову, але також містить серію сучасних публікацій з географії світового господарства, країнознавства, міжнародної інтеграції і глобалізації, що значно збагачують теорію і практику суспільно-географічних досліджень.

ЗМІСТ

I. ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, МЕТОДИКА

1. Олійник Я.Б., Шевчук С.М. Розвиток методологічних основ сучасної української суспільної географії	3
2. Іщук С. І., Гладкий О. В. Ринкові механізми підвищення економічної ефективності підприємства в системі менеджменту регіонального розвитку	19
3. Філоненко І. М. Деякі особливості вивчення географічної номенклатури	29
4. Атрощенко К. Запотоцький С. П. Конкурентоспроможність праці як складова забезпечення конкурентоспроможності регіону	33
5. Філоненко Ю. М., Філоненко О. Ю. Походження назв міст Чернігівської області	40
6. Дорошенко В. І., Осінчук І. О. Розгляд існуючих підходів до вивчення територіальної організації роздрібної торгівлі в англomовній літературі	47
7. Дронова О.Л. Чинники формування духовності нації в умовах сучасного геопростору України	53

II. ГЕОГРАФІЯ НАСЕЛЕННЯ ТА РОЗСЕЛЕННЯ

1. Барановський М. О. Особливості поляризації сільського населення Чернігівської області: локальний рівень	64
2. Слука Н. А., Маслова И. Э. Глобальные городские регионы как особая форма территориальной организации мировой системы	71
3. Іщук Г.П. Оптимізація пропорції працездатного та непрацездатного населення в Україні	77
4. Мезенцева Н.І., Мостова І.О. Вплив ринку праці на демографічну ситуацію, міграції та розселення населення регіону	85
5. Гаєвська Н. С. Соціальні фактори поширення бідності (на прикладі Луганської області)	92
6. Крашеніннікова А.А. Демогеографічна система регіону як об'єкт суспільно-географічного дослідження	101
7. Сайчук В. С., Лукомська С. І. Суспільно-географічний аналіз безробіття населення Хмельницької області	108
8. Батиченко С.П. Географічні аспекти захворюваності населення України	119

III. ГЕОГРАФІЯ МІЖГАЛУЗЕВИХ КОМПЛЕКСІВ

1. Любіцева О. О., Білоус А. В. Кластеризація індустрії ЗМІ	125
2. Іщук С.І., Казмірчук М.І. Паливно-енергетичний комплекс Київської області (ретроспективний аналіз)	129
3. Мезенцева Н.І., Савін О.О. Чинники розвитку інформаційної сфери в регіонах України	137
4. Пендерецький О. Соляні промисли західної України як об'єкти промислового туризму	143
5. Федюк О. М. Географія агропромислових комплексів в Україні в другій половині XX – на початку XXI століття: історичний огляд	148

IV. ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНИ

1. *Кононенко О. Ю.* Сучасні теорії та концепції екологобезпечного регіонального розвитку 158
2. *Руденко С. В.* Основні напрями вдосконалення та використання картографічної оцінки природно-ресурсного потенціалу фізико-географічних регіонів України 165

V. РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ СИЛ УКРАЇНИ

1. *Мезенцев К. В., Мезенцева Н.І., Бура Т.Л.* Трансформація публічних просторів у великих містах України на прикладі торговельно-розважальних центрів 172
2. *Гладкий О. В.* Передумови і фактори формування регіональної економічної ефективності в системі менеджменту регіонального розвитку 184
3. *Зубченко Н., Поліха Л., Запотоцький С. П.* Регіональна інноваційна стратегія як чинник забезпечення конкурентоспроможності регіонів України 196
4. *Мотузко Л. В.* Методичні основи дослідження регіональної медико-географічної системи 206

VI. ГЕОГРАФІЯ СВІТОВОГО ГОСПОДАРСТВА ТА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

1. *Смирнов І.Г., Просвірніна Є.М.* Українсько-китайська співпраця з розвитку євразійських транспортних коридорів: сучасний стан та перспективи розвитку 211
2. *Гудзеляк І. І., Вигор В. Й.* Демографічна ситуація у світі: глобальне порівняння 220
3. *Денисенко О. О.* Метрополітарна мережа світу: макрорегіональний аспект 227
4. *Савчук І. Г.* Роль кам'яного вугілля у зовнішній торгівлі України з Сибірським федеральним округом 234
5. *Глибовець В.Л.* Оцінка туристичних ресурсів перспективних для розвитку туризму міст столичного суспільно-географічного району 239

VII. ПРАЦІ МОЛОДИХ УЧЕНИХ

1. *Мурза Л. В.* Розвиток господарського комплексу Васильківського району в контексті Київської агломерації 247
2. *Коваль О. В.* Територіальна структура міської системи розселення Черкаської області 256
3. *Кондрась Н. М.* Внутрірегіональні відміни зовнішньоекономічного потенціалу Рівненської області 264
4. *Козьма В.В.* Чинники розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні 273
5. *Кривокульський О. Б.* Науково-інноваційна діяльність у промисловому комплексі Тернопільської області 279

VIII. РЕЦЕНЗІЇ, ОГЛЯДИ, ПОВІДОМЛЕННЯ

1. *Гладкий О. В.* Нова збірка наукових праць, присвячена 90-літтю з дня народження Миколи Васильовича Алісова 284

CONTENT

I. THEORY, METHODOLOGY, METHODS

1. <i>Oliynyk Ya. B., Shechuk S. M.</i> The development of methodological fundamentals in Ukrainian social geography	3
2. <i>Ischuk S.I., Gladkey A. V.</i> The market-based mechanism for enterprise's economic efficiency growth in regional management system	19
3. <i>Filonenko I.</i> The certain aspects of geographic nomenclature investigations	29
4. <i>Atroshchenko K., Zapototskey S.P.</i> Competitiveness of labor as a part of regional competitiveness support	33
5. <i>Filonenko Y.M., Filonenko O. Y.</i> The origin of cities' names in Chernihiv Oblast	40
6. <i>Doroshenko V.I., Osipchuk I.O.</i> The review of existing approaches to investigations of retail trade territorial organization in English literature	47
7. <i>Dronova O. L.</i> The factors of national spirituality development in current Ukraine geospace	53

II. GEOGRAPHY OF POPULATION AND SETTLEMENT

1. <i>Baranovsky M.O.</i> The features of rural population polarization in Chernihiv region on local level	64
2. <i>Sluka N.A., Maslova I. E.</i> The Global City-Regions as a special form of the world's system's territorial organization	71
3. <i>Ishchuk G.P.</i> Optimization of able-bodied and disable-bodied population proportions in Ukraine	77
4. <i>Mezentseva N.I., Mostova I. O.</i> The influence of labor market on demographic situation, migrations as well as on population settlement in the region	85
5. <i>Gayevska N. S.</i> Social factors of poverty diffusion via the example of Luhansk Oblast	92
6. <i>Krashennikova A.A.</i> Demographic-geographic system of the region as an object of socio-geographic investigations	101
7. <i>Saychuk V.S., Lukomska S. I.</i> Socio-geographic analysis of the unemployment rate in Khmelnytsky Oblast	108
8. <i>Batychenko S.P.</i> Geographical aspects of morbidity in Ukraine	119

III. GEOGRAPHY OF INTER-BRANCH COMPLEXES

1. <i>Lyubitseva O. O., Bilous A. V.</i> Clustering of media industry	125
2. <i>Ischuk S.I., Kazmirchuk M.I.</i> The retrospective analysis of fuel-energy complex in Kievsk Oblast	129
3. <i>Mezentseva N. I., Savin A.A.</i> The factors of the information field development in Ukraine's regions	137
4. <i>Penderetsky O.</i> Western Ukrainian saltmines as an objects of industrial tourism	143
5. <i>Fedyuk O.M.</i> Historical review of geography of agro-industrial complex development in Ukraine at the second part of XX – the beginning of XXI centuries	148

IV. ECOLOGIC-GEOGRAPHICAL PROBLEMS OF UKRAINE

1. *Kononenko O. Y.* Current theories and concepts of environmental safety regional development 158
2. *Rudenko S.V.* Cartographic estimation of Ukrainian physic-geographical regions' nature-resource potential: major ways to improvement and use 165

V. REGIONAL ASPECTS OF PRODUCTIVE FORCES DEVELOPMENT IN UKRAINE

1. *Mezentsev K.V., Mezentseva N.I., Bura T.L.* The transformation of public spaces in major cities of Ukraine via the example of malls 172
2. *Gladkey A. V.* Preconditions and factors of regional economic efficiency development in the regional management system 184
3. *Zubchenko N., L. Poliha L., Zapototskey S.P.* Regional innovation strategy as a factor of regional competitiveness support in Ukraine 196
4. *Motuzko L. V.* The methodical fundamentals of the medical-geographic regional system's investigations 206

VI. GEOGRAPHY OF WORLD ECONOMY AND FOREIGN ECONOMIC RELATIONS

1. *Smirnov I.G., Prosvyrnina E.M.* Current conditions and prospect development of Ukrainian-Chinese cooperation on Eurasian transport lines 211
2. *Hudzelyak I.I., Vygor V.Y.* The global comparison of the world demographic situation 220
3. *Denisenko O. O.* The macro-regional dimension of the World Metropolitan Network 227
4. *Savchuk I.G.* The role of coal in Ukraine's foreign trade with the Siberian Federal District 234
5. *Glibovets V.L.* Evaluation of tourist resources available for tourism development of the Metropolitan socio-geographic region cities 239

VII. INVESTIGATIONS OF YOUNG SCIENTISTS

1. *Murza L. V.* The development of Vasylkivsky district economic complex in Kiev agglomeration 247
2. *Koval O. V.* The territorial structure of urban settlement of Cherkasy Oblast 256
3. *Kondras N.M.* Intraregional differences of foreign economic potential in Rivne Oblast 264
4. *Kozma V. V.* The factors of foreign economic activity development in Ukraine 273
5. *Kryvokulsky O.B.* Scientific-innovation activities in the industrial complex of Ternopil Oblast 279

VIII. REVIEWS, INFORMATION, REPORTS

1. *Gladkey A. V.* The new scientific publication devoted to the 90th anniversary of Nikolai Vasilievich Alisov birthday 284

Наукове видання
ЕКОНОМІЧНА ТА СОЦІАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ
Випуск 63

Підписано до друку 07.11.2011 р.

Авт. друк. арк. . Обл.-вид. арк. Тир 300. Зам. № . **Видавництво географічної літератури „Обрії”** Свідоцтво Держкомінформ України ДК № 23 від 30.03.2000 р. Київ, вул. Метрологічна, 14-6, оф. 3. Телефон: (044) 492-06-22

До уваги авторів

1. Текст статті подається у текстовому редакторі "Word 6.0", "Word 7.0", „Word 2000”, "Word XP", "Word 2003" або "Word 2007" з дотриманням таких вимог: шрифт "Times New Roman Cyr" (розмір шрифту 14 пт), міжрядковий інтервал одинарний, поля - 2 см кожне, абзац - 1,25 см. Орієнтація – виключно книжкова.
2. Формули набираються у редакторі формул програми Word – “Microsoft Equation”.
3. Малюнки повинні бути виконані в растровому вигляді (розширення *.tif, *.jpg, *.gif, *.bmp) з роздільною здатністю не менше 300 dpi.
4. Кожна таблиця повинна мати заголовок та супроводжуватись внизу посиланням на джерела, наприклад: „Складено за матеріалами [1].”.
5. Обсяг статті не повинен перевищувати **8** сторінок друкованого тексту.
6. Рукопис статті повинен містити такі елементи:
 - код УДК;
 - ініціали та прізвища авторів, їх науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи – українською та англійською мовами;
 - назва статті – українською, англійською та російською мовами
 - резюме (до 6 рядків тексту, 2-3 речення) та ключові слова (4-5 слів) українською, російською та англійською мовами;
 - список літератури, укладений за правилами стандартів, згідно з **Наказом ВАК України від 26. 01. 2008 р. № 63:**
7. До статті окремо додаються:
 - відомості про авторів (прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, вчене звання, посада, місце роботи; адреса, контактні телефони, e-mail)
 - компакт-диск (CD-R, CD+R, DVD-R, DVD+R, DVD-R DL, BD-R) з файлами (наукової статті з УДК, резюме та відомостями про авторів).

Редакційна колегія просить звернути увагу авторів статей на Постанову ВАК України "Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України" за № 7-05/1 від 15 січня 2003 р., зокрема на пункти 3 та 4 Постанови:

„3. Редакційним колегіям організувати належне рецензування та ретельний відбір статей до друку. Зобов'язати їх приймати до друку у виданнях, що виходитимуть у 2003 році та у подальші роки, лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи:

1). постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2). аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, 3). виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 4). формулювання цілей статті (постановка завдання); 5). виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6). висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

4. Спеціалізованим ученим радам при прийомі до захисту дисертаційної роботи зараховувати статті, подані до друку, починаючи з лютого 2003 р., як фахові лише за умов дотримання вимог до них, викладених у п. 3 даної постанови"

Редакційна колегія збірника пропонує авторам виділяти рекомендовані Постановою ВАК України елементи статті окремими рубриками: «Вступ. Постановка проблеми.», «Аналіз останніх досліджень і публікацій.», «Формулювання цілей статті. Постановка завдання.», «Виклад основного матеріалу.», «Висновки і перспективи подальших розвідок.», «Список використаних джерел.»